

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**ПАЖҶҲИШГОҲИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТИИ
ФАРҲАНГ ВА ИТТИЛОӢТ**

БҶРИЕВ Қ.Б.

**ТАЪРИХИ
БИБЛИОГРАФИЯИ ТОҶИК
(аз замонҳои қадим то ибтидои асри XXI)**

**ДУШАНБЕ
«Аржанг»
2017**

ТКБ – 92Я2+91.9:4+63.3 (2 тоҷ)

Б – 93

Муқарризон:

доктори илмҳои таърих, профессор Х. Камол,
доктори илмҳои педагогӣ, профессор Б. Сафаралиев,
доктори илмҳои филологӣ, профессор М. Муродов

Муҳаррир

номзади илмҳои педагогӣ, дотсент

Ш. Комилзода

**Б – 93 Бӯриев, Қ.Б. Таърихи библиографияи тоҷик
(аз замонҳои қадим то ибтидои асри XXI) / Муҳаррир
Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2017. - 260 с.**

Рисолаи мазкур таърихи библиографияи тоҷикро аз замонҳои қадим то ибтидои асри XXI мавриди таҳқиқ ва натиҷагирӣ қарор додааст. Муҳаққиқ бо истифода аз сарчашмаҳои муътамади таърихию адабӣ кӯшиш ба харҷ додааст, ки саҳифаҳои китобшиносӣ китобдорӣ ва хусусан библиографияи ниёгонро мавриди омӯзиш қарор диҳад. Дар он таърихи библиографияи ниёгон давра ба давра мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор гирифта, дастовардҳои ҳар як давра мушаххасан арзёбӣ шудааст. Муаллиф бештар ба осори илмӣ таҳассусӣ, бахусус асарҳои олимони соҳаи китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ таъя намуда, манобеи библиографияи дар замони шӯравӣ ва истиқлолияти кишвар интишорёфтаре бо назардошти талаботи илми китобдорӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Рисола ба олимони, муҳаққиқон, унвонҷӯён, омӯзгорон, донишҷӯён ва мутахассисони соҳаи пешниҳод мешавад.

© Бӯриев Қ.Б., 2017

© ПИТФИ, 2017

МУҚАДДИМА

Библиография ҳамчун соҳаи илм ҳоло ҷавон аст. Гарчанде баъзе шакл ва намудҳои фаъолияти библиографӣ дар замонҳои қадим ва дунёи антиқӣ, ки дар он давр ҳатто дар бораи мавҷудияти қоғаз ва китоб тасаввуроте ҳам набуд, бо истифода аз маводи дастрас (гирдаҳои сафолӣ, пӯст ва барги дарахт, чарм, қирғос, сангу ҷӯб ва ғайра) донишу афкори худро дар онҳо сабт ва дар хазинаҳои ганҷинаҳои нахустини инсоният, ки баъдтар номи китобхонахоро ба худ касб намуд, тарзҳои одии ҷобачогузории (таснифотӣ) китобхонавиरो (агар онро ҳамин тавр номем) ихтироъ ва истифода менамуданд. Масалан: дар вайронаҳои шаҳри Шуш (Сиппар), Шумери Қадим ҳангоми ҳафриёт хазинаи қадимаи гирдаҳои лойӣ бо хатти меҳӣ дарёфт гардид, ки ба ақидаи бостоншиносон ва забоншиносон (лингвистон) дар захира таснифоти соҳавии ҷойгиршавии гирдаҳо ва дар дохили соҳа таснифоти мавзӯӣ дар сабадҳои алоҳида ҳифз мегаштанд, ба ҷашм мерасад.

Дар Аҳди Бостон, ба ақидаи О.П. Коршунов «Агарчанде ҷараёни арзи вучуд намудани нахустин китобхонаҳо дар қабри асрҳои дури гузаштаи таърихӣ норавшан мондааст, метавон бо боварии калон тасдиқ намуд, ки он дар ҳазораи III-и пеш аз милод дар Шумери Қадим пайдо шудааст» [74, С. 23] ва метавон хулоса намуд, ки дар онҳо бори нахуст иттилооти библиографии шифоҳӣ истифода бурда мешуд. Ба ақидаи Чеймс Томпсон ҳазораи II-и пеш аз милодӣ дар хазинаҳои китобии Қадим кӯшиши тақсимнамоию ҷобачонамоии мавод аз рӯи соҳаҳо, ки барои истифода қулай буд ва он таснифоти нахустини илмӣ соҳавӣ (аз рӯи соҳаҳои дар он замон мавҷуда) маҳсуб меёфт, амалӣ карда шуд. Ва бояд зикр намуд, ки китобдорони Шумери Қадим роҳи осони онро дарёфтанд. Яъне онҳо ҳар як қутгӣ ва ё сабадро, ки дар он гирдаҳо оид ба масоили гуногун матнҳои заруриро фаро мегирифт, лавҳаи алвоҳ ё нишондиҳандаҳои иттилоотӣ илова намуданд, ки дар он номгӯи матнҳои мавҷудаи қутгӣ ва ё сабад ишора мешуд. Ин лавҳаҳои алвоҳ нахустин феҳристҳои (каталогҳои) китобхонавӣ буданд, ки ҷустуҷӯ ва

дарёфти хуччати заруриро дар чунин махзани бузург осон менамуданд.

Ҳамин тавр, китобдори номаълуми шумерие, ки бори нахуст куттиҳо ва сабадҳои китобхонаи ҳешро бо лавҳаи алвоҳи махсус – нишондиҳандаҳо таъмин намуда буд, иттилооти библиографиро дар шакли феҳристи (каталоги) китобхонавӣ кашф месозад [39, С. 20]. Минбаъд ин феҳристҳои (каталогҳои) китобхонавӣ ҳамчун сарчашмаи иттилооти библиографӣ дар замонҳои минбаъда инкишоф ёфтанд.

Дар замони антикӣ рӯйхати библиографии муаллифноро таҳия менамуданд ва китобдори бузурги Китобхонаи Музеи Искандария (Александрия) олим ва шоир Каллимахус (310 – 240 то милод) асари таърихиву фарҳангӣ ва библиографии боҳашамате зери унвони «Ҷадвали ашхосе, ки дар кулли соҳаҳо шухрат ёфтаанд (ва он чизе, ки онҳо навиштаанд)» (Тарҷумаи Р. Шарофзода «Ҷадвалҳои кулли соҳаҳои дар маърифат шухратёфта ва осори онҳо») дар 120 ҷилд таҳия менамояд ва ин ба ақидаи Р. Шарофзода «... нахустин дастури мустақими китобшиносии ҳешро, ки дар асоси маводи феҳристи китобхона таҳия шуда буд ва он адабиёти юнониро фаро мегирифт, нашр кард» [146, С. 20]. Ҳамзамон ба ақидаи олимони «Ҷадвал...» на танҳо сарчашмаҳои дар Музей мавҷудбуда, балки тамоми маводи адибони ҳамон айёмро, ки ба Каллимахус ошно буд, фаро мегирифт. Ин далел арзиши илмӣ нишондиҳандаро афзуда, ба муҳаққикон имкон медод, ки дар омӯзиши ашъори адиби мушаххас «Ҷадвал...»-ро ҳамчун сарчашмаи бозътимод истифода баранд.

Ҷадвали Каллимахус то замони мо нарасидааст ва бо истифода аз маълумотҳои ба мо расида (аз рӯйи асари Аристофани Румӣ «Дар бораи ҷадвалҳои Каллимахус») тахмин кардан мумкин аст, ки ҷадвалҳо пеш аз ҳама феҳристи мураттабии тақрибан аз 8 як қисми захираи Китобхонаи Искандария ва қисман маводи берун аз онро инъикос мекард ва аз ҷониби дигар асари бузурги библиографияе буд, ки тасвири номгуӣ тамоми осори эҷодии адабии юнонии ба Каллимахус маълумро, бе

инобати макони чойгиршавии сарчашмаҳо фарогир буд. Аз хамон замон библиография дар хидмати хонанда қарор дошта, ба ӯ дар самаранокии истифодаи вақт ҳангоми пажӯҳиши адабиёти зарурӣ мадад мерасонад ва ба ибораи дигар ба ҳайси кутбнамо дар дарёфти самти асосии интихоби китоб ёрии беғаразона мерасонад.

Дар даврони Сосониҳо, Хилофати Араб, Сомониён ва ҳукуматдорони баъдӣ библиография рушд намуда, ба тамоми соҳаҳои маълуми илмиву адабӣ ворид мегардад. Шохкориҳои зиёди библиографӣ дар асрҳои гуногун манзури хонанда мегарданд. Аз ҷумла, “Феҳристи ул-кутуб Муҳаммад ар-Розӣ” («Феҳристи осор») - и Закариёи Розӣ, «Ал-Феҳрист» - и Ибни Надим, “Рисолат фи-феҳрист ал-кутуб Муҳаммад бин Закариё ар-Розӣ” - и («Феҳристи осори Закариёи Розӣ») - и Абӯрайҳони Берунӣ, «Ал-ҳосил ва-л маҳсул» (20 ҷилд), «Ал-бирр ва-л исм», «Китоб ал-мачмӯъ» ва «Рисолаи саргузашт» - и Абӯалӣ ибни Сино, “Китоб ул-ансаб” - и Муҳаммад ибни Мансур ас-Самъонии Марвазӣ (асри XII), «Феҳрист» - и Муҳаммад ал-Қайс ал-Ишбилӣ (соли 1140), “Татимату сивон ул-ҳикмат” - и (соли 1160) Али бинти Абдулқосим Зайди Байҳақӣ (1105-1169), “Феҳристи китобҳои шиа ва муаллифин” - и Убайдулло ибни Бобовайҳои Қумӣ (асри XII), “Таърих ул-ҳукамо” ва ё “Китоби ахбор ал-уламо бил ахбор ал-ҳукамо” - и Ҷамолиддин Абулҳасани Қифтӣ (1172-1248), “Иршод ул-ариб илал маърифат ул-адиб” - и Ёқути Ҳамавӣ (1179-1229), “Уйун ул-анбо фи табақот ул-аттибоъ” - и Ибни Усайба (1203-1270), “Китоби вафоёт ул-айён ва-анбоъ уз-замон” - и Ибни Халлиқон (1211-1282), “Қомус ул-аълom” - и Шарофуддини Сомӣ (асри XIII), “Фасл ул-Китоб” - и Муҳаммади Порсо (асри XIV), “Тароиқ ул-ҳақоиқ” - и Маъсумии Шерозӣ, “Шаҷарат уз-заҳаб” - и Абдулфаттоҳи Ҳанбалӣ, “Лисон ул-мизон” - и Шаҳобиддини Асқалонӣ, “Нузҳат ул-арвоҳ” - и Муҳаммади Шаҳразурӣ, “Бугиё” - и Ҷалолиддини Суютӣ (ваф. 1505), “Кашф-уз-зунун ан асомии-л-кутуби ва-л-фунун» - и Ҳоҷ Халифа (асри XVII), “Мироот ул-кутуб” - и Муҳаммади Табрзӣ (1901) ва ғайра дар рушду такомули илм ва адаби асрҳои миёна саҳми

назаррас гузоштаанд ва то ба имрӯз қимати таърихию маънавий, адабию фарҳангии ҳешро гум накардаанд.

Ҳамзамон дар асрҳои миёна фаъолияти библиографӣ дар намудҳои гуногун амалӣ карда мешуд. Дар қатори фехристҳои библиографӣ ва шарҳиҳои навъҳои гуногуни «Фарҳанг», «Луғат», «Қомус», «Тазкира», «Баёз», «Девон», маҷмӯи «Ҳадис» ва «Осор»-ҳои тоҷикию форсии бешуморе таҳия гардида, дар худ иттилооти таърихию маънавию дар шакли намояи асарҳои гуногунжанри эҷодгашта ва ё маълумотҳои мухтасар оид ба муаллифон ва мусаннифони гуногун инъикос менамуд.

Ганҷинаи бемисл ва пураарзиши адабию фарҳангӣ, таърихию маънавии халқи тоҷик, ки дар омӯзишу таҳқиқи илму адаб, таъриху фарҳанг, иҷтимоӣёту иқтисодӣёти халқи тоҷик мақоми вижаро ба худ касб намудааст, тазкираҳо мебошанд. Аз ҷумла, «Тазкираи мусаввар»-и Муҳаммади Ровандӣ (бо тасвири шуаро ба қалами Ҷамолӣ Наққоши Исфahонӣ, таълифаш соли 1172), «Манокӣб уш-шуаро»-и Камолуддини Хотунӣ (асри XII), «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (таълифаш 1177), «Китоб-уш-шеър в-аш-шуаро»-и Диноварӣ (охирӣ асри XI, аввали асри XII), «Лубоб-ул-албоб»-и Авфии Бухорӣ, равзаи 7-уми «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Маҷолис-ун-Нафоис»-и Алишер Навоӣ (1491), «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Тухфаи Сомӣ»-и Соммирзои Сафавӣ (1550), «Музаккир-ул-аҳбоб»-и Нисории Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мутрибӣ, «Музокир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ, «Тухфат-ул-аҳбоб фи-тазкират-ил-асҳоб»-и Возех, «Тазкор-ул-ашъор»-и манзуми Садри Зиё ва ғайраҳо. Беш аз садҳо номгӯӣи онро («Тазкират-ул-авлиё», «Китоб-уш-шеър в-аш-шуаро», «Ятим-уд-дахр», зиёда аз 10 номгӯӣ «Тазкират-уш-шуаро»-ҳо, «Тухфат-ул-аҳбоб», «Тазкират-ут-таворих», «Тухфат-ус-сурур», «Риёз-уш-шуаро», «Нафоис-ул-осор», «Харобот», «Тазкор-ул-ашъор», «Хулосат-уш-шуаро», «Майхона», «Ҷафт иқлим», «Сарви озод», «Сафинаи хушгӯӣ», «Табақоти Шоҳичаҳонӣ» ва ғайра) ном бурдан мумкин аст, ки дар аксари онҳо маълумотҳои фаровон оид ба муаллифону эҷодкорон, мусаннифону адибонро дарёфт намудан мумкин аст, ки худ

сарчашмаи пуръҷози таърихӣ ва фарҳангиву адабии халқи тоҷик аст ва бо таассуф метавон зикр намуд, ки кулли онҳо дар масири таърих мастур мондаанд ва ё дар ҳазинаи китобхонае таҳқиқоти ҳешро мунтазиранд.

Дар даврони Шӯравӣ эҳё ва инкишофи библиографияи тоҷик чараёни дигареро касб менамояд ва он ба ниёзҳои ҳизбию идеолоҷӣ вобаста карда шуда, тарбияи коммунистии меҳнаткашонро ба душ мегирад. Зиёдшавии чопхона ва нашриётҳои миллӣ дар ҳудуди Тоҷикистон, интишори рӯзномаву маҷаллаҳо, китобу ҷузъҳо ва талаботи рӯзафзунӣ чомеа ба он ба рушди библиографияи тоҷик заминаи хубе муҳайё месозад. Ҳамзамон инкишофи матбуоти тоҷик ва бо теъдоди зиёд интишор гаштани маводи чопӣ ва дар заминаи он таҳия ва ба таъб расидани дастурҳои библиографӣ рушди чомеаи тоҷикро метезонад ва дар як муддати начандон тӯлонӣ маърақаҳои маҳви бесаводӣ, соҳибмаълумот намудани аҳоли, омӯзиши технологияҳои замонавӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи Тоҷикистонро таъмин менамояд. Библиографияи тоҷик дар тамоми ҷорабиниҳо ва маърақаҳои бузурги ҷумҳурӣ аз қабилӣ мубориза зидди босмачиён ва фашистони гитлерӣ, тарғибгари сулҳу суботи чомеа, сохтмонҳои иншоотҳои азим ба монанди обёрии заминҳои бекорхобида, кандани каналҳои бузурги Фарғона, Вахш ва Ҳисор, неругоҳҳои барқи обии Норақ, Бойғозӣ, Пастакон, Варзоб, Фарҳод, роҳҳои Душанбе Хорӯғ, Хучанд, Панҷакент, Кӯлоб, Қӯрғонтеппа, рушди кишоварзӣ ва саноати тоҷик саҳми назаррас мегузорад. Солҳои 60-уми асри XX библиографияи тоҷик давраи эҳёро аз сар гузаронида рӯ ба рушд меорад. Куллаи баланди инкишофи библиографияи тоҷик ба солҳои 80-уми асри XX рост меояд. Албатта, ба рушди библиографияи тоҷик омилҳои зерин мусоидат намуданд: пеш аз ҳама зиёдшавии интишори китобу матбуоти чопӣ, китобхонаҳо ва марказонидани қори китобхонаҳо дар ҷумҳурӣ ва собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳадалимкон омода намудани мутахассисони маҳаллӣ дар ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, факултаи санъати ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, факултаи китобдорӣ ДДСТ ба номи Мирзо Турсунзода, факултаи китобдорӣ

Омӯзишгоҳи ҷумҳуриявии фарҳанги ноҳияи Ленин (ҳоло Коллеҷи ҷумҳуриявии фарҳанг ба номи Б. Бӯйдокови ноҳияи Рӯдакӣ) ва донишқадаҳои олии Москва, Ленинград, Тошканд, Фрунзе ва ғайра. Ҳамзамон ташкили курсҳои тақмили ихтисос, бозомӯзӣ, таҷрибаомӯзи ва курсҳои сайёр заминаи муҳимми баланд бардоштани дониши библиографии китобдорони ҷумҳурӣ мегардад. Ин омилҳо дар ҳамоҳангӣ бо сиёсати фарҳангии ҳамонрӯзаи Ҳизби Коммунист оид ба тарбияи коммунистии меҳнаткашон ва таваҷҷуҳ ба таъминоти таҷҳизотиву маводи зарурӣ ба рушди соҳа тақдирӣ чиддӣ гаштанд.

Солҳои 80-уми асри ХХ фаъолияти марказҳои бузурги библиографӣ, аз ҷумла, библиографияи давлатии Палатаи китобҳо, библиографияи тавсиявии Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, библиографияи илмӣ Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандӣ, библиографияи тиббӣ Китобхонаи марказии илмӣ тиббӣ ва кишоварзии Китобхонаи таҷрибаи илмӣ кишоварзӣ, бачагонаи Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии бачагона ва китобхонаҳои шаҳрию вилоятӣ ҳело ҳам назаррас буданд. Ин марказҳо дар таҳия ва нашри маҳсулоти библиографӣ мавқеи муайянеро дар ҷумҳурӣ ишғол намуда буданд. Масалан, аз ҷониби «Палатаи китобҳо» нашрияти давлатии библиографии ҷорӣ зери унвони «Солномаи матбуоти ҶШС Тоҷикистон» дар панҷ фасл, бо низомии пурраи фароғири маҳсулоти ҷопии тозанаشر дар муҳлатҳои муайян интишор гашт. Ҳамзамон нашрияти тарҷеии «Палатаи китобҳо» зери унвони «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳраст» бахшида ба ҳар панҷсолаи солҳои 80-уми асри ХХ-ро омода намуда, дар сурати мавҷуд будани имкони молӣ ба таъбир мерасанд. Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, асосан, маркази библиографияи тавсиявӣ шинохта шуда бошад ҳам, дар радифи дастурҳои тавсиявӣ, инчунин нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасон ва рӯйхатҳои иттилоотӣ бахшида ба мавзӯҳои гуногуни ҷомеаро манзури хонандагон менамуд. Библиографияи илмӣ, асосан, аз ҷониби Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандӣ, Китобхонаи марказии илмӣ тиббӣ, Китобхонаи таҷрибаи илмӣ кишоварзӣ, шӯъбаҳои илмӣ

пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ ва кафедраҳои макотиби олии ҷумҳурии омода ва нашр карда мешуданд.

Дар кишвари мо – дар Тоҷикистон библиография ҳамчун шоҳаи алоҳидаи фаъолияти илмию амалӣ дар замони Шӯравӣ ташаккул ёфтааст ва ёрии бузурге дар рушду такомули илм ва соҳаҳои хочагии халқи ҷумҳурии расонидааст. Албатта, ин таҳқиқоти аввал набуда, дар самти табақабандии таърихӣ библиографияи адабии тоҷик аз аҳди қадим то аввали асри XX дар «Библиографияи адабии тоҷик»-и Р. Шарофов [148, С. 20], ки онро ба панҷ давра тақсим намудааст ва давраи шӯравӣ оид ба давраҳои рушди библиографияи илмҳои ҷомеашиносӣ дар мақолаи «К вопросу о периодизации истории библиографической информации в Таджикистане»-и А. Раҳимов, ки онро ба се давра ҷудо кардааст ва дигарон дар асарҳои хеш иброи ақида намудаанд, ки онҳо аз ҷониби муҳаққиқ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Дар рисола ба пайдоиш ва рушди библиографияи тоҷик аз замонҳои қадим то охири Ҳокимияти Шӯравӣ диққати асосӣ равона карда шудааст. Муҳаққиқ аз сарчашмаҳои библиографӣ, адабию таърихӣ ва шарҳиҳолии дар давраҳои гуногуни таърихӣ таҳиягашта, ба таври васеъ истифода намуда, мақоми ҳар яки онро дар рушди библиографияи тоҷик муайян намудааст. Мусаллам аст, ки дар таҳқиқот масъалаҳои таҳлили сохтор, муқоисанамой, натиҷагирӣ, таъсири нишондиҳандаҳо дар рафти ҳонишу донишандӯзии хонандагон ва амсоли он мавриди назар қарор дода нашудаанд ва бовар дорем, ки он дар ояндаи наздик таҳқиқ хоҳад шуд.

Таҳқиқоти мазкур доираи васеи сарчашмаҳои илмию амалии мавҷударо мавриди истифода ва натиҷагирӣ қарор додааст. Ҳамзамон маводи мазкур дар шаклҳои гуногун: матни баромад, мақола, фишурда (тезис) дар ҷорабиниҳои гуногуни илмию назарӣ ва илмию амалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар саҳифаҳои маҷмӯаҳо, маҷаллаҳои илмӣ ватанию хоричӣ дарҷ гардидааст. Аз ҷумла, дар саҳифаи маҷаллаҳои илмию таҳлилии «Паёмномаи фарҳанг»-и Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот, «Вестник культуры» (Паёми фарҳанг)-и Академия

фарҳанг ва санъати Челябинск, «Вестник культуры» (Паёми фарҳанг»)-и Донишгоҳи давлатии фарҳанг ва санъати Қазон, «Вестник ЧГИКИ» (Паёми ДДФС Чувашистон»)-и Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Чувашистон, «Библиография: Научный журнал по библиографоведению, книговедению и библиотековедению» (БУК ЧЕМБЕР ИНТЕРНЭШНЛ, Москва) ва ғайра борҳо дарч гаштаанд.

Инчунин дар маҷмӯаҳои касбии соҳавӣ ва мавзӯӣ, маводи симпозиум, конференсия ва семинарҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии фарҳанги Москва, Донишгоҳи давлатии фарҳанг ва санъати Қазон, Академияи фарҳанг ва санъати Челябинск, Донишгоҳи славянии Тоҷикистон – Россия, Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Чувашистон, Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилооти Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо дарч ёфтаанд. Бахусус дар 5-чилди силсиламаҷмӯаи илмию амалии «Фаёлияти китобдорӣ дар Тоҷикистон», ҷилдҳои I, II, III-и «Осор»-и Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот, «Хониши Лазеревӣ» Челябинск, «Хониши Скворцовӣ» ДДФМ (Москва), «Фаёлияти китобдорӣ» ДДФМ (Москва) ва ғайра. Аз ҷумла, маҷмӯаи «Материалы Всероссийской очно-заочной научно-практической конференции «Компетентностный подход в профессиональной образовании в сфере культуры и искусства» (Чебоксары 12.04.2013)», «Язык и культура: сборник материалов VII междунар. науч.-практич. конф. / Редкол.: В.Б. Мещеряков, А.П. Нестеров, О.Ю. Афанасьева и др.; Челяб. гос. акад. культуры и искусств. – Челябинск. – 2013», «Культура и искусство: традиции и современность: материалы Международной очно-заочной научно-практической конференции / Отв. ред. Л.Г. Григорьева. – Чебоксары: ЧГИКИ, 2013», «Библиотечное дело – 2013: Библиотечно-информационная деятельность в современной системе информации, документных коммуникаций и культуры: Материалы восемнадцатой международной научной конференции (Москва, 24-25 апреля 2013 года). – Ч. I. – М.: МГУКИ, 2013», «Проблемы развития социокультурной сферы в контексте гуманизации общественных отношений: материалы междунар. заочной науч.-практ. конференции – Чебоксары, 2013»,

«Подготовка профессиональных управленческих кадров: опыт, проблемы, инновационные образовательные технологии: Сборник научных трудов. – Челябинск, 2013», «Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.творч. форума. Челябинск, 6–8 ноября 2014 г. / Челяб. гос. акад. культуры и искусств; сост. Е. В. Швачко. – Челябинск, 2014», «Баркамол авлод-буюк юрт истикболи» / Сафаралиев, Б., Буриев К. // Здоровая нация – будущее великой страны. Республиканская научно-практическая конференция. Бухара, БухГУ, 25-26 ноября 2014 г. – Бухара, 2014», «Библиотечное дело-2015: документно-информационные коммуникации и библиотеки в пространстве культуры, образования, науки. Скворцовские чтения : материалы двадцатой международной научной конференции (22-23 апреля 2015 г.). Ч. 1. - М. МГИК, 2015», «Межцивилизационные взаимодействия на евразийском пространстве: история, тенденция и перспективы (Душанбе, 13 февраля 2015 г. / РТСУ). – Душанбе, 2015», «Актуальные проблемы социально-экономического развития и социального управления в современной России: Сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф., Республика Башкортостан, г. Стерлитамак, 17-20 декабря 2015 года / Отв. ред. А.М. Акчурина. – Стерлитамак: Стерлитамакский филиал БашГУ, 2015», «Взаимодействие семьи и школы по духовно-нравственному воспитанию обучающихся : сборник научных статей / Чуваш. гос. пед. ун-т ; отв. ред. В.П. Ковалев, М.Ю. Григорьевская, В. И. Бычков. – Чебоксары : Чуваш. гос. пед. ун-т, 2016», «Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.- творч. форума. 31 окт. – 3 нояб. 2016 г. / Челяб. гос. ин-т культуры; сост. Е. В. Швачко. – Челябинск, 2016» ва матни аксари ин таҳқиқотҳо бори нахуст ба забони тоҷикӣ манзури мутахассисон мегардад.

ФАСЛИ I ПАЙДОИШИ ИТТИЛООТИ БИБЛИОГРАФӢ ДАР ДАВРАИ ТОИСЛОМӢ

Чанбаи таърихиву фарҳангии давраи мазкур аз ҷониби таърихнигорон, шарқшиносон, адабиётшиносон, фарҳангшиносон, китобшиносон, китобхонашиносону библиографияшиносон борҳо мавриди таҳқику омӯзиш қарор гирифтааст. Адабиётшиносон, таърихнигорон, китобшиносон, китобхонашиносон ва библиографияшиносони тоҷик: Садриддин Айни, Б.Ғ. Ғафуров, Н.Н. Неъматов, А. Мухторов, М. Орифӣ, А. Турсунов, А. Афсаҳзод, Ҳ. Қаҳҳоров, М.М. Ашрафӣ, М. Диловаров, Р. Шарофзода, А. Раҳимов, С. Сулаймонӣ, С. Муҳиддинов, А. Раҷабов, З.М. Шевченко, М. Маҳдиев, Ф. Ёров, Қ. Бӯриев ва дигарон кӯшиш ба харҷ додаанд, ки таърихи пайдоиш ва инкишофи китоб ва библиографияи Давраҳои Қадим, Асрҳои Миёна ва Замони Шӯравии халқи тоҷикро таҳқику натиҷагирӣ намоянд.

Ба ақидаи мо, дар таҳқиқи таърихи китоби тоҷик, библиография ва мақоми он, тарғиби он дар сатҳи ҷаҳонӣ саҳми назарраси муҳаққиқони рус, аз ҷумла, таърихнигорон, бостоншиносон, китобшиносон ва библиографони рус ба монанди В.В. Бартольд, О.Ф. Акимовкин, М.А. Дандамаев, М. Массон, В. Сариниди, И.С. Брагинский, В.Г. Луконин, В. Владимиров, В. Борухович, Е.К. Бетгер, Г.Н. Чабров, М.И. Воробьева-Десятковская, В. Ранов, А.Л. Хромов, О.П. Коршунов, Б.А. Семеновкер ва дигарон бисёр бузург аст.

Ҳамзамон дар рисола ва таҳқиқотҳои олимону муҳаққиқони сатҳи ҷаҳонӣ, ки бахшида ба таърихи китоб ва библиографияи форсу тоҷик маълумотҳои фаровонеро инъикос менамоянд Р.В. Паль, С.И. Радциг, Дж. Томпсон, А. Мец, Д.Г. Редер, Д. Уилбер, Ф. Ричард, В. Хинц, З. Хонлари, У. Хэзлит ва дигарон сарчашмаи садҳо таҳқиқотҳои илмӣ гаштаанд.

Бабиҷа мавқеи маҷмӯаи коллективии академии «Таърихи халқи тоҷик» (дар 5 ҷилд), «Тоҷикон»-и Б.Ғ. Ғафуров, «Давлати Сомониён»-и Н.Н. Неъматов, «Таърихи китоби Аҷам»-и Р. Шарофзода, «Оид ба проблемаи

давранбандии иттилоотӣ - библиографӣ дар Тоҷикистон» А.Х. Раҳимов, «Аз таърихи китобдории тоҷик»-и С. Сулаймонӣ ва Н. Нуралиев, «Таърихи кори китобхонаҳо дар аморати Бухоро» Ф. Ёров, «Таърихи библиографияи кишоварзии тоҷик» ва «Таърихи библиографияи тоҷик»-и Қ. Бӯриев дар таҳқиқоти мо мавқеи бузургдоранд.

Ёдгориҳои нахустини адабии Шумериҳо, Аккадиҳо ва Миср дар ҳазораи IV-III-и пеш аз милод ба миён омадаанд ва намунаҳои гуногуни он дар шакли порчаҳои алоҳида аз қабри ҳазорсола то ба мо расидаанд. Намунаҳои мазкур гувоҳӣ медиҳанд, ки то кадом андоза илму маърифат, адабиёту маънавиёт дар он замонҳо пеш рафта буд. Ғайр аз сарчашмаҳои асотирӣ, динӣ, ситорашиносӣ ва ғайра, шумериҳо «Достони Гилгамеш» [39, С. 19], «Гуфтугӯи шох бо ғулом», «Рисолаи кишоварзӣ» [114, С. 140-142] ва ғайраро меофаранд, ки мақоми бузургеро дар Дунёи Қадим соҳиб буд. Дар Шарқи Қадим адабиёт арзиши бузургеро доро буд. Аз ин рӯ, ба ақидаи баъзе олимони «мисриён бо китоби дӯстдоштаи худ ҳатто пас аз марг низ намехостанд ҷудо шаванд. Бо майит лӯлаҳои (дастнависҳои бастаи) киртосро (папирус) мегузоштанд. Агар мабодо хонандаи мактаб вафот мекард, дар қабри ӯ лӯлаҳои хатнависи ба дасти худаш навиштаро мегузоштаанд» [39].

Аз эҷодиёти бадеии Шарқи Қадим то даврони мо қисми ночиз (варақаҳои пароканда) омада расидааст, ки он таърихи беш аз ҳазорсоларо тай намуда, қисми асосии он нобуд гаштааст. Ҳар он чизе, ки боқӣ мондааст [45, С. 3], аз дараҷаи баланди илму маърифат ва доираи васеи паҳнгардии хонишу дониши он замон гувоҳӣ медиҳад.

Оид ба фаъолияти китобдории Шарқи Қадим шарқшиносони маълумотҳои тоза додаанд. Мисршиноси фаронсавӣ Э. де Руже дар шаҳри қадимаи Гиз қабри вазифадори бузурги намояндаи сулолаи IV – и (солҳои 2930 – 2750- и пеш аз милод) Шепсескафанхаро дарёфт намуд, ки дар навиштаҷоти болои қабри ӯ дар қатори дигар вазифаю унвонҳои «... сардори хонаи навиштаҷотҳо» [39, С. 19] зикр ёфта буд. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо ӯ аввалин китобдори ба мо маълум маҳсуб меёбад. Китобхонаҳои аввалин дар Миср, Шумер, Ошшур пеш аз ҳама ҳамчун ҳазинаҳои барои

нигоҳдории хуччатҳо будаанд. Китобхонаҳо дар назди қасрҳо, дайрҳо, муассисаҳои давлатӣ ва мактабҳо арзи вучуд доштанд. Захираи онҳо калон набуд. Лӯлаҳои хаттиро дар Миср, асосан, дар сандуқҳои махсус ва ё тоқҳои махсуси дар девор сохташуда нигоҳдорӣ менамуданд. Дар болои сандуқҳо ва ё тоқҳои махсуси китобмонӣ рӯйхати китобҳо часпонида мешуд, ки он аз китобҳои дар захира маҷудбуда ба хонанда иттилоъ меод. Яке аз махзанҳои қадимаи китоб дар вайронаҳои Сиппараи Шумер ёфт гардид. Дар назди ибодатгоҳ бостоншиносон хонаи начандон калонро пайдо карданд, ки дар дохили он тӯдаи гирдаҳои сафолӣ маҷуд буд. Баргардони он нишон дод, ки онҳо, асосан, аз гимнҳо, матнҳои динӣ ва дидактикӣ, луғатҳо, алифбо, китобҳои дарсӣ оид ба шеърнависӣ ва зиёда аз ҳазорон номгӯй рисолаҳо иборат буд. Мумкин аст, ки ин китобхонаи ибодатгоҳ бошад. Ҷадвали диққатҷалбкунандае бо нигоштаи: “Ҳар касе, ки дар хониш пешқадам аст, ҳамчун хуршед нурафшонӣ хоҳад кард” андаруни дигар гирдаҳо ёфт гардид. Дар яке аз вилоятҳои Байнанаҳрайн бостоншиносон якчанд миллион гирдаҳои нигормеҳиро пайдо карданд, ки то замони мо зиёда аз 500 ҳазори [53, С. 3-5] он ба ҷоп расидааст.

Ибодатгоҳҳо китобхонаҳои бузург доштанд, масалан, ибодатгоҳи ҳудои Энлил дар маркази дигари маданияти шумерӣ дар Ниппур (Нуффари имрӯзаи Ироқ). Дар он ҷо зиёда аз 54 ҳазор гирдаҳои гилӣ, ки бештарини онҳо қадима буда, ба ҳазораҳои IV – III-и пеш аз милод ва инчунин нисбатан нав – ба асри IV - и то милод тааллуқ доштанд. Қисми зиёди гирдаҳо матнҳои адабиरो фаро гирифтаанд. Гирдаҳо дар болои рафҳои тахтагӣ, ки болои сутунҳои лойии нимметра қарор доштанд, дар танаи девор ва миёни бино пайиҳам ҷойгир карда шудаанд [39, С. 20]. Бостоншиносон аз вайронаҳои шаҳри қадимаи Лагаш қариб 20 ҳазор гирдаҳои гилӣ пайдо намуданд.

Мусаллам аст, ки ҷустуҷӯи гирдаи мушаххас дар доираи ҳазорон гирдаҳо қорест басо душвор. Аз ин рӯ, китобдорони Шумери Қадим роҳи раҳиро аз он ёфта буданд. Онҳо ҳар як сандуқ ва ё қуттиро бо намои махсус таъмин менамуданд, ки дар он номгӯи тамоми гирдаҳои

гилии сандук ва ё кутгии додасуда зикр карда мешуд. Ва ин намояҳо ё этикеткаҳо нахустин феҳристҳое буданд, ки чустучӯ ва пайдонамоии маводи заруриро осон ва номгӯи тамоми хуччатҳои китобхонаро дар худ инъикос менамуданд. Хамин тавр, китобдори номаълуми шумерие, ки нахустин бор сандукҳо ва куттиҳоро бо намоя (этикет) номгӯи гирдаҳои гилин – нишондиҳанда ё рӯйхати библиографӣ таъмин намуд, ихтироъкори аввалини иттилооти библиографӣ дар намуди феҳрист буд [168; 39, С. 20]. Минбаъд, феҳристҳо чун сарчашмаи ахбори библиографӣ, қисми чудонашавандаи махзанҳои қадимаи китобӣ гардиданд. Махзани калонтарини китобии Байнаннаҳрайн ҳамчунин Шарқи Қадим, китобхонаи овозадори шохигарии Ошурӣ шоҳ Ошурбонипал (солҳои 699 – 633 пеш аз милод) махсуб меёфт. Бостоншиносон боқимондаҳои онро дар назди шаҳри Куёнчик, дар миёнаҳои асри XIX, аз минтақаи харабаҳои пойтахти қадимаи давлати Ошур – шаҳри Найнаво дарёфт намуданд. Бо фармони Ошурбонипал дар ҳазинаи ӯ, гирдаҳои гилинӣ матнашон шумерӣ (ки дар он давр забони шумерӣ аз байн рафта буд) ва навиштаҷотҳое, ки эломҳои, ошуриҳо ва бобилиҳои истифода мебуданд, гирд оварда шуданд. Бо нишондоди шоҳи китобдӯст, хидматгори ӯ коллексияҳои гумшударо барқарор ва рӯнавис менамуданд. Фиристодагони шоҳ ба китобхонаҳо ва ҳазинаи китобии Бобил, Ниппур, Ур, Эреха ва дигар шаҳрҳои рафта, китобҳои қадима ва пурқиматро дастрас менамуданд. Ба онҳо бе пардохти маблағ ситонидани китоб ва ё нусхаи нодирӣ он аз манбаҳои гуногун қатъиян манъ карда шуда буд [74, С. 23].

Китобхонаи Ошурбонипал, ки яке аз китобхонаҳои калонтарини замон буда, дар қасри шоҳ ҷойи махсусеро ишғол менамуд. Он дар хучраҳои зебои ҳарду қасри мухташами Ошурбонипал ҷойгир буда, оид ба тамоми илмҳои замона: имло, шеър, таърих, ҳуқуқ, илмҳои табиатшиносӣ, ҷуғрофия, математика, дин, оини ҷанг ва кишоварзӣ маводи мавҷударо фаро мегирифт [39, С. 20].

Феҳристи мураттабии китобхонаро гурӯҳи калони олимони ва мирзоёни дар он фаъолияткунанда танзим ва пурра месохтанд [39, С. 20]. Дар китобхона гирдаҳои гилинӣ

бисёр ҳам моҳирона ва бодикқат, бо истифода аз усули нигормехӣ нигошта шуда, аз назари коркарди библиографӣ ва таҳрири илмӣ мегузашт. Тавре Ҷеймс Томпсон қайд менамояд «Рӯйи деворҳои дохили ҳар як утоқҳо сиёҳае аз алвоҳи он утоқ вучуд дошт. Ва ин дар воқеъ навъи рафи сиёҳа ба шумор мерафт. Дар дохили ҳар утоқ низ наздики девори вурӯдӣ алвоҳе буд, ки то ҳудуде кори феҳристи мавзӯӣ ва ё китобшиносии тавсифиро адо мекард. Шиносаҳои рӯйи ин алвоҳ унвони асар, теъдоди алвоҳи ҳар осор, теъдоди сутур, калимоти оғозии матн, тақсимооти фаръии муҳим ва нишонаи маҳалли қарор гирифтани ё рабабандии онро мушаххас мекард» [132, С. 130]. Ҳар як гирда муҳри “Қасри Ҳокими Ошур шоҳаншоҳ Ошурбонипал”-ро дар худ дошт. Ғайр аз ин, мирзоён сарлавҳа, сигнатура ва эзоҳ оид ба матни асосӣ ё рӯйнавис будани онро сабт менамуд. Агар матн рӯйнавис карда шуда бошад, бо матни асли муқоиса мегашт ва ҷойи нигоҳдории нусхаи аслиро дар он қайд менамуд. Баъдан, маълумот оид ба номи котиб, санаи рӯйнависи нусха, баъзан шумораи сатрҳо дар нусха оварда мешуданд. Тавассути бозёфтҳо аз теппаи Қуюнчик, имрӯз мо бо чунин шоҳқории адабиёти қадим амсоли: “Ривоёт дар бораи пайдоиши олам”, “Достони Гилгамеш”, “Фурудоии Иштар” ва “Муколамаи шоҳ бо ғулум” [74, С. 23] ва дигарҳо шинос ҳастем.

Аз китобхонаҳои Мисри Қадим то ба мо маълумоти ночизе расидааст. Аз рӯйи маълумотҳои то ба мо расида ба хулосае омадан мумкин аст, ки китобхонаҳо дар аввал ҳамчун ҳазинаи ҳуччатҳо пайдо шуда, ҳам фаъолияти китобхонавӣ ва ҳам ҳазинаи нигоҳдории маводро иҷро менамуд. Далели ҷолиб он аст, ки дар шаҳри Эдфу китобхона бо номи “Ҳонаи папирус” вучуд дошт. Бинои китобхона барҷо мондааст, аммо ягон дастхате аз захираи он то ба мо омада нарасидааст. Хурсандиовар он аст, ки мо оид ба захираи китобхона маълумоти кофӣ дар даст дорем. Тавассути феҳристи китобхона, ки дар яке аз деворҳои сангии он ҳаққокӣ шудааст, мо имрӯз бо қатъият захираи онро муайян месозем. Феҳрист аз ду қисмат иборат аст. Ҳарду қисмҳои феҳрист дар худ номгӯии масъалаҳои гуногуни маводи дар китобхона мавҷударо (қисми аввал

оид ба мундариҷаи дувоздах куттӣ, қисми дувум – оид ба мундариҷаи бисту ду куттӣ маълумот медиҳад) бо чобачогузории мураттабӣ сабт намудаанд [74, С. 20]. Сайёҳи юнонӣ Диодор дар асри I пеш аз милод, аз сафари Миср нақл намуда, дар вайронаҳои қасри Фиръавн Осимандиаса (Рамзеси II, тахминан 1300 пеш аз милод) дар шаҳри Фива, бо қатъият мегӯяд, ки иморати китобхонаи қадимаро дидааст. Дар болои даромади он “Дорухонаи рӯх” навишта шуда будааст [74, С. 24; 132, С. 129].

Аз китобхонаҳои Шарқи Қадим ёдовар шуда, ҳатман оид ба захираи намунавии давлатӣ ва китобхонаи ҳетҳо маълумот додан зарур аст. Он хангоми ҳафриётҳои Богазкиёи назди Анқара дар солҳои 1906 – 1907 ба даст омадааст. Дар ин ҷо пойтахти ҳетҳо Хаттусасе қарор дошт ва аз вайронаҳои қасри шоҳ Хаттусили III (нимаи дуюми асри XIII пеш аз милод) бостоншиносон 11 ҳазор гирдаҳои ниғормехӣ ва қисматҳои – гоҳномаҳо, мактуботи шоҳ, эдиктҳо, насихатномаҳо, андарзномаҳо, мурочиатномаҳо, тасвири оинҳо, матнҳои мазҳабӣ, дастурал оид ба нигоҳубин ва парвариши асп [39, С. 20-21] ва ғайра дастрас намуданд.

Асрҳои VI – V пеш аз милод дар минтақаҳои иронинишонин марказҳои илмию таълимӣ ва фарҳангӣ ташаккул ёфтанд. Чунин марказҳо дар Ҳамадон, Сард, Истаҳр, Гунди Шопур ташкил шуда, олимони ин донишгоҳҳо ба тартибдиҳии луғатҳо, тарҷума ва нусхабардорӣ, таксир ва тафсири Авасто ва дигар маводи хаттии мавҷуда машғулият меварзиданд. Ҳамчунин маркази илмӣ дар Миср, дар назди дайри Нейти маҳаллаи Саис низ арзи ҳастӣ намуд.

Оид ба пайдоиши асари мазҳабии “Авасто” олимони зиёди дунё маълумотҳои муфид додаанд. Олимони юнонӣ – Арасту, Пифагор, Динон, Евдокс Книдский, Геродот (асри V пеш аз милод), Диодор (асри II пеш аз милод), Авл Гелий (асри II милодӣ), Прокл (асри V милодӣ), инчунин олимони тоҷик ва араб амсоли Абӯсаҳл ал-Фадл (асри IX милодӣ), Ибни Надим (асри X милодӣ), Масъудӣ (асри X милодӣ), Ибни Балхӣ (асри X милодӣ), Наршахӣ (асри X милодӣ), Табарӣ (асри X милодӣ) ва дигарон маълумот додаанд.

Ибни Балхӣ дар “Форснома” мегӯяд: “Ҳангоме ки Зардушт ба назди Гуштосб омад, дар аввал ўро эътироф накард. Ва баъди эътироф намудани Гуштосб, Зардушт “Занд”-ро пеши ў овард. “Занд” аз ҳикмат буду ситоиш дар 12000 пӯсти гов бо хатти зарҳалӣ нигошта шуда буд. Гуштосб онро пазируфт. Дар шаҳри Истаҳр кӯҳест бо номи Нибишт. Тамоми нақшҳо дар рӯи санги хорои дурушт ҳаққоқӣ шудаанду дар он нақши аҷоибӣ таърихӣ гузошта шудааст, ки андаруни он “Занду-Позанд” нигоҳдорӣ карда мешавад” [31, С. 83]. Берунӣ аз гуфтаҳои таърихнигорон Табарӣ ва Масъудӣ иқтибос намуда маълумотеро меорад: “Яҳудиён мегӯянд, ки Зардушт яке аз шогирдони пайғамбар Илès мебошад. Худи Зардушт дар “Китоби тавлид” хотирнишон менамояд, ки ў дар ҷавонӣ донишро дар шаҳри Харрон аз ҳақим Илès омӯхтааст... Дар ҳазинаи шоҳ Доро, пури Доро, дастнависи “Авасто” дар 12000 пӯсти гов бо зарҳал (оби тилло) навишта шуда, онро Искандари Макдунӣ хангоми вайроннамоии маъбади зардуштӣ ва хомӯш намудани оташи муқаддас, ба коми оташ дод ва маъбудони бегуноҳро кушт” [27, С. 109, 128, 207].

Нависандаи асри II - и Рим Авл Гелий дар китоби «Шабҳои Аттиқ» (VII, 17, С. 1-3) овардааст: «Чи тавре ки мегӯянд, Псисрат дар Афин барои хониши оммавӣ китобҳое, ки илмҳои замонавиро меомӯхт вогузошт. Баъдтар бошандагони шаҳри Афина барои зиёдгардии шумораи онҳо кӯшиш намуданд. Аммо ҳамаи ин бойигарихоро шоҳи Форс Куруш (шоҳи Ҳахоманишӣ 486-465 пеш аз милод), ки Афинаро забт ва ба ғайр аз Акропол ҳамаро сӯзонда буд, ба Форс бурд» [158, С. 8]. Ин далели моҳияти китобро барои инкишофи ҷамъият дар қардани шоҳони Ҳахоманишӣ аст. Маълум аст, ки дар ганҷинаҳои (осорхонаҳои) шоҳони Ҳахоманишӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ ғайрирасмӣ эломиҳо, шумериҳо ва бобилиён нигоҳдорӣ мешуданд. Ин матнҳо баъди забт намудани шаҳри Мод, ки ба тасарруфи шоҳони Ҳахоманишӣ даромада буд, оварда буданд [158, С. 8].

Бо фармоиши Дорои I мактаби тиббӣ таъсис дода мешавад. Барои таъсиси он ба Миср Урчагор ноиби шоҳ фиристода шуда буд, ки ин аз қисми мактуби то давраи мо

расидааш гувоҳӣ медиҳад. Ў қасри Нейтро барқарор намуда, ғабӯлияти мактаби тиббиро эҳё ва толибилмонро бо адабиёти зарурӣ ва таълимӣ таъмин менамояд.

Маркази донишҳои илмӣ инчунин китобхонаҳо махсуб меёфтанд. Китобхонаҳои машҳури «Дастнабишт» дар Тахти Чамшед, «Ганчи Шопикон» дар Озарбойҷон, инчунин Балх, Бухоро, Самарқанд, Марв, Нисо, Ҳамадон, Шуш, Нишопур, Хоразм, Қубодиён, Хуталон ва дигар шаҳрҳои бузурги Эрон ҷойгир гашта буданд. Китобхонаи «Дастнабишт» дар Тахти Чамшед баъди ғасби Искандари Макдунӣ сӯзонида шуд ва аз бойигарии ҳазорсолаи ҳахоманишӣ танҳо гирдаҳои сафолӣ боқӣ монданду ҳалос [90, С. 73]. Танҳо як қисми хурди дастнабиштҳо ба Китобхонаи навтаъсиси Искандарияи Миср фиристода мешавад, ки дар қатори дигар дастхатҳо нусхаи аслии «Авасто» низ буд. Ин дастхатҳою солномаҳо дар Китобхонаи Искандария ба забони юнонӣ баргардон гашта, ба олимони тамоми дунё маълум мегарданд. Аммо дар бораи таърихи минбаъдаи китоби муқаддаси зардуштиён «Авасто» чизе маълум нест.

Дар «Ал-Феҳрист»-и Ибни Надим маълумотеро аз номи Исоқ ал-Роҳиб, муаллифи таърихи сулола Птоломейҳо дар давраи элинии Миср (то соли 30 милод) оид ба мавҷудияти китобҳои эронии давраи паҳлавиҳо овардааст, ки аз гуфтаи ӯ Птолемейи II Филадельф (285-246 пеш аз милод) барои гирдоварии китобҳои илмӣ шахсеро бо номи Замира фармоиш дод. Тарҷумони «Ал-Феҳрист» Б. Доч ва олимони дигар бар он ақидаанд, ки номи ӯ Деметрий Фалер, олими машҳури Искандарияи асри III - и пеш аз милод буд. Ў дар як муддати кӯтоҳ тавонист 54120 китоб ба Китобхонаи Искандария ворид намояд. Сипас Замира ба шоҳи худ мурочиат намуда мегӯяд, ки ҳоло дар дунё шумораи зиёди китобҳо дар мамолики гуногун вучуд дошта, дар қатори мамолики куҳан, ки дар китобсозӣ ном бароварда буданд, дар ҷойи севум Форсро (Эронро) ном мебарад [158, С. 65].

Дар асрҳои IV ва махсусан III - и пеш аз милод китобхонаҳои машҳури Искандария, сипас китобхонаҳои оммавии шаҳри Пергам дар аморати Рим таъсис дода

шудаанд. «Бузургтарин ва машхуртарин Китобхонаи Мисри элини ин Китобхонаи Искандария буд, ки дар давраи рушди худ зиёда аз миллион хуччату аснодхоро бо забонҳои гуногуни дунё фаро мегирифт. Дар асри III - и пеш аз милод китобдори калони Китобхонаи Искандария олим ва шоир Каллимах аз ҷиҳати ҳаҷми дарбаргирӣ бузургтарин асари таърихӣ-фарҳангӣ ва библиографӣ бо номи “Ҷадвали шахсони машхур дар соҳаҳои гуногуни дониш – (ва он чизе ки онҳо навиштаанд)”- ро меофарад. Ҷадвали Каллимах то давраи мо нарасида бошад ҳам, он маълумоти дақиқ оид ба он дар рисолаи “Дар бораи ҷадвали Каллимах” - и Аристофани Румӣ омадааст, ки ҷадвал мувофиқат бо феҳристи мураттабии Китобхонаи Искандария дошта, ҳаштумин қисми онро инъикос менамояд ва аз тарафи дигар асари библиографист, ки номгӯи ҳамаи адабиёти мавҷудаи юнонии ба Каллимах маълуми ҳамон давраро бе нишондоди ҷойи нигоҳдории сарчашмаҳо, фаро гирифтааст» [74, С. 24]. Ин арзиши таҳқиқоти нишондихандаро афзуда, ба муҳаққиқон имкон меод, ки дар омӯзиши ашъори адиби мушаххас «Ҷадвал...»-ро ҳамчун сарчашмаи боэътимод истифода баранд [39, С. 24].

Ҷадвали Каллимах ду самти асосии рушди иттилооти библиографиро дар худ таҷассум менамуд. Самти аввал анъанавӣ буда, дар намуди феҳристи китобхонаҳо (таърихан намуди аввалини иттилооти библиографӣ оид ба захираи китобхонаи мушаххас) дода шуда буд ва намуди дигари иттилооти библиографие, ки онро Каллимах истифода намудааст, ин тасвири номгӯи китобҳои, ки дар ягон ҷойи муайян нигоҳдорӣ намегарданд (ин раванди фаъолияти библиографӣ то имрӯз номи мушаххасе надорад ва он аз тарафи бештарини китобдорон ва библиографон ҳамчун фаъолияти библиографӣ шинохта шудааст) буд. Дар китобхонаи Искандария низоми таснифоти муайяни китобдорӣ истифода мегашт. Адабиёти бадеӣ ба шаш қисм тақсим мегашт (достонҳо, қиссаҳои андуҳгин (элегия), шеърҳо (ямбӣ), фоҷиаҳо (трагедия), мазҳака (комедия), адабиёти илмӣ ба панҷ фасл таърих, маонӣ (риторика), фалсафа, тибб, ҳуқуқ (қонунгузорӣ) ва тахмин кардан мумкин аст, ки фаслҳо зиёдтар бояд бошанд; Қисми

хотимавии таснифот «маводи гуногун» (varia) ба кишоварзӣ, моҳидорӣ, таомпазӣ ва ғайраҳо тақсим мегашт. Дар дохили қисмҳо китобҳо аз рӯи таснифоти алифбоии номи муаллифон, бо иловаи шарҳи ҳоли мухтасар ва номгӯи осор [39, С. 32] дода мешуд. Китобхонаи Искандария аввалин китобхонаи илмӣ махсуб ёфта, на танҳо барои хадамоти олитаборон, балки ба ёрии олимону тадқиқотчиён таъйин гашта буд.

Китобхона ду маротиба дар соли 47 пеш аз милод аз сӯхтор зарар мебинанд ва Марк Антоний ба шохдӯхтари Миср Клеопатра аз Китобхонаи Пергам дастхатҳои нодирро дар ҳудуди 200 ҳазор нусха тақдим менамояд. Ҳангоми хуруҷи соли 263 (шояд соли 273 бошад) манзилҳои назди дарбор зарари чиддӣ мебинанд. Дар қатори дарбор маҳаллаи Брухейон ва зарбаи марговар ба Китобхонаи Искандария аз ҷониби таассубгарони дини насронӣ дар соли 391 ба амал меояд [39, С. 32]. Издиҳоми насронӣ бо роҳбарии роҳбалади хеш Феофил ба Серапейон зада даромада, даргоҳ ва боқимондаҳои китобхонаи машҳурро несту нобуд карданд. Ақидаи баъзе аз муҳаққиқон дар бораи вайрон кардани китобхона аз ҷониби арабҳо ба ҳақиқат рост намеояд.

Китобхонаи Пергам, ки рақиби Китобхонаи Искандария буд, ба қатори китобхонаҳои бузурги илмӣ замонааш шомил буд, бо шумораи камтари дастхатҳо, захираи хуби биноӣ беҳтарин дошт ва тахминан дар соли 200 милодӣ ба тасарруфи римиҳо мегузарад ва баъди он дар бораи китобхонаи Пергам маълумоте дар даст надорем.

Илми юнон дар алоқамандӣ бо олимони шомӣ (сириягӣ) ва эронӣ рушд менамуд ва дар донишгоҳҳои Искандария, Ҳирон, Нусайбин, Гунди Шопур ва дабиристонҳо – яке аз шаклҳои макотиби олии дар Эрони Шарқӣ таълим дода мешуд [90, С. 78-79].

Илми юнониҳо, шомӣҳо ва эронӣҳо дар ҳамкорӣ ва якҷоягӣ амал намуда, ҳамдигарро тавассути фаъолияти олимони машҳури донишгоҳҳои Искандария, Ҳирон, Нусейбин, Гунди Шопур ва дабиристонҳо, ки яке аз шаклҳои мактабҳои Олии дар Эрони Шарқӣ буданд, пурра менамуданд [90, С. 78-79].

Яке аз марказҳои маълумоти олии «Академияи Эдесс» буд, ки бо номи «Донишгоҳи форсӣ» ё «Донишгоҳи эронӣ» маълуми машҳур буд. Соли 365 Ефрем Сирий (пешвои шомӣ), ки аз Нусайбӣ буд, ин донишгоҳро таъсис медиҳад. Дар он дарсҳои экзегеза (назарияи дин, диншиносӣ) ва сурудро ҷорӣ намуд. Донишгоҳ бо китобхона ва бойгонии худ машҳур буд. Дар ин ҷо гурӯҳи бузурги тарҷумонҳо бо сардории Ива Ҷаъолият доштанд ва онҳо аз забони юнонӣ ба шомӣ асарҳои фалсафии Арасту ва дигар алломаҳои юнониро баргардон менамуданд. Як қисми китобҳо аз забони шомӣ ба паҳлавӣ баргардон мешуд. Тадқиқотчиён дар ин қатор «Категория» ва «Аналитика»-и Арасту, «Перихермениос» ва «Исагог»-и Порфирий, инчунин асарҳои дигаре, ки дар асри VIII ба забони арабӣ аз тарафи мутарҷимии эронӣ Ибн ал-Мукаффа [90, С. 78-79] баргардон шуда буд, шомил буд. Баъд аз баста шудани «Донишгоҳи эронӣ»-и Эдесс дар соли 489, устодон ва шогирдонии он қисман ба Донишгоҳи Гунди Шопур ва қисми дигар бо роҳбарии ректор Нарсай ва Барсума ба Нусайбӣ гузаштанд. Овардаанд, ки то ин давра дар Нусайбӣ донишгоҳи дигар бо роҳбарии Семён (Сомон)-и қашғарӣ амал менамуд. Сарчашмаҳои шомӣ донишгоҳи мазкурро бо номҳои «модари олимони», «модари илмҳои», «шаҳри маънавият» ва ғ., таърифу тавсиф менамоянд. Дар даврони роҳбарии Иброҳим (ваф. 569), шумораи шунавандагонии он то 1000 нафар мерасад ва ин барои сохтани 80 хуҷраи (аудитория) иловагӣ сабаб мегардад. Таълим дар донишгоҳ сесола ва барномаи он ғайр аз китобҳои муқаддас дарсҳои замонавиро амсоли: имло, риторика, фалсафаро низ фаро мегирфт. Дар назди донишгоҳ хонаи котибон (ё мирзоён) амал менамуд [90, С. 79]. Китобхонаи донишгоҳ китобҳои асли ва тарҷумашудаи илмиро фарогир буд. Тарҷумони машҳури осори Арасту ба забони шомӣ форс, усқуфи (епископи) несторианӣ Павели Даршаҳрӣ махсуб меёфт [53, С. 120]. Дар ин давр «Донишгоҳи Гунди Шопур» обрӯю эътибори бузург дошт.

Маҷмӯи осори тиббии олимони юнонӣ тавассути олимони ин донишгоҳ ба арабзабонон ва форсӣ тарҷума ва дастрас мегардид. Давраи ҳукумронии Шопури II (солҳои

279-310) ба дарбори шоҳи табиби ҳозиқи юнонӣ Теодорос ба ҳайси табиби шахсии шоҳ даъват карда шуда, дар донишгоҳи «Гунди Шопур» ҷой мегирад. Табиб барои шоҳ Шопури II рисолаи тиббӣ тақдим менамояд, ки баъдтар он ба забони арабӣ баргардон мегардад. Теодорос дар назди шоҳ соҳиби обрӯ ва мартабаи бузург буд, аз ин рӯ шоҳ Шопур барои ӯ калисои махсуси насронӣ месозад.

Бунёди донишгоҳҳо аз давраи Ҳахоманишӣ оғоз гашта, дар давраи Сосониён рушд ёфта, ба эҳёи илми Эрон ва эҳёи илми мусулмонӣ ва фарҳанги он таъсири бебозгашт расонидааст. Сулолаи Сосонӣ на танҳо ба ободонию мамлакат таваҷҷуҳ зоҳир менамояд, балки ба эҳёи фарҳангӣ ва илмӣ Эрон саҳми арзанда мегузорад. Ин давра ба гирдоварӣ ва сабти хаттии осори эронитаборон, ки дар асрҳои пешин аз даст дода буданд таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардад. Ва ин гуфтаи Абӯмашъари Балхӣ нисбат ба Ардашери Бобакон аз он гувоҳӣ медиҳад: «Пасон ӯ онҳоро ба Ҳиндустон ва Чин фиристод. Аз он ҷо китобҳои зиёде оварданд. Аксарияти ин китобҳо ба забони форсӣ буд. Дар маркази Эрон низ аз ғушаву канорҳои он китобҳои зиёде гирдоварӣ гашт. Баъди Ардашер ин кори ӯро писараш Шопур идома дод». Тибқи маълумоти ал Қифтӣ, тамоми шаҳрвандони Гунди Шопур ҳамагӣ табибон буданд.

Донишгоҳ аввалин муассисаи тиббӣ бо захираи бойи махсусгардонидашудаи табобатию пешгирии бемориҳо ва мучаҳҳаз бо шӯъбаи дорусозӣ буд.

Китобхонаи донишгоҳ аз рӯйи ҳаҷм ва шумораи китобҳо ниҳоят бузург буд. Дар 259 ҳуҷраҳои он китобҳо бо забонҳои паҳлавӣ, форсӣ, ҳиндӣ, шомӣ ва юнонӣ маҳфуз буд [53, С. 120]. Зиёда аз ҳазор устод ва шогирд дар китобхонаи илмӣ Гунди Шопур ба фаъолияти таҳқиқотӣ машғул буданд. Дар ҷобачонамоии адабиёт намудҳои гуногуни таснифот истифода мешуд. Феҳристи он мушобех ба феҳристи китобхонаи Искандария буд. Роҳбарии китобхонаро яке аз наздикони ректор, донандаи забонҳо ва таснифи адабиёт дар захираи китобхона ба уҳда дошт. Қисми зиёди адабиёти илмӣ ин осори олимони донишгоҳ буда, қисми дигар аз осори тарҷумагаштаи олимони шинохтаи дунё чамъ оварда шуда буд. Ҳар як ҳуҷраи

китобхона ба илмхое, ки дар донишгоҳ таълим дода мешуданд, бахшида шуда буд. Қайд намудан лозим аст, ки бештарини хучраҳои китобхона адабиёти соҳаи тибро фарогир буд. Адабиёти тарҷумагашта ва асарҳои олимони забонҳои хоричӣ дар хучраҳои алоҳида нигоҳдорӣ мешуданд. Барои котибон (мирзоён, нухабардорон) хучраҳои алоҳида ва дар ҳар хучра рӯйхати алоҳидаи номгӯи осори илмӣ (фехрист) мавҷуд буд. Донишмандони бузургтарини замона амсоли Ҳорис ибни Калда, Барзӯ, Мискавейҳ, Абӯязид Чорбахтӣ, Айса, Саҳл Айвазӣ, Алӣ Пурзайлу ва дигарон шоғирдони ин донишгоҳ буданд.

Донишгоҳи дигари машҳури эронӣ дар шаҳри Ҳирон (Хирон) ҷойгир шуда буд. Донишгоҳи Ҳирон ҳамчун Қасри илм шинохта шудааст ва дар он фалсафаи Арасту, тиб ва суҳангӯии юнонӣ, риёзиёт, кайҳоншиносӣ ва дигар соҳаҳои таълим меоданд. Дар қатори донишмандони машҳури дунё Ҳусейн ибни Исҳоқ – табиби ҳозир, забондон, тарҷумони осори тибӣ аз забонҳои шомӣ ва юнонӣ, донишҷӯи ҳамин донишгоҳ буд. Ҳусейн ибни Исҳоқ шонздаҳ асари Файсоғурас, Ҷолинус (Гален), рисолаҳои тибӣ ва ғайраҳои тарҷума намуда, аз худ осори бойи илмӣ, адабӣ ва таърихӣ боқӣ гузоштааст [90, С. 85].

Китобхонаҳои илмии даврони Сосониён нисбат ба китобхонаҳои шоҳӣ, динӣ, хусусӣ ва ҷамъиятии он замон дар сарчашмаҳо пурратар инъикос ёфтаанд. Дар асарҳои олимони ҷудогона ишораҳо оид ба мавҷудияти китобхонаҳои гуногун: амсоли китобхонаҳои назди маъбадҳо, китобхонаи шоҳӣ, китобхонаи шаҳрӣ ва таълимӣ аҳён-аҳён маълумотҳо дода мешаванд. Масалан, ба ақидаи Балъамӣ «...китобҳо дар ганчинаҳо нигоҳдорӣ мешуданд ва ин ганчинаҳоро барҳақ метавон китобхона» ва ё захираи китобӣ номид [126, С. 11].

Яке аз сарчашмаҳои муҳими таърих ва фарҳанги даврони Сосониён ин нақшҳои ҳаққиқонашудаи (бо забонҳои паҳлавӣ, порсии миёна, ки забони давлатии Сосониён буд) шоҳон Ардашери I, Шопури I, Шопури II, Картир ва дигарон мебошанд, ки дар онҳо маълумотҳои бешумор инъикос гардидаанд. Нақшҳо, сангинашудаҳо дар Суз, Нақши Рустам (Истаҳр), Нақши Рачаб, Ҳочиобод, Танги

борик, Бишопур, Сари Машҳад (Казерун), Бесутун, Каъбаи Зардушт (Истахр) ва дигарон далели раднашавандаи онанд. Маълумотҳои фаровон дар «Авасто» («Ясно», «Виспарад», «Вандидод», «Яштҳо», «Хурдавасто»), «Бундаҳишн», «Оинномак» [146, С. 124], «Матакдани ҳазар датастан» (Ҳазор ҳукми додгоҳӣ ё «Додгоҳномаи сосонӣ», фаслҳои он: «Муштабар намак», «Датастан намак»), «Динкард»-и Отур Фарнбағ (Озарбарнбағ), «Тансарномак» (Каргир), «Хватавномак» ё «Хватав вузург номак» ё «Номаи шоҳон» (Солномаи расмии сулолаи Сосониён), «Гохнома» ё «Шоҳномаи бузург», «Хвешкарихномаки карфарманан» («Номаки уҳдадорихои корфармоён»), «Ишобохт», «Хвешкарихномаки мағупатон» («Номаки уҳдадорихои мағупатон»), «Карномак» ё «Корномаки Ардашери Бобакон», «Додгоҳномаи Сосонӣ», «Тараникномак», «Ардавирафномак», «Хвастуванифт» («Инчил», «Канз ул эҳё», «Сифр ул чабобира», «Кефалайя» (Бунёд), «Шапуркан» (Шопургон асари дунявӣ), «Паёмҳо»-и Монӣ), «Маздакнома»-и Маздаки Бомдод, «Пандномаи Зардушт»-и Зардушт [146, С. 121 - 140], писари Озарбади Маҳраспандон, «Чидок андарзи паредкешон», «Аёдгори Зарирон», «Зариадр ва Одатида», «Ростсехун», «Дарахти асурик уд буз», «Парвизнома», «Вис ва Ромин», «Ҳазор афсона», «Бахтиёрнома», «Андарзи Бузургмеҳр», «Андарзи Хусрави Кубодон»-и Муҳаммади Кайвонпур, «Андарзи Озарбади Маҳраспандон», «Андарзи Озарбади Зардуштон», «Андарзи Ушнари Доно», «Андарзи Бахтофарид», «Андарзи Чамшед», «Андарзи Нуширавон», «Фарҳанги паҳлавӣ», «Ростсехун», «Синдбоднома» (-ро Абулфавориси Фанорӯзӣ дар соли 950 аз паҳлавӣ ба форсӣ бармегардонад), «Весантрачатака», «Номаҳои кӯхани сӯдӣ», «Саддхармапундарики»-и сақоихо, «Виная»-и таҳорӣ [146, С. 122 -151], маълумот оварда шудаанд. Ҳуҷҷатҳои муҳим оид ба ҳуқуқ: «Матикани ҳазор додситон» (Маҷмуаи ҳазор қарорҳои судӣ), оид ба ҳарбиён: «Оинномак» (Низомномаи ҳарбӣ) [53, С. 119], оид ба мусиқӣ: «Тароникномак» (ки зиёда аз 300 нағмаро фарогир буд, амсоли «Локӯи», «Патвожа», «Хусравониёт», «Сараишник», «Хуванак сарвад», «Уроманӣ» ва ғ.), зиёда ҳазор нақлу ривоятҳо (зиёда аз 100 номгӯӣ), фарасномаҳо (бештар аз 10 номгӯӣ)-и онро Ибни Надим дар «Ал-Феҳрист» номбар намудааст, ки маводи оид ба табҳои ва ғайра мавҷуд буданд. Бо маълумоти Ибни Надим «Зиёда аз 200

номгӯйи китобҳои паҳлавию форсӣ, аз ҷумла 82 номгӯйи китобҳои динӣ, 9 номгӯйи китобҳо оид ба шикор ва 10 номгӯйи бахшида ба аспарварӣ, зиёда аз 70 номгӯйи китобҳо оид ба илмҳои дигар» [126, С. 13], мавҷуд будаанд. Маълумоти зиёд аз асари 5 ҷилдаи илмӣ «Омузиши асосҳои забони эронӣ»-и Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии забонҳои Академияи илмҳои ИҶШС гирифта мумкин аст. Дар асарҳои Н. Пигулевская, И. Луконин, И.П. Петрушевский ва дигарон қисман оид ба фарҳанги хаттиву шифоҳии эрони замони Сосониён маълумотҳои мушаххас дода шудаанд.

Дар «Ал-Фехрист» маълумот оид ба мавҷуд будани асарҳои дар ҷарм навишташуда, чунин омадааст: «Ман дар соли 324 ҳиҷрий ин китобҳоро дидаам, чи тавре ки дар бораи онҳо нақл менамуданд, онҳо хело ҳам бадбӯй буданд ва аз ин сабаб қариб як сол ягон кас ба онҳо наздик шуда наметавонист» [100, С. 387].

Ибни Имод дар «Шаҷарат-уз-заҳаб» маълумот медиҳад, ки дар шаҳри Бағдод Шопури I китобхонаи бузурге бунёд намуда буд ва дар он ба ҳайси китобдор Ҳасан ибни Шуайб ва Абӯабдуллоҳ аз-Заби (Қозӣ) кор кардаанд. Боз ҳамин сарчашма шаҳодат медиҳад, ки дар шаҳрҳои Балх, Самарқанд, Хоразм, Гунди Шопур ва дигар марказҳои вилоятҳои китобхонаҳои бузург мавҷуд буданд. Инчунин дар дайрҳои зардуштии Озар Гуштосб, Карқуй, Фирӯзобод, Озарбойҷон, Бухоро, Нисо, Марв ва ғайра [158, С. 66] низ китобхонаҳо ҷаъол буданд ва дар онҳо китобҳои диниву дунявӣ нигоҳ дошта мешуданд.

Оид ба мавҷудияти китобхонаҳо ва нигоҳ дошта шудани солномаҳо дар онҳо ҳамзамони Хусрави I, таърихнигори румӣ асри IV Агафий шаҳодат медиҳад. Ӯ нақл менамояд, ки дар китобхонаи Сосониён (Ганҷи Шопекон) дӯсти вай Сергей кор мекардааст. Сергей бе ягон мамониат ба ганҷинаи китобхона роҳ дода шуда, барои дӯсти худ Агафий маълумотҳои бахшида ба шохони форсро, аз ҳуҷҷатҳои расмӣ моҳияти (сирри) давлатидошта – воқеаномаҳо, гоҳномаҳо ва ғ. солномаҳоро гирд меовардааст [2, С. 180 - 181].

“Баръакси давраи Ҳахоманишиҳо, – менависад В.В. Бартолд, – дар давраи Сосониён, дар китобхонаи шоҳӣ,

албатта, китобҳои таърихӣ вучуд дошт, ки бо онҳо тарҷумони сириягӣ Сергей шинос гаштааст, ки аз гуфтаҳои ӯ таърихнависи румии асри VI Агафий иқтибос меорад” [18, С. 278].

“Пеш аз он ки мо мақсадамонро давом диҳем, каме дар бораи Хусрав (Хусрави I) маълумот медиҳем. Аз он сабаб ки ӯро на танҳо форсҳо, балки римиҳо (юнониҳо) ҳамчун дӯстдорандаи илмҳо, ки дониши ӯ ба қуллаи фалсафа расидааст, асарҳои файласуфони элиниро (юнониро) ба ӯ ба забони форсӣ тарҷума намудаанд ва мегӯянд, ки ӯ асарҳои Арастура бехтар аз Демосфен писари Олор (Фукидид) – натоқи Неанеягӣ аз бар намудааст ва инчунин аз осори Афлотун (Платон) баҳравар гашта, бо осори Тимней, Фидон, Горгий, Парменид ва философҳои юнонӣ аз наздик шинос будааст. Аммо ман бо боварии комил гуфта наметавонам, – мегӯяд Агафий, ки ӯ (яъне Хусрави I) чунин дониши волоро дошта ва инчунин ба қуллаи баланди он расида бошад” [2, С. 63]. Гуфтаҳои Агафийро Н.В. Пигулевская дастгирӣ намуда, қайд менамояд: “ӯ, (яъне Хусрави I) китобхонаи бузурге оид ба масъалаҳои фалсафа ва дин гирд оварда буд, ки он аз доираи васеи ҷаҳонбинӣ ва шавқу рағбати ӯ дарак меод. Китобҳои насронӣ дар китобхонаи ӯ мавқеи муайяне доштанд” [103, С. 239].

Мавҷудияти китобхонаҳо ва аҳаммияти калон доштани онҳо дар давраи Сосониҳо ба ҳама маълум аст. Аммо, мутаассифона, ғайр аз номгӯю баъзе китобҳо [159, С. 15-87, 88-101, 106-202, 205-298, 268-274] ва қисман лугатҳо ба мо ягонто феҳрист ё рӯйхати асарҳои олимони алоҳида омада нарасидаанд. Номҳои баъзе китобҳоро номбар мекунем, ки ба тамоми олам машҳуранд: “Гоҳномаҳо”, “Солномаи подшоҳӣ”, “Авасто”, “Аёдгори Зарирон”, “Калила ва Димна” (тарҷима аз санскрит), “Оинномак”, “Точномак”, “Ятима”, “Сақисарон”, “Денкарт”, “Бундаҳишн”, “Визидаҷха”, “Паёми Манучехр”, “Шканд гуманиг визар” қонунҳои сосонӣ ё “Матикане ҳазор додситон”, “Худойномак”, “Синдбоднома”, “Синдбоди Кабир”, “Синдбоди Сағир”, “Ҳазор афсона”, “Пандномаки Ардашери Бобакон” ва дигар китобҳои хусусияти илмӣ-адабидошта иқтибосҳо ва

истинодҳои зиёд истифода карда шудаанд, ки баъдтар дар бораи онҳо гуфта мегузарем.

Ба ғайр аз китобҳои форсии қадим ва форсии миёна дар сарзамини давлати Ҳахоманишиҳо ва баъдтар дар аҳди Сосониҳо хатҳои суғдӣ, тахорӣ, хоразмӣ, бохтарӣ ва ғайра вучуд доштанд. Китобҳои ба забони суғдӣ ва мазмуни динӣ - буддоидошта зиёда аз 23 номгӯйро (ба монанди “Вессантараҷатака”, “Ривояти деҳқон ва моҳидор” ва ғ.) ташкил намуда, инчунин 7 номгӯии китобҳои мазмуни монавиядошта то имрӯз омада расидаанд [159].

Китобҳои суғдӣ дар китобхонаҳо, коллексияҳо ва хазинаҳои мухталифи дунё паҳн гаштаанд, ки дар асрҳои XIX – XX ёфт шудаанд. Аз ҷумла «Хатҳои тахорӣ», «Хатҳои Суғди қадим» ва «Ҳуччатҳои суғдӣ аз кӯҳи Муғ» [42, С. 354 - 358].

Мо оид ба фаъолияти китобдорӣ дар даврони Сосониҳо маълумотҳои пурқимат ва гуногун дорем. Дар доираи рисолаи мазкур танҳо маълумотҳоеро, ки оид ба замони зардуштиён ва асрҳои миёна аз асарҳои олимони мусулмон ва сарчашмаҳои дигар дода шуда, аз замони ҳуқумронии шоҳони сосонӣ Ардашери I (226-241), Шопури I (341-272), Шопури II (309-379) ва Хусрави I Анушервонро (531-579) дар бар мегиранд, ҳамчун далел меорем. Шоҳони Сосонӣ дар гирдоварӣ, нигоҳдорӣ ва нусхабардории китобҳои пешиниён аҳамияти зиёд медодаанд. Далелҳои фаровон аз сарчашмаҳои гуногун ин гуфтаҳои моро тақвият медиҳанд. Дар «Ал-Феҳрист»-и Ибни Надим иқтибосе аз асари ситорашиноси машҳури асри IX Абумашъари Чаъфар ибни Муҳаммад ибни Умар ал-Балхӣ (ваф. соли 886) оварда шудааст: «... Миёнаи асри IX дар наздикии Исфаҳон, деҳаи Чой китобхонае ёфт шуд, ки он дар замони Сосониён пинҳон карда шуда буд (аниқтараш пеш аз ғасби арабҳо). Дар он китобҳои қадимаи форсӣ, дар болои пӯсти туз (дарахти тус) бахшида ба тамоми соҳаҳо илм, бо хатти форсии қадим (ё форсии миёна) нигошта шуда буд».

Ибни Надим маълумоти дигареро аз номи шиноси наздикаш меорад, ки дар таҳхонаи бинои дигари ҳамин деҳа, китобхонаи пинҳонкардашудаеро дарёфт намудаанд, ки дар он китобҳои чармин зиёд буд ва «Ҳеч кас

намедонист, ки онҳоро чи тавр хонанд». Ибни Надим иттилоъ медиҳад, ки ин «китобҳо бо забони юнонӣ нигошта шуда, қисми зиёди ин китобҳои риёзиро донандаи ин забон Юҳанно ал Қайс (Юҳанно ибни Юсуф ибни ал-Хариф), ки дар охири асри IX – аввали асри X мезист, ба забони арабӣ баргардон намуд». Намояндаи дигари ин давра Абулфазл ибни Амид (ваф. соли 971), ки ба ҳайси вазири ҳукуматдорони араб дар Эрон Муайяд ва Рукн ад-Давлат (асри X) як қисми ин китобҳоро ба Бағдод интиқол доданд. Якчанд номгӯи ин китобҳоро Ибни Надим дар дасти устодаш, шайх ва олим Абӯсулаймони Муҳаммад (ваф. соли 986) шахсан дидааст. Далели равшани рушду нумӯи китобдории даврони шоҳони аввали сулолаи Сосониро, аз китобхонаҳои пинҳонкардаи онҳо дарёфт кардан мумкин аст, ки бо забони форсии миёна нигошта шуда буданд. Дар қатори китобҳои паҳлавию форсии миёна, китобҳои чинӣ, юнонӣ ва ғайраҳо дар ин китобхонаҳо мавҷуд буданд. Дар ин давра аз мамолики хорич низ китобҳо чамъоварӣ ва харидорӣ гашта, хусну кубҳи китобхонаҳои сосониро дар тамоми Шарқу Ғарб овозадор менамуданд.

Муаллифони асрҳои миёна маълумоти зиёд оид ба мавҷудияти китобҳои бешумор дар аҳди Ашкониён дар осорашон борҳо қайд намудаанд. Аксари кулли ин китобҳо бо забони паҳлавӣ буда, қисман адабиёти форсӣ, суғдӣ, таҳорӣ, юнонӣ ва санскрит нигоҳ дошта мешуданд. Масалан, Ҳамзаи Исфahонӣ (а. X) оид ба 70 номгӯи китобҳои ба забони форсии миёна тарҷумагаштаи паҳлавиро (Ашкониёнро) номбар менамояд. Сад сол пеш В. Гейгер исбот намуд, ки «Зарирномак» моли паҳлавиҳо буда, он бо пайдоиши «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ замина гузоштааст [165, С. 80]. «Баъдтар Э. Бенвенист, – қайд менамояд А. Язбердиев, – оид ба ин китоб маълумоти саҳеҳ меорад, ки он дар аввал дар шакли дoston навишта шудааст». Таксиргарону (нусхабардорон) тарҷумонони замони сосонӣ онро ҳамчун асари насрӣ баргардон намудаанд. Ҳамин олим дар бораи бо забони паҳлавӣ эҷод шудани «Дарахти асурик уд буз» бори аввал маълумот додааст [159, С. 99].

Миёнаҳои асри XX В. Минорский оид ба мавҷудияти асари дигари паҳлавӣ, китоби «Вис ва Ромин» аз асрҳои I

милодӣ, маълумот додааст. «Б. Ҷоч, – менависад муаллиф, – оид ба китобе, ки то мо нарасидааст, бо номи «Ҳазор дoston» («Ҳазор ривоят»), ки номи он дар матни арабӣ таъриф ёфтааст, маълумот медиҳад. Ба ақидаи ӯ, ин китоб қадима буда, дар аҳди Ашкониён нигошта шудааст» [159, С. 99 - 100].

То замони мо маълумоти кофӣ оид ба асарҳои «Корномаки Ардашери Бобакон», «Тансарномак», «Шаҳристонҳои Эроншаҳр», «Ардавирафномак», «Матикани ҳазор додситон» ё ин ки «Муурофианомаи Сосонӣ»-и Фарраҳвмарт писари Баҳром (муаллиф), «Хвадайномак»-и коҳини зардуштӣ Фаррухан, олим донишвар ва ғуломи мубад Рамин ва ғайра омада расидаанд. Инчунин китобҳои «Оинномак», «Точномак», «Китоб-ут-точ», «Ятима», «Сақисаран», «Денкарт», «Бундаҳишн», «Шопургон»-и асари динию тарбиявии Монӣ ва инчунин садҳо ҳазор ривояту афсона («Ҳазор афсона» ва ғайра), қиссаву рисолаҳои илмӣ, таърихиву адабӣ, фалсафиву маънавӣ, риёзиву кайҳоншиносӣ ва ғайра аз дасти ғосибони халқи тоҷик: Искандари Мақдунӣ, сулолаи туркон, арабҳо, муғулон ва амсоли он мунтазам несту нобуд карда мешуданд ва ё ҳамчун ганчинаи маънавӣ ба яғмо мебуданд.

Бо ақидаи А. Язбердиев китобхонаҳо дар аҳди Ҳахоманишиҳо, Ашкониён ва Сосониён мавҷуд буда, бо номҳои:

1. «Китобхонаҳои шоҳӣ» – «Ганчинаҳо» амал менамуданд. Дар онҳо китобҳо бо забони форсии қадим ва адабиёти хоричӣ нигоҳдорӣ мешуданд. Инчунин «Солномаҳо» ё «Ҷоҳномаҳои шоҳӣ» («Таърихи қадимаи Форс»), маҷмӯаи таърихии эронӣ ва сатрапҳои он нигоҳдорӣ мешуданд.

2. «Ганчи Шопигон» ва «Дичи Набишт» ҳамчун китобхонаҳои давраи Ҳахоманишии маълуму машҳур будаанд.

3. Китобхонаи шоҳони ашкониро «Ганчина» меномиданд ва он дар шаҳрҳои Нисо ва Марв бунёд гашта буданд.

4. Дар ин давра Китобхонаи «Гунди Шопур» ва китобхонаи мадрасаҳо низ фаъолияти пурсамар доштанд. Муаллифи «Таърихи Бағдод», олими асри IX Аҳмад ибни Тоҳири Тайфун маълумоти таърихиеро оид ба фирори

Яздигирди III (632-651) ба Марв (651) аз арабҳо, тасвир намуда, менависад, ки шоҳаншоҳ китобҳои зиёдеро иборат аз дастхатҳои паҳлавӣ бо худ ҳамроҳ меорад. Адам Метс исрор менамояд, ки ин китобҳо асос ё заминаи пайдоиши китобхонаҳои машҳури асримиёнагии Марв гаштаанд. Бо иттилои Ёкути Ҳамавӣ пеш аз забти муғулон дар шаҳри Марв 12 китобхонаи калонтарини замон мавҷуд будааст [84, С. 148].

Китобхонаҳои маъбадҳои Зардуштӣ дар Самарқанд, Панҷакент, Хоразм, Бухоро, Хучанд, Кубодиён, Насаф, Тирмиз, Балх, Ҳисор ва дигар манотиқи Осиёи Шарқӣ мавҷуд будаанд. Аллома Абӯрайҳон Берунӣ оид ба китобхонаҳои зардуштии Хоразм, ки аз тарафи ғасбкорои араб дар солҳои аввали ҳукмронии халифаҳо нест карда шудаанд, маълумот додааст [27, С. 48, 63].

Оид ба сохтори китобхонаҳои зардуштӣ ва захираи онҳо маълумоти муфассал дар даст надорем. Аммо аз рӯи тадқиқоти олими шинохтаи тоҷик Р. Шарофзода, ҳаминро иттилоъ медиҳем, ки ин китобхонаҳо маркази таксир (нусхабардорӣ), таҳрир, китобсозӣ, муқоабандӣ ва гирдоварию нигоҳдории дастхатҳои пураарзиши паҳлавӣю порсии миёна будаанд [146, С. 117 - 134]. Аммо китобхонаҳои донишгоҳҳо ва мактабҳои олии давраи Ҳахоманишӣ, Ашконӣ ва Сосонӣ бо таснифоти мураккаби худ маълуми машҳур буданд. Донишгоҳҳои Искандария, Нусайбин, Гунди Шопур анъанаҳои таълим ва фарҳангии омӯзишгоҳҳои пешинаро давом медоданд. Онҳо дар худ дастовардҳои бехтарини гузаштагони худро на танҳо дар таълим, балки дар суннатҳои китобдорӣ амалӣ низ инъикос менамуданд. Ҳаммонанди китобхонаи илмии донишгоҳи Искандария, дар донишгоҳҳои Нусайбин, Ҳирон, Эдесс, Гунди Шопур низ китобхонаҳои илмии бузург созон дода шуда буданд. Онҳо дар захираи худ дастовардҳои илмӣю амалии пешрафтаи замонаро оид ба тиб, фалсафа, кайҳоншиносӣ, риёзиёт, мусиқӣ, таърих, экзегет (диншиносӣ) ва ғайраро инъикос менамуданд. Сохтори китобхонаҳо бо мурури замон тағйир меёфтанд ва дастхатҳо аз рӯи таснифоти китобхонавӣ ва таснифоти

илмии онзамона ҷобачо карда мешуданд, ки он кори китобхонаро самаранок менамуд.

Ба мисли китобхонаи донишгоҳии шаҳри Искандария китобхонаҳои илмӣ дар Нусайбин, Найнаво, Эдесс, Гунди Шопур ва Ҳирон хеле фаъол ва маркази илмию фарҳангии замона шинохта шуда буданд. Ин китобхонаҳо бехтарин дастоварди инсониятро дар самтҳои илмӣ, амсоли фалсафа, тибб, кайҳоншиносӣ, риёзиёт, адабиёт, мусиқӣ, таърих, мантиқу шарҳ, диншиносӣ ва ғайра будаанд.

Воридшавии китобҳо ва дастхатҳои пурқимат аз ғушаву канори империяи бузурги мақдунӣ сохтори китобхонаҳоро мунтазам такмил меод. Аз ин рӯ, дар ҷобачогузории аснод шаклҳои нави таснифоти китобхонавӣ - библиографӣ ихтироъ карда мешуд ва он ба раванқи минбаъдаи китобдорӣ ва библиография таъсири мусбат расонид.

ФАСЛИ П ИНКИШОФИ ИТТИЛООТИ БИБЛИОГРАФӢ ДАР АСРҲОИ VII – XVII

Библиография дар ин давра дар шаклҳои гуногун инкишоф меёбад. Таърихи инкишофҳои библиография дар таҳқиқотҳои гуногун ба монанди осори таърихӣ, адабӣ, фалсафӣ ва ғайра инъикоси худро ёфтааст. Метавон намунаҳои барҷастаи онро аз осори олимони ҷаҳон, хусусан муҳаққиқони рус ва тоҷик, аз ҷумла эҷодиёти таърихшиносон, бостоншиносон, ҷуғрофишиносон, сайёҳон, шарқшиносон, китобшиносон ва библиографон В.В. Бартольд, А. Ю. Якубовский, Е. А. Давидович, П.П. Иванов, О.Д. Чехович, Н. Ханьков, В.Л. Вяткин, В.Б. Лунин, А.Л. Кун, А.Н. Самойлович, А.Б. Халидов, В.В. Полосин, Б.А. Семеновкер, А.З. Валидов, К.Г. Залеман, А.А. Фрейман, А.М. Беленицкий, А.А. Молчанов, А.А. Семёнов ва дигарон, инчунин ҳамкасбони онҳо аз Осиёи Миёна М.А. Абдураҳимов, С.А. Азимҷонов, Я.Ф. Ғуломов ва ғайра дар таҳқиқу таҳлили саҳифаҳои асри миёнагии халқи тоҷик ва фарҳанги пурғановати ӯ саҳми назаррас гузоштаанд.

Дар таҳқиқи китоби тоҷик дар ин давраи таърихӣ муҳаққиқони шинохтаи китобшиноси ҷумҳуриҳои Шӯравӣ М.М. Хайруллоев, Т.И. Султонов, А. Язиев, А. Язбердиев, А.И. Қосимова, М.И. Рустамов, Р.М. Маҳмудова, Э.А. Ахучонов, Тер-Мкртчян ва дигарон низ саҳми сазовор гузоштаанд.

Омӯзиши ин давраи таърихӣ халқи тоҷик дар сарчашмаҳо ва рисолаҳои таърихиву маънавӣ, фалсафиву адабии ниёгони эҷодкори тоҷик, аз ҷумла: “Таърихи Табарӣ”-и Чарири Табарӣ, “Таърихи Бухоро”-и Муҳаммад Ҷаъфари Наршахӣ, “Осор-ул-боқия” Абӯрайҳони Берунӣ, “Таърихи Яминӣ”-и Абунасири Утбӣ, “Зайн ул ахбор”-и Маҳмуди Гардезӣ, “Таърихи Байҳақӣ”-и Ҳусайни Байҳақӣ, “Таърихи Сиистон”, “Сиёсатнома”-и Исоҳиқи Тусӣ (Низомулмулк), “Таърихи Байҳақӣ”-и Зайди Байҳақӣ, “Таърихи Байҳақӣ” ва ё “Таърихи Масъудӣ”-и Абулфазли Байҳақӣ, “Қандия” ва ё “Ал-Қанд”-и Насафии Самарқандӣ,

“Таърихи гузида”-и Муставфии Қазвинӣ, “Китоб-ул-ансаб”-и Мансури Самъонӣ, “Ҷомеъ ут таворих”-и Рашидуддини Фазлуллоҳ, “Таърихи Ҷаҳонгушой”-и Муҳаммади Ҷувайнӣ, “Аҷоиб-ул-маҳлуқот”-и Маҳмуди Қазвинӣ, “Зафарнома”-и Низомуддини Шомӣ, “Таърихи тоҷи Салмонӣ”-и Хоча Тоҷуддини Салмон, “Зафарнома”-и Алии Яздӣ, «Равзат ус сафо фи сират ил анбиё вал мулук вал хулафо»-и Мирхонд, «Ҳабиб-ус-Сияр»-и Хондамир, «Мутазаккир-ул-аҳбоб»-и Хоча Ҳасани Нисорӣ, “Бобурнома”-и Мироншоҳи ибни Темур ва ғайра инъикоси худро ёфтааст. Қисман арзёбии ин мавзӯ дар мақолаҳои таҳқиқотии осори дастаҷамъии 6-чилдаи «Таърихи тоҷикон»-и Пажӯҳишгоҳи таърих, археология ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи илмҳо, асари 2-чилдаи «Тоҷикон»-и Б.Ғ. Ғафуров, «Давлати Сомониён»-и академик Н. Неъматов ва ғайра мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шудааст. Мақола ва рисолаҳои ҷудогона дар «Осор», маҷаллаи илмию таҳлили «Паёмномаи фарҳанг» ва силсиламаҷмӯаи «Ҷаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон» (ибораат аз 5 китоб)-и Пажӯҳишгоҳи фарҳанг ва иттилоот, маҷмӯаҳои соҳавию мавзӯии Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Фирдавсӣ ва сарчашмаҳои ҷудогонаи олимони соҳа мавриди таҳқиқ ва натиҷагирӣ қарор гирифтааст.

Ҳучуми арабҳо ва забти сарзамини ободу зебои Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр зарбаи ҳалокатоваре ба дину оин, илму маънавиёт, адабиёту фарҳанги ин кишварҳо буд. Ҷосибони араб шакли пешрафтаи муносибати иҷтимоиву иқтисодии мамлакатҳои зертобеъро қабул намуда, аз дастовардҳои беҳтарини илмию амалӣ, адабу фарҳангии кишварҳои мағлуб баҳраманд мегаштанд. Дар шаҳрҳо ва рустоҳо дини мубини ислом ҷорӣ карда мешуд. Ҳамзамон қонуну қоида, анъана, расму русум ва муносибатҳои нав маҷбуран ба души аҳоли бор мегардид.

Аз тарафи арабҳо ғасб гардидани сарҳадҳои Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр таъсири амиқе дар дин, илм ва адабиёти ин мамолик ворид намуд. Арабҳо ягон навигарие бо худ наоварданд, махсусан солҳои аввали ғасби минтақаҳо ҳамаро ба яғмо бурда он чизеро, ки ғайримусулмонӣ меҳисобиданд, месӯхтанд ва ё нобуд

менабуданд. Баръакс, онҳо ба ҷараёни феодалии сохтори ҷамъияти кашада шуда, бо дастовардҳои бехтарини олами кӯҳан ошно мегаштанд ва аз илму адабиёти халқҳои ғасбнамудаашон ҳаматарафа бархӯрдор мегаштанд. Дини исломро саросар ҷорӣ намуда, анъаноти оинҳои нави мусулмониро бо ҳар роҳ ба мардум бор менабуданд. Оид ба ин манзара Наршаҳӣ менависад «Бори ҷаҳорум, хангоме ӯ ҷангиду Бухороро ғасб намуд, ӯ (Қутайба ибни Муслим) исломро бо мушкӣ барқарор кард. Ӯ исломро дар дили онҳо (бошандагон) ҷой намуда, оини мардуми таҷҷоиро бо ҳар роҳе душвор мегардонид. Ӯ фармон дод, то ин ки бошандагони Бухоро нимаи хонаи худро ба арабҳо диҳанд, тавассути ин ӯ аз рафтору кирдори онҳо боҳабар гашта, онҳоро дар ҳама ҷой назорат менабуд. Акнун онҳо маҷбур буданд мусулмон шаванд. Ӯ масҷидҳо бина намуда, осоре аз маъбаду оташқадаҳо намонд ва оташпарастону оинҳои дигарро решақан менабуд. Ӯ масҷиди калони ҷумъахониро дар ҷойи маъбади оташпарастон бина намуда, фармуд то рӯзҳои ҷумъа дар он намоз гузоранд. Барои ҷалби омма ӯ ҷунин роҳро пеш гирифт: Ӯ фармуд то эълон намоянд, «Касе, ки ба намози ҷумъа меояд, ба ӯ ду дирам меदिҳам ва аз андоза сарикасӣ озод менамоям» [93, С. 63-65].

Арабҳо ба Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр алифбои забони арабиро ҳамчун забони коргузори ва динӣ оварда, аз миёнаи асри VIII онро ҳамчун забони расмӣ давлатӣ ҷорӣ намуданд. Қариб аксарияти заминҳо ба арабҳо ва давлати ташкилнамудаи онҳо тааллуқ доштанд. Онҳо соҳибони заминҳои беканор гашта, заминдорони пешинро гунаҳгор ва нест намуда, расму русуми феодалии таҷҷоиро қабул ва ривоч дода, оҳиста-оҳиста худашон феодалони нав гаштанд.

Абӯрайҳон Берунӣ ғасби арабҳоро ҷунин қаламдод менамояд: «Бо роҳҳои гуногун Қутайба донандагони алифбо, ривоёт, дастовард, китобҳои хоразмиро пароканда ва нест менабуд, то он ки ҳамаи онҳо нест гаштанд. Ва нест касе, ки оид ба мавҷудияти илмҳои то давраи омадани ислом доштаашонро ёд дошта бошанд» [27, С. 48, 63].

Тарғиботчиёни аввали дини мубини ислом ба тамоми илмҳои ғайримусулмонӣ муносибати хунукназарона доштанд. Асоси тамоми илмҳо «Қуръон» ва сарчашмаи

маънавии ҷомеаи инсонӣ ҳисобида мешуд. Намояндагони ислом омӯзиши илмҳои исломро («Улум ал-Ислом») арзандатарин ҳисобида, иҷроиши талаботи онро аз аҳолии зертобеъ ҳатмӣ меҳисобиданд.

Ҳодисаҳои бузурги таърихӣ ва ҷараёнҳои гуногуни рушди ҷомеаи асрҳои VII-VIII табaddулотҳои тағйирпазири мамолики Шарқ ва Шарқи Наздик ба он оварда расонид, ки ҳамаи ин мамоликҳо ба Аморати Араб ё Хилофати Араб мутеъ карда шуданд. Забони арабӣ ба ҳайси воситаи асосии коммуникатсионӣ (иртиботӣ) ба яке аз муҳимтарин воситаи ҳаётӣ ва ҳастии миллату халқиятҳои бошандагони минтақаҳои бузург табдил ёфт, ки ба он мамолики Осиёи Марказӣ, Ҷанубу Ғарбии Осиё, Африкаи Шимолӣ ва Ҷануби Аврупо шомил гашта буданд.

Дар ислом аз аввали пайдоиш, мавқеи илм яке аз талаботҳои дин ҳисобида мешуд [140, С. 51]. Аммо дар давраи роҳбарии хулафои аввал тамоми навиштаҳои ғайриараб несту нобуд карда шуда, аҳаммият надошт, ки онҳо китобҳои илмӣ-адабӣ ва ё динӣ буданд. Тамоми заҳоири мавҷудаи китобхонаҳои бузурги Сосониён, Суғдиён, Бохтариён, Хоразмиён, Балхиён ва дигарон, ки тобеи хилофат гашта буданд, нест карда шуданд. Донишгоҳҳо ва муассисаҳои илмии мавҷудаи ин минтақаҳо, ба ғайр аз якҷандтои он, баъди ба ғорат даст задани намояндагони ислом ва нарасидани маблағҳои зарурӣ пароканда карда шуданд ва ё баста шуданд. Осори динӣ ва адабии дар асоси ғояҳои дини ислом нигошташуда рушд намуд.

Дар аввали асри VIII донандагони ҳадисҳои Пайғамбари ислом дар Мадина, Басра, Куфа ва Димишқ, аз миёни онҳо Ибни Шайбон ал-Зухрӣ (ваф. соли 741), Яҳё бини Сайид ал Ансарӣ (ваф. соли 760), Ибни Дурайҷ (ваф. соли 767) аз рӯи тавачҷуҳу захматҳои хеш бо таҳаллуси «китобдор» ва интиқоли ҳадисҳо тавассути хат (иншои китоб) маълуму машхур буданд. Ҳадисҳои гирдовардаи онҳо дар шакли дастхат ҳаҷман хело ҳам бузург ва назаррас буд. Баъди хулафо Абӯбакр, Умар, Усмон ва Алӣ (солҳои 632-661) ба сари хилофат Умавиён (солҳои 661-750) меоянд ва баъдтар хилофатро сулолаи Аббосиён (солҳои 750-1258)

идора менамоянд. Аббосихо маркази хилофатро аз Шом ба Ироқ, аввал ба шаҳри Анбар ва баъдтар дар соли 762, тибки нақшаи эҷоднамудаи халифа ал-Мансур ба Бағдод, наздикии Тайсафун мекуҷонад [53, С. 129].

Гулгулшукуфии илм ва адабиёти бадеии жанрҳои гуногун бо забони арабӣ, зиёдшавии шумораи муаллифон ва асарҳо, доираи васеи паҳншавии онҳо, шароити мусоид барои фаъолияти падиловарӣ ва таксирнамоии (нусхабардорӣ) дастхатҳо дар замони ҳукумронии бағдодии Аббосиён (солҳои 750-1258), аз давраҳои аввали хилофати арабҳо садҳо маротиба афзуд ва равнақи бештар ёфт [140, С. 50]

Дар ин давра дастовардҳои осори олимони ҳиндӣ, осиемиёнагӣ, эронӣ ва хусусан ақидаҳои илмии олимони юнонӣ дар ташаккули илмҳои замонавии хилофати араб таъсири амиқ гузоштааст. Фаъолияти тарҷумонӣ на танҳо аз тарафи шахсони алоҳида, балки аз тарафи халиф низ дастгирӣ меёфт. Адабиёти илмию адабии ҳиндӣ, шомӣ, юнонӣ, форсӣ ва дигар забонҳоро оид ба тиб, риёзиёт, ситорашиносӣ, мантиқ, равоншиносӣ ва соир соҳаҳои илмию адабӣ ба забони арабӣ тарҷума ва таксир мегаштанд. Халифаҳои Аббосӣ ал-Мансур (соли 734-755), Ҳорун ар-Рашид (солҳои 786-809), ал-Маъмун (солҳои 810-833) саҳми босазое дар рушди соҳаҳои илмию адабӣ гузоштаанд [139, С. 12].

Яке аз тарҷумонҳои аввалини адабиёти бадеӣ ва осори илмӣ Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ (солҳои 724-760) Эронӣ буд. Ӯ аз забони паҳлавӣ ба арабӣ «Калила ва Димна», «Худойнома», «Маздакнома», «Оиннома»-ро тарҷума намудааст. Инчунин ӯро тарҷумони рисолаҳои Арасту «Категория» ва «Мантиқ» меҳисобанд. Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ олими бузург буд ва китоби ӯ «Дастур оид ба корҳои бузург», «Дастур оид ба корҳои хурд» ва ғайра дар байни олимони замона маълуму машҳур буд.

Ба сифати тарҷумонҳои адабиёти бахшида ба тиб, табиатшиносӣ ва фалсафаи юнонӣ Хунайн ибни Исҳоқ (809 – 873), Собит ибни Курра (солҳои 836-901), Коста ибни Луқо (ваф. соли 943), Бахтишу, Яҳё ибни Адӣ (ваф. соли 975), Исҳоқ ибни Димишқӣ, Юҳанно ибни ал-Батрак, Матта

ибни Юнус, Синон ибни Собит ва дигарон буданд. Хунайн ибни Исҳоқ 129 асарҳои Ҷолинуc (Гален)-ро ба забонҳои арабӣ ва ошурӣ тарҷума менамояд ва ҳамзамон рӯйхати асарҳои Ҷолинуcро тартиб медиҳад. То замони Хунайн рӯйхати осори Ҷолинуcро дар 43 номгӯй Аҳмад ал-Ёқубӣ (вафот 897) таҳия менамояд. Сарчашмаи феҳристҳои Ибни Надим ва Абу Усайбия дар бораи осори Ҷолинуc рӯйхати таҳиянамудаи Хунайн ибни Исҳоқ мегардад. Дар рисолаи Берунӣ (973 – 1048) се осори Ҷолинуc иқтибос мегарданд, ки дар рӯйхати таҳиянамудаи Хунайн ибни Исҳоқ вучуд надоранд. Ибни Надим рӯйхати тарҷумонҳои осори Ҷолинуcро дар феҳришаш меорад.

Тарҷумаи асарҳои форсӣ ва паҳлавиро Навбахт ибни ал-Ҳасан, Ибни Саҳл, Ибни Мискавайх, Ибни ал-Муқаффа, адабиёти ҳиндиرو Ибни Манка ва Ибни Даҳна, аз забони мисрӣ Ибни Ваҳшия ва дигарон менамуданд.

Тавассути фаъолияти бузурги тарҷумонон осори гаронбаҳои юнониҳо ба олимони энциклопедист Ибни Сино ва Абӯрайҳони Берунӣ дастрас мегарданд. Олими ҷавон Ибни Сино дар шаҳри Бухоро тарҷумаи арабии асарҳои «Исагог»-и Порфирий, «Муқаддима ба мантиқ»-и Арасту ро бо шарҳу тафсири олимони донишгоҳи Искандария Порфирий Тир (ваф. соли 304), «Оғози геометрия»-и Уқлидус (а. III то милод), «Алмаҷаст»-и Клавдий Птолемей дар 13 китоб, «Метафизика»-и Арасту дар 14 китоб, «Қонунҳо» ва «Тимней»-и Афлотун (Платон), «Бемориҳои зудтаъсир» ва «Табиати одам»-и Букрот (Гиппократ), «Хунармандӣ», «Набз ва табобати бемориҳо», «Инсоншиносӣ» ва дигар асарҳои Ҷолинуc (Гален), инчунин бо рисолаҳои Теофаст, Прокл, Искандари Афродиягӣ, Порфирий, Архимед, Аристарх ва дигарон бо забони арабӣ омӯхтааст.

Зери таъсири осори баргардон, рушди иқтисод ва таъсири таҷрибаи пешқадами мамолиқҳои ғасбшуда, азхуднамоии дастовадрҳои фарҳанги қадима аморати араб рушди бузурги афкори илмӣ табиатшиносиро соҳиб мегардад [139, С. 16]. Фаъолияти пурсамари худро марказҳои илмии донишгоҳи Гунди Шопур, Хирон ва маркази навтаъсисгаштаи «Ҳазинат-ул-ҳикма» давом медиҳанд. Шаҳрҳо ва марказҳои фарҳангию илмии Самарқанд, Бухоро, Марв, Нисо, Балх, Насаф, Тирмиз,

Ҳамадон, Рай, Тайсафун, Истахр, Нишопур, Исфаҳон, Хоразм, Қубодиён ва ғайраҳо ташаккул ёфта, дар он олимони форсу тоҷик фаъолияти назаррас анҷом медиҳанд. Намояндагон олимони беназири Осӣи Миёна ва Хуросон Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ (соли 783-850), Аҳмад ибни Муҳаммади ал-Фарғонӣ (а. IX), Ҳабаш ал-Ҳасиби Марвазӣ (ваф. соли 864-867) дар муассисаҳои илмии замони худ фаъолияти пурсамар доштанд.

Дар дарбори ҳар як халиф, султон, шоҳ ва амир шумораи зиёди шоирон, таърихнигорон, табибон, ситорашиносон, ғайбдонон ва дигарон фаъолият менамуданд.

Ривоят менамоянд, ки шароити хуб барои тарҷумонҳо дар охири асри VIII ва аввали асри IX дар дарбори халифони Аббосӣ фароҳам оварда шуда буд. Халиф ал-Маъмун ба Ҳунайн ибни Исҳоқ баробари вазни асарҳои тарҷуманамудаи ӯ тилло пардохт менамояд. Дар давраи халиф ал-Муътасим (солҳои 833-842) Ҳунайн сардори тарҷумонҳо таъйин шуд ва муҳаррири асарҳои баргардонидашуда буд, инчунин ба ӯ се ҳуҷра аз қасри халиф дар Самара ҷудо карда шуда, ба ҳар ҷизе, ки ниёз дошт оварда медоданд. Ал-Маъмун ба ал-Асмой муаллифи «Таърихи қадимаи шоҳони араб», китбаи заминеро ҳадя намуд. Халиф ба ал-Фарра фармоиш оид ба навиштани оғози имлои арабӣ, аз қаср ҳуҷрае ҷудо намуд ва супориш дод, ки ягон кас хоҳири ӯро парешон нанамояд, то ӯ тавонад имлои арабиرو мукамал тартиб диҳад.

Ба ал-Маъмун, ки олимону адибонро ҳаматарафа дастгирӣ менамуд, китобҳои зиёде аз ҷониби кормандони «академияи» таъсисдодаи ӯ, Саҳл ибни Ҳорун, Муҳаммад ибни Мусо ал-Хоразмӣ, Яҳё ибни Мискавейҳ, Ҷабраил бини Бахтишӯ, ал- Фарра ва дигарон бахшида шуда буданд. Як зумра олимони дигар асарҳои худро ба авлоди пешгузаштаи ӯ, ал-Мансур, ал-Маҳдӣ, Ҳорун ал-Рашид бахшидаанд [139, С. 83].

Сарчашмаҳои муътамад маълумот медиҳанд, ки дар замони баъдисосонӣ ва давраи аввали ҳукумронии Аббосиён (солҳои 20-70-и асри VIII) муаллифони соҳибзавқ соҳиби осори гание будаанд, ки онҳоро бо якҷанд сандуқи бори уштур дастхатҳо ва ҳатто ҳуҷраи пур аз китобхояшон

(дар мисоли филолог аз Басра Абӯамр бинни ал-Аъло, солҳои 687-771) мешинохтаанд [139, С. 182].

Маълумотҳои сахеху кофӣ оид ба захираи китобхонаҳои Умавиён дар даст нест. Аммо маълумот оид ба «Хазинат-ул-ҳикмат»-и даврони хилофати Муаввия (661-680), ки он дар ҳуҷраи «ал-Ҳадра» («Қасри сабз») -и ӯ ҷойгир будааст ва китобхонаи наберааш Халид бинни Язид [164, С. 11-12], ҳамчунин оид ба китобхонаи ал-Валиди I (солҳои 705-715) [164, С. 18] ва аз он низ баъди барҳамхӯрии хилофати Умавиён (соли 750) ва гузаштани халифат ба дигар марказ, таърихи минбаъдаи он гум мешавад.

Дар давраи аввали халифат бештар ба ташкили маҷмӯи китобхонаҳои назди масҷиду мадрасаҳо аҳаммият дода мешуд, ки дар онҳо танҳо китобҳои динӣ фаро гирифта шуда, аз Куръон, ҳадис ва номгӯи китобҳои диншиносӣ иборат буд. Дар миёнаи асри VII аввалин нусхаҳои таҳриргаштаи «Куръон», ки дар давраи ҳукумронии халифа Усмон (ваф. соли 656) таҳия гашта, ба шаҳрҳои калонтарин: Макка, Куфа, Басра ва Димишқ интиқол дода шуданд [140, С. 182].

Дар давраи халифати араб яке аз давраҳои муҳим барои рушди китобдорӣ замони ҳукумронии Аббосиён шинохта шудааст. Аз замони ҳукумронии халифаи дуюми сулолаи Аббосиён ал-Мансур (солҳои 754-775) заминаи китобхонаҳо гузошта шуда, доимо бо дастнависҳои нав пурра мегашт ва он дар замони ал-Маъмун (солҳои 813-833) асоси захираи китобии «Хазонат-ул-ҳикмат» мегардад [140, С. 182]. Аз рӯи маълумоти Ибни Надим дар асри X аз захираи китобхонаи «Хазонат-ул-ҳикмат» (баъди гузаштани идораи халифат ба шаҳри Самара аз Бағдод китобхонаи ӯ номи «Хизонат ал-Маъмун» ном мегирад) ва аз он олимони зиёде баҳравар будаанд, шумораи зиёди китобҳои ин китобхонаро Ибн Абу Усайбия дида будааст [140, С. 183].

Фаъолияти китобхонаҳои бузурги Бухоро, Самарқанд, Қубодиён, Панҷакент, Чоч, Ҳисор, Тирмиз, Насаф, Гурганҷ, Балх, Марв, Нисо, Ҳамадон, Рай, Тайсафун, Нишопур, Исфохон, Ғазна, Тус, китобхонаи Тоҳириён ва ғайраҳо дар асарҳои олимони ҷуғрофидонон, таърихнависон, ситорашиносон, адибон ва дигарон инъикоси ҳудро

ёфтаанд. Маълумоти овардаи онҳо гуногун буда, оид ба осор, шарҳи ҳол, касбу ҳунар, мақом дар ҷомеа, нуқтаи назари муаллиф ва дараҷаи илмии онҳо дода шудаанд.

Оид ба китобхонаҳои Марв маълумоте мавҷуданд, ки дар онҳо доираи васеи адабиёт ва бо забонҳои гуногун нигоҳдорӣ ва истифода мешуданд. Масалан, охириин шохзодаи сосонӣ Яздигирди III (солҳои ҳукумронӣ 632-651) аз арабҳо шикаст хӯрда ба Марв фирор менамояд ва бо худ китобхонаи шохони сосониро, ки асосан аз дастхатҳои форсӣ ва паҳлавӣ иборат буд (соли 651) меорад [159, С. 273]. Оид ба дарёфти китобхонаи буддоии солҳои 1000 – 1035 дар ғор пинҳонкардашуда Л.И. Чугуевский маълумот медиҳад [159, С. 276]. Дар Ҳамадон, аз рӯи маълумоти Абӯтамам (солҳои 805 – 846), амалдоре китобхонае аз девонҳои арабӣ ва китобҳои дигарро доро буд [84, С. 18, 73, 94, 151]. Дар асри IX китобдӯст Исфаконӣ ба 300000 дирхам барои китобхонаи шахсиаш китоб харидорӣ намуд, аз ҷумлаи шахсони бойтарини Нишопур, ки роҳбарии ҳадамоти алоқа ва ҷустуҷӯиро ба уҳда дошт, Абумансур ал-Бағавӣ дорандаи захираи калонтарини китобҳо дар Хуросони асри X буд [140, С. 188]. Ҳукумрони пурқудрат Адуддавла (солҳои 949-983) барои китобхонаи толори бузурги Қасри дар Шероз будаи худро ҷудо намуда, дар он бино ба маълумоти ал-Муқаддасӣ, китобҳои бахшида ба соҳаҳои гуногуни илмҳои замонаро захира намудааст, ки муаллиф (ал-Муқаддасӣ) хангоми навиштани асарҳои борҳо ба онҳо ишора менамояд ва номгӯи рисолаҳои хондаашро мушаххасан тафсир менамояд [140, С. 188]. Дар Рай вазир Абулфазл ибни ал-Амид (ваф. соли 971) соҳиби китобхонаи бузурге оид ба илмҳои гуногуни фалсафа ва адабиёти бадеӣ буд ва ҳаҷман он зиёда аз 100 бори уштурро ташкил менамуд ва китобдори он таърихнигор, олими барҷаста Мискавейҳ, ки бо таҳаллуси китобдори Шерозӣ дар илм маълуму машҳур гардидааст, буд. Ба ҷойнишини Ибни ал-Амид Исмоил бинни Аббод «ас-Соҳиб» (солҳои 938-995), ташкили китобхонаи боз ҳам бузургтар, ки дар он танҳо китобҳои динӣ 400 бори уштурро ташкил менамуд даст медиҳад. Аз рӯи маълумоти то мо расида, китобхонаи мазкур зиёда аз

206000 чилди китоб ва феҳристи он 10 чилдро ташкил менамуд [140, С. 188].

Бо интихоби Бағдод (соли 762) ҳамчун пойтахти хилофат, дар он китобхонаҳои хусусӣ пайдо мешаванд ва ба ин шаҳр намояндагони барҷастаи илму адаби арабизабон аз Мадина, Димишқ, Басра, Куфа, инчунин олимони Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр барои фаъолият ва зист рӯй меоранд. Ба сифати намояндагони китобдӯст ва чамъоварандагони захираи бойи китоб аксари олимони соҳаҳои гуногуни илму адаби асрҳои VIII-X-ро ном бурдан мумкин аст. Аз ҷумла олимоне, ки бо фаъолияти тарҷумонӣ ба арабӣ (Хунайн бинни Исҳоқ, фарзандони Мусо бинни Шоқир, Мусо ал-Хоразмӣ, Ҳабаш ал-Ҳасибӣ Марвазӣ) дар ташаккули илм ва фалсафа (ал-Киндӣ ва дигарон), донандагони ҳадис, таърихнигорон (Табарӣ, Наршаҳӣ ва дигарон), фикҳ (Имоми Аъзам ва дигарон), адабиёти бадеъ, филология ва соҳаҳои дигар. Тибқи маълумот баъди вафоти ал-Воқидӣ (соли 823) аз ӯ 600 сандук (қиматр) дастнавису китобҳо [166, С. 53: 98: 112-150] боқӣ мондааст, ки ҳар сандуқро ду нафар мебардоштаанд. Дар бораи Абӯубайд (ваф. соли 826) мегуфтанд, ки «девон»-и арабҳо дар ҳонаи ӯст, чунки ӯ соҳиби китобхонаи бузург буд. Яхё ибни Майна (ваф. соли 848) китобхояшро дар 114 қуттӣ ва 4 хуми калони сафолӣ нигоҳ медошт [140, С. 190], ҳамасри ӯ Бишар бин ал-Ҳарис бошад дар 18 қуттӣ ва сабад. Барои ба ҷойи дигар интиқол додани китобҳои Аҳмад бинни Ҳанбал (ваф. соли 855) сабадҳо ба дувоздахуним бори уштур лозим шуд. Қозии донишманд Абӯҳасан ал-Ҳасан бинни Усмон аз Зайдӣ (ваф. соли 858) муаллифи китобҳои зиёд буда, бо фармоиши ӯ китобҳои пурқимат рӯйнавис мегаштанд ва соҳиби китобхонаи калоне буд [140, С. 188].

Китобдӯст, соҳиби захираи калони осори пурқимат, Абӯхатим ас-Сичистонӣ (ваф. соли 864) дар миёни олимони бо китобхонааш машҳур буд. Абул Аббос Чаъфар бинни Аҳмад ал-Марвазӣ «муаллифи асарҳои оид ба тамоми илмҳо (илмҳои замона)» дар ал Аҳваз даргузашт ва «дастхатҳои пурқимат»-и ӯ ба Бағдод оварда ва дар дӯкони китобфурушии «Тоқ ал-Ҳарронӣ» солҳои 887 – 888 фурухта шуд. Муаллифи зиёда аз 40 рисола, ал-Ҳасан бинни Мусо

ан-Навбахтӣ (ваф. соли 912), инчунин китобати дастнависҳоро низ ифо менамуд, захираи бузурги китобиро гирд оварда буд, ки аз он ҳама истифода менамуданд [140, С. 188]. Филолог бинни Мӯсо ал-Марзубонӣ (ваф. соли 994) дар хонаи худ 50 ҷойгаҳи хобро нигоҳ медошт, ки аз он олимони маълуми меҳмонгашта шаб мегузaronиданд ва аз китобхонаи пурқимати ӯ истифода менамуданд [140, С. 194]. Дар қатори китобҳои ба вақфи мазори Абӯҳанифа тақдимнамуда «Тафсир»-и Абдуссалом бинни Муҳаммад бинни Юсуф ал-Қазвинӣ (ваф. соли 1095) сардори муттазалитони ҳамон давр буд, ки он дар 300 ё 700 чилд навишта шуда, маҷмӯи китобҳои ӯ зиёда аз 40000 дастхатро (чилдро) ташкил менамуд. Қозӣ Абӯҳатим Муҳаммад ибни Ҳиббон ал-Бӯстӣ (ваф. соли 965) хонаашро бо китобхона ба Нишопур ҳадя намуда, барои хонандагон ҷойи хоб ва барои хӯрду хӯрок идрорпулӣ (стипендия) муайян намуд [84, С. 151].

Дар китобхонаи калонтарини давраи Сомониён «Савонех-ул-ҳикма» нодиртарин китобҳои давру замон оид ба адабиёт, санъат, таърих, фалсафа, фикҳ, риёзиёт, тиб, ҷуғрофия, кишоварзӣ ва бештар китобҳои динӣ гирд оварда шуда буданд, ки ба забонҳои форсӣ-дарӣ, суғдию юнонӣ, арабӣ, хиндӣ, яҳудию чинӣ ва паҳлавӣ навишта гирдоварӣ шуда буданд. Дар китобхона барои асарҳои ҳар як илм ё соҳаи он сандуқҳои махсус ва ҳучраи алоҳида ҷудо карда шуда буд. Дар болои ҳар як сандуқ феҳристи (рӯйхати) китобҳои дохили он қайд шуда буд. Ба китобхона олимони машҳуре, ки ба қори китобхона шиносӣ доштанд ва ҷобачогузори китобҳоро хуб медонистанд ба қор гирифта мешуданд. Оид ба ҳашамати ин китобхона Абӯалӣ ибни Сино дар рисолаи «Саргузашт» чунин овардааст: «Рӯзе аз ӯ (Нӯҳ ибни Мансур – Қ.Б.) иҷозат пурсидам, ки ба китобхонаи эшон дароям ва ба мутолиа ва хондани китобҳои тиб, ки дар он ҷост бипардозам. Вай маро иҷозат дод ва вориди сарое шудам, ки хонаҳои бисёр дошта, дар ҳар хонае сандуқҳои китоб болои ҳам чида шуда буданд. Дар як хона китобҳои илмҳои арабӣ ва шеър, дар дигараш китобҳои фикҳ ва ҳамин тавр дар ҳар хонае китобҳои як илме ҷой дошт. Сипас феҳристи китобҳои пешиниёнро

мутолиа намуда, он чиро, ки бад-он ниёз доштам, хостам. Китобхоеро дидам, ки бисёр касон ҳатто номашонро нашунидаанд ва ман онҳоро на пеш аз ин ва на баъди ин надидам. Он китобхоро хонда, судҳо бурдам ва дониши ҳар мардеро шинохтам» [84, С. 151].

Аз ин гуфтаҳои олими энциклопедист Абӯалӣ ибни Сино бармеояд, ки китобхонаи Сомониён на фақат бо бойигарии дастхатҳои гуногун, балки бо чобачогузорӣ, табақабандӣ, феҳристи китобхонавӣ нодиртарини китобхонаҳо ба шумор мерафтааст ва ҳамчун маъхазии муҳим барои гурӯҳи хурди уламо ва удабои дарборӣ хизмат менамудааст. Аз ин рӯ, бештарин номгӯи китобҳои он барои мо номаълум мондаанд. Дар аҳди Сомониён китобхона на танҳо маъхазии илмӣ, балки ҳамчун марказии муҳимтарини рӯйнависи асарҳо, баргардонидани китобҳо буданд. Дар ин ҷо муқовасозон, хаттотон, рангсозону рассомон, феҳриствисон, фароҳамоварандагони захираи дастхатҳо кор мекарданд. Донандагони забонҳои гуногун ба тарҷумай китобҳо аз як забон ба забони дигар машғул буданд. Дар аҳди Сомониён китобхонаҳои дигари бузург низ вучуд доштанд, ба амсоли китобхонаҳои Марв, ки дар он китобҳои гуногун бо забонҳои қадима навишта шуда буданд, нигоҳ дошта мешуданд. Ғайр аз ин ашрофон, олимон, мударрисон китобхонаҳои хусусӣ доштаанд ва он дар мадрасаҳои Бухоро, Самарқанд, Марв, Фарғона, Балх, Қубодиён, Хучанд, Истаравшан, Ҳисор, Тирмиз, Насаф, Хулбук ва ғайра амал мекарданд. Аммо китобхонаи Сомониён бо сохтор ва тарзи корбарии худ фарқ дошта, диққати олимонро бештар ба худ ҷалб менамояд.

Бино ба маълумоти Абӯалӣ ибни Сино китобхонаи амирони Сомонӣ «Захираи калони китобӣ дар хучраҳои зиёд нигоҳдорӣ шуда, ҳар як хучра дорои сандуқҳои китоб, як хучра ба шеърӣ арабӣ, дар хучраи дигар китобҳои фалсафа, фикҳ ва дар ҳар як хучра феҳристи китобҳои пешиниён нигоҳ дошта мешуд. Ман хоҳиш намудам он китобхоеро, ки ба онҳо ниёз доштам, гирифтам». Чи тавре ки дар «Рисолаи саргузашт» Абӯалӣ ибни Сино қайд намудаанд, «ман китобхоеро дидам, ки номи онҳоро бисёриҳо нашунидаанд ва ҳуди ман ҳам на пеш аз ин ва на

баъд аз ин онҳоро надидаам» [1, С. 19]. Ин маълумоти мухтасар оид ба китобхонаи бузурги Сомониён «Савонех-ул-ҳикма» («Ганҷинаи хирад) – аз рӯи бузурги ва гановати худ дар ҷаҳон ҳамто надошт. Таснифоти китобҳо бо таснифоти олитарини замона ҳамоҳанг карда шуда, китобҳо аввалан аз рӯи соҳаҳо ҷобочо гардида буданд. Ин таснифот аз дастовардҳои бузурги ин самт гирифта шуда, олимони шинохтаи замон (асрҳои IX-X) оид ба табақабандии соҳаҳои илм (Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Форбӣ, ар-Розӣ, Ибни Сино, Берунӣ ал-Қифтӣ ва дигарон) хизмати шоиста кардаанд. Файласуфони бузург Форобӣ, Розӣ ва дигарон ба ин масъала аҳаммияти бузург дода, онро то тавонистаанд ҳал намудаанд. Дар асарҳои «Донишнома», «Мафотех-ул-улум» ва ғайра, инчунин рисолаҳои библиографӣ амсоли «Ал-Фехрист»-и Ибни Надим, ки адабиёти ҷор асри Исломо фаро мегирад, ин таснифотҳо амалӣ гаштанд.

Маҷмӯи таснифотҳо, ба ақидаи мо, дар асоси захираи китобхонаҳо коркард гаштаанд. Чунки дар мисоли китобхона ҷобачонамой ва таснифномаи китобҳо аз рӯи соҳа, мавзӯ ва ё мазмуну мундариҷа роҳи ягонаи таҳқиқ ва самарабахшии таснифот буд. Аммо аввалин таснифоти илм, дур аз китобхона аз рӯи моҳияти соҳа ё илм аз тарафи олимони антиқӣ пешниҳод шуда буд. Дар назди олимони антиқӣ пеш аз ҳама ҳалли як масъала, кадоме аз илмҳо асосӣ ва кадоме аз онҳо дуюму сеюмдараҷаанд, муайян кардан лозим буд. Масъалаи фарогирии илмҳоро дар мадди аввал гузошта, қонунҳои асосӣ ва алоқамандии соҳаҳои гуногуни он муайян карда мешуд. Аммо маҷмӯи таснифоти ба китобхонаҳо воридгашта, қори садҳо одамонро дар ҷобачогузорӣ, нигоҳдорӣ, ҷустуҷӯ ва истифоданамоии адабиёт осон намуд. Тавре ки Ибни Сино овардааст: «Сипас феҳристи китобҳои пешиниёро мутолиа намуда, он чиро, ки бад-он ниёз доштам, хостам. Китобҳоеро дидам, ки бисёр қасос ҳатто номашонро нашундаанд ва ман онҳоро на пеш аз ин ва на баъди ин надидаам. Он китобҳоро хонда судҳо бурдам ва дониши ҳар мард ро шинохтам».

Дар асл феҳристи китобҳо яке аз намунаҳои имрӯзаи каталоги (феҳристи мураттабӣ ва алифбоии) китобхонаҳои

имрӯза мебошад. Ибни Сино бо феҳристи китобхона ошно мегардад, ки то ин вақт оид ба мавҷудияту аҳаммияти он тасаввурот надошт. Аз ин рӯ, метавон хулоса бардошт, ки китобхонаҳои калонтарини замони Сомониён дорои таснифоти мушаххас ва феҳристи китобхонавӣ будаанд ва он чӯзӣ ҷудонашавандаи китобхонаҳои минбаъда мегардад. Бо ақидаи С. Сулаймонӣ «Роҳи хонанда тавассути Маркази маълумотдиҳии китобхона ва шуъбаи маълумоти библиографии он мегузашт» [123, С. 52 -53].

Баъзе аз олимони нависандагони тарҷимаи ҳоли Ибни Сино бар он ҳастанд, ки бо хоҳиши ҳамсояаш Абулхусайни Арӯзӣ ӯ китоби “ал-Маҷмӯъ” ё худ “ал-Арӯзия”-ро менависанд, ки дар он ғайр аз риёзиёт дигар «тамоми илмҳои замонаашро мухтасар шарҳ медиҳад [47, С. 16]. “Ал-Маҷмӯъ” бо фаҳмиши ҳозираи библиографӣ, шарҳи ҳамаи илмҳо, ки дар давраи Сомониён вучуд дошта будааст. Дар он замон давраи гул-гул шукуфӣи илму фарҳанги асри миёна буд ва ин асари Сино қадами аввал дар соҳаи библиография буд. Дар оянда ин соҳа инкишофи худро ёфтааст. Ибни Сино, бо хоҳиши ҳамсояи дигараш, Абубакри Барқии Хоразмӣ асари “Ал-Ҳосил ва-л-маҳсул” - ро дар 20 ҷилд менависанд, ки дар он фалсафа ва “Ал-Бир ва-л-исм” оид ба ахлоқ шарҳ дода шудааст [1, С. 59 – 60; 47, С. 16].

Абӯалӣ ибни Сино асарҳои бузургу оламшумул офарида, аз худ осори библиографӣ низ боқӣ гузоштааст. Шогирди ӯ Ҷузҷонӣ китоби “Рисолаи саргузашт” - и ӯро давом дода, оид ба ҳаёт ва фаъолияти Ибни Сино ҳикоятҳо овардааст. Дар “Рисолаи саргузашт” оид ба ҳаёт ва фаъолияти Ибни Сино, рӯйхати асарҳои ӯ ва инчунин рӯйхати асарҳое, ки Сино аз онҳо иқтибосҳо оварда ва онҳоро омӯхтааст, ёдоварӣ менамояд, инъикос ёфтааст. Чи тавре Р. Шарофзода қайд менамояд, “Рисолаи саргузашт” аз мавқеи библиографияи имрӯза се намуди дастури библиографиеро, ки устодона тартиб дода шудааст, муайян мекунад: 1. Рӯйхати китобҳое, ки Ибни Сино дар кӯдакӣ то вақти навиштани “Рисолаи саргузашт” омӯхтааст. 2. Рӯйхати асарҳои Ибни Сино, ки аз тарафи шогирдаш Абӯубайди Ҷузҷонӣ тартиб дода шудааст. Ба он

хамаи асарҳое, ки ба $\bar{u}$ маълум буданд, дохил карда шудаанд. 3. Худи асари “Рисолаи саргузашт” дастури библиографии шарихоли мебошанд” [147, С. 23].

Рӯйхати асарҳои Ибни Сино бо гуногунии рағбати илмиаш касро ба ҳайрат меоварад. Онҳо нишон медиҳанд, ки Ибни Сино дар ҳамаи соҳаҳои илм нақши фаромӯшнашавандаи худро гузоштааст. Дар “Рисолаи саргузашт” - и мутафаккир қариб 50 номгӯи асарҳояш, ки як қисмашон бисёрчилда мебошанд, зикр гардидааст. “Чамъбаст ва натиҷа” 20 ҷилд, “Китоб уш-Шифо” 18 ҷилд, “Китоби адолат” 20 ҷилд, “Забони арабӣ” 10 ҷилд, “Қонуни тиб” 14 ҷилд [147, С. 23] ва дигарҳо. Муаррихи намоёни илм Ч. Сартон дар бораи $\bar{u}$ менависад: “Абӯалӣ ибни Сино олими машхуртарини исломӣ ва одами машхуртарини ҳамаи халқҳо ва давраҳо ба ҳисоб меравад” [170].

Дар маҷмӯъ асарҳои фалсафӣ ва тиббӣ ба $\bar{u}$ шуҳрати ҷаҳонӣ оварданд. То имрӯз дастури библиографии, ки ҳамаи асарҳои Ибни Синоро дар бар мегирифта бошад, вучуд надорад (асарҳои $\bar{u}$ аз рӯи баъзе маълумотҳо қариб 300 номгӯӣ мебошанд) [47, С. 20]. Дар байни муаллифон дар бораи шумораи асарҳои $\bar{u}$ фикри ягона нест. Аз рӯи гуфтаҳои Байҳақӣ шумораи асарҳои Ибни Сино 38 - то, ба ақидаи Ибни Қифтӣ 48-то, ба фикри ибни Усайбия 45- то, ба фикри Шарофуддини Сомӣ 76- то, ба фикри Ибни Холиқон 82- то, ба фикри А.М. Баҳовуддинов 300 -то, ба фикри Саид Нафисӣ 456 - то ба забони арабӣ ва 26 то ба забони форсӣ, ба фикри Наватӣ 276 - то мебошад. Биноан, бояд тазаққур дод, ки ҳоло ҳам пажӯҳандагони ҳаёт ва фаъолияти Абӯалӣ ибни Сино дар боби миқдори осори $\bar{u}$ ба як натиҷаи ниҳой наомадаанд. Муҳаққиқон аз рӯи баъзе маъхазҳо миқдори асарҳои $\bar{u}$ аз 100 то 476 адад донистаанд. Дар “Рисолаи сарнавишт”-и мутафаккир қариб 50 номгӯи асарҳояш [161, С. 5 - 29] оварда шудаанд. Чи тавре ки А.Ю. Якубовский менависад “Дар охири асри X ва нимаи аввали асри XI дар ҷаҳон олиме ба мисли ду нобиғаи (гений) илму фалсафа Ибни Сино ва Берунӣ набуд [148, С. 67; 142, С. 384] (онҳо ҳарду тоҷик буданд). Дар бораи тарҷумаи ҳоли Ибни Сино дар боло нақл карда шуда буд ва ба он чизи нави илова кардан мушқил аст, тавре ки А.

Комилов қайд мекунад, “Оид ба ҳаёт ва фаъолияти ӯ бисёр асарҳо бахшида шудаанд”. Бинобар ин мо фақат ба таҳлили библиографии баъзе асарҳои ӯ машғул мешавем. Асарҳои библиографии адабиёти форсу тоҷикро таҳқиқ намуда К. А. Сторӣ дар “Адабиёти форс” се асари хусусияти библиографӣ доштара қайд мекунад: “Ал - Феҳрист”-и машҳури Муҳаммад ибни Исҳоқ ан - Надим (соли 987), “Ал - Ҳосил ва л - маҳсул”-и Ибни Сино (тақрибан соли 1000) ва “Феҳристи китобҳои шиа ва муаллифин” (“Феҳристи китобҳои муаллифони шиа”)-и Убайдулло ибни Бобовайҳои Қумӣ (асри XII) [148, С. 67].

Дар асри X замони «Ҳазонат-ул-ҳикмат»-ҳо хотима ёфта, ҷойи онро ҳазорсолаи минбаъда китобхонаҳои вақфӣ мегиранд [148, С. 19]. Ин китобхонаҳо дар шакли алоҳида ва ё зери назорати давлатӣ дар назди масҷид, мадраса, хонақоҳ ва ғайраҳо амал менамуданд. Таачҷубовар аст, ки хонандагони ин китобхонаҳо аксарият аз табақаҳои нодори ҷамъият буда, на танҳо дар ихтиёр хондани китобҳо доштаанд, балки бо қоғазу қалам, ҷойи хоб ва идрорпулӣ таъмин карда мешуданд, чи тавре ки мо онро дар мисоли китобхонаи вақфӣи Нишопур дар боло дидем. Ҳамзамон шумораи дастхатҳои китобхона на танҳо нигоҳ дошта мешуд, балки дар маҷмӯъ он бештар мегашт. Хусусан шумораи китобхонаҳои, ки ба ҳукуматдорон тааллуқ дошт, ба монанди китобхонаи қасрӣ ё шохӣ, сулолаві аз падар мерос мемонд [140, С. 184 - 185].

Дар ин давра китобхонаҳои бузург дар Нисо, Марв (12 китобхона), Бағдод (қариб 100 китобхона), Димишқ, Нишопур, Ҳирот, Балх, Рай, Ғазна, Бухоро, Самарқанд, Тирмиз, Хоразм, Гурганҷ, Шаҳристон, Насаф, Истаравшан, Хучанд, Қубодиён, Вахш, Ёвон, Хуталон, Кангурт, Ҳулбук ва дигар шаҳрҳои калони Эрону Хуросон ва Мовароуннаҳр амал менамуданд.

Дар давраи Сомониён дар Самарқанд 17 мадраса бо китобхонаҳои амал менамуд, ки дар он олимони бузург Абулқосим Ҳакими Самарқандӣ, Абумансур Муҳаммади Мотуруди Самарқандӣ, Абулфатҳи Саиди Самарқандӣ, Абулқайси Самарқандӣ, Асирридини Фазли Самарқандӣ, Ашраф ибни Муҳаммади Самарқандӣ ва дигарон таълим

медоданд. Дар Хуталон зиёда аз 20 мадраса амал менамуд [88, С. 51 - 52], ки дорои китобхонаи илмӣ ва таълимӣ буданд. Дар яке аз ноҳияҳои дурдаст Кангурт ба маълумоти муаллиф, зиёда аз 10 мадраса ва ҳар як мадраса дорои китобхонаву кироатхона буд.

Ҳар як олим, шоир ва ё нависандаи тоҷик соҳиби китобхонаи хеш буд. Шоирону олимони амсоли Рӯдакӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Берунӣ, Балъамӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав [48, С. 30], Наршахӣ, Табарӣ, Унсурмаолии Кайковус, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ, Фазлуллоҳ Рашидуддин, Насриддини Тусӣ, Мирхонд, Хондамир ва дигарон, намояндагони дини Ислому Нуъмон ибни Собит, Муҳаммади Тирмизӣ, Муҳаммади Бухорӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Муҳаммад Ғазолӣ ва дигарон соҳибкитоб ва китобхонаҳои хоса доштаанд. Китобхонаҳои шахсии худро онҳо дар хизмати мардум гузошта буданд ва аз онҳо хурду калон, бою бенаво истифода мебарданд. Аксарияти ин китобхонаҳо баъди вафоти соҳиби худ ба китобхонаҳои вақфӣ ҳада гашта, саҳми шоистае дар маърифатнокии халқи тоҷик гузоштаанд.

Албатта, таҳқиқи мавзӯе бе истифода аз рисолаҳои библиографӣ пурра нахоҳад буд, аз ин рӯ мо боз ба асарҳои библиографӣ рӯ меорем. Оид ба мавҷудияти феҳристиҳо (каталог) ва сиёҳаи (рӯйхати) номгӯии китобҳо дар китобхонаҳо маълумотҳо фаровонанд ва мо баъзеи онҳоро дида мебароем. Хазинаи китобҳои шахсӣ ва китобхонаҳои бузург асоси таҳияи нишондиҳандаи библиографии машхуру бемисли Ибни Надим гардидааст.

Аз рӯи маълумотҳо «Феҳристи китобхонаи мусулмони Испания ал-Хукамо II (солҳои 961-976) аз 44 дафтари 20 варақа иборат буд, ки дар он танҳо номгӯии китобҳо дода шуда буд» [84, С. 148 - 149].

«Феҳристи китобхонаи ас-Соҳиб бинни Аббод (ваф. соли 385 х./995 м.) 10 ҷилдро ташкил меод» [84, С. 149 - 150]. Маълумоти мушаххастар оид ба табақабандӣ ва ҷобачогузориҳои китобҳои китобхонаҳои гуногун то мо расидаанд. Масалан, дар китобхонаҳои калон барои осоннамоии ҷустуҷӯи китобҳо, онҳоро дар шакли мураттабӣ ҷойгир намуда, ба ҳар як соҳа феҳристи алоҳида

тартиб дода мешуд. Китобхонаи халифаи фотимӣ ал-Азиз (ваф. соли 386 х./996) дорои шуъбаҳо ва шуъба ба фаслҳо тақсим гашта, ҳар як фасл дорои ҳучраи алоҳида ва дари ҳучраҳо бо зулфак ва қулф мешуд. Ҳар як ҳучраи китобхона феҳристи алоҳидаи худро дошта, шумораи китобҳои он беш аз 200000 буд [84, С. 150].

«Китобхонаи замони ад-Давла дар бинои махсус ҷойгир шуда, оид ба тамоми соҳаҳои илм китобҳо фароҳам оварда шуда буд. Китобхона аз толори калони сутундор ва бо тамоми ҳучраҳо пайваста буд. Дар шафати деворҳои тамоми китобхона рафҳои китобии ҷӯбини ба арҷи пахноии се оринҷ сохта шуда, бо даричаҳои барои фуromaд аз боло ба поин ҷиҳозонида шуда буд. Оид ба ҳар як соҳаи дониш китобҳо ҷевони муайяни худро дошт ва дар феҳристи алоҳида номгӯи китобҳо инъикос гашта буд» [84, С. 50].

Тибқи маълумоти Юсуф ал-Ушш, дар асри X – XI якчанд китобхонаҳо таҳти номи «Дор-ул-илм» таъсис дода шуданд. Аз захираи китобии онҳо хонандагони гуногун метавонистанд истифода намоянд [164, С. 67 - 161]. Дар ин ҷо дарсҳо, ҷамъомадҳо ва мувоҳидаҳо гузаронида мешуданд.

Оид ба китобхонаҳои Гурганҷ маълумот аз осори олимони шинохтаи он давр Абӯнаسر Мансур бини Ироқӣ, Абӯсаҳл Исо бини Яҳё ал-Масеҳӣ, Абӯлхайр ибни Хаммор, Абӯрайҳон Берунӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва дигарон ба даст омадааст. Як зумра олимони он замон ба сулолаи Маъмуни Хоразмшохӣ, вазири онҳо Абӯлхусейни ас Суҳайлӣ ва наздикони онҳо асарҳо бахшида, оид ба мавҷудияти захираи бузурги китобии онҳо маълумот додаанд. Хоразмшоҳ Абӯлаббоси Маъмун ба ас-Саъалибӣ вазифаи китобдории китобхонаи шахсии худро месупорад [76, С. 373 - 382].

Дар бораи китобхонаҳои Марвӣ асрҳои XI-XIII қиссаҳои зиёд оид ба захираҳои бузурги онҳо ва дастхатҳои пурқимати он вирди забонҳо буд. Ёкути Ҳамавӣ – муаллифи китобҳои бешумор, сайёҳи номӣ, ки бо шахрҳои Эрон, Хуросон, Ҳалаб ва Осиёи Миёна аз наздик ошно буд, бо як таассуроти аҷиб оид ба китобхонаҳои Марв менависад: «Шумораи беҳисоби асарҳои илмии бунёди дар иҷроиши

бемисл»-ро доро будаанд. Ҳангоме ки ӯ Марвро дар соли 1219 тарк менамуд, дар он ҷо 10 китобхонаи вақфӣ бузургтарин бо захираи бой ва шумораи дастхатҳои нодир буд, ки «дар ягон ҷойи дунё» дигар вучуд надошт. Ду китобхона дар масҷиди ҷумъахонаи 1) Азизия, ки онро Азизиддин Абӯбакр Атиқ аз-Занҷонӣ (Атиқ бинни Абӯбакр), машруботпази султон Санҷар (солҳои 1097-1157), бо «қариб ва ё 12000 номгӯи китобҳо»; 2) Камолия, муассисаш номаълум; 3) китобхонаи Шараф ал-Мулк ал-Муставфӣ Абӯсаъд Муҳаммадӣ бинни Мансур (ваф. соли 494 х./1100-1101). Айнан дар ҳамин китобхона нусхаи шашчилдаи «Таҷориб-ул-умам»-и Мискавейҳ мавҷуд буд, ки он бо хатти зебо навишта шуда (соли 595 х./1199), то ба имрӯз ҳамагӣ чор чилди он омада расидааст ва дар ҷойҳои гуногун Қазон (ҷ. 1), Тошканд (ҷ. 3-4) ва Санкт-Петербург (ҷ. 5). арзи вучуд доранд. Дар чилди 5-и он навиштаҷоти хонандагон, ки ба охириҳои асри VI/XII ва аввалиҳои асри VII/XIII тааллуқ дорад махфӯз аст. Дар чилди I-и он навиштаҷоти Ёқути Ҳамавӣ махфӯз аст, ки ба солҳои 600 хичрӣ мутобиқ ба соли 1203-и милодӣ [140, С. 245] тааллуқ дорад; 4) Китобхонаи мадрасаи Низомулмулк; 5-6) Китобхонаҳои сулолаи Самъониҳо (ҳадисшиносон, фақеҳон ва таърихнигорон); 7) Китобхонаи ал-Амидия; 8) Китобхонаи Маҷал Мулк (яке аз вазирони Хоразмшоҳӣ); 9) Китобхонаи мадрасаи ал-Хотуния; 10) Китобхонаи хонақоҳи ад-Дамирия [140, С. 246].

«Китобхоро бе ягон мамониат гирифтани мумкин буд, кайд менамояд Ёқути Ҳамавӣ, дар ҳучраи ман ҳамеша 200 ва зиёдтар аз он асарҳо, бе гузоштани гарав, ки нархи онҳо беш аз 200 динор буд, ба хонанда дода мешуд. Ман дар оғӯши китобҳо, ҳар он чизи беҳтарине меёфтам, истифода менамудам, дилбастагӣ ба онҳо маҷбур менамуд, ки дигар шаҳрҳоро ба гӯшаи фаромӯшӣ ниҳам, ёди хешону фарзандон нанамоям. Маълумоти бештари китоби ман аз китобҳои ин китобхонаҳо ба даст омадаанд» [163, С. 6].

Захираи ғании китобхонаҳои Марвро тавассути рисолаҳои «Мучам-ул-булдон» ва «Иршод-ал-ариб»-и Ёқути Ҳамавӣ, ки зиёда аз ҳазорҳо иқтибосу истинодҳо аз китобҳои нодирӣ ин китобхонаҳо доранд ва садҳо

сарчашмаҳои истифодашуда то мо нарасидаанд, муайян кардан мумкин аст.

Дар Ғазна китобхонаи шохӣ дар қаср ва китобхонаи хусусии Султон Маҳмуд (солҳои 998-1030) амал менамуд. Султон Маҳмуд дар Ғазна мадраса бунёд менамояд, ки аксарияти ҳуҷраҳои он ба китобхона мутааллиқ буда, бо китобҳои пурқимат пур карда шуда буд [19, С. 431 - 432].

Дар назди мадрасаи Низомулмулки Исфаҳон, китобхонае мавҷуд буд, ки Ибни ал-Қифтӣ китоби ал-Музаффар бинни Аҳмади Абдурауфи ал-Исфаҳонӣ ал-Язидиро мебинад. Ӯ дар давраи Маликшоҳ (соли 1072-1092) ҳаёт ба сар бурда, дар баробари ҳар як байти «ал-Ҳамоса» байтҳои хуро инъикос намудааст. Дар назди масҷиди калони Исфаҳон китобхонаи калоне амал менамуд, ки феҳристи он 3 ҷилдро ташкил меод. Дар китобхонаи Султон Санҷар (солҳои 1118-1157), ки ба китоб эътиқоди бузург дошт, Байҳақӣ рисолаи табиби Ҳуросонӣ Абулфатҳи Кушқаро мебинад ва мумкин аст он дар Нишопур қарор дошта бошад [18, С. 170 - 171].

В.В. Бартолд оид ба китобхонаи Бузҷон, ки дар назди масҷиди калони Бардасир, аз тарафи Муғисиддин Муҳаммадӣ I таъсис дода шуда, зиёда аз 50000 китоб дар соҳаҳои гуногунро фаро мегирифт, ишора намудааст [18, С. 144]. Китобхонаи шаҳри Саборо (Савва), ки муғулон ба коми оташ доданд, Ёкути Ҳамавӣ калонтарин дар дунё меҳисобид [18, С. 203 - 204].

Дар шимоли Мароға расадхонае барои Насриддини Тусӣ сохта мешавад, ки он дорои китобхонаи бузурге аз ҳисоби забткориҳои Ҳулагу пурра гардонида мешуд. Китобҳо ба ин китобхона аз шаҳрҳои Бағдод, Аламут ва дигар манотиқ оварда шуда, шумораи онҳо зиёда аз 400000-ро ташкил менамуд. Зиёда аз даҳ сол китобдори ин китобхона Ибн ал-Фуватии Бағдодӣ буд. Фаёлияти расадхона қариб 100 сол давом намуда, дар соли 1339 аллақай вайрону валангор гашта буд [20, С. 294; 303, 308].

Ҳукмрони дигари муғул Ғазонхон дар солҳои 1296-1303 мақбараеро дар ғарбгари Табриз бунёд менамояд, ки дар наздикии Рубъи Рашидӣ мақом дошт. Сарчашмаҳои дигар онро мутааллиқ ба Рашидуддини Фазлуллоҳ

медонанд ва ӯ маҳалле бо номи «Рубъи Рашидӣ» бунёд менамояд, ки дар он китобхонаи бузурге бо теъдоди 60000 китоб сохта будааст ва барои омӯзиши дини Ислом Рашидуддин ба ин китобхона теъдоди 5000 «Куръон»-и бо зарҳал навишташударо тақдим менамояд. Дар «Рубъи Рашидӣ» масҷиди калон бо ду мадраса, беморхона, китобхона, расадхона, мактаб барои кӯдакони бепарастор ва оилаҳои камбизоат сохта шуда буд [164, С. 195].

Тавре дар боло ишора рафт мавқеи асосиро дар таъминоти иттилоотии мардум китобхонаҳои вақфӣ мебозиданд. Гарчанде дар онҳо бештар китобҳои динӣ гирдоварӣ шаванд ҳам, дар давраҳои минбаъда асарҳои бадеӣ ва илмие, ки ба талаботи ислом муқобил набуданд, фаро гирифта мешуданд. Муҳаддис, адиб ва фақиҳ Муҳаммад бинни Фуғуҳ ал-Ҳамайдӣ (ваф. соли 1095) китобҳои зиёдеро барои китобхонаи вақфӣ худ нусхабардорӣ менамуд [164, С. 195]. Абулфараҷ Муҳаммад бинни Убайдуллоҳ бинни ал-Ҳасан ал-Басрӣ, ки бо номи Ибни Абулбақо (ваф. соли 1105) машҳур буда, вазифаи Қозии Басраро ба уҳда дошта, адиби варзида буд, ӯ «Дор-ул-илм» сохта, онро таъмири хуб намуд ва 12000 нусха китоб вақфи он намуд [164, С. 128 - 129]. Аз рӯи маълумоти олимони ал-Ҳарирӣ (ваф. соли 1122) дар «ал-Мақомот»-и худ онро тавсиф ва дар шакли миниатюра тасвир намуудааст.

Дар ин давра китобхонаҳои хусусӣ низ рушд менамуданд. Ҳар як шахси фарҳангӣ кӯшиш менамуд, ки дар хонаи худ теъдоди китобҳои муҳимми замонро гирдоварӣ намояд. Аввалин созмондихандагони китобхонаҳои хусусӣ дар даврони хилофати ислом муҳаддисон, таърихнигорон, фақеҳон, файлсуфон, забоншиносон, чуғрофидонон, сайёҳон, риёзиён, табибон ва ғайраҳо буданд. Дар китобхонаҳои хусусии Муҳаммад бинни Саъди Абӯубайд (ваф. соли 826), Яҳё бинни Муин (ваф. соли 848), Аҳмад бинни Ҳанбал (ваф. соли 855), Алӣ бинни Яҳёи Абӯтоҳир бинни Шабба (ваф. соли 876), ал Фатҳи бинни Ҳанна (ваф. соли 861), Усмон аз Зиёдӣ (ваф. соли 858), Ибн аз-Заййатӣ (ваф. соли 847), Абӯҳотам Сичистонӣ (ваф. соли 864), Аҳмад ал Марвазӣ (ваф. тахм. соли 880-885) ва дигарон муҳимтарин осори ҳамзамонон ва

пешгузаштагон бо забонҳои арабӣ, форсӣ, тоҷикӣ, ҳиндӣ, юнонӣ гирд оварда шуда буд [123, С. 50].

Албатта, баъди ташаккулёбии аморати ислом ва муҳайё гардидани фазои ягонаи илмиву адабӣ, динию фарҳангӣ ва маркази ягонаи сиёсиву иқтисодӣ шароити мусоид барои рушди илму адаб, муассисаҳои ёрирасони он ба монанди донишгоҳу китобхонаҳо фароҳам омад. Бо зиёдшавии номгӯи китобҳо дар ин минтақаи бузург соҳаҳои нави ҳадамотӣ, аз ҷумла ҳадамоти иттилоотию библиографӣ эҳё мегардад ва на танҳо дар китобхонаҳо, балки дар шаклу намудҳои алоҳида китобҳои маълумотдиҳанда ва библиографӣ арзи вучуд менамоянд. Албатта, ин иқдоми нав набуда, идомаи ихтироъкорихо ҳахоманишиҳо, паҳлавиҳо, сосониҳо буд. «Феҳрист»-ҳои гуногуни китобхонавӣ, фардӣ, соҳавӣ, умумӣ ва ғайра арзи вучуд менамоянд. «Феҳрист»-ҳои китобхонавӣ бештар дар шахрҳои марказӣ ва китобхонаҳои бузурги халифаҳои замон ва китобхонаҳои кишварҳои зертобеи аморат арзи вучуд дошанд. Ҳамзамон аз ҷониби олимон, адибон, китобдӯстон дастурҳои зиёде офарида мешаванд, ки ба маълумоти «Ал-Феҳрист»-и Ибни Надим дар онҳо баъзан беш аз 5000 номгӯи адабиёт манзур карда мешуд ва теъдоди онҳо рӯз аз рӯз меафзуд. То замони таҳияи «Ал-Феҳрист» ва баъди он дастурҳои бешумори библиографӣ офарида мешуданд, ки дар саҳифаҳои онҳо дастхатҳо бахшида ба соири илмҳои замона ва адабиёт маводи зиёд инъикос мегардид. Ин бесабаб набуда тақозои ҳаёт ва эҳтиёҷ ба ин маълумот аз тарафи ҷомеа зиёд гашта буд.

Асарҳои зиёди библиографӣ ба мисли “Китоб ул-ансаб”-и Муҳаммад ибни Мансур ас-Самъонии Марвазӣ (а. XII) бахшида ба осори динӣ, “Татимату сивон ул-ҳикмат”-и Абулҳанаи Байҳақӣ (а. XII) оид ба тамоми соҳаҳои илму маърифат, асарҳои ашхосони баргузидаи давраи замон, “Феҳристи китобҳои шиа ва муаллифон”-и Убайдулло Бобовайҳӣи Қумӣ (а. XII) дар бораи намояндагони яке аз равияҳои дини ислом, “Таърих ул-ҳукамо”-и Ибни Қифтӣ (а. XIII) оид ба ашхоси барҷастаи тиб, адабу фарҳанг ва дин, “Уйун ул-анбо фи табақот ул-аттибоъ”-и Ибни Усайба (а. XIII) оид ба асарҳои табибони машҳур Ҷолинус,

Закариёи Розӣ, Абӯалӣ ибни Сино ва дигарон, “Иршод ул-ариб илал маърифат ул-адиб”-и Ёқут бинни Абдуллоҳ ал-Ҳамавӣ ба ақидаи И.Ю.Крачковский дастоварди гаронбаҳои адабиёти шашасраи арабу ачамро гирд овардааст. Ба гуфтаи муаллиф “Дар ин китоб ман гуфтаҳои воломартабаю оқилонро дар наср ва назм, аҷоибу ғароибу ва дилрабои халқҳои арабу ачамро гирд овардаам, ки ҳар боре онро хонам (ба як ҷаҳон таассурот” эҳсосотамро ба ҳаяҷон меоварам, дилбастагиамро ба ин асар дар он сурат пурра баён карда метавонам, ки муқоваи онро аз пӯсти худ ва сандуқчае, ки дар он ин асар нигоҳ дошта мешавад аз устухонҳои худ сохта бошам”.

Асари библиографии Ёқути Ҳамавӣ дар ҳақиқат яке аз муҳимтарин дастовардҳои асри XIII ба ҳисоб меравад ва то рӯзҳои мо қимати худро гум накардааст. “Китоби вафоёт ал-аён ва анба аз-замон”-и Ибни Холиқон (XIII) низ саҳми хубе дар соҳаи библиографияи адабиёти ба забони арабӣ эҷодшуда мебошад. Инчунин “Қомус ул-аълум”-и Шарафиддини Сомӣ (XIII), “Фасл- ул-китоб”-и Муҳаммади Порсо (XIV), “Тароиқ ул- Ҳақоиқ”-и Маъсуми Шерозӣ, “Шачарот уз-заҳаб”-и Абдулфаттоҳи Ҳанбалӣ, “Лисон ул-мизон”-и Шаҳобиддини Асқалонӣ, “Нузҳат ул-арвоҳ”-и Муҳаммади Шаҳразурӣ, “Бугиҳ”-и Ҷалолиддини Суйутӣ (XVI), “Номаи донишварон”, “Ҷавоҳир ул-музия”-и Муҳиддин ибни Абдулвафо ва ғайра, ки танҳо адабиёти диниро фаро мегирад ва ғайра.

Тарзи инъикоси адабиёт дар дастурҳои додашуда гуногунанд, масалан дар «Ал-Феҳрист», “Феҳристи кутубҳои Закариё ар-Розӣ”-и Берунӣ, “Кашф уз-зунун...”-и Ҳоҷӣ Халифа асарҳо аз рӯи соҳаҳои илм омадаанд. Дар дастурҳои шарҳиҳолӣ-библиографӣ бештар асарҳо аз рӯи алифбои арабӣ ҳарфи нахусти ном ва ё сарлавҳа ҷойгир карда мешавад. Дар қисмати сарсухани “Рисолаи саргузашт” ва дигарон асарҳо аз рӯи солшуморӣ (хронологӣ) дода шудааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки “Ал-Феҳрист”-и Ибни Надим (с. 987) дастури универсалӣ буда, сохтори он шомили нишондиҳандаҳои мураттабӣ аст. Шакли инъикоси ба худ

хосеро доро аст, ки аз рӯйи таснифоти худ ба даҳ фасл ва фаслҳо ба зерфаслҳо (фанн) тақсим мешаванд.

Дар дохили зерфаслҳо адабиёт ба тарзи хронологӣ дода шудааст. Ҷое, ки ин тарзи ҷобачогузори вайрон аст, муаллиф сабабашро шарҳ медиҳад. Мисол: “Агар ман муаллифро нишон диҳам (инъикос намоям), пас аз он, касеро интихоб менамоям, ки ба $\bar{u}$ ҳамфикр ва монанд аст. Агар навбати касе қафо гузошта бошам ва $\bar{u}$ ро баъди касе ҷой диҳам: яъне касеро пеш аз $\bar{u}$ ҷой диҳам, ин услуби хоси ман аст, ки дар асар пурра истифода менамоям ва онҳоро муайян месозам, ки ҷойи онҳоро Аллоҳ таоло муайян сохтааст”.

Оғози ҳар фасл бо сарсухан ва дар он оид ба таърих, мавқеи фан ва моҳияти он, шахсони шинохтаи фан маълумот дода мешавад.

Дар маълумоти шарҳиҳоли, чун қоида маълумотҳои зерин оварда мешавад: Номи муаллиф, таҳаллус, номи падар, таҳассуси муаллиф ва дар ҷӣ кор машҳур аст, маълумот оид ба устодону шогирдони муаллиф, навоарӣ ва дастоварди илмӣ оид ба ҳомиёни муаллиф, ҷойи зист ва фаъолият, ҷойи таваллуд ва насаби муаллиф, соли таваллуд, муносибати $\bar{u}$ ба ҷамъиятҳои илмӣ ва олимони давраи муайян, қимати муаллиф ҳамчун инсон (инсонии хуб, мағрур ва ғ.), моҳияти $\bar{u}$ ҳамчун олим, маълумот оид ба сол, ҷойи вафот ва синну соли муаллиф. Ҳамчунин ба тарзи илова баъзе ҳодисаҳои шарҳиҳоли ва далелҳои ба китоб вобаста оварда мешавад. Ибни Надим дар кушодани мазмун ва моҳияти асарҳо бисёр кӯшидааст. Ғайр аз тасвир, тавсиф, баъзан мазмуни китобҳоро шарҳи мухтасар медиҳад. Баъзан барои беҳтаршавии кор муқаддимаи китобро иқтибос меорад, баҳои танқидӣ медиҳад ва ба асарҳои машҳур муқоиса менамояд, дар қадом ҳолат будани муаллиф ва манъи китоби $\bar{u}$ ва ё ҷазои гирифтаи муаллиф маълумот меорад.

Қайд кардан лозим аст, ки нишондиҳандаи “Таърих-ул-Ҳукамо”-и Ибни Қифтӣ аз рӯйи мавзӯи худ ба фасли VII «Ал-Феҳрист» навишташуда пурра гирд оварда шудааст. Асари “Уйун ул-анбо фи-табақот ул-аттибоъ”-и Ибн Абӯ Усайбийя яке аз зерфаслҳои “фасли VII фанни 3-юм

бахшида ба пайдоиши илми тиб, оид ба табибони аҳди қадим ва асарҳои онҳо ва қисмати дувуми он ба олимоне бахшида шудааст, ки асарҳои тиббии худро дар замони арабҳо навиштаанд, “инчунин тарҷумаи асарҳои тиббии хиндӣ, форсӣ, ки дар забони арабӣ мавҷуд аст”, фаро гирифта, бо адабиёти солҳои минбаъда пурра карда мешавад. Ягона муаллифе, ки аз «Ал-Феҳрист» бештар истифода намудааст Ёкути Ҳамавӣ буда, асари ӯ “Иршод-ул-ариб илал маърифат-ул-адиб” ба фаслҳои II, III ва IV «Ал-Феҳрист» мувофиқат менамоянд. Ҳамчунин Ёкути Ҳамавӣ асарҳои ба арабӣ навишташудаи илмҳои гуманитариро дар 6 асари ҳокимияти арабҳо гирд овардааст. Қойғиркунии асарҳо дар дастури Ёкут алифбой буда, бо ин хислати худ аз асарҳои «Ал-Феҳрист» (мураттабӣ), Ибн Абу Усайбӣ (аз рӯи табақот - дараҷаи табибон дар илми тиб) фарқ мекунад. Асари Ибни Қифтӣ низ аз рӯи алифбо ҷо ба ҷо карда шуда ба асари Ёкут наздикӣ дорад, аммо мазмунан онҳо аз якдигар фарқ доранд.

Агар “ал Феҳрист”-и Ибни Надимро (987) қуллай баландтарини библиография асри X шуморанд, “Таърих ул-Ҳукумо”-и Ибни Қифтӣ, “Уйун ул-анбо фи-табақот ул-аттибоъ”-и Ибни Усайбӣ, “Иршод ул-ариб илал маърифат-ул-адиб”-и Ёкути Ҳамавӣ (асри XIII) дар соҳаю мавзӯҳои худ ба дараҷаи «Ал-Феҳрист» расида, қуллай баландтарини библиографияи асри XIII ҳисобида шудаанд. Ба ақидаи В.В. Бартолд «Ал-Феҳрист» ҷор асри адабиёти исломро фаро гирад, ба ақидаи И.Ю. Крачковский “Иршод ул-ариб...” 6 асри адабиёти гуманитарии исломро инъикос менамояд.

Ҳамчунин дастурҳои библиографии “Феҳристи” Закариёи Розӣ, “Китоб ул-ансаб”-и Самъони Марвазӣ (XII), “Қомус ул-аълум”-и Шарафиддини Сомӣ ва асарҳои шарҳиҳолӣ, қомусҳо, тазкираҳо, луғатҳо аз рӯи алифбо ҷой дода мешуд. Дар дастурҳои “Феҳристи кутуби Муҳаммад ар-Розӣ”-и Закариёи Розӣ ва “Рисолат фи-Феҳристи кутуб Муҳаммад бинни Закариёи ар-Розӣ”-и Абӯрайҳони Берунӣ таснифоти мавод ба беш аз 10 соҳа гурӯҳбандӣ гардида,

ҳамчун «Ал-Феҳрист» сохтори мукаммали мураттабӣ доранд.

Асари “Кашф уз-зунун...”-и Хочӣ Ҳалифа 15007 тасвири адабиётро фаро гирифта, маълумоти шарҳиҳолии муаллифон нисбат ба «Ал-Феҳрист» ниҳоят кӯтоҳ аст. Дар он маълумоти додашуда номи пурраи муаллиф, фаъолияти ӯ (вазифа, касб ва ғ.) соли таваллуд, вафот, насаби муаллиф, инчунин тасвири пурраи асарҳои ӯ оварда мешаванд.

Ҳангоми тадқиқи дастурҳои шарҳиҳоли ва библиографӣ як қатор дастурҳое омӯхта шуд, ки ба асарҳои библиографӣ наздикӣ доранд. Инҳо луғатҳои шарҳиҳоли, луғатҳои соҳавӣ, фарҳангҳо, баёзҳо, ки дар онҳо махсусан шарҳи ҳол ва асарҳои олимони бештар иқтибос мегарданд, инчунин яке аз намудҳои махсуси асарҳои адабӣ-бадеӣ тазкираю девонҳо, ки оид ба шоирони зиёд ва шеърҳои онҳо маълумоти муфассал доранд. Ғайр аз ин дар сарсухани асарҳои олимони шинохта баъзан рӯйхати асарҳо оварда мешаванд. Ба ақидаи мо ин сарчашмаҳоро низ тадқиқ намудан аз манфиат ҳоли нест.

Мавқеи назаррасро рисолаҳои сарчашмашиносии бо забони арабӣ баргардоншудаи олимони аҷамӣ аз забонҳои паҳлавӣ, юнонӣ, ҳиндӣ (санскрит), мисрӣ, суғдӣ, тахорӣ, бохтарӣ, тоҷикӣ ва дигар забонҳои маълум ва қисман азбайнрафта соҳиб мебошанд.

Эҷодиёти шоирон ва адибони давр Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (858 – 941), Абулқосим Фирдавсӣ (940 – 1020), Абумансур Муҳаммади Дақиқӣ (948 – 983), Унсурмаолии Кайковус (асри XI), Абулқосим Унсурӣ (вафот 1039), Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004 – 1088), Умари Хайём (1048 – 1131), Низоми Ганҷавӣ (1141 – 1209), Шамсуддини Табрезӣ (1185 – 1248), Саъдии Шерозӣ (1203 – 1292), Чалолуддини Румӣ (1207 – 1273), Убайди Зоконӣ (1270 – 1370), Ҳофизии Шерозӣ (1325 – 1390), Абдурахмони Ҷомӣ (1414 – 1492), рисолаҳои таърихӣ беҳамтои Мирхонд (1433 – 1498), Хондамир (1475 – 1536), Абдурахмони Мушфиқӣ (1525 – 1588) ва ғайра сарчашмаи садҳо маҷмӯа, тазкира, баёз, девон ва мунтахаби ашъор гаштаанд, ки қимати баланди илмӣ, адабӣ, таърихӣ ва библиографиро соҳибанд.

Ганчинаи бемисл ва пураарзиши адабию фарҳангӣ, таърихию маънавии халқи тоҷик, ки дар омӯзишу таҳқиқи илму адаб, таъриху фарҳанг, иҷтимоиёту иқтисодиёт мақоми вижаро ба худ касб намудааст, тазкираҳо мебошанд. Аз ҷумла, «Тазкираи мусаввар»-и Муҳаммади Ровандӣ (бо тасвири шуаро ба қалами Ҷамолӣ Наққоши Исфаҳонӣ (таълифаш соли 1172), «Маноқиб уш-шуаро»-и Камолуддини Хотунӣ (асри XII), «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқанди (таълифаш соли 1177), «Китоб-уш-шеър в-аш-шуаро»-и Диноварӣ (охири асри XI, аввали асри XII), «Лубоб-ул-албоб»-и Авфии Бухорӣ, равзаи 7-уми «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Маҷолис-ун-нафоис»-и Алишер Навоӣ (таълифаш соли 1491), «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Тухфай Сомӣ»-и Соммирзои Сафавӣ (таълифаш соли 1550), «Музаккир-ул-аҳбоб»-и Нисории Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Муғрибӣ, «Музокир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ, «Тазкират-ул-авлиё», «Маноқиб уш-шуаро», «Ятим-уд-дахр», «Тухфат-ул-аҳбоб», «Тазкират-ут-таворих», «Тухфат-ус-сурур», «Риёз-уш-шуаро», «Нафоис-ул-осор», «Харобот», «Тухфат-ул-аҳбоб фи-тазкират-ил-асҳоб», «Тазкор-ул-ашъор», «Хулосат-уш-шуаро», «Майхона», «Ҷафт иқлим», «Сарви озод», «Сафинаи хушгӯй», «Табақоти Шоҳиҷаҳонӣ» ва ғайра дар таърихи адабиёти тоҷик мақоми бузурги илмию адабӣ, таърихиву фарҳангиро касб кардаанд, ки тавассути онҳо имрӯз намунаҳои волои осори ниёгон дастраси мо гардидааст. Ба ақидаи муҳаққиқ тазкираҳо на танҳо асарҳои адабию таърихӣ, балки қабл аз ҳама осори библиографиянд. Чунки мусаннифони тазкиранигор пеш аз ҳама фаъолиятҳоеро ба анҷом мерасонанд, ки он хоси фаъолияти библиографӣ буда, худ тазкира ҳамчун аснод маълумоти дуҷуминдараҷа маҳсуб меёбад. Омӯзиш ва таҳлили онҳо нишон дод, ки тазкир яке аз шаклҳои рушдфтои библиографияи тоҷик буда, то ба имрӯз аз нуқтаи назари услубҳои библиографӣ мавриди таҳқиқ қарор дода нашудааст. Инчунин аксари осори адабию фарҳангии халқи тоҷик, ки таърихи ҳазорсолаҳоро дорад мавриди таҳқиқи библиографӣ қарор

нагирифтааст ва умед аст, ки дар ояндаи наздик ин камбудӣ ислоҳ хоҳад шуд.

Таҳлили сарчашмаҳои библиографӣ ва шарҳиҳолии давраҳои қадим ва асрҳои миёна имконият медиҳад, ки ба хулосаҳои зерин биёем:

1. Китобхонаҳо на танҳо макони гирдоварӣ ва нигоҳдории китобҳо, балки онҳо дар рушди фаъолиятҳои гуногуни давлативу ҷамъиятӣ таъсири худро тавассути мардони соҳибмаърифат мерасонанд ва тарбияи насли навраси ҷомеа аз мавҷудият, фаъолияти пурсамар ва рушди онҳо вобастагии сахт дошт. Дар тарғиб ва фаъолияти пурсамари китобдорӣ сахми библиография ҳамчун сарчашмаи иттилоотии дастрасӣ ба мавод дар ҷомеа муҳим аст.

2. Фаъолияти олимони дар омӯзишу таҳқиқ ва таҳлили соҳаи библиография, аз лиҳози таърихӣ, назарӣ, фаъолияти методию амалӣ назаррас буда, то ба имрӯз на ҳамаи самтҳои он мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

3. Китобхонаҳо на танҳо маркази илмӣ, динӣ, идеологӣ ва адабӣ буданд, балки онҳо макони гирдиҳамоии олимони баргузори бахсу мунозираҳои муҳими ҷомеа, воситаи тарғиби дастовардҳои нави замонавӣ, таснифоту табақабандии илм ва дигар дастовардҳои илмию амалӣ будаанд. Таснифоти маҷмӯи китобии китобхона тавассути феҳристҳои китобхонавӣ, ки бо таснифоти илмӣ вобаста аст, аз тарафи олимони гуногун таҳия гашта, сахми китобдорон ва библиографон дар рушди он ниҳоят бузург мебошад.

4. Эҳёи мусулмонӣ аз рушди китобу китобдорӣ сарчашма мегирад ва библиография ҳамчун соҳаи илмию амалии миёнҷӣ дар рушди он таъсири бузург гузоштааст. Хизмати олимони асрҳои миёна дар рушди соҳаи китобдорӣ ва библиографӣ беҳамтост. Сарчашмаи пайдоиш ва рушди фаъолияти библиографӣ оғози хешро аз эҷодиёти онҳо оғоз башидааст. Дар асарҳои худ ин олимони тавонистаанд, садҳо, ҳазорҳо истиноду иқтибосҳо истифода намоянд ва номи китобҳои то ба мо норасидаро дар худ зинда нигоҳдоранд. Маҳз тавассути асарҳои онҳо ва иттилооти дар он

инъикосёфта, мо аз сарчашмаҳои гуногуни адабиёти бою рангини аҷдодӣ бохабарем.

5. Ба ақидаи Ибни Халдун ва баътар онро В.В. Бартолд тасдиқ менамояд, саҳми олимони арабзбони Аҷамӣ дар эҳёи муслмонӣ бештар аз олимону адибони араб аст.

6. Библиографияи тоҷик таърихи тӯлониро паси сар намуда, бо таърихи хат, таърихи китоб ва таърихи китобхонахову эҷоди осори гуногуни илмию амалӣ сахт пайваст аст ва аз ин рӯ барои инсоният муҳим ва омӯхтанист.

7. Пайдоиши нигор, хат ва китобҳои аввалин заминаи асосии бунёди захираҳои китобӣ ва китобхонаҳо буда, сарчашмаи муҳими зухурёбии библиография мебошад.

8. Сарчашмаҳои нахустини библиографӣ дар шаклҳои намоя, сиёҳа, тасвир, рӯйхат, феҳрист, тазкира, фарҳанг, луғат ва амсоли он арзи вучуд менамуд, ки ҳамаи онҳо ба иттилооти дараҷаи дувум шомил мебошанд ва фаъолияти хоси библиографиро дар худ таҷамӯъ менамоянд.

ФАСЛИ Ш РУШДИ ИТТИЛООТИ БИБЛИОГРАФӢ ДАР АСРИ ХVIII – ОҒОЗИ АСРИ ХХ

Тавре ишора гардид пайдоиши иттилооти библиографӣ дар китобхонаҳо таърихи қадима дорад. Сарчашмаҳои он аз умқи асрҳо оғоз мегардад, замоне, ки ниёғони тоҷикон қадамҳои нахустин дар ихтирои аввалин ниғорҳои ҳаққокишудаи мешсор дар харсангҳои бузурги қаторкӯхҳои Помиру Олой ва Тиёншони Осиёи Марказӣ то замони пайдоиши алифбо ва нахустин матнҳои форсии қадим дар Кӯҳи Бесутун ва Нақши Рустам, гирдаҳои сафолӣ, сангу устухон, қиртосу чарм, ки манбаи гирдоварии аҷдодони соҳибмаърифати мо гаштаанду овозаи онҳо ба тамоми атрофу акноф паҳн мегашт ва он дар навбати худ шакли шифоҳӣ ва хаттии иттилооти библиографиро замина гузошт. Аллақай дар давраҳои бостонӣ матни бо хатти мехӣ ҳаққокишуда дар гирдаҳои сафолӣ ва ё шакли дастнавис, ки минбаъд дар намудҳои гуногун дар китобхона нигоҳдорӣ мешуд, барои аҷдодони мо ганҷинаи бебаҳо, манбаи эътиқод ва илҳому эҷод махсуб меёфт.

Аксари олимони дунё бар он ақидаанд, ки заминаи пайдоиши китоб ва китобхонаҳо бори нахуст дар Шарқ гузошта шудааст. Аз ин рӯ, омӯзиши таърихи пайдоиши китобу китобдорӣ аҷдодон, ки аз нахустин саҳмгузори ин раванд будаанд қобили тавачҷуҳ аст. Тавре академик Б.Ғ. Фафуров қайд менамоянд: «Албатта, таърихи тоҷикон ҳамчун дигар халқиятҳои осийемиёнагӣ вобастагии ногуастани бо таърихи халқҳои хориҷии Шарқ, пеш аз ҳама Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон, Эрон, кишварҳои араб ва дигарон дорад [43, С. 3]. Аммо таърих гувоҳ аст, ки ниёғони мо саҳми бузурге дар ихтирои ниғору алифбо, китобу китобхонаҳо гузоштаанд ва китобро ҳамчун падидаи муқаддаси ҳаётӣ шинохтаанд ва мақому манзалати онро дар анъанаҳои бостониву имрӯзаи халқи тоҷик эҳсос кардан мумкин аст. Давраҳои гуногуне буд, ки ин ганҷинаи нотакрори миллати моро ғосибон (туркҳо, юнониҳо, арабҳо, муғулон ва ғайра) месӯхтанд ва таърихи онро несту нобуд менамуданд. Аммо ниёғони бофарҳанги тоҷик аз нав

онро эҳё менамуд ва китобҳои нав ба нави илмию адабӣ ва таърихиву маънавий эҷод намуда, анъанай маорифпарварона ва фарҳангдӯстонаи худро сарбаландона пеш мебурд ва бо ин хислати хеш ғосибонро тарбияи фарҳангию маънавий меод. Халқи мо аз хокистар бармехест ва кашфиётҳои нодири аҳаммияти ҷаҳонидошта меофарид, ки ба он на танҳо ғосибон, балки тамоми мардумони дунё аҳсан мехонданд. То ба имрӯз дастовардҳои ҷаҳонии ниёғони пурхунари мо, ки олимони бузурги дунёи қадим ба мисли Форобӣ, Муҳаммад Хоразмӣ, Ибни Сино, Абӯрайҳон Берунӣ, Марвазӣ, Фарғонӣ ва бисёре дигарон, ки зодаи ин сарзамин будаву аз дудмони тоҷиконанд мавриди баҳсу талашҳои халқиятҳои аҷнабӣ қарор доранд ва ҳаминро хотирнишон менамоем, ки баъзе халқиятҳои даъвогар ба инобат ҳам намегиранд, ки ҳангоми дар қайди ҳаёт будани ин абармардҳои бузурги ҷаҳонӣ умуман, дар бораи мавҷудияти онҳо касе хабар надошт. Ногуфта намонад, ки ин миллату халқиятҳо пас аз чандин асрҳо ҳамчун миллат ва халқият шинохта шудаанд ва таърих гувоҳ аст, ки даъвои онҳо ботил аст ва дар ҳудуди кишварҳои имрӯзаи онҳо танҳо сақоно, суғдиҳо, бохтарҳо, хоразмиҳо, марвиҳо ва амсоли он аҷдоди ориёитабори мо ҳаёт ба сар мебуданд. Ҳаминро ҳам бояд қоил бошем, ки баъди шикасти давлати Сомониён дар Осиёи Марказӣ аҷнабиёни халқиятҳои гуногуни туркиву муғулӣ ҳамлаовар гаштанд ва онҳо давлатҳои хурд-хурди худро таъсис дода бошанд ҳам, аз афкори пешрафтаи ниёғони хунарманди мо истифода менамуданд ва аксаран сохти давлатдории Сомониёнро бо истифода аз шахсиятҳои нотақрори сиёсатмадор ва давлатии миллати мо суиистифода менамуданд. Фарҳанги оламгири мардуми бумӣ онҳоро ба коми хеш мекашид ва ин ваҳшихислатон тарбияи фарҳангсолории моро қабул намуда, имрӯз даъвои соҳибфарҳангӣ ва соҳибватаниро ба худ касб намудаанд. Ҳокими давлат гарчанде туркон бошанд ҳам, идораи қорҳои давлатдорӣ дар дасти ниёғони мо буд ва то асри XX забони давлатдорӣ дар Аморати Бухоро бо забони ноби тоҷикӣ ба роҳ монда шуда буд, ки ин худ далели радношавандаи таърихист.

Бояд қайд намуд, ки баъди пош хӯрдани давлати Сомониён ба Осиёи Марказӣ ғосибони ноҳонда сар мехалонанд ва бо гузашти айём онҳо худро сокинони асли ва муқимии ин сарзамини ориёитабор меҳисобанд. Шаҳрҳои бузург ва марказҳои фарҳангӣ аз талаву торочу ваҳшонияти ғосибон рӯ ба таназзул ниҳоданд. Онҳо аз фарҳанг фарсахҳо дур ва танҳо фикри ғасбу вайронкориро пешаи худ намуда, ба китобу китобдорӣ хисороти зиёде оварданд ва кори онҳо танҳо табоҳкориву ғундоштани сарват буду халос. Асрҳои минбаъда бо таъсири фарҳангсолорони муқимӣ (точикон) дар дарбор олимон, шоирон, таърихнигорон, фалсафадонон ва намояндагони бузурги дин ҷалб карда мешуданд.

Маълумоти гуногун доир ба давраи таҳқиқшаванда аз сарчашмаҳои бузурги таърихӣ «Таърихи халқи тоҷик», «Тоҷикон»-и Б. Ғ. Ғафуров, «Давлати Сомониён»-и Н. Неъматов, «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш, «Таърихи амирони манғитияи Бухоро»-и Ҷумъакули Хумулӣ ва дигар сарчашмаҳои муътамад, аз ҷумла тазкираҳои ба монанди «Тухфат-ул-аҳбоб»-и Неъматулло Возеҳ ва ғайра ба даст омадаанд.

Дар таҳқиқу омӯзиши ин давраи таърихии халқи тоҷик муҳаққиқон, таърихнигорон, шарқшиносон, фарҳангшиносон, адабиётшиносон, ҷуғрофишиносон ва сайёҳони рус саҳми назаррас доранд. Саҳми В.В. Бартолд, А.А. Семёнов, Н. Хаников, В.Л. Вяткин, В.Б. Лунин, А.Л. Кун, Е.Г. Бетгер, А.Н. Самойлович, А.З. Валидов, К.Г. Залеман, А.А. Фрейман ва дигарон дар таҳқиқу омӯзиши фарҳанги китобдорӣ Осиёи Марказӣ беандоза бузург мебошад.

Таърихнигорон, китобшиносон ва библиографони тоҷик С. Айни, А. Фитрат, Б.Ғ. Ғафуров, Н.Н. Неъматов, М. Орифӣ, Р. Шарофзода, А.Х. Рахимов, С. Сулаймонӣ, С.Р. Муҳиддинов, Ҷ. Шерматов, З. Шорахматов, Ш.К. Тошев, С.Х. Шосаидов, З.М. Шевченко, Г. Мушеев, Қ.Б. Бӯриев, Ф. Ёров ва дигарон дар осори хеш оид ба таърихи китоб, китобхонаҳо ва библиографияи тоҷик таҳқиқотҳои ҷудогона бурдаанд. Онҳо самтҳои гуногуни соҳаро дар асарҳояшон мутобиқ ба даври замон таҳлилу баррасӣ

намуда, барои муҳаққиқони оянда маводи илмию назарии ҷолиб муҳайё сохтаанд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар асри XVIII аз ҷониби олимони Ғарб ба омӯзиши илм ва фарҳанги Шарқ, ки замоне Эҳёи Аврупоро замина гузошта буд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир мегардад. Марказҳои илмии Аврупо барои ҳавасмандгардонии муҳаққиқони шарқшинос ҷиҳати омӯзиш ва таҳқиқи осори олимону адибони Шарқ роҳу усулҳои гуногун аз ганҷинаҳои китобии Бухоро, Хива, Қуқанд, Балх ва минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ сайёҳон, китобдӯстон, шарқшиносон, таърихнигорон, адабиётшиносон ва сафирони соҳибфарҳангро барои дарёфти ин ё он дастхатҳои нодир – асарҳои олимон, философони, таърихнигорон, адабиётшиносон, ҷуғрофидонон, ситорашиносон, табиатшиносон ва олимони тиббии форсу тоҷик сафарбар менамуданд. Аз ҷониби марказҳои илмию шарқшиносии Аврупо ва Россияи подшоҳӣ рӯйхатҳои махсус барои дарёфти дастхатҳои нодирӣ форсу тоҷик, бо истифода аз феҳристҳои қадима таҳия ва тасдиқ мегардид. Дар маҷмӯи китобҳои мавҷудаи дӯкониҳои китобфурушии Бухоро, Хива, Қуқанд, Балх ва шаҳрҳои дигари Осиёи Марказӣ баъзан дарёфт намудани дастхатҳои нодир имконнопазир мегардид ва намояндаҳои Ғарб аз маҷмӯи китобхонаҳои шохӣ (давлатӣ), хусусӣ ва оилавӣ васеъ истифода мебуданд. Онҳо дастхати заруриро ё бо баҳои гарон меҳариданд ва ё нусхаи онро ба гарав гирифта, бо ёрии котибон-мирзоён нусхабардорӣ намуда, ба кишварҳои худ мебуданд. Ин дар навбати худ барои рушди китобдорӣ Бухоро, Хива, Қуқанд, Балх ва шаҳрҳои дигари Осиёи Марказӣ шароити бештаре муҳайё менамуд.

Далели дигар он буд, ки таваҷҷуҳи Россияи подшоҳӣ ва Англия ба Осиёи Марказӣ меафзуд. Онҳо дар симои сафирон ва сайёҳон бештар ҷосусони хешро барои гирдоварии маълумоти иқтисодиву сиёсӣ, ҷуғрофиву фарҳангӣ мефиристонданд. Маълумоти бадастомада барои таҳияи нақшаҳои минбаъдаи зерӣ тассаруф даровардаи минтақаҳои бузурги иқтисодии Осиёи Марказӣ роҳандозӣ мегаштанд. Бо вучуди нақшаҳои ғосибона, берун баровардани нусхаҳои дастхатҳои нодир, гарчанде дар

аввал хисороти гароне ворид карда бошанд ҳам, дар давраҳои минбаъда ба рушди китобдории анъанавии аҷдодии ин минтақаи бузург беихтиёр таъсири мусбӣ расониданд. Мо онро дар рушди кори китобдорӣ, зиёдшавии коргоҳҳои нусхабарӣ, чалби бештари мирзоён-котибони хушнавис ва ба фурӯш рафтани теъдоди зиёди китобҳои дастнавис, овардани нахустин дастгоҳҳои чопӣ ва ғайра дарк менамоем.

Дар шаҳрҳои бузурги Осиёи Марказӣ дӯкониҳо ва растаҳои китобфурӯшӣ бештар фаъол мегарданд. Дар шаҳрҳои бузург дӯкониҳои китобфурӯшӣ ва ё «Растаи китобфурӯшон» амал мекард, ки дар онҳо на танҳо китобфурӯшон, балки боз нусхабардорон (мирзоён, котибон), хушнависон (каллиграфон), муқовасозон, оройишгарон, рассомон, минётурнависон, варақсозон, рангсозон ва хунармандони дигари бо санъати китобсозӣ алоқаманд қору фаъолият доштанд.

Аз аввали асри XVIII ба хориҷи кишвар интиқол додани китобҳои пурқимат ва нодир оғоз мегардад. Далелҳои зиёди ин ҳаводисро дар осори муаллифони тоҷик, рус ва хориҷа пайдо менамоем. Аз ҷумла, сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айни қайд менамояд, ки: «Баъди он, ки роҳ барои аврупоиён ба Бухоро кушода шуд, китобҳои пурқимат ва нодире, ки дар маҷмӯаҳои китобии хусусии олимони мавҷуд буданд, ба китобдӯстони шухратпараст ва ифроткори Аврупо фурӯхта мешуд. Китобҳои ба ҳазинаи (китобхонаи) шоҳӣ супоридашуда аз намноқӣ ва рутубат вайрон шуда, маҳв гаштанд.

Ба ҳамин тариқ қисми зиёди китобҳои, ки дар Бухоро мавҷуд буд, батамом нобуд шуданд» [5, С. 15-16].

Иштирокчиҳои юриши ҳарбии бар зидди хонигариҳои шарқшинос А.Л. Кун бойигарии китобхонаи бекигарии Андичонро маҳсус қайд намудааст. Вазифаи олим «ҷамъовариҳои ҳаддалимкони бештари китобҳо, дастнависҳо ва ҳуҷҷатҳо бо забони аҳолии маҳаллӣ буд» [81, С. 116-117].

Ҳангоми ғасби Қасри Хива ва мусодираи молу мулк ва ғорати дастхатҳои пурқимат олим Л.А. Кун маълумоти аҷибро дар асараш меорад: «ҷамъулҷамъ 300 китоби дастнависи шарқӣ ба даст омад, ки аз он китобҳои таърихӣ 129 номгӯӣ дар 140 ҷилд, эҷодиёти шоирони шарқ 20

муаллиф дар 30 чилд, китобҳои ҳуқуқӣ-диншиносӣ 40 асар дар 50 чилд. Ғайр аз ин 18 Қуръон ва 50 китобҳои дарсӣ чамъоварӣ шуд» [81, С. 120].

Тавре ки муҳаққиқи таърихи китобхонаҳо Б.В. Лунин қайд менамояд: «Баъди торумори хонҳо (Осиёи Марказӣ) тамоми бойигарии қасрҳо – китобҳо аз китобхонаҳо ва ҳуччатҳо аз бойгонихо, ҳамчун қисми асосии туъма, бо фармоиши генерал-губернатор К.П. Кауфман ба муассисаҳои илмӣ Санкт-Петербург фиристонида мешуданд» [81, С. 132-133].

«Охири асри XIX дар байни китобхонаҳои шахсии Бухоро китобхонаи эшон Муҳамадалӣ Халифа шуҳрати беандоза дошт... Ӯ ташкилкунанда ва роҳбари исёни Андичон дар соли 1898 буд. Китобхонаи ӯ хело ҳам бузург ва теъдоди бешумори китобҳои гуногунмазмунро доро буд ва бо унвони китобхонаи «мингтубини машҳур» аз ҷониби русҳо мусодира карда шуд. Аз ин китобхона 184 дастхатҳои нодир бо дархости Ҷамъияти дӯстдорони археологияи Туркистон ба китобхонаи оммавии Туркистон интиқол дода шуд» [81, С. 141-142].

А.Л. Кун мисоли дигареро далел меорад, ки: «Дар соли 1871 ба Китобхонаи оммавӣ маҷмӯи дастхатҳои шарқӣ ворид карда шуд, ки теъдоди онҳо 97 адад буд ва онро аъзои ифтхории китобхона генерал-губернатор К.П. Кауфман оварда буд. «Ин дастхатҳо, – қайд мешаванд дар китобхона, - хангоми забти маркази асосии бекигарии Шаҳрисабзи шаҳри Китоб дарёфт шудаанд, инчунин тавассути харидории онҳо аз ҷониби А.Л. Кун хангоми экспедитсия ба даст омадаанд». Дар гузориши мазкур тасвири библиографии асарҳо оварда шудааст, ки он аз ҷониби ёрдамчии китобдори донишгоҳ П.И. Лерх таҳия гаштааст» [79; 80].

Мисолҳои зиёдеро метавон ба ҳасби далел намуна овард. «Танҳо аввали асри XX аз рӯи маълумоти К.Г. Залеман, як гумошта (ҷосус)-е бо номи В.И. Игнатов дар Бухоро маҷмӯи коллексионии дастхатҳои хело қадимаро, ки қисми зиёди онҳо бо забони арабӣ буданд гирд оварда буд... (19 номгӯӣ)» [81, С. 143-144].

Инчунин «И. А. Беляев (1905) барои Осорхонаи Осие (Азиатский музей) теъдоди зиёди ҳуҷҷатҳо, дастхатҳо ва расмҳо аз Бухоро ҷамъоварӣ намуд» [81, С. 145].

«...В. А. Иванов аз бозори китобфуруши ва китобхонаҳои вақфӣ мадрасаҳои Бухоро 1057 дастхатро бо забонҳои арабӣ, форсӣ ва туркиро харидорӣ намуд. Ҳангоми сафари дуҷуми худ В. А. Иванов ба Осиеи Миёна соли 1916 68 дастхат харидорӣ намуд (ҷамъулҷамъ 1125 дастхатро ба даст овард)».

Дастхатҳои қадимтарини он ба оғози асри VI (соли 595 ҳиҷрӣ) тааллуқ дошт ва қисми зиёди дастхатҳо аз китобхонаи машҳури Муҳаммади Порсо – пешвои суфиёни равияи Нақшбандия вориси дуҷуми Баҳоваддини Нақшбанд буд» [81, С. 152-157].

Ривоятҳои буд, ки байни сайёҳон ва ҷосусони хориҷӣ рӯйхати асарҳои нодири барои Аврупоиён муҳим гардиш дошт, ки он аз рӯйи нишондиҳандаи Ҳоҷ Халифа тартиб дода шуда буд. Бо ин рӯйхат баъзе аз китобдӯстони Бухоро ва Самарқанд низ ошно будаанд ва онҳо бо ивази подош дастхатҳои заруриро дарёфт менамуданд. Афсус, ки то мо ин рӯйхатҳо нарасидаанд, гарчанде дар баъзе таҳқиқот (А.Г. Қосимова, Б.В. Лунин, Ф. Ёров ва дигарон) онҳо мавриди муҳокимаи ҷиддӣ қарор гирифтаанд.

Китобхонаҳо дар ҳолати душвор қарор доштанд. Китобхонаҳои нав танҳо дар назди мадрасаҳо ва бо кӯшишу ғайрати шахси алоҳида кушода мешуданд. Бештар созмондиҳандагони китобхонаҳо олимон, адибон ва ходимони динӣ буданд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар ин давра (охирӣ асри XVIII ва аввали асри XIX) дар Осиеи Марказӣ маҳсулоти чопӣ ва литографӣ пайдо шуда, кори котибон, хушнависон ва нусхабардоронро душвор мегардонад. Таҷҳизоти чопкунанда нусхаҳои бешумори китобро ба хонандагон манзур менамуд ва кори садҳо нусхабардоронро иҷро намуда, бозори китоби дастнавис коста мегардад. Ин, албатта, якбора нею оҳиста-оҳиста ба амал меомад ва он то солҳои 20-уми асри XX давом намуд. То инқилоби 2-юми сентябри асри XX дар аморати Бухоро намуди асосии

нусхабардории дастхатҳо аз чониби мирзоён ва хушнависон ба сомон мерасид.

Ба ақидаи сайёҳон ва толибилмони мадрасаҳо китобхонаҳои мадраса аз ҳисоби хайрия пурра мегардид. Дар рисолаи Ф. Ёров далели равшани ин ақидаҳо бо овардани мактуби олим В.Л. Вяткин ба академик В.В. Бартолд оид ба ҳолати китобхонаҳои Бухоро дода шудааст. Дар мактуб омадааст: «Таълимгирандагони мадрасаҳои Бухоро донишҷӯёни самарқандӣ ба тааҷҷуби ман дар бораи он ки китобҳои зиёде ба тариқи вақф ба китобхонаи мадраса ҳада мегаштанд, дар назди мадраса китобхона набуд ва ё қисми ками китобҳо дар он нигоҳ дошта мешуд, чунин иброз доштанд, ки падар ва бобои амир китобҳои ҳадяшударо ба фоидаи онҳо мусодира менамоянд ва дар китобхонаи онҳо нигоҳдорӣ гардад, то ин ки гум нашаванд» [48, С. 53-54].

Тавассути далелҳои бадастомада муайян карда шудааст, ки аз аввалҳои асри XVIII то аввали асри XX низомӣ омӯзиш, хусусан таҳсил дар мадраса ба бухрони амиқ гирифта гардида буд. Ин ҳолат аз назари олимону мутафаккирон дур намононад ва Садриддин Айни менависад: «Дар нақшаҳои таълимӣ афзалият ба фанҳои диншиносӣ дода шуда буд, ки онҳо бештар бо омӯзиши тафсири маҳдуд мегаштанд. Дар натиҷа фанҳои риёзиёт, геометрия, таърих, тиб аз чадвали таълимӣ берун мемонд» [5, С. 15].

Теъдоди мадраса ва макотиби динӣ дар Бухоро хело ҳам зиёд буд. Олимон ва сайёҳон маълумоти гуногун доир ба теъдоди мадрасаҳои амалкунандаи нимаи дуоми асри XIX ва аввали асри XX додаанд. Дар Бухоро аз рӯи маълумоти Н. Хаников 103 мадраса мавҷуд буд, аз рӯи нишондод ба нақшаи Филин 185 мадраса, аз рӯи маълумоти А. Борис (1831-1833) 336 мадраса, ҳамин рақам дар маълумоти В.Н. Соколин такроран меояд. Садриддин Айни қайд менамояд, ки «Дар шаҳр (Бухоро) зиёда аз сад мадрасаҳои бузург ва ҳамин қадар мадрасаҳои хурд мавҷуд буд» [89, С. 13].

Мутобиқ ба маълумоти А. Фитрат, охири асри XIX дар Бухоро 39 мадрасаи бузург мавҷуд буд, ки онҳо аз ҳисоби давлат

маблағузори карда мешуданд. Маблағузории солонаи онҳо 36000 тангари ташкил меод. Теъдоди макотиби тахсилоти умумӣ ба 100 расида буд ва ҳар яки он аз ҳисоби вақф ба ҳисоби миёна аз 1 ҳазор то 5 ҳазор танга маблағузори мегардид, ки ҷамъулҷамъ дар як сол тахминан 500000 тангари ташкил меод. Ғайр аз мадраса ва макотиби тахсилоти умумӣ дар Бухоро 300 мактабҳои ибтидоӣ фаъолият менамуданд.

Дар иртибот бо муассисаҳои таълимӣ маорифпарвари тоҷик диққати махсус ба теъдоди китобхонаҳои мавҷуда медиҳад. Маълумоте, ки А. Фитрат оид ба китобхонаи мадрасаҳо дода, бисёр ҳам ҷолиб ва барои омӯзишу таҳлил муҳим аст. Ӯ махсус қайд менамояд, ки дар назди мадрасаҳои Бухоро 11 китобхонаҳои бузург амал мекард [138, С. 34]:

Номи китобхона	буҷаи солона
1. Ҷаъфархоча	1800 танга
2. Говкушон	5000 танга
3. Хочаниҳон	8000 танга
4. Кукалтош	1000 танга
5. Абдулазизхон	2000 танга
6. Мирзо Улуғбек	800 танга
7. Бадалбек	800 танга
8. Дорушшифо	3000 танга
9. Бозори ӯсфанд	800 танга
10. Болои ҳавз	1600 танга
11. Ҷӯйбор	1400 танга
Ҷамъ	43100 танга

[48, С. 61].

Оид ба низоми китобхонаҳои Бухорои амири ҳамиро қайд кардан зарур аст, ки ба ғайр аз китобхонаҳои вақфии назди мадрасаҳо боз китобхонаҳои ҷамъиятӣ низ мавҷуд буданд. Ин китобхонаҳо дар назди масҷидҳо, мактабҳои тахсилоти умумӣ ва ибтидоии ҷудоғона фаъолият намуда, аз ҳисоби маблағузории шахсиятҳои алоҳида ва хайрияҳои вақфӣ ба тамоми аҳоли бемузд хизмат менамуданд. Қисме

аз онҳо дар назди мадрасаҳо танҳо барои омӯзиш бунёд карда мешуданд.

Таърихи пайдоиши ин намуди китобхонаҳо ба замони қадим рафта мерасанд. Дар таҳқиқоти олимони асрҳои пешин намунаҳои фаъолияти чунин китобхонаҳо борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва мисолҳои равшани онро дар фаслҳои пешин мо зикр намуда будем. Аз ҷумла, дар шаҳрҳои Бухоро, Марв, Ҳирот, Самарқанд, Нишопур, Ҳамадон ва дигар минтақаҳои тоҷикнишин китобхонаҳои мардумӣ бо хобгоҳу таъмини хӯрок аз ҷониби олимону давлатмандони сарватманд ташкил карда мешуданд. Мисоли онро мо дар китобхонаи машҳур бо номи «Китобхонаи бенавоён» («Ҳазинат-ул-кутуб дор ал-фуқаро»), ки ҳанӯз дар асри VI дар вилояти Деҳқони Бухоро таъсис ёфта буд, мебинем [32, С. 127].

Шарқшиноси маъруф А. А. Семёнов оид ба мавҷудияти китобхонаҳои ҷамъиятӣ дар давраҳои гуногуни таърихи давлатдорӣ Бухоро ёдовар мешавад [119, С. 913].

Аз рӯи далелҳои ба мо расида дар миёнаи асри XIX «дар Бухоро дар назди мадрасаҳо ва алоҳида аз онҳо 15 китобхона фаъолият менамуд». Китобдӯсти таҳҷой Абӯшариф номгӯи (фехристи) дастхатҳоеро, ки дар китобхонаҳои Бухоро ва дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳр фаъолият менамуданд тартиб медиҳад... Аммо китобхонаҳои мазкур дар замони ҳуқумронии амир Насруллоҳ ба ғорат дода шуданд ва баъди он аз онҳо танҳо номҳояшон монду даромадҳои вақфиашон, аммо аз захираи китобӣ дар онҳо чизе нигоҳ дошта намешуд [81, С. 150].

Дар назди мадрасаҳои минтақавии Миролим Додхоҳ (Панҷакент), Мадрасаи Кухна (Ҳисор) ва ғайра китобхонаҳои нав бо маблағгузориҳои солона ташкил карда шуда буд.

Дар байни донишмандон ва китобдӯстон дорандагони маҷмӯи асарҳои дастнависи олимони Шарқ, адабиётшиносон, файласуфон, таърихчиён ва китобҳои динӣ китобхонаи Қозикалон, Шарифҷон Махдум ва шохзода Сиддиқҷон Ҳашамат (1885-1920) шуҳрати бузургро соҳиб буданд ва дар онҳо дастхатҳои нодиртарини эҷодиёти форсу тоҷик ҳифзу нигоҳдорӣ мешуданд. «Китобхонаи Шарифҷон Махдум, – аз

рӯйи баҳои С. Айни, – яке аз беҳтарин ва ғанитарин китобхонаҳои шахсии Бухоро ба ҳисоб мерафт» [3, С. 416].

Шарифҷон Махдум бо маҳорати баланд ҳар як китобро интиҳоб менамуд ва агар харидан ғайриимкон бошад ҳатман онро нусхабардорӣ мекард ва дар китобхонаи худ нигоҳ медошт. Ӯ феҳристи тамоми дастхатҳои дар китобхонааш маҳфузбударо дошт ва дар дафтарчаи махсус хонандагони китобхонаро сабт менамуд. Дар сурати дарёфт нанабудани ин ё он китоб ӯ, албатта, онро тавассути сабти дафтарчаи китобдорӣ муайян менамуд, ки он дар дасти кист ва онро зуд ба китобхона бармегардонид. Китобхонаи шоҳзода Сиддиқхони Ҳашамат тавассути мукотибот бо олимони маъруф ва арбобони адаб бо дастхатҳои нодир ва пурарзиш пур карда мешуд, ки бештарини онро тухфаи муаллифон бо соядасти (имзои) онҳо [143] ташкил медод. Ӯ донандаи китоб, қадрдон ва дӯстдорандаи асарҳои хушхати хаттотони мохир (мӯқалам) буд.

Дар ёддоштҳои Садриддин Айни китобхонаҳои шахсии Аҳмади Дониш, Абдухалили Махдум, Возеҳ ва дигарон ишора гаштаанд.

Тавре ки муҳаққиқи таърихи китобхонаҳои Аморати Бухоро Фозил Ёров дар рисолаи хеш қайд менамояд: «Оид ба низоми китобхонаҳои Аморати Бухоро гуфтан лозим аст, ки шакли паҳнғаштаи муассисаи китобдорӣ кишвар ин китобхонаҳои сулолави (фамильные), оилави (семейные) ва шахси буд [48, С. 63]. Масъалаи таъминоти китоб ба хонандагон дар замони Аморати Бухоро баъзе хусусияти хоси худро доро буда, на танҳо аз бисёр кишварҳои тараққикарда, балки аз китобхонаҳои нави русии дар ҳудуди Туркистон бунёдшуда қафо монда буд. Дар соҳаи китобдорӣ бартарият ба шакли хадамоти анъанавӣ дода мешуд. Дар китобхона чорабиниҳо барои ҷалби доираи васеи хонандагон бурда намешуд. Корҳои тарғиботи захираи китоби дар доираи маҳдуди хонандагони мавҷуда, ки ба фаъолияти китобхона таъсирдоранд ва ё донишҷӯёну омӯзгорони муассисаҳои таълимии муайян роҳандозӣ мешуд. Хадамоти иттилотию библиографӣ дар доираи маҳдуди маълумоти шифоҳӣ, танзими номгӯи феҳристхое,

ки ба аксари хонандагон дастнорасанд бурда мешуд [48, С. 69].

Шаклгирӣ ва махсусияти китобхонаҳои аморат аз сохтори дохилӣ ва институтҳои иҷтимоии ҷомеа саҳт вобастагӣ дошт. Дар миёни китобхонаҳои марказӣ ва маҳаллӣ устувории бештарро китобхонаҳои даргоҳ, вақфӣ (ҷамъиятӣ), сулолавӣ, оилавӣ, шахсӣ ва муассисаҳои таълимӣ (мадраса, мактаб) доштанд. Аммо ба захираҳои китобии китобхонаҳои бойи даргоҳ, сулолавӣ ва оилавӣ дастрасии теъдоди начандон зиёди хонандагон имконпазир буд [81, С. 114-115]. Аз ин рӯ, зарурати бунёди китобхонаҳои барои ҳамаи табақаҳои хонандагон дастрас ба миён омада буд. Аммо амирон ва аъён ашроф барои баландбардории маърифати фарҳангии омма тавассути бунёди китобхонаҳо барои омма тарафдор набуданд. «Сиёсати подшоҳӣ ва амири Бухоро ба қашшоқии маънавӣ ва ҷисман нобуд сохтани халқи тоҷик равона карда шуда буд» [149, С. 54-62]. Ба ин қор маърифатпарварони тоҷик иқдом намуданд. Тавре ки С. Камолзода менависад: «Мутафаккирони пешазинқилобии тоҷик ба мисли Аҳмади Дониш (1827-1897), Шамсиддини Шоҳин (1859-1894), Ҳайрат (1878-1902), Возеҳ (1818-1894), Тошхӯча Асирӣ (1864-1905), Садриддин Айнӣ (1878-1954) ва дигарон муборизаро баҳри маърифатнокии омма, донишомӯзии кӯдакон, ташкили мактабҳои ҷадид, тарғиби илм, техника ва фарҳанги пешрафтаи халқи рус оғоз намуданд». Онҳо ҷони худро зери хатар гузошта, муборизаро бо сохтори мавҷудаи золимона пеш мебуданд. Мисоли равшани он муборизаи беамони сардафтери адабиёти тоҷик Садриддин Айнӣ мебошад, ки ӯ бо вучуди зери хатар будани ҷони худ ва маҳбус гардиданаш дар зиндони амир муборизаи беамонро зидди сохтори кӯҳан мебуд. Аммо танҳо бо саъю кӯшиши маорифпарварон сохти ҷамъиятӣ ва расму оини мавҷударо тағйир додан ғайриимкон буд.

Дар Бухорои Шарқӣ ҷопхона, рӯзнома ва китобхонаҳои дунявӣ набуд. Танҳо дар назди мадраса ва масҷидҳо маҷмӯи начандон зиёди китобҳо дидан мумкин буд, ки аксари онҳо мазмунан динӣ буданд.

Нишондиҳандаҳои библиографӣ ва шарҳихоли ниҳоят кам таҳия мегаштанд. Аммо осоре, ки тавассути фаъолияти библиографи ашхоси алоҳида таҳия мегашт, ба монанди «Тазкира», «Баёз», «Фарҳанг», «Қомус», «Тафсир» ва «Шарҳҳо» хело зиёд ба чашм мерасиданд. Дар ин навъи асарҳои номбурда амалиёти фаъолияти библиографӣ истифода шуда, онҳоро як чузъи бузурги библиографияи тоҷик шуморидан раво аст. Чунки онҳо дар замони худ тамоми аломатҳои библиографияи мавҷударо ҳангоми фаъолияти таҳиянамویی осор истифода менамуданд ва тавассути онҳо номи садҳо шоирону мутафаккирони давру замон бо иловаи намунаҳои барҷастаи эҷодиёти онҳо ба мо омада расидааст. Таҳиягарон (мунассифон) аз ҳаёт, фаъолият, намунаи эҷодиёти алломаҳои давр ва ё ашхоси навқалам маълумотҳои мушаххас ва ифодакунандаи шахси алоҳидаро медоданд, ки тавассути он ба кӣ тааллуқ доштани ин ё он порчаи асари эҷодшударо бараъло фаҳмидан мумкин буд. Ва ин ба ақидаи мо мавқеи ҳалқунанда дар муайяннамویی навъи осор шуда метавонад. Аз ин рӯ, осори номбурдаро гарчанде ҳам ба адабиётшиносӣ ва ҳам таърихшиносӣ тааллуқ додан мумкин бошад, он пеш аз ҳама яке аз навъҳои асосии библиография шуморидан аз манфиат холи нест. «Тазкира» ва «Баёз» минбаъд сарчашмаҳои библиографияи шарҳихоли ва ё дигар намуди асари библиографӣ низ мегардиданд. Намунаи беҳтарини он таҳияи «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айни мебошад, ки он ба ибораи Р. Шарофзода хусусиятҳои хоси библиографӣ дошта, аломатҳои зиёди библиографӣ дар он истифода гаштаанд ва мусаннифи он худро ҳамчун библиографи варзида ифшо намудааст.

Дар ин давра тазкиранависӣ идомаи мантикии худро меёбад ва бо забони ноби тоҷикӣ-форсӣ тазкираҳои зиёде мавриди дастрасӣ қарор мегиранд. Аз ҷумла «Тазкират-уш-шуаро»-и Иброҳим ибни Муҳаммади Шарбатдори Сипохонӣ (1723), «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқи Ҳашшамат (миёни солҳои 90-уми асри XIX), «Тазкират-уш-шуаро» ва ё «Тазкираи Абдӣ», «Тазкират-уш-шуарои муттаҳирини Бухоро»-и Абдуллоҳхочаи Абдӣ (соли 1904), «Тазкират-уш-шуаро»-и асари дуёми Мирсиддиқи

Ҳашамат (соли 1905), «Тазкират-уш-шуаро»-и Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам (соли 1908), «Тазкират-уш-шуаро»-и Муҳаммад Абулғании Муфарруҳободӣ мутахаллис ба «Ғанӣ» (вафот соли 1916) (байни солҳои 1882 – 1910), «Тазкираи Юсуфалихон»-и Юсуфалихон ибни Ғуломалихон (соли 1767), «Тазкираи Нозими Бадахшӣ»-и Мирмуҳаммад Исмоили Нозими Бадахшӣ (соли 1800), «Тазкираи Ховар»-и Ҳайдарқули Мирзо ибни Фатҳалишоҳи Қочорӣ мутахаллис ба Ховар (XIX) ва ғайра.

«Тазкираи Муҳаммадшоҳӣ», ки таълифи онро адиби эронӣ Баҳманмирзо соли 1831/32 ба анҷом расонидааст, аз се «ришта» (боб) иборат аст. Риштаи аввал шомили баёни ҳол ва намунаҳои осори 133 шоири муқаддим (асрҳои IX - XIX) аст, ки бо Асадӣ шурӯъ шуда ба Ятимӣ хатм ёфтааст. Риштаи дуюм дар зикри шоҳону шоҳзодагон ва дарбориёни шоиртабъи сулолаи Қочориён мебошад. Дар риштаи сеум зикри ҳол ва намунаҳои осори 57 шоири муосири муаллиф омадааст. Бо исми Атобак Аъзамирзо Абулқосими Қоиммақом шурӯъ шуда, бо исми Волеҳ поён ёфтааст. Дар мавриди баъзе шоҳзодагон, ки дар ин қисмат зикр шудаанд, тартиби алифбо риоя нагардидааст. Дар ин қисмат шоирону адибон аз қабилҳои Ахтар, Асир, Бенаво, Фозилхони Гаррусӣ, Саҳоб, Сабо зикр гардидаанд.

Маълумоти тарҷумаҳолӣ дар бораи шоирон дар «Тазкираи Муҳаммадшоҳӣ» хеле ҳам кӯтоҳ (як ё ду ҷумла) аст. Вале аз осори шоирон намунаҳои зиёде иқтибос шудааст. Масалан, аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ 4500 байт, инчунин, аз осори Ҳофиз, Саъдӣ, Низомӣ ва дигарон, бештар аз ду-се ҳазор байт омадааст. «Тазкираи Муҳаммадшоҳӣ» дар ҷаҳор ҷилд мулҳақот дорад, ки намунаҳои осори шоиронро дар бар мегирад. Овардани иқтибос аз эҷодиёти шоирони дигар ва додани маълумоти шарҳиҳолии шоирон худ далели асари библиографӣ будани тазкира аст. Ин тазкира яке аз сарчашмаҳои муътабари адабӣ ва библиографии замони ҳеш аст, ки имрӯз ҳам кимати худро гум накардааст.

Сарчашмаи дигар «Тазкираи Афсар» аст, ки онро Мирзохалили Афсари Қазвинӣ дар нимаи дуоми асри XIX таълиф намудааст. Шарҳи ҳол ва намунаҳои ашъори 60

нафар шоири машхуру маъруфи форсу тоҷикро, ки аз замони қадим то замони муаллиф зистаанд, дар бар мегирад. Тартиби тазкира мутобиқи алифбои арабиасоси форсӣ-тоҷикӣ (аз Ибни Ҳисом шурӯъ шуда, бо Яғмои Чандакӣ ба итмом расидааст). Дар «Тазкираи Афсар» шоирон Озар, Ҷомӣ, Ҳасани Мутақаллими Кошонӣ, Хоқонӣ, Рафиқи Исфохонӣ, Зулолии Хонсорӣ, Саной, Заҳири Форобӣ, Салмони Соваҷӣ, Мухтори Ғазнавӣ, Убайди Зоконӣ, Футӯҳии Марвазӣ, Манучехрӣ, Носири Хусрав, Ҳилолӣ ва дигарон зикр шудаанд. Афсар дар интихоби ашъор завқу салиқаи баланди шеършиносӣ ва шеърдонӣ нишон додааст. Вай беҳтарин ашъори шоиронро ба тазкирааш дохил кардааст.

Дар тазкира инчунин номаҳои шахсии Афсар ба дӯстонаш, баъзе ҳикоятҳои воқеаҳои таърихӣ аз замони гузашта ва замони муаллиф фароҳам омадаанд. Интихоб намудани ашъори баландпоя ва манзури эҳтиҷмандон гардонидани он яке аз талаботи библиографист, ки хангоми таҳияи дастурҳои библиографӣ ва ё расонидани хадмоти маълумотию библиографӣ соҳибқасбон айнан кори мусаннифони тазкираро имрӯзҳо ҳам иҷро менамоянд. Аз ин рӯ, тазкира яке аз сарчашмаҳои муҳими таърихӣ адабӣ ва библиографияи замони ҳеш аст.

Тазкираҳои низ ҳастанд, ки на танҳо шарҳи ҳол ва ашъори шоирон, ҳамзамон бахшида ба шарҳи ҳоли шоҳону шоҳзодагон ва дудмони онҳо маълумотҳои мухтасар манзур менамоянд. Аз ҷумлаи онҳо «Тазкираи Фаҳмӣ» мебошад, ки онро Абдулмуталибхоҷаи Фаҳмӣ соли 1860 таълиф кардааст. Шарҳи ҳоли як зумра адибонро аз қабилҳои Ҳофиз, Исмати Бухорӣ, Муҳаммад Ҳошими Кешӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Муҳаммад Шарифи Бухорӣ, Сӯфӣ Аллоҳӣ Самарқандӣ, Машраби Намангонӣ, Шайх Муҳаммадии Имло, Адой, инчунин шарҳи ҳоли амирони манғития Бухоро Шохмурод (солҳои ҳукмронӣ 1784 – 1800), Ҳайдар (солҳои ҳукмронӣ 1800 – 1827), Насруллоҳ (солҳои ҳукмронӣ 1827 – 1860) ва чанде аз амалдорону арбобони дин ва донишмандони асри XIX (Муҳаммад Исмои Ҷӯйборӣ, Мирзо Абдурахмон Аълами Бухорӣ, Халифа Муҳаммадхусайн, Абдулмуъминхоҷа Аълами Бухорӣ ва

дигарон)-ро фаро мегирад. Нусхаҳои хаттии «Тазкираи Фаҳми» камбанд. Ин тазкира ҳамчун сарчашмаи адабию таърихӣ ва библиографӣ арзиши баланди илмию адабӣ дорад. Дастнависҳои он дар Институти шарқшиносӣ ва осори хаттии АИ ҚТ (таҳти рақами 952) ва китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ўзбекистон (таҳти рақами 223) маҳфузанд.

Иқдоми дигаре, ки аз ҷониби мусаннифон ба анҷом мерасад гирдоварии осори шоираҳои давр мебошад. Ин равияи муқтадири тазкираҳоро ашъори бонувони соҳибқалам ва мумтоз ташкил менамояд. Ин навъи тазокир, ки дар онҳо ашъори бонувон тасниф карда шудааст, таҳти унвонҳои «Тазкират-ун-нисо» ва «Тазкират-ул-хавотин» бештар маъмуланд. Нахустин тазокир, ки ашъори бонувонро фарогир аст бо унвони «Тазкираи шоирот» дар ҳудуди соли 1761 таълиф шудааст. Нусхаи ягонаи ин асар дар китобхонаи Донишгоҳи Лоҳур маҳфуз аст. Се ҳарфи он (алиф, бе, йот) яъне аввалу охираш нест, аз ин рӯ, номи муаллифро муайян кардан мушкул аст. Қисми боқимондаи «Тазкираи шоирот» ба тартиби ҳуруфи алифбои арабиасоси форсӣ-тоҷикӣ шарҳи ҳол ва намунаҳои ашъори 39 шоираро, ки аз замони қадим то замони муаллиф зистаанд, дар бар мегирад. Дар «Тазкираи шоирот» зимни баёни тарҷумай ҳоли шоираҳо аз тазкираҳову таърихҳои «Маҷолис-ун-нафоис», «Ҳабиб-ус-сияр», «Арафот-ул-ошиқон», «Риёз-уш-шуаро»-и Волеҳи Доғистонӣ ва ғайра ёд шудааст. Ва он арзиши асарро ҳамчун сарчашмаи библиографӣ нодир мегардонад. Дар он иқтибосу истинод, шарҳи ҳолу номгӯйи осори шоирон ишораҳо шудааст.

Бузургтарини ин навъи тазокир «Тазкират-ул-хавотин» буда, онро ноширу китобфурӯши эронӣ Муҳаммад ибни Муҳаммадрофеъ Маликулкитоби Шерозӣ солҳои 1881-84 таълиф кардааст ва дар он зикри 286 тан шоира омадааст. Шоираҳои мумтоз аз арабу Аҷам, Руму Ҳинд дар асрҳои VII - XIX зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Тартибу сохти «Тазкират-ул-хавотин» мутобиқи алифбои арабиасоси форсӣ аст. Гирдоварӣ, коркард, интиҳоб, бағурӯҳдарорӣ ва манзури хонанда намудани осори шоираҳо куллан ба фаъолияти библиографӣ мансуб буда, дарҳақиқат ин

тазкира яке аз нодиртарин сарчашмаҳои библиографии охири асри XIX мебошад. Таснифоти асари шоираҳо дар тазкира мушобеҳ ба таснифоти алифбоии замони муосир аст.

Яке аз намунаҳои барҷастаи ашъори бонувони соҳибқалам «Тазкират-ун-нисо» мебошад, ки онро олим, шоир ва ходими давлатии Афғонистон қозӣ Мулло Муҳаммадсиддиқи Охунзодаи Ҳиравӣ (таваллуд 1867) дар соли 1904 тартиб додааст. Шарҳи ҳол ва намунаҳои осори 140 нафар шоираи араб ва форсу тоҷики мутақаддим ва муосири муаллифро дар бар мегирад. Дар хусуси «Тазкират-ун-нисо» муаллифи «Осори Ҳирот» нигоштааст: «Ин китоб барои донишҷӯи аҳволи шоирони исломӣ беҳтарин тазкираест, ки то акнун ба ин аснод ва сиҳҳат тазкирае чамъ нагардида». Матни «Тазкират-ун-нисо» ба табъ нарасидааст. Тазкираи мазкур асари шарҳиҳолию библиографии муосирро мемунад ва сарчашмаи беҳтаринест барои омӯхтани шоираҳои араб ва форсу тоҷик. Нусхаи дастнависаш дар Кобул дар китобхонаи хусусии Абдулазимхон писари Абдурраҳимхон маҳфуз аст.

Ҳолати фарҳангии ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистони имрӯза, ки ба ҳайати генерал-губернатори Туркистон шомил буданд, низ начандон хуб буд. Дар охири асри XIX ва аввали асри XX дар ин ноҳияҳо якчанд китобхонаҳо таъсис дода шуданд: соли 1879 дар назди омӯзишгоҳи Хучанд ва соли 1895 дар назди омӯзишгоҳи русию маҳаллии Хучанд [44, С. 86].

Кӯшиши таъсиси китобхонаҳо, қироатхонаҳо дар сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон ба соли 1868 рост меояд. Дар ин сол идораи генерал-губернатори Туркистон барои ташкили китобхонаҳои уездии Курамин, Хучанд ва Ҷиззах дар ҳаҷми 1500 рубл китоб харидорӣ менамояд [62, С. 69]. Китобҳо харидорӣ гаштанд, вале барои таъсиси китобхонаҳо ягон иқдومه карда нашуд.

Танҳо дар соли 1909 бо маблағи чомбятӣ китобхонаи нахустини дунявӣ дар шаҳри Ўротеппа ташкил карда шуд [36, С. 27]. Дар соли 1910 китобхонаҳои шаҳрӣ дар Ҷиззах, Хучанд ва Каттақӯрғон бунёд мегардад. Соли 1911 дар Ўротеппа ва соли 1916 дар Хучанд бо ташаббуси шахсони

алохида китобхона-кироатхонаҳо бунёд мегардад, ки онҳо бо маблағгузори хайрияи хошишмандон фаъолият менамуд [151, С. 54-62]. Аммо бо ин теъдод китобхонаҳо фароғати аҳолиро таъмин карда намешуд.

Аксари кулли маҳалҳои аҳолинишин имконияти истифодабарии адабиётро надоштанд. Дар маълумотномаи намояндаи маҳаллии Исфара соли 1910 ба роҳбари уезди Хучанд ҳолати маҳалро чунин ба қалам медихад. «Адабиёти халқӣ, китобхона, кироатхона нест, маҷалла ва рӯзномаҳо намеоянд, аҳолие, ки ҳамеша бо кори кишоварзӣ машғул аст, дар бораи фарҳанг тасаввуроте надорад» [12; 149, С. 54-62].

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки аҳолии Тоҷикистон аз фаъолияти китобхонавӣ бебаҳра буда, бунёди китобхонаҳои дунявӣ аз ҷониби ҳукуматдорон дастгирии заруриро намеёфт. Камбудии кори китобдорӣ дар он буд, ки дар ин ҷо он барои аҳолии маҳаллӣ умуман вучуд надошт [151, С. 54-62].

Аз рӯйи маълумотҳои архивӣ (бойгонӣ) соли 1910 дар Ёротеппа ҳамагӣ як китобхона (-и дунявӣ) ба қайд гирифта шуда буд, ки он тавассути хайрия амал мекард ва ҳамагӣ 100 рубл дар як сол аз ҳазинаи шаҳрӣ маблағгузорӣ мешуд. Дар ин китобхона ҳамагӣ 900 китоб ва ҳамасола ба 12 номгӯйи маҷаллаҳо ва 9 рӯзнома обуна мешуд [10]. Соли 1916 дар Хучанд бо ташаббуси шахсони алохида китобхона-кироатхонаҳо бунёд мегардад, ки онҳо бо маблағгузори хайрияи саховатмандон фаъолият менамуд [10].

Қайд кардан бамаврид аст, ки шарқшиносон, бостоншиносон, ҷуғрофидонон ва сайёҳони рус дар бунёди библиографияи Осиеи Миёна, хусусан библиографияи тоҷик саҳми назаррасе гузоштаанд. Асарҳои эҷоднамудаи онҳо далели беҳтарини гуфтаҳои мост. Охириҳои асри XVIII ва аввалиҳои асри XX Осиеи Миёна ба доираи яке аз самтҳои муҳими илмӣ, мардумшиносӣ, ҷуғрофишиносӣ ва шарқшиносии олимони рус ворид карда мешавад. «Хусусан дар давоми асри XIX ва аввали асри XX ба Осиеи Миёна экспедитсияҳои гуногун ташкил карда мешавад, ки дар ҳайати онҳо олимони ҷуғрофидонон, табиатшиносон, шарқшиносон ва ғайра ворид карда мешаванд. Онҳо саҳми

бузург дар омӯзиши табиат, мардумшиносӣ ва таърихи Осиёи Миёна гузоштаанд. Ба масъалаҳои омӯзиши Осиёи Миёна олимони машҳури рус И. В. Мушкетов, М. Н. Богданов, П. П. Семёнов, Л. С. Берг, Б. А. Федченко, В. В. Бартолд ва дигарон машғул буданд» [149, С. 94-95]. Барои онҳо ва муҳаққиқону олимони дигари шарқшиноси ҷаҳон маълумот доир ба масоили гуногуни Осиёи Миёна дар шакли аснодҳои илмию фарҳангӣ ҳамчун маъхазӣ асосӣ барои таҳқиқоту натиҷагирӣ чун обу ҳаво зарур буд. Аз ин рӯ, ба ақидаи З. М. Шевченко «Зарурати муҳимми таҳияи як зумра нишондиҳандаҳои библиографӣ ҳис карда мешуд» [149, С. 95]. Ин заруратро ба инобат гирифта, библиографони алоҳида ба фаъолият оғоз менамоянд ва заминаи хубе барои рушди ояндаи библиографияи миллӣ мегузоранд. Тавре З. М. Шевченко қайд менамояд, яке аз ин библиографон Н. В. Дмитровский буд. «Нишондиҳандаҳои алоҳида ва рӯйхатҳои библиографӣ аз ҷониби олимони ҷудогона ва ё библиографону дӯстдорони китоб таҳия мешуданд. Дар қатори ин ҳавасмандон Н. В. Дмитровский низ шомил буд ва ӯ нишондиҳандаашро бо истифода аз мақолаҳои «Туркестанские ведомости» дар давоми солҳои 1870 – 1889 таҳия менамояд. Баъдтар аз ҷониби ӯ нишондиҳандаи «Феҳристи китобҳои шуъбаи русии Китобхонаи оммавии Туркистон» (СПб., 1891, 440 с.), ки то давраи соли 1905-ро фаро мегирад таҳия мегардад. Таассуфовар аст, ки он рӯйи чопро намебинад» [149, С. 94].

Сипас З. М. Шевченко қайд менамояд, ки: «Яке аз нахустинҳо шуда оид ба библиографияномаи мавод дар бораи кишвари Туркистон библиографи машҳур В.И. Межов фаъолият мебарад. Дар фаъолияти худ дар бораи таҳияномаи нишондиҳандаҳо ӯ аз таҷрибаи библиографияи рус, ки дар нимаи дууми асри XIX ба дараҷаи баланди рушд расида буд истифода мебарад ва дар ҳамкорӣ В.В. Сожков, П.П. ва Б.П. Ламбиниҳо ва дигарон фаъолияти пурсамарашро идома медиҳад» [149, С. 95].

«Ба қалами В.И. Межов, – қайд менамояд З.М. Шевченко, – беш аз 100 асарҳои библиографӣ тааллуқ дорад, ки дар байни онҳо қорҳои бахшида ба Осиёи Миёна низ ҳаст. Дар ин ҷо метавон нишондиҳандаҳои

библиографии В.И. Межовро, аз қабилӣ «Маҷмӯаи осори алоҳида ва мақолаҳо бахшида ба Осиёи Миёна умуман ва хусусан кишвари Туркистон. (Китобҳои 1 – 3, ҷ. 1-416). Нишондиҳандаи мураттабӣ ва алифбоии асарҳо ва мақолаҳои ба забонҳои русӣ ва хориҷӣ» (СПб., 1878 – 1888) [«Туркестанский сборник сочинений и статей, относящихся до Средней Азии вообще и Туркестанского края в особенности» (Кн. 1-3) т. 1-416] Систематический и азбучный указатели сочинений и статей на русском и иностранных языках» (СПб., 1878-1888); «Библиографияи Осиё. Нишондиҳандаи китоб ва мақолаҳо оид ба Осиё бо забони русӣ ва танҳо оид ба китобҳо бо забонҳои хориҷие, ки муносибати Россияро бо давлатҳои Осиё дахл менамояд» (ҷҷ. 1-2, СПб., 1891 – 1894)» [«Библиография Азии. Указатель книг и статей об Азии на русском языке и одних только книг на иностранных языках, касающихся отношения России к азиатским государствам» (тт. 1-2, СПб., 1891-1894)]. Сипас нишондиҳандаҳои дигари библиографӣ таҳия карда мешаванд, ки аз дастурҳои нодир дар созмонебию оғози фаъолияти библиографӣ дар кишвари Туркистон маҳсуб меёфтанд» [149, С. 95].

Кӯшиши таҳияи рӯйхатҳои библиографии начандон калон пеш аз ин низ ба амал омада буд. Е.К. Бетгер дар нишондиҳандаи библиографии «Номгӯи мақола ва хабарҳо аз манотиқи ба Тоҷикистон имрӯза воридшуда дар «Туркестанские ведомости» [«Перечень помещённых в «Туркестанских Ведомостях» статей и заметок, относящихся до областей, ныне входящих в Таджикистан» (Ташкент, 1926)] дар саҳифаи 25 рӯйхати пурраи библиографиро оид ба Осиёи Миёна меорад. Рӯйхати номгӯи 12 нишондиҳандаи библиографиро, ки доир ба Осиёи Миёна дар солҳои 1871 – 1902 таҳия шуда буданд, фаро мегирад. Ба он аз ҷумла, «Нишондиҳандаи библиографии китобҳо ва мақолаҳо дар бораи Осиёи Миёна» [«Библиографический указатель книг и статей о Средней Азии» опубликованный в «Туркестанских Ведомостях» (№36, 43, 44, 1871 г.)], ки дар рӯзномаи «Ведомостҳои Туркистон» (рақамҳои №36, 43, 44, соли 1871) интишоргашта [149, С. 95] ва ғайра шомил гардида буданд.

То замони инқилоб (Инқилоби октябр) шакли асосии библиографияи чорӣ рӯйхати «Китобҳои нав» буд. Дар яке аз ин рӯйхатҳо соли 1900 маълумотномае оид ба кори А.А. Семёнов «Мавод барои омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикони кӯхистони Осиёи Марказӣ» (қ. 1., М., 1900) [«Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной Азии» (ч. 1. М., 1900)], кори А.А. Бобринский «Нақшу ниғорӣ тоҷикони кӯхистони Дарвоз» [«Орнамент горных таджиков Дарваза» (М., 1900)] [149, С. 95] ва дигарон инъикос ёфта буданд.

Инчунин ғайр аз рӯйхати «Китобҳои нав» [«Новые книги»] аз ҷониби олимони ҷудоғона ва муҳаққиқон-китобдӯстон қорҳои библиографии гуногун (тафриқавӣ) таҳия мегардиданд. Дар миёни онҳо нишондиҳандаи хислати универсалидоштаи В.В. Городетский «Библиография Туркистон» [«Библиография Туркестана»] (Тошкент, 1913); И.А. Буров ва А.А. Гарритский «Нишондиҳандаи библиографии мухтасари адабиёт доир ба Туркистон, Замима ба омили солони» [«Краткий библиографический указатель литературы по Туркестану, Приложение к статистическому ежегоднику»] (Тошкент, 1924, 112 с.) [149, С. 95] ва ғайра буданд.

Библиографияи мавзӯӣ доир ба маводи Осиёи Миёна бори нахуст аз ҷониби А.А. Семёнов дар соли 1911 зери унвони «Нишондиҳандаи библиографии оид ба (матои) қолинбофӣ дар Осиё» [«Библиографический указатель по ковровым тканям Азии»] [149, С. 96] таҳия гардида буд.

Ниҳоят маводи арзишманд ва манфиатовар дар нишондиҳандаи таҳиянамудаи геологи машҳур В.Н. Вебер зери унвони «Канданиҳои ғоиданоки Туркистон» [«Полезные ископаемые Туркестана»] (СПб., 1913, 208 с. Замимаи 1, 1917) дода шудааст. Дар он номгӯӣ 640 қонҳо ва қанданиҳои ғоиданоки минтақа бо инъикоси сарчашмаҳои ҷопӣ дода шудаанд [149, С. 96].

Зикр қардан зарур аст, ки қимати бузурги библиографиро нишондиҳандаи В.И. Масалский зери унвони «Кишвари Туркистон» [«Туркестанский край»] (т. 19, СПб., 1913, С. 781-803) доро мебошад. Дар нишондиҳанда сарчашмаҳои асосӣ ва

дастурҳо бахшида ба кишвари Туркистон, ки дар солҳои 1844 то 1912 интишор гаштаанд гирд оварда шудааст [149, С. 96].

Доир ба мавҷудияти иттилоотӣ ва ҳадамоти библиографӣ дар китобхонаҳо, ҳамзамон таҳия ва истифодаи асарҳои библиографӣ ва шарҳиҳолӣ ҳоҷати исбот ҳам нест. Чунки ба ақидаи мо он аллакай бо овардани далелҳои муътамад исботи худро ёфтааст.

Хотирнишон менамоям, ки аз нишондихандаҳои охиринаи тоинқилобӣ «Шарҳҳо ба мақола ва қайдҳо оид ба археология ва таърихи Осиёи Миёна, ки дар «Ведомостҳои Туркистон» дар давраи фаъолияти он ворид шудаанд (28 апрели 1870 – 15 декабри 1917)» [«Роспись к статьям и заметкам по археологии и истории Средней Азии, помещённым в газете «Туркестанские ведомости» за время её существования (28 апреля 1870 – 15 декабря 1917)»], «Шарҳҳо...» дар маҷмӯаи бахшида ба ҷаҳони В.В. Бартолд – шарқшиноси маъруфӣ рус, ки дар он 772 номгӯи мақолаҳои илмӣ, нашрҳои расмӣ, тарҷума ва дигар маводи қорӣ дар соли 1927 ба таъби расидааст [7, С. 475-581].

Аз маводи таҳлилшуда бармеояд, ки ташаккули библиография дар Осиёи Миёна, хусусан дар ташаккули библиографияи тоҷик яқрангу ҳамвор набуд. Саҳми бузурги худро дар рушди он олимони, шарқшиносон, археологҳо, ҷуғрофидонон, табиатшиносон, сайёҳон ва библиографони алоҳида – намоёндагони миллати рус гузоштаанд.

Минбаъд ҳамкориҳои библиографони тоҷику рус кавитар мегардад ва онҳо дар тарбияи мутахассисони соҳавӣ ва бунёди мактаби китобхонашиносӣ ва библиографишиносии тоҷик саҳми худро дарёф намедоранд. Библиографияи тоҷик баъди инқилоби Бухоро (2 сентябри соли 1920) маҷрои нави ташаккули хешро бо ёрии библиографони рус оғоз мебахшад ва ба яке аз соҳаҳои пешбарандаи ҷомеа, яке аз институтҳои рушддихандаи илму амалияи ҷумҳурии тозабунёди тоҷик мубаддал мегардад.

ФАСЛИ IV
БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК
ДАР ЗАМОНИ ШҶУРАВӢ

БОБИ АВВАЛ
БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК ДАР
СОЛҶОИ 20 – 60-УМИ САДАИ ХХ

Халқи тоҷик дар оғози садаи ХХ тағйироту таҳаввулоту бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангиро аз сар гузаронд, ки он аз ҷониби устод Садриддин Айни, академик Б. Ғафуров, муаррихони маъруф А. Мухторов, Н. Неъматов, Р. Масов ва дигарон мавриди омӯзишу баррасии ҳамаҷониба қарор гирифтаанд. Соҳаи фарҳангро олимони шинохта М.Шукуров, Ф. Зикриёев, А. Арбобов ва дигарон ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Дар тадқиқи соҳаи китобдорӣ ва библиография олимони ва библиографони собиқ шӯравӣ О.Ф. Акимов, И. С. Брагинский, А. З. Валидова, А. Г. Қосимова, Б. В. Лунин, Э.А. Охунҷонов, А.И. Кормилитсин, Р. О. Талман, З. М. Шевченко, Е. Г. Беляков, В. Т. Банк, А. Г. Биснек, К.Ф. Шафринский, Н. М. Зелдович, А. Язбердиев, А. Язиев, олимони тоҷик Р. Шарофов, А.Ҷ. Раҳимов, С.Р. Муҳиддинов, С. И. Сулаймонӣ, З. Шораҳматов, Ш. К. Тошев (Ш.Комилзода), С. Ҷ. Шосаидов, Г. А. Мушеев, Н. А. Курамшина, Г.Б. Маҳмудов, Б. С. Холов, Ф. Ёров, Қ. Ғ. Авғонов, Қ. Б. Бӯриев, С. Ғуломшоев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Мақолаҳои Р. Шарофов, А.Ҷ. Раҳимов, З. М. Шевченко, Г. А. Мушеев, Н. А. Курамшина, Н. Х. Бобоҷонова ва Л. Г. Козырева, Н. А. Сайфулина, А. Ю. Юнусов, Ҷ. Раҷабов, С. И. Сулаймонов ва дигарон ба масъалаҳои таърихи ташаккули библиографияи тоҷик, саҳми муассисаҳои илмӣ, китобхонаҳо, таърих ва самтҳои рушди он бахшидашуда, мавриди назар қарор дода шуданд.

Инчунин, ҳангоми баррасии масъала, аз асару мақолаҳои З. М. Шевченко, Р. О. Талман, А. Л. Хромов, В. Г. Белан, Г. А. Мушеев ва дигарон, ки заминаи назарраси

илмӣ ва амалии омӯзиши мавзӯро гузоштаанд, истифода гардиданд.

Пӯшида нест, ки дар давраи ҳукмронии амирони мангития дар Бухорои Шарқӣ муассисаҳои илмиву фарҳангӣ, аз ҷумла китобхонаҳо ангуштшумор буданд. Танҳо дар даврони Шӯравӣ имконият фароҳам омад, ки мактабҳои нав бунёд шаванд ва мардум соҳибмаърифат гардад.

Бо барҳамхӯрии аморати Бухоро пантуркистон бо ҳар роҳу восита меҳостанд тоҷиконро, умуман, ҳамчун миллат нашиносанд ва онҳоро ба қатори халқиятҳои камнуфус дохил намоянд. Дар назди зиёиёни тоҷик масъалаи муҳимми эмин доштани миллат ва эҳёи фарҳанги миллии меистод, ки дар ин роҳ фарзонафарзандони миллати тоҷик ҷонбозиҳо карданд. Сардафтари адабиёти навини тоҷик устод Садриддин Айни дар ин замони тақдирсоз «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро меофарад [4], ки он минбаъд ҳамчун “шиноснома”-и халқи тоҷик шинохта мешавад ва дар ташаккули давлатдорӣ навини тоҷикон мақоми бузургеро мебозад. Маваде, ки устод Садриддин Айни манзури ҳамагон мегардонад, аз таърихи эҷодӣ ҳазорсолаи халқи тоҷик намунаҳои беҳтаринро гулчин намуда, далели муътамади таърихӣ арзи вучуд доштани миллати тоҷикро исбот менамояд. Ҳамзамон «Намунаи адабиёти тоҷик» дар эҳё ва рушди библиографияи тоҷик заминаи бозғатимеде мегардад ва барҳақ асари нахустини библиографияи миллии мебошад. Р. Шарофзода алоқамандии «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро аз нуқтаи назари библиографӣ мавриди таҳқиқ ва натиҷагирӣ қарор дода, таъкид намудааст, ки: «Дар ин асар унсурҳои мухталифи ахбор ва библиография мавҷуданд. Ҳамаи онҳо – маълумот дар бораи адибон, ташреҳи воқеаҳои адабӣ, соли таваллуду вафот, ишора аз маъҳаз ва амсоли инҳо аҳаммияти калон доранд» [26, С. 25] ва ба хулосае меояд, ки он асари библиографияи комил аст.

Устод Р. Шарофзода инчунин баҳои адабиётшиносии маъруф И.С. Брагинскийро нисбат ба ҳофизаи қавии устод Айни мисол меорад: «Ман ба ӯ нӯҳ суол додам, ки онҳо бештар ба масъалаҳои филологӣ, библиографӣ ва матни асарҳо марбут буданд. Ман ба нӯҳ суол 99 ҷавоб гирифтаам:

ӯ хангоми ҷавоб аз мавзӯи асосӣ баромада маълумоти нодирро муфассал баён мекард, эродҳои амиқ мегуфт, мушоҳидаҳои худро ифода мекард, ки мулоҳизаҳои устод оид ба таърихи маданияти тоҷик лексияи басо батафсил буд» [26, С. 31-32] ва мавҷудияти шаклҳои гуногуни маълумоти библиографиро дар ин мувоҳида бараъло нишон медиҳад.

Мепардозем ба мавзӯи матраҳшаванда. Аз рӯзҳои аввали таъсиси Ҳукумати Шӯравӣ фармону декрет ва қарорҳои оид ба таъсиси муассисаҳои таълимӣ, фарҳангӣ-фароғатӣ қабул гардиданд, ки китобхонаҳо ҳамчун маркази гирдоварӣ, нигоҳдорӣ ва тарғиби мавод шинохта шуда, ба яке аз аслиҳои муҳими тарғиботии сиёсати давлатӣ ва ҳизбӣ табдил ёфтанд.

Аз рӯйи маълумоти дақиқ шумораи китобхонаҳои оммавӣ дар минтақаи ҷойгиршавии Тоҷикистони имрӯза ҳамагӣ 11 адад буд, ки қисми зиёди он дар шимолӣ ҷумҳури ҷойгир буд. Дар ҷумҳурии навтаъсиси Тоҷикистон миқдори онҳо сол аз сол меафзуд. Соли 1928 ҳамагӣ 11 китобхона мавҷуд буд, ки миқдори онҳо дар соли 1932 ба 119 ва захираи китобҳо ба 107 ҳазор расид [130, С. 142-143].

Ба рушди кори библиографӣ дар ҷумҳури «Ҷамъияти омӯзиши Тоҷикистон ва халқиятҳои эронитабори берун аз сарҳади он», ки соли 1925 дар Тошканд ташкил шуд, кумак кард. Ба ҷамъият олимони шинохтаи шарқшинос Н.Л. Корженевский, А.А. Семенов, А.А. Знаменский, М.С. Андреев ва дигарон шомил буданд, ки теъдоди зиёди нусхаҳои нодирӣ дастнависҳоро аз китобдӯстон ва шахсони алоҳида аз Тоҷикистон, Ўзбекистон ва ҷумҳуриҳои дигар гирд оварданд ва онҳо минбаъд дастхатҳои нодирӣ китобхонаҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистонро ташкил доданд.

Солҳои аввал бештарини китобхонаҳо бо сабаби аз маълумоти китобдорӣ ва нозукиҳои касбӣ пурра баҳравар набудани китобдорон ва аксаран аз уҳдаи иҷрои маълумотномаҳои хаттии библиографӣ набаромаданашон дар асари онҳо ҳадамоти маълумотӣ-библиографии шифоҳӣ истифода мешуданд.

Яке аз ҳуҷҷатҳои муҳими давлатӣ барои рушди китобдорӣ қарори КМ ВКП (б) «Оид ба ҳадамоти китобӣ ба

оммаи хонандагон» дар соли 1928 [108] мебошад, ки дар он мавқеи муҳимму созандаи китоб дар сохтмони сотсиализм таъкид шуда буд. Маҳз ба туфайли таваҷҷуҳи вижаи Ҳизби коммунист ва Ҳукумати Шӯравӣ дар муддати кӯтоҳ дар ҳаёти фарҳангии мамлакат дигаргуниҳои назаррас ба амал омад, ки соли 1931 шабакаи муассисаҳои маданӣ-равшаннамоӣ 19 хонаи фарҳанг, 25 чойхонаи сурх (бо кироатхонаҳо), 11 нуқтаи сайёри кино, 19 китобхона, 30 адад баландгӯяки радио, 43 гӯшаи сурх, 161 мактаби маҳви бесаводиро [150, С. 33] дар бар мегирифт.

Библиография бахшида ба Тоҷикистон дар ин давра бештар аз тарафи намоёндагони халқи рус анҷом мегирифт, ки бо пайдоиши китобхонаҳои шахрӣ ва марказӣ кори библиографӣ дар онҳо роҳандозӣ гардид ва барои анҷоми корҳои библиографӣ аз китобхонаҳои Ленинград (Санкт-Петербург имрӯза) техникаи китобдорӣ (баргаҳо, формулярҳо, тамғаҳо барои китоб ва ғайраҳо) якҷоя бо дастурамал бо забони тоҷикӣ дастрас карда шуд [150, С. 46].

Тадриҷан, бо ёрии библиографони рус ва мутахассисони маҳаллие, ки курсҳои тайёрии китобдориро хатм намуда буданд, ҳадамоти библиографӣ дар китобхонаҳо ташкил гардид ва таҳияи картотекаи мавзӯӣ, рӯйхати тавсиявӣ, шарҳи адабиёт ба роҳ монда шуд. Дар таҳияи дастурҳои библиографӣ мутахассисони китобхонаҳои Москва ва Ленинград кумак мекарданд. Инчунин дар таҳияи нишондиҳандаҳои библиографӣ олимони алоҳидаи рус, аз ҷумла А.А. Семёнов хидмати шоистаеро анҷом медиҳад. Ӯ «Феҳристи дастхатҳои шӯбаи таърихи Китобхонаи марказии Бухоро» [65] ва «Нишондиҳандаи адабиёти форсӣ оид ба таърихи ўзбекон дар Осиёи Миёна» [135] ва ғайраро таҳия намуд.

Ҳамзамон дар самти кори библиографӣ Китобхонаи давлатии оммавии ҶШС Тоҷикистон, Китобхонаи илмии пойгоҳи АИ ИҶШС ва Китобхонаи АИ ИҶШС Ленинград вазифадор гардиданд, ки нишондиҳандаи библиографии Помирро таҳия намоянд.

Бо мақсади таҳқиқу омӯзиши Тоҷикистон дар даврони шӯравӣ як қатор экспедитсияҳо ташкил шуда буданд, ки бори аввал соли 1928 бо сардории Д. Н. Шербаков ба омӯзиши Помир машғул гардида, соли 1932 таҳти роҳбарии

А. Е. Ферсман маҷмӯи омӯзишхоро анҷом дод. Маълумоти гуногуни экспедитсияҳо ба библиографияи кишваршиносӣ дар Тоҷикистон замина гузошт.

Яке аз нахустин нишондиҳандаҳои библиографӣ оид ба тарғиботи маводи хизбӣ таҳти унвони «Оид ба таърихи ҳаракатҳои инқилобӣ ва хизбии Осиеи Миёна чӣ бояд хонд?» [7] соли 1929 ба таъб расид.

Дар «Библиографияи Тоҷикистон», қ. 1, «География ва гидрология» [25] бо истифода аз маҳзанҳои китобии Москва, Ленинград, Тошканд доир ба маводи ҷопӣ ва дастхатҳо аз соли 1826 то соли 1931 маълумот дода шудааст, ки яке аз дастурҳои пурқимат маҳсуб меёбад.

Дар қатори дастурҳои нахустини библиографӣ бахшида ба Тоҷикистон метавон нишондиҳандаҳои зеринро номбар кард:

1. Маҷмӯаи нишондиҳандаҳои библиографии «Библиографияи Тоҷикистон», ки дастури П. И. Иванов «Таҷрибаи таҳияи нишондиҳандаи мураттабии китобҳо, мақолаҳо ва иттилоот ба забони русӣ ва забонҳои аврупоӣ оид ба Тоҷикистон» ва нишондиҳандаи Е. К. Бетгер «Номгӯи мақолаҳо, иттилооте, ки дар «Ведомости Туркистон» оид ба вилоятҳои Тоҷикистони имрӯза»-ро [22] дар бар мегирад, ҳоло низ аҳамияти илмию таърихӣ худро гум накардааст.

2. Шарҳи асарҳо ва маводи экспедитсияҳои солҳои 1928 – 1932 ва 1932 – 1935, аз қабилӣ: «Помир, Тоҷикистон, Осиеи Миёна» [101] таҳия ва дастраси китобхонаҳо гардид.

3. Нишондиҳандаи библиографии «Олами наботот ва рустаниҳои Тоҷикистон»-ро Д. Л. Марголина [83] таҳия намуд, ки маълумоти пурарзишero доир ба олами наботот ва ҳайвоноти Тоҷикистон аз соли 1842 то ба соли 1937 дар бар мегирад.

Силсиланишондиҳандаҳои библиографии Китобхонаи АИ ИҶШС оид ба Помир рӯи ҷопро надиданд.

Яке аз самтҳои маъмули библиография дар китобхонаҳои бузурги дорои фонди дастхатҳои шарқӣ (тоҷикӣ-форсӣ) таҳияи феҳристҳо ва ё каталогҳои дастхатҳо маҳсуб меёфт. Азбаски ин фаъолият аз тарафи муассисаҳои давлатӣ бештар ба иҷро мерасид, мо танҳо номгӯи баъзе

фехристон ва макони иҷрои онҳоро зикр менамоем. Феҳристи «Дастхатҳои тоҷикӣ-форсии маҷмӯаи Ленинград» аз тарафи Шуъбаи ленинградии Академияи илмҳои ИҶШС таҳия шудааст [6].

Дар давраҳои минбаъда низ ин иқдом аз тарафи Китобхонаи давлатии оммавии ба номи Салтиков-Шедрин [75], Донишгоҳи давлатии Ленинград ба номи А. А. Жданов [128; 129] анҷом мегирифт. Донишкадаи дӯстии халқҳои Осиёи Академияи илмҳои ИҶШС [6], ки дар он зиёда аз 4680 тасвири дастхатҳо дода шудаанд, «Силсилаи нав»-и тасвири дастхатҳо аз тарафи Китобхонаи давлатии оммавии ба номи Салтиков-Шедрин, иборат аз 527 адад тасвир ва 777 дастхат [75], Донишгоҳи давлатии Ленинград таҳти унвони «Тасвири дастхатҳои тоҷикӣ-форсии Шуъбаи шарқи китобхонаи ДДЛ» («Описание таджикских и персидских рукописей Восточного отдела библиотеки ЛГУ») 81 дастхат [128], инчунин дастхатҳои тоҷикӣ-форсии Академияи илмҳои Ўзбекистон дар 10 ҷилд бо номи «Маҷмӯи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои ҶШС Ўзбекистон» («Собрания восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР»), тасвири 6389 дастхатҳоро дар бар мегирад, ки ба фикри олимони ва китобдорони ин муассиса он ҳамагӣ 25% нусхаҳои мавҷудаи дастхатҳои китобхонаро инъикос намудааст ва дар он қариб 3500 асарҳои алоҳида [121] дода шудааст.

Феҳристи дастхатҳои Донишгоҳи давлатии Самарқанд бо номи «Дастхатҳои тоҷикӣ-форсии Донишгоҳи давлатии Самарқанд» [109] ва феҳристи Донишгоҳи давлатии Тошқанд бо номи «Тасвири дастхатҳои форсӣ, арабӣ ва туркӣ...» («Описание персидских, арабских и турецких рукописей...») [117; 118] низ маводи нодирро фароғир аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» («Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР») [22] ва «Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсии ҶШС Тоҷикистон» [156] таҳия гардидаанд, ки пурра оид ба дастхатҳои ду маркази калонтарини ҷумҳурӣ маълумот пешниҳод менамоянд. Ғайр аз ин маълумоти муфассал оид ба мавҷудияти дастхатҳои

точикӣ-форсии захираҳои дастхатҳои шарқии Озарбойҷон ва Гурҷистон ба ҷоп омода карда мешавад [82; 127].

Самаранокии фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ ва иттиҳод, Ҳамоҳангсозии қори онҳо буд, ки оид ба самтҳои гуногуни Тоҷикистон нишондиҳандаҳои соҳавӣ ва мавзӯӣ таҳия гардиданд. Аз рӯи нақша дар ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ оид ба библиографияи вилояти Ленинобод ва дар ҚМИ АИ Тоҷикистон нишондиҳандаи библиографӣ бахшида ба Помир таҳия гардиданд.

Ин иқдом аз талаботи қарорҳои конференсияи нахустин оид ба омӯзиши қувваҳои истехсолкунандаи Тоҷикистон, ки соли 1933 дар шаҳри Ленинград баргузор шуда буд, роҳандозӣ гардид. Дар конференсия диққати асосӣ ба масоили таҳияи дастурҳои библиографӣ бахшида шуд. Дар ҷорабинии мазкур оид ба «Таҷрибаи библиографияи Тоҷикистон» [16] В.Э. Банк ва раиси нахустини Базаи АИ ИҶШС академик С.Ф. Олденбург маъруза карданд [105, С. 189-192] ва дар ҳамон сол нишондиҳандаи библиографияи «Библиографияи Тоҷикистон» [25] ҷоп шуд. Дар он маводи ҷопӣ ва дастхатҳои солҳои 1826-1931 бахшида ба Тоҷикистон инъикос ёфта буд.

Дар солҳои 30-юми садаи гузашта фаъолияти библиографияшиносони Тоҷикистон вусъат ёфт ва соли 1934 аз тарафи Н.Я. Виткин «Библиографияи таърихи ҷанги граждани» [38] ба таъъ расид. Соли 1936 дар конференсия оид ба хоҷагии қишлоқи Помир дар китобхонаи АИ ИҶШС намоиши на он қадар қалони адабиёт доир ба Помир ташкил гардид, ки он ҳамчун сохтори намунавии библиографияи ҚМБҚ муаррифӣ шуд. Ҳамон сол бо хоҳиши Базаи тоҷикистони АИ ИҶШС қор оид ба муайян намудан, пурра гардонидан в тавсифнависи маводи гирдовардашуда бахшида ба библиографияи Помир оғоз гардид. Соли 1936 нишондиҳандаи библиографияи «Помир, Тоҷикистон, Осиёи Миёна» ба таъъ расид. Нишондиҳанда аз шарҳи асарҳо ва маводи экспедитсияҳои дар солҳои 1928-1931 ва 1932-1935 иборат мебошад [101].

Ҷамъбасти хуби қори библиографӣ аз тарафи олимони А.Г. Биснек ва К.И. Шафрановский соли 1936 ба таъъ расонида шуд [29]. Ин нишондиҳанда маводи библиографияи

солҳои 1852 – 1935-ро бахшида ба ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна (Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон) фаро мегирифт.

Ҳукумати Тоҷикистон соли 1936 аз роҳбарияти китобхонаи АИ ИҶШС ш. Ленинград хоҳиш менамояд, ки дар таҳияи дастурҳои илмӣ-ёрирасонӣ бахшида ба Тоҷикистон ёрӣ диҳад ва ба ин мақсад 7 ҳазор сӯм ҷудо мекунад [9].

Китобхонаи АИ ИҶШС ба тартибдиҳии библиографияи Помир оғоз намуда, 4-уми январи соли 1939 тибқи мактуби № Б-633-6 иттилоъ медиҳад, ки қорҳои зерин анҷом ёфтаанд:

1. Нишондиҳандаи тавсифдор оид ба географияи Помир.
2. Нишондиҳандаи тавсифдор оид ба набототи Помир.
3. Нишондиҳандаи тавсифдор оид ба ҳайвоноти Помир.
4. Нишондиҳандаи тавсифдор оид ба геологияи Помир.
5. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт оид ба таърихи

Помир.

6. Нишондиҳандаи тавсифдор оид ба мардумшиносии

Помир.

7. Гирдоварии адабиёт барои нишондиҳанда бахшида ба забоншиносии Помир.

Дар мактуб гуфта шудааст, ки қори охирин 519 варақи ҷопи мошиниро ташкил мекунад ва дар Китобхонаи Базаи АИ ИҶШС дар ш. Душанбе маҳфуз буда, қисман хуруфчинӣ шудааст.

То соли 1938 зиёда аз 20 дастури библиографӣ бахшида ба Осиёи Миёна, аз ҷумла, нишондиҳандаҳо, рӯйхати пуразиши адабиёт, ки ба асарҳои махсус илова шудаанд ва дар онҳо мавод оид ба Тоҷикистон пурра инъикос ёфтааст, ба таъби расидааст.

Аввалин феҳристи «Наشريёти давлатии Тоҷикистон» [63] соли 1931 нашр мегардад, ки он 425 номгӯй китобҳои солҳои нашрашон 1926-1930-ро дар бар мегирад. Нашри дигари он соли 1936 аз ҷоп мебарояд, ки он 618 номгӯйи адабиёти солҳои 1931-1935 нашршударо инъикос менамояд [64]. Ба ақидаи Г.А. Мушеев дар феҳристи мазкур на ҳамаи номгӯйи адабиёт дарҷ гардидааст: «аз сабабе, ки дар ин давра библиографияи давлатӣ бақайдгирии маҳсулоти ҷопиро намебурд, таҳия ва нашри феҳристи китобҳо дар

шакли ба мо расида ахаммияти муҳим ва ҳалқунандаро дошт» [21, С. 24-25].

Соли 1933 Китобхонаи оммавии давлатӣ ва Китобхонаи марказии илмии Базаи тоҷикистонию АИ ИҶШС ташкил карда мешаванд, ки то ин вақт Китобхонаи таърихи илмии кишоварзӣ (1931) ва баъдтар соли 1935 Палатаи китобҳои ҶШС Тоҷикистон ба фаъолият оғоз менамояд. Ин муассисаҳо ба таҳияи библиографияи давлатӣ, қорӣ, ретроспективӣ, илмӣ-ёрирасон, тавсиявӣ, шарҳиҳоли ва соҳавӣ қадамҳои аввалини худро пеш аз солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мегузоранд. Муҳаққиқ Р. Шарофзода мавқеи муҳими қарори КМ ИҶШС «Дар бораи танқиди адабӣ ва библиография»-ро (1940) дар рушди библиографияи тавсиявии тоҷик чунин ба қалам додааст: «библиография дар қарори КМ партия воситаи ҷиддии тарғибот ва тарбияи коммунистии оммаи меҳнаткашон доништа шуда, даъват карда мешуд, ки барои қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни хонандагони советӣ ба адабиёт ва худомӯзӣ мусоидат кунад. ... Қарори КМ партия «Дар бораи танқиди адабӣ ва библиография»-ро сармашқи кори худ карда, Китобхонаи давлатии республикавии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар аввали солҳои 40-ум ба тайёр намудани дастурҳои тавсиявӣ шурӯъ намуд» [21, С.68]. Дар ҷойи дигар муҳаққиқ нигоштааст: «... Тадричан шӯъбаи библиографияи китобхона, ки соли 1938 ташкил ёфта буд, оид ба тартиб додани рӯйхатҳои тавсиявии адабиёт таҷрибаи муайяне ба даст овард. Ин имконият дод, ки соли 1941 ду нишондиҳандаи тавсиявӣ оид ба ҳаёт ва эҷодиёти М.Ю. Лермонтов [92] ва ҷашни 28-солагии Армияи Сурх ва Флоти Ҷарбии баҳрӣ [8] тайёр ва нашр карда шавад. Ин дастурҳо нашри асарҳоро ба забонҳои тоҷикию русӣ дар бар мегирифтанд» [55, С. 69]. Аммо китобхона дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ фаъолияти худро муваққатан қатъ менамоянд. КДО ба номи Фирдавсӣ фаъолияти библиографияи худро дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) танҳо бо пуррасозии феҳристи картотекаҳо ва ҳадамоти библиографияи шифоҳии хонандагон идома медиҳад.

Ба Китобхонаи давлатии ҷумҳурии Тоҷикистон, КМИ Базаи тоҷикистониي АИ ИҶШС ва Палатаи китобҳо вазифаи аз ҳама муҳим – ташкили системаи дастурҳои библиографияи гуногунмазмун ва гуногунсоҳа воғузур гардида буд, ки бояд ин муассисаҳо дар созмондиҳии библиографияи кишваршиносӣ диққати махсус меоданд. Палатаи китобҳо библиографияи баҳисобгирии маҳсулоти ҷопӣ ва қайд намудани онро ба роҳ монд. Танҳо аз соли 1940 нусхаҳои ҳатмии нашрияҳо ба Палатаи китобҳо ворид мегардиданд. Кормандони Палатаи китобҳо бо азму талош нашрияҳои солҳои пешинаро низ дар солҳои минбаъда ба захираи худ гирд меоварданд. Махсусан соли 1953 Палатаи китобҳо нисбат ба пуррасозии захираи худ бо маводи бойгонии солҳои 1925 – 1927 ноил гардид. Ҳамин тариқ, библиографияи бақайдгирии давлатӣ, илмӣ-ёрирасон, иттилоотӣ, тавсиявӣ, соҳавӣ ва кишваршиносӣ ташаккул ёфт.

Аз соли 1939 барориши «Солномаи китобҳо» бахшида ба солҳои 1937 – 1938 бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ оғоз шуд, ки соли 1940 наشري нахустини «Солномаи мақолаҳои рӯзномаҳо» бахшида ба соли 1939 ба таъриф расид. Аз соли 1941 Палатаи китобҳо наشري ҳармоҳаи «Солномаи матбуоти Тоҷикистон»-ро оғоз намуд. Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ барориши Палатаи китобҳо қори наشريи худро муваққатан қатъ намуд.

Аз тарафи Китобхонаи АИ ИҶШС дар аввали соли 1939 дар шакли дастхат нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт оид ба география, наботот, ҳайвонот, геология, мардумшиносӣ тайёр ва адабиёт оид ба забоншиносии Помир гирдоварӣ шуд. Соли 1940 рӯйхати библиографӣ оид ба Помир зери унвони «Мардумшиносии халқҳои Помир» аз ҷоп баромад [28], ки онро олимони А.Г. Биснек ва Н.М. Зелдович таҳия намуда буданд ва он ба библиографияи соҳавӣ замина гузошт.

Авҷи фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳури ба давраҳои минбаъда рост меояд. Библиографон дар ин муддат маводи назаррас ва ҷолибро гирд меоваранд, ки натиҷаи он таҳияи картотекаҳо, феҳристҳо, дастури нишондиҳандаҳо дар ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ, КМИ АИ

Тоҷикистон, Палатаи китобҳои Тоҷикистон ва дигар муассисаҳои ҷумҳурӣ мегарданд. Хусусан дар ин картотекаҳо адабиёт бахшида ба кишваршиносӣ, олимону шахсони намоён, рушди илм дар ҷумҳурӣ ва ғайраҳо пурра гирдоварӣ шудаанд.

Палатаи китобҳо соли 1949 дастури тарҷеии библиографии «Солномаи китобҳо (солҳои 1938 – 1948)»-ро нашр менамояд. Ба ақидаи Г.А. Мушеев: «ин нахустин нишондиҳандаи бузурги тарҷеии библиографӣ оид ба «Китобҳои тоҷик» буда, маҳсулоти китобии нашриётҳои Тоҷикистонро дар тӯли 11 сол бо забони русӣ ва тоҷикӣ фаро гирифтааст. Солномаи китобҳо аз ду қисми алоҳида – русӣ ва тоҷикӣ иборат аст. Аз рӯйи адабиёти дохилкардашуда, қисми тоҷикии он бештар аз қисми русиаш аст. Аз 2120 номгӯии китобҳои дар нишондиҳанда воридшуда, 1502-тоаш ба забони тоҷикӣ тааллуқ дорад, ки ин далели равшани рушди нашри адабиёти тоҷикӣ дар замони Ҳокимияти Шӯравӣ, хусусан замони баъдичангӣ мебошад» [21, С. 27-28].

Фаъолияти нашриётҳо дар ҷумҳурӣ аз соли 1925 оғоз мегардад ва солҳои баъдӣ асоси ташаккули захираи китобхонахоро ба амал меорад. Агар соли 1928 дар ҷумҳурӣ ҳамаги 56 номгӯӣ китоб бо теъдоди 281 ҳазор нусха нашр шуда бошад [102, С. 4], соли 1959 632 номгӯӣ китобҳо бо теъдоди 3708 ҳазор нусха нашр мегардад, яъне нашри китоб 11 маротиба афзудааст. Ин далели равшани таъминоти китобхонаҳо ва марказҳои библиографӣ бо китоб ва маҳсулоти чопист.

Соли 1968 дар Тоҷикистон 2430 китобхона амал менамуд, ки 302-тоаш китобхонаи илмӣ-техникӣ буд. Дар аксари китобхонаҳои марказӣ маводи библиографиро ҳамчун сарчашмаи хадамотӣ-библиографӣ барои талаботи хонандагон истифода менамуданд.

Аммо на ҳамаи китобхонаҳо ҳангоми кор бо хонандагон аз он сарчашмаҳо самаранок истифода менамуданд. Бештари китобхонаҳо танҳо фаъолияти маълумоти библиографиро тавассути картотекаҳо ва феҳристҳои китобхона ба роҳ монда ба мавҷудияти дастурҳо, нишондиҳандаҳо ва рӯйхатҳои маълумотҳо кам

аҳаммият меоданд. Баъзе аз китобхонаҳо аз рӯи фармоиши хонандагон дахҳо дастурҳои библиографӣ таҳия намудаанд, ки асоситарини онҳо дар нишондиҳандаи «Библиографияи Тоҷикистон» инъикос гардидаанд.

Фаъолияти китобхонаҳои бузурги ҷумҳурӣ – ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ, КМИ АИ, КТИК ИКТ ва ғайраҳо дар рушди библиографияи миллӣ ва соҳавӣ назаррас буд. ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ аз соли 1941 ба таҳияи нишондиҳандаҳои тавсиявии начандон бузург оғоз ва солҳои баъдичангӣ ин фаъолиятро пурзӯр намуд. Аз солҳои 50 - ум ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ доир ба мавзӯи адабӣ, ҷамъиятию сиёсӣ, таърихӣ, кишоварзӣ, иқтисодӣ, техникӣ ба таҳияи нишондиҳандаҳои гуногун оғоз кард, ки нишондиҳандаҳои шарҳиҳолӣ ҷойи махсусро ишғол менамуд. Теъдоди нишондиҳандаҳо беш аз 20 номгӯро ташкил меод [33, С. 136-141; 137, С. 125-155].

Азбаски ҷумҳурии мо ҷумҳурии аграрӣ буд ва Ҳизби коммунист рушди ин самти хоҷагири авлотар меодонист, дастурҳои ҚДЧ бештар оид ба мавзӯи кишоварзӣ таҳия мегардиданд. Аз сӯйи дигар, дар деҳот шумораи китобхона ва пунктҳои китобдихӣ зиёд гардида, теъдоди нишондиҳандаҳо, ёддоштҳо, рӯйхати адабиёт ва дастурҳои методӣ, аз қабиле «Тракторист бояд чиро хонад», «Ба ёрии боғдорон ва ангурпарварони ҶШС Тоҷикистон», «Ба ёрии чорводорони Тоҷикистон», «Оид ба картошка чиро хондан лозим», «Пиллапарвар чиро бояд хонад», «Навидҳо дар агротехникаи пахта», «Оид ба ғунучини мошинӣ чиро бояд хонд» [33; 137] ва ғайра бештар нашр мешуданд.

Оид ба техника аз тарафи ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ дар ин давра ҳамагӣ се нишондиҳанда «Ба ёрии созандагони иншоотҳои гидротехникӣ ва гидроэнергетикии Тоҷикистон» (1956), «ГЭС-и «Дӯсти халқо»-и Қайроққум», «Соҳтмони гидротехникии Тоҷикистон» таҳия гардидааст.

ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ дар қатори дигар фаъолиятҳо пурра кардани картотекаҳои кишваршиносиро низ ба роҳ мемонад, ки ин кори ниҳоят душвор таҳти роҳбарии библиографи куҳансоли ҷумҳурӣ Р.О. Талман сурат мегирифт.

Аз соли 1956 ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ ба интишори қорҳои китобшиносӣ ва библиографӣ оғоз намуд, ки

теъдоди харсолаи он зиёда аз 7 нишондиҳандаро ташкил меод. Китобхона зиёда аз 60 корҳои китобдорӣ-библиографиро интизор кард, ки аз он 4 номгӯй дар ҳамкорӣ бо КМИ АИ, Палатаи китобҳои ҶШС Тоҷикистон ва Китобхонаи давлатии ИҶШС ба номи В.И. Ленин анҷом дода шудааст.

ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ бо ҳамкориҳои КТИК ИКТ беш аз 10 дастурро бахшида ба кишоварзӣ ба таъби расонд.

Дар ин давра инчунин нишондиҳандаҳои «Инқилоби бузурги сотсиалистии Октябр ва инкишофи Тоҷикистони шӯравӣ», «Иштирокчиёни ҷанги граждани ва мубориза бо босмачигарӣ дар Тоҷикистон», инчунин 11 нишондиҳандаи шарҳиҳои «Садриддин Айни», «Мирзо Турсунзода», «Мирсаид Миршакар» [149, С. 101] ва ғ. аз тарафи ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ таҳия мегардад.

Солҳои 50-уми асри ХХ гарчанде низоми муайяне дар самти библиографӣ намудани махсулоти ҷопӣ ташаккул ёфт, дар рафти созиши он камбудии назаррасе низ дида мешуданд. Махсусан дар ташаккули фаъолияти амалии библиографияномаи маводи гуногуни илмӣ, соҳавӣ, техникӣ ва дақиқ, инчунин самтҳои ҷудогонаи хоҷагии халқ аз доираи мавзӯ ва соҳаҳои интихобнамудаи библиография берун монда буданд. Ба фарҳанг ва эҷодиёти мардум аҳамияти начандон зиёд дода мешуд.

Дар самти библиографияномаи маводи илмӣ фаъолияти Китобхонаи марказии илмии АИ назаррас буд. Азбаски то солҳои 50-уми асри ХХ дар ин китобхона шӯбаи алоҳидаи библиографӣ вуҷуд надошт, ҳамагӣ 3 корманди сектори библиографии китобхона тавонистанд ҳадалимкон ҳадамоти библиографиро ба роҳ монанд ва рӯйхатҳои библиографӣ, нишондиҳандаҳо бахшида ба самтҳои ҷудогонаи илм ва шахси маъруфи илмӣ, тадқиқотҳо, рӯйхати осори муассисаҳои илмӣ ва ғайраҳо омода созанд.

Дар ин рафти фаъолияти китобхонаҳои илмию универсалӣ ва соҳавии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, Донишқадаи педагогии шаҳри Душанбе, Донишқадаи кишоварзии Тоҷикистон, Донишқадаи тиббии Тоҷикистон, Донишқадаи политехникии Тоҷикистон низ қобил зикр аст,

ки бо вучуди надоштани шуъбаҳои библиографӣ дар китобхонаҳояшон корҳои ҷорӣ библиографиро ба роҳ мемонданд. Яке аз сабабҳои асосии таҳия ва дастрасӣ хонандагон накардани рӯйхат, нишондиҳанда ва хулосаҳои оид ба адабиёти нав, ба назари мо нарасидани мутахассисони библиографӣ дар ин китобхонаҳо ва пурра дарк накардани мавқеи дастурҳои библиографӣ дар ҳаёти ҷомеа ва муассисаҳои таълимӣ буд.

Соли 1960 фаъолияти библиографии Китобхонаи марказии илмии АИ пурзӯр мегардад, ки танҳо дар ҳамон сол аз тарафи библиографон зиёда аз 500 маълумоти библиографии шифоҳӣ ба хонандагон пешниҳод гардидааст. Баъзеи ин маълумотномаҳо дар «Нишондиҳандаи иттилоотии рӯйхатҳои библиографӣ ва картотекаҳои китобхонаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ» («Информационном указателе библиографических списков и картотек, составленных библиотеками Советского Союза») [149, 102] инъикос гардидаанд. Китобхона 15 дастури библиографӣ таҳия менамояд, ки аз рӯи мазмун ба нишондиҳандаҳои библиографии кишваршиносӣ, соҳавӣ ва бақайдгиранда ҷудо мегарданд. Ба нишондиҳандаҳои бақайдгиранда «Солномаҳо» («Ежегодников») 6 рақам, (1956 – 1961); бақайдгирандаи тарҷеи «Наشري библиографии Базаи Тоҷикистонӣ ва шуъбаи Тоҷикистони АИ ИҶШС» («Библиографии изданий Таджикской базы и Таджикского филиала АН СССР»), «Наشري библиографии АИ ҶШС Тоҷикистон» («Библиографии изданий АН Таджикской ССР»); «Феҳристи диссертатсияҳои номзадӣ ва докторӣ дар материалҳои ҶШС Тоҷикистон» («Каталога кандидатских и докторских диссертаций, защищенных на материалах Таджикской ССР») ва ғайра дохил мешаванд. Инчунин аз тарафи онҳо библиографияи дохиликитобии тарҷеи-соҳавӣ таҳия гардидааст [149, 102], ки дар он 4 нишондиҳандаи адабиёт оид ба геологияи Тоҷикистон низ дохил шудааст. Китобхона ба таҳия ва наشري дастурҳои шарҳиҳои низ тавачҷуҳ мекунад, ки он дар солҳои минбаъда мавриди истифода қарор мегиранд. Аз ҷумла, соли 1961 наشري аввали «Олимони Тоҷикистон», наشري 1, «А. М. Баҳоваддинов» [149, С. 102] аз ҷоп мебарояд. Дар радиҳои он нишондиҳандаи дигаре,

аз қабилӣ «Илм дар Тоҷикистон дар 10 сол» («Наука в Таджикистане за 10 лет»), «Библиографияи Помир. Нашри 1. Илмҳои табиатшиносӣ» (1920 – 1960), «Библиографияи Тоҷикистон» ва ғайра таҳия мегарданд.

Соли 1959 аз тарафи китобхонаҳои муассисаҳои илмии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон нишондиҳандаи «Маҷмӯаи библиографияи ДДТ ба номи В. И. Ленин» интишор мегардад. Чанд нишондиҳандаи дигар, аз қабилӣ «Гиб дар Тоҷикистон»-и библиограф В. А. Невский (1959) ва ғайра, аз ҷониби Китобхонаи давлатии тиббӣ омода мегардад.

Олимони тоҷик дар рушди библиография саҳми бузург гузоштаанд, ки аз ҷониби онҳо тадқиқоти бунёдӣ ва осори илмии назаррасе офарида шуданд. Аз тарафи гурӯҳи олимони набототшинос нишондиҳандаи «Ҷангалҳои арҷаи қисмати марказии қаторкӯҳҳои Туркистон» (1958) таҳия гардидааст, ки тамоми сарчашмаҳои мавҷудаи интишоргаштаре фаро мегирад. Инчунин рӯйхати сарчашмаҳои дохиликитобӣ ба асари К.В. Станюкович «Растительность высокогорий СССР» (1960); ба асари Б. Ғафуров «Таърихи халқи тоҷик нигориши мухтасар», ҷ.1, нашри 3 («История Таджикского народа в кратком изложении», т. 1, изд. 3. (1955); ба асари З. Ш. Раҷабов «Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX ва аввали асри XX» (1957) («Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX вв.») ва ғайраҳо аз ҳамин қабиланд.

Дар давраи тадқиқотӣ Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониш ба рушди библиографияи соҳавӣ аҳамияти махсус медиҳад ва дар таҳияи нишондиҳандаҳои соҳавӣ доктори илмҳои таърих Н. А. Кисляков, номзади илмҳои таърих Б. А. Литвинский, Н. Нурҷонов ва дигарон саҳми арзанда мегузоранд. Солҳои зиёд онҳо нишондиҳандаҳои адабиёт оид ба археология, мардумшиносӣ ва санҷати Тоҷикистонро интишор менамуданд.

Библиографияи шарҳиҳолӣ аз тарафи В. А. Невский «Великий таджикский врач Абуали Ибн-Сино (Авиценна)» дар китоби «Маҷмӯа оид ба таърихи тиб ва ташкили тандурустӣ дар Тоҷикистон» («Сборник работ по истории медицины и организации здравоохранения в Таджикистане») (1957), А. К. Писарчик «Рӯйхати осори интишории М.С.

Андреев» («Список опубликованных работ М.С. Андреева») дар осори АИ ҶШС Тоҷикистон (Ҷ. СХХ, 1960), «Рӯйхати осори илмӣ чопшудаи И.Н. Антипов-Каратаев» («Список опубликованных научных трудов И.Н. Антипова-Каратаева») [150, С. 103], ки аз тарафи Институти хокшиносӣ ва дигарон таҳия гардидааст.

Наشري библиографияи бунёдии «Феҳристи дастхатҳои Шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон», ҷ.1. (1960) аз тарафи шуъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттии АИ ҶШС Тоҷикистон ва «Диссертатсияҳои олимони Тоҷикистон оид ба тиб ва биология» (1959) И.Я. Расулов ва В.С. Вайл [149, С. 103] аз қорҳои муҳими ин соҳа ба шумор мераванд.

Соли 1960 Институти таърихи ба номи Аҳмади Дониш таҳияи феҳристи библиографиро ба наشري бисёрҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик» ба охир расонд ва дар Институти геология нишодиҳандаи бунёдии библиографӣ оид ба геологияи Тоҷикистон таҳия гардид.

Рушди библиографияи тоҷик аз ҳамкориҳои муассисаҳои библиографӣ ва илмӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо вобастагии ногусастанӣ дорад. Олимон библиографони пурқувватеро мемонанд, ки оид ба соҳа тамоми ҷузъу равандҳои онро бараъло баррасӣ менамоянд. Библиографон дар навбати худ метавонанд оид ба адабиёти нав ва мавҷудаи китобхонаҳои хеш ба онҳо ҳамкорӣ намоянд. Аз ин рӯ, ҳамоҳангсозии қори библиографӣ байни китобхонаҳо ва муассисаҳои илмӣ басо самаранок буда, дар ташаккули самтҳои нави илму фарҳанг ва пурра гардидани иттилооти библиографӣ ёрӣ мерасонад.

Фаъолияти минбаъдаи китобхонаҳоро дар самти ташаккули низоми мушаххаси библиографӣ дар мамлакат қарори КМ ИҶШС «Дар бораи ҳолат ва чораҳои беҳтар намудани қори китобдорӣ дар мамлакат» («О состоянии и мерах улучшения библиотечного дела в стране») китобдоронро вазифадор менамояд, ки оид ба адабиёти воридшаванда ба китобхонаҳои ҷумҳурӣ иттилооти пурра дода, қорҳои тарғиботиро оид ба донишҳои библиографӣ тақвият бахшанд.

Дар солҳои 60-уми садаи ХХ дар китобхонаҳои оммавии ҷумҳурӣ ба тарғиби библиографияи тавсиявӣ аҳамияти

махсус дода мешуд. Маркази библиографияи тавсиявӣ ҚДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ шинохта шуда, вазифаи ташкили низоми библиографияи тавсиявӣ ба зиммаи он гузошта мешавад. Аз тарафи китобхона нишондиҳандаҳои тавсиявӣ, услуби таҳияи он дар китобхонаҳои гуногун, роҳандозии хадамоти тавсиявии хонандагон, таҳияи рӯйхатҳои тавсиявии адабиёт ва ғайраҳо барои китобхонаҳои оммавӣ ба роҳ монда мешавад. Дар иҷрои ин кори муҳим дастгоҳи маълумотӣ-библиографӣ, феҳристи тавсифдор, картотекаҳо ва захираи адабиёти маълумотдиҳанда ёрӣ мерасонанд. Хамаи он кори библиографияе, ки дар муддати солҳои мавҷудияти китобхона то солҳои 60-уми асри ХХ ба иҷро расида буд, ҳамчун манбаи муҳим барои иҷрои вазифаҳои навбатии ҚДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ хизмат менамуд.

Давраи мазкур, дарвоқеъ, давраи ташаккули фаъолияти библиографӣ дар Тоҷикистон буд, ки рушди библиографияи илмӣ-ёрирасон ва тавсиявӣ, дар намуди дастурҳои алоҳидаи ҷорӣ ва тарҷеъ аз тарафи марказҳои зерин: библиографияи давлатӣ (Палатаи китобҳо), китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ, универсалӣ, илмӣ ва соҳавӣ таҳия мегарданд.

Аз тарафи марказҳои библиографӣ кӯшиши ташаккули низоми дастурҳои библиографияи илмӣ-ёрирасон ва тавсиявӣ ба миён меояд ва он то солҳои 60-уми асри ХХ ба анҷом мерасад. Баъди солҳои 60-ум дар ҷумҳурӣ бо ёрии СДАИТ библиографияи ҷорӣ илмӣ-ёрирасон ва таҳияи рӯйхатҳои иттилоотӣ очил рушд меёбад.

Маркази асосии низоми библиографияи тавсиявӣ дар ҷумҳурӣ Китобхонаи миллии Тоҷикистон шинохта мешавад, ки аз ҷониби библиографони он оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, адабиёт, таърих, кишоварзӣ, техникаӣ, тиббӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дастурҳои ҷудоғонаи илмӣ-ёрирасон, иттилоотӣ ва тавсиявӣ таҳия гардидааст. Барои роҳандозии низоми мукаммали библиографӣ дар ҷумҳурӣ корҳои зиёде дар пешанд, ки бояд ба онҳо тавачҷуҳӣ доимӣ зоҳир гарданд.

БОБИ ДУВУМ. БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК ДАР СОЛҲОИ 1960 – 1980

Солҳои 60-уми асри ХХ библиографияи тоҷик инкишофи пуртуғён дошт ва ҳадалимкон пайваста ба тамоми самтҳои илмию амалии хоҷагии халқ рушд мекард. Асоси инкишофи онро санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва дастурамалҳои корӣ ташкил меоданд. Аз ҷумла, қарорҳои КМ ҲКИШ «Оид ба вазъ ва ҷораҳои беҳтарнамоии кори китобдорӣ дар кишвар» ва «Оид ба вазифаҳои тарғиботи хизбӣ дар замони муосир» дар таъминоти ҳуҷҷатгузори фаъолияти библиографӣ, пешниҳоди дастурамалҳо, фармоишҳо, оинномаҳо, қавоид, ҷадвалҳои таснифотии фонди китобхонаҳои оммавӣ, номгӯи арқоми пайдарҳамии ҷойгиркунии китобҳо, маводи бақайдгирӣ, банақшагирӣ ва ҳисоботӣ, буча ва сметаи маблағгузори китобхонаи деҳот таъсири хуб расонид. Иҷрои талаботи қарорҳои КМ ҲКИШ аз тарафи китобдорон ва библиографон бомуваффақият амалӣ мегардид. Дар навбати худ ин дастовардҳо дар танзим ва ҷобачогузори маводи ҷопӣ дар китобхонаҳои оммавӣ ва деҳот мавқеи ҳалқунанда дошта, рушди соҳаи китобдориро дар ҷумҳурӣ таъмин намуданд.

Танзими фонд ва фаъолияти китобхонаҳои оммавӣ, ҷоринамоии низоми банақшагирию ҳисоботдиҳии онҳо аз ҷониби Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ зерин назорати қатъӣ гирифта шуда, дар ҳамкорӣ бо Китобхонаи давлатии ИҶШС ба номи В.И. Ленин дастурҳои методӣ, дастурамалҳои корӣ, қоидаҳои танзим ва роҳбарикунандаро оид ба тадбиқи онҳо дар китобхонаҳои оммавии ҷумҳурӣ ба роҳ монда мешуд. Дастурамалҳо, ҳуҷҷатҳои меъёриву ҳуқуқӣ, дастурҳои методиву коргузори дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ аз солҳои 60-уми асри ХХ бешар татбиқ мегардиданд. Дар соҳибмалакаи гардидани кадрҳои китобдории ҷумҳурӣ саҳми мутахассисони тоҷик назаррас буд. Ва ин сиёсат на танҳо дар такмили фаъолияти китобдорӣ, балки дар рушди тақомули фаъолияти библиографӣ низ таъсири хуб гузошт. Гуфтан ҷои аст, ки заминаи мустаҳкам дар тақомули фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳои оммавӣ, илмӣ,

соҳавӣ ва универсалӣ гузошта шуд. Дар ин давра на танҳо рушди библиографияи давлатӣ эҳсос карда мешуд, балки инкишофи библиографияи тавсиявӣ, илмӣ-ёрирасон ва соҳавӣ низ баръало дида мешуд.

Фаъолияти библиографӣ кулли соҳаҳои илмию амалии мавҷудаи ҷумҳуриро фаро гирифта, аксари масолаҳои матбуоти ҷопии тоҷикро инъикос менамуд ва эҳтиҷоти кормандони соҳаҳои гуногунро бо иттилооти зарурӣ пурра ва ба таври оҷил таъмин менамуд. Библиография воситаи муҳимми ёрирасони бесобиқаи илму техника, адабиёту таърих, фалсафа ва сиёсат, фарҳанг ва санъат, соҳтмон ва илмҳои дақиқ, ҷуғрофия ва кишоварзӣ мегардад. Он ба меҳнаткашон дар майдонҳои киштзор ва корхонаҳо, тарғиботчиён ва кормандони ҳизбӣ, мансабдорону корманди илмӣ бе миннат ва содиқона хизмат менамуд ва рушди соҳаро бемайлони таъмин месохт. Бо кӯшишу ғайрати библиографоне, ки ба таҳияю танзими дастурҳои библиографӣ машғул буданд, тамоми маҳсулоти нави ҷопии ба китобхона воридшаванда манзури хонандагони гурӯҳҳои гуногун (ва соҳавӣ) гардонида мешуд ва талаботи рӯзафзуни иттилоотии онҳо таъмин карда шуда, тавассути маълумоти бадастомада малакаю дониши мутахассисон меафзуд ва ин таъсири бевоситаи худро дар рушди соҳаҳои хоҷагии халқ, саноат ва маънавиёти шаҳрвандони ҷумҳурӣ мегузошт.

Дар инкишофи библиографияи миллии омилҳои гуногун таъсир мегузоштанд, аз ҷумла таъсири худро пеш аз ҳама рушди бемайлони иқтисодиёт, илм, фарҳанг, матбуот ва инчунин зиёд шудани теъдоди донишҷӯёну омӯзгорони донишкадаҳо ва муассисаҳои таълимӣ, олимони ва муҳаққиқони Пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии Академияи илмҳо, хонандагони китобхонаҳо ва марказҳои иттилоотӣ, болоравии талаботи иттилоотии кишрҳои гуногуни ҷомеа, ҳамзамон талаботи аҳолии ба донишҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра мерасонид.

Солҳои 60-уми асри XX талабот ба донишу маълумоти касбӣ хело ҳам зиёд гардид. Аз як тараф муассисаҳои таълимӣ, илмӣ, корхонаву коргоҳҳо дар ҷумҳурӣ меафзуд ва барои фаъолияти пурсамари онҳо

мутахассиси соҳибмаълумот зарур буд ва аз ин ҳисоб шумораи донишҷӯён зиёд мегардид, аз ҷониби дигар таъдоди омӯзгорони хирфай ва таҳқиқотчиён афзуда эҳтиёҷоти илмию амалии онҳо боло мерафт. Ба замми ин ҷомае шароити мусоид барои рушди фарҳангу маънавиёти шаҳрвандон муҳайё сохт, ки он таъсири мусбӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмию дунявии шаҳрвандон расонид. Ба инкишофи ҷаҳонбинии сиёсии аҳоли қарорҳои Ҳукумат, ҲКИШ ва сиёсати пешгирифтаи Давлати Шӯравӣ барои маҳви бесаводӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Бавижа дар соҳаи китобдорӣ силсилақарорҳои муҳимми давлативу хизбӣ қабул гардид.

Ҳамзамон иштирокчиёни «Анҷумани якуми кормандони китобхонаҳои Тоҷикистон» (1961) бо мурочиатномаи якҷояи вакилони анҷуман вазифаҳои нав пеши китобдорони ҷумхурӣ гузоштанд. Аз ҷумла, дар «Мурочиатномаи вакилони анҷумани якуми кормандони китобхонаҳо ба тамоми китбдорони ҷумхурӣ» қайд гардид, ки «қарорҳои КМ ҲКИШ «Оид ба вазъ ва ҷораҳои беҳтарнамоии кори китобдорӣ дар кишвар» ва «Оид ба вазифаҳои тарғиботи хизбӣ дар замони муосир» ҳамчун дастурамали корӣ барои тамоми китобдорони китобхонаҳо, бе истиснои шаклу намуди он, бояд мегардид. «Мо иштирокдорони анҷуман рӯҳбаланд аз боварии бузурги хизб, тамоми кормандони китобхонаҳои ҷумхуриро даъват менамоем, ки фаъолияти китбхонаҳоро куллан беҳтар гардонанд, китобро ҳамчун сарчашмаи муҳимми тарбияи коммунистии одамони шӯравӣ ҳамачониба мавриди истифода қарор диҳанд, барои ин намудҳои гуногуни хизматрасониҳоро андешанд, китобхонаҳо бояд маркази тарғиботи донишҳои сиёсӣ, иттилооти иҷтимоӣ, илмӣ-техникӣ, кишоварзӣ ва китобҳои касбӣ гарданд, то ин ки мададгори ташкилотҳои хизбӣ дар тарбияи коммунистии заҳматкашон гарданд» [91, С. 2].

Кори китобхонаҳои ҷумхурӣ дар асоси пешниҳоди қарорҳои анҷумани китобдорон ва қарорҳои ҳукуматию хизбӣ беш аз пеш рушд менамуд ва мутобиқ ба талаботи замон мегашт. Ин омилҳо ва омилҳои дигар ба монанди маҳви бесаводӣ, зиёд шудани шумораи донишҷӯён,

муаллимон, унвонҷӯён, олимон, умуман шахсиятҳои босаводи ҷомеа дар ҳамбастӣ дар рушду нумӯи библиографияи миллӣ мусоидат менамуд ва он дар навбати худ ба пайдоиши мактаби китобдории тоҷик замина мегузошт.

Қайд кардан лозим аст, ки аз ҳисоби библиографони амалӣ мактаби библиографони назарӣ зухур намуд, ки онҳо нозуқиҳои фаъолияти илмиро омӯхта, кашшофони соҳа гардиданд. Табиист, ки ҷуноне пештар ишора гардид, душвориҳои нахустин ба души олимон ва библиографони рус қарор гирифта буд, чунки онҳо дар тайёр намудани библиографон аз ҳисоби шахрвандони маҳаллӣ саҳмгузор буданд. Онҳо ҳамзамон ҳам фаъолияти амалӣ ва ҳам кори назариро пеш мебарданд. Дар шумори мутахассисони варзида Е.Г. Беляков, О.Н. Гарритская, О.П. Люперсолская, Р.О. Талман, Т.А. Моисеенко, Е.К. Егошин, З.М. Шевченко, А.Л. Хромов, В.Г. Белан, Г. Мушеев, Л.Г. Козирева, Л.В. Турсунова, А.М. Мурзинская, И.С. Норкаллаев, Н.А. Сайфулина ва бисёр дигаронро метавон қайд намуд, ки бо заҳмати беандозаи онҳо библиографияи тоҷик рушду нумӯ намуд.

Хизмати олимон ва муаллимони Донишкадаи давлатии фарҳанги Маскав (МГИК) ва Донишкадаи давлатии фарҳанги Ленинград (ЛГИК) дар тарбияи олимон ва мутахассисони китобхонашинос ва библиографияшиноси тоҷик бисёр ҳам бузург аст. Онҳо таҳкурсии мактаби зиёӣни соҳавиро гузошта, дар ташаккули мактаби китобдории тоҷик ва рушди он саҳми назаррас доранд. Аз солҳои 40-ум то охири солҳои 70-уми асри ХХ зиёда аз 30 нафар Донишкадаи давлатии фарҳанги Маскав (МГИК) ва Ленинград (ЛГИК) бо ихтисоси китобдор-библиограф бомуваффақият хатм намуда, дар муассисаҳои гуногуни ҷумҳурӣ фаъолияти пурсамар намудаанд. Аз ҷумла, Партов Буйдоқов, Боймурод Шукуров, Соҳибназар Ғоибназаров, Карим Қурбонов, Шариф Назаров, Ҷӯрахон Хоҷаев, Ғафур Саидов, Амиршоҳ Саидов, Қурбон Саидов, Раҷабалӣ Холов, Хол Ғуломов, Ислом Ҷӯраев, Азиз Курамшин, Раҳимҷон Шарофов, Азза Заррасова, Роза Хабибулина, Зайниддин Ҳакимов, Тӯҳфа Ҳамидова ва дигаронро

метавон ном бурд. Самти дигари ёрии олимони китобдори рус дар тайёр намудани мактаби илми китобдорони тоҷик буд. Аз ҷумлаи хатмкардагони мактаби китобдорони рус Р. Шарофзода, З.М. Шевченко, Л.Г. Козирева ва дигарон будаанд, ки таҳкурсии базаи илмию таҳқиқотии китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷикро асос гузоштаанд ва дар ташаккули илми китобдорӣ саҳми бузург доранд. Хусусан дар эҳё ва рушди библиографияи тоҷик ва тайёр намудани кадрҳои соҳавӣ, гирдоварии маводи таҳқиқотӣ ва таҳқиқи самтҳои мубрами он ба натиҷаҳои хуб ноил гаштаанд. Дар бораи саҳми бузурги олимони рус дар ташаккул ва рушди мактаби китобдорони тоҷик дар осори худ Р.Шарофзода, А. Раҳимов, С. Сулаймонӣ, З. Шораҳматов, С. Муҳиддинов, Ш. Тошев (Комилзода), С. Шосаидов (Шосаидзода), Б. Холов, Ф. Ёров, Қ. Бӯриев, Қ. Авғонов (Ғуломзода), С. Ғуломшоев ва дигарон бо меҳру мухаббати хосса ёдовар гаштаанд.

Дар қисми пешини рисола оид ба як зумра осори олимони тоҷик, ки ба давраи солҳои 1920 – 1960 марбут буданд ошно гаштем ва мумкин аст, ки хангоми таҳқиқи давраи солҳои 1960 – 1980 боз осори баъзе аз ин муаллифноро мавриди баҳс ва баррасӣ қарор диҳем. Ба мақолаҳои илмии Р. Шарофов, Г. Мушеев дар маҷмӯаи мақолаҳои «Баъзе масъалаҳои китобшиносии тоҷик» [21] (1973), инчунин ба мақолаҳои Р. Шарофов, Г. Мушеев, Н.А. Курамшина дар маҷмӯаи «Библиографияшиносии Тоҷикистон» [26] (1981), ки ба масоили мубрами фаъолияти китобдориро библиографии ҷумҳури бахшида шудаанд, аз нав мурочиат намоем.

Р. Шарофзода соли 1970 нахустин шуда аз байни олимони тоҷик рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Давраҳои асосӣ ва қонуниятҳои инкишофи библиографияи адабӣ» “Основные этапы и закономерности развития литературной библиографии” [145] дифоъ намуд. Ҳамзамон ӯ бори аввал аз зумраи олимони тоҷик аз ҷиҳати назарӣ коркард ва истифодаи услубҳои беҳтар намудани дастурҳои методӣ ва библиографиро бо забони тоҷикӣ ба роҳ монда, ба тайёр кардани шогирдони хеш оғоз бахшид ва ба ин васила

заминаи боэътимоди рушди библиографияи тоҷикро гузошт.

Дар ин давра Р. Шарофзода зиёда аз 50 китобу мақолаҳои илмӣ, методӣ, библиографиро ба таъби мерасонад, ки самти асосии таҳқиқоти онҳо таҳкими назарияи библиографияи адабӣ маҳсуб меёфт.

Таҳқиқоти олими намояндаи соҳаи китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ З.М. Шевченко ба омӯзиши таърихи ташаккули китобхонаҳо дар Тоҷикистони Шӯравӣ буда, ҳамзамон яке аз фаслҳои қори илмӣ ӯ ба созиши библиографияи тоҷик то миёнаи солҳои 60-уми асри ХХ бахшида шуда буд. Рисолаи ӯ «Аз таърихи фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон» [“Из истории библиотечного дела в Таджикистане”] [150] сарчашмаи боэътимод оид ба таърихи китобхонаҳои тоҷик то давраи солҳои нахустини 60-уми асри ХХ ва мақолаи ӯ ки ба таҳқиқоти мо марбут аст бо номи «Аз таърихи фаъолияти библиографӣ дар Тоҷикистон» [“Из истории библиографической работы в Таджикистане”] [149, С. 94-104], давраи аввали асри ХХ то соли 1965-ро пурра мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Дар ин давра қорҳои хурду бузурги илмию таҳқиқоти китобдорон ва библиографон мавриди назар қарор мегирифт. Аз ҷумла, қори таҳқиқоти Р.О. Талман дар мавзӯи «Китобхонаи давлатии оммавии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ» [«Государственная публичная библиотека Таджикской ССР им. Абулқасима Фирдоуси»]; Л. Г. Козирева таҳқиқи таърихи китоб дар Тоҷикистон; осори А. Л. Хромов ба таҳқиқи китоби тоҷик ва библиографияи хориҷӣ; таҳқиқоти В. Г. Белан ба масъалаҳои омӯзиш, ташаккул ва рушди библиографияи кишваршиносӣ, бавижа «Тоҷикистоншиносӣ»; омӯзгор ва олими библиографияшинос Г.А. Мушеев дар таҳқиқи ташаккул ва рушди библиографияи давлатӣ ва кишваршиносӣ; Н. А. Курамшина дар таҳқиқи библиографияи ҷомеашиносӣ ва матбуоти даврӣ; библиографӣ, адабиётшинос А. Юнусов диққати хурро ба библиографияномаи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии шӯбаи Дастхатҳои Шарқии «Китобхонаи давлатии оммавии ҶШС Тоҷикистон ба номи Фирдавӣ» ва таҳияи «Феҳристи дастнависҳои тоҷикӣ-форсии Китобхонаи давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ» (Ҷ, 1, 1971); Ҷ. Раҷабов бо ҷаҳду талош дар

таҳияи дастурҳои методӣ, нишондиҳандаҳои библиографӣ, тақвими ҷашн ва санаҳои ҶШС Тоҷикистон, ки ба ҳар як ҷашн ва санаҳо рӯйхати библиографии сарчашмаҳои асосӣ ва таҳияи библиографияи шарҳиҳои олимону адибони шинохта; И.С. Норкаллаев дар ташаккули шӯъбаи Тоҷикистоншиносӣ ва рушди библиографияи кишваршиносии тоҷик; Н.К. Кароматуллоева дар таҳқиқи шӯъбаи Дастхатҳои Шарқ ва таҳияи «Феҳристи дастнависҳои тоҷикӣ-форсии Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ» (Ҷ. 2, 1978) ва ғайра саҳм мегузоштанд.

Дастовардҳо ва мушкилоти фаъолияти библиографиро дар Тоҷикистон муҳтасаран дида мебароем. Аз рӯйи маълумотҳои бадастомада дар Тоҷикистон соли 1960 2430 китобхона фаъолият менамуд, ки аз онҳо 302 китобхона илмӣ-техникӣ махсуб меёфт. Дар ин китобхонаҳо сарчашмаҳои библиографиро хангоми хадамоти хонандагон ба таври васеъ мавриди истифода қарор медоданд. Аз ин тӯйдод танҳо қисми хурди китобхонаҳо фаъолияти библиографии мустақилона бурда метавонистанд. Дар ҳамаи китобхонаҳо шӯъбаи библиографӣ мақоми хоссаро соҳиб буд, вале аксари қормандони он танҳо дар доираи хадамоти маълумотию библиографӣ ва қонёгардонии талаботи хонандагон фаъолият доштанд.

Тавре ишора гардид, аввали солҳои 60-уми асри ХХ фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳои ҶШС Тоҷикистон бомаром рушд мекард. Китобхонаҳо фаъолон тачрибаи пешқадами соҳаи библиографиро дар самтҳои таснифот ва ҷобачокунии фонд, тарғиби иттилоот, хадамоти библиографӣ ва ҷалби хонандагон мақсаднок васеъ истифода мебарданд. Намунаҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ ба миён меомаданд. Аз ҷумла: «Ҷадвали муаллифии (дурақама)»- и Р. Шарофов [69, С. 285] (1960), маҷмӯаи методӣ ва библиографӣ ба ёрии қорҳои илмӣ-атеистии китобхонаҳои оммавӣ, «Китобхонаи Пахтабод» (таҷрибаи пешқадам) Р. Шарофов [69, С. 286] (1960), «Китобхонаи бачагонаи Регар» (таҷрибаи пешқадам) Е. Егошина ба ёрии китобхонаҳои бачагона [69, С. 285] (1960), «В помощь научно-атеистической работе массовых библиотек» [69, С. 285] (1961) ва зиёда аз даҳҳо дастурҳои

методию библиографӣ бо кӯшишу ғайрати библиографони КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ омода ва дастраси китобдорону хонандагон гардониданд.

Аз навидҳои китобдорӣ ташкили фонди кушод дар китобхонаҳо буд ва он дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ тавсеа меёбад, ки он дар маводи «Китобро ба хонанда наздик мекунем»-и (аз таҷрибаи фонди кушоди бевоситаи китобхонаи райони Душанбе) С. Иброҳимов ва Т. Мӯминов [69, С. 284] (1961) ифода ёфта буд. Дигар шакли анъанавии тарғиби фаъолияти китобхонаҳо тайёр намудани нашри роҳномаҳо мебошад, ки маъмултарини он бахшида ба фаъолияти «Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ (Роҳнома)» ва китобхонаҳои Кулқент ва ғайра [69, С. 284 - 286] (1960 бо забони русӣ; 1961 ба забони тоҷикӣ) мебошад, ки онҳо на танҳо барои хонандагони китобхона, балки барои меҳмонони хорича, хусусан меҳмонону сайёҳон пешбинӣ шуда буд.

Тоҷикистон, ки ҷумҳурии аграрӣ махсуб меёфт, бо ибтикори Ҳукумати Шӯравӣ ба рушди ин самти ниҳоят муҳим диқати ҷиддӣ равона карда шуда буд ва ин тавачҷуҳи замонаро ба инбат гирифта, китобдорону библиографони ҷумҳурӣ саъйю кӯшиш барои ҳарчи бештар рушд додани самтҳои гуногуни кишоварзӣ дар мамлакат менамуданд. Аз ин рӯ, пайдоиши дастурҳои методию библиографӣ оид ба таҷрибаи тарғиби адабиёти кишоварзӣ миёни заҳматкашони ҷумҳурӣ беш аз пеш тақвият меёбад ва вобаста ба ин мавзӯё дастури методию библиографии «Тарғиби адабиёти хоҷагии қишлоқ дар байни колхозчиён ва колхозчизанон»-и Е. Руденко [69, С. 285] (1961) манзури китобдорону хонандагон мегардад. Китобхонаҳо бомуваффақият сиёсати ҶКИШ ва ҶК ҶШС Тоҷикистонро дар самти зиёд намудани заминҳои обёришаванда, муҳайё намудани шароити хуб барои истифодаи ҳарчи бештари заминҳои бекорхобида, табдил додани онҳо ба заминҳои қорам ва афзонидани маҳсулоти кишоварзӣ кӯшишу ғайрат менамуданд. Солҳои 60-уми асри ХХ барномаи азхудунии заминҳои лалмӣ тавассути каналу васоити мелиоративӣ обёрикунии онҳо амалӣ мегашт ва қисми зиёди заминҳо

барои парвариши пахта истифода мегардид, ки он дар навбати худ аҳолиро бо кор таъмин намуда, шумораи колхозчиён ва колхозчизанон рӯз то рӯз меафзуд.

Тарғиби адабиёт байни захматкашони дехот (дар мисоли Китобхонаи дехотии Куктош) рӯз аз рӯз бехтар карда мешуд ва он аз таҷрибаи пешқадами китобдорони дехот намунаи муҳим дар рушди китобхонаҳои дехот махсуб меёфт. Мутобиқ ба талаботи замон КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ ин намуди таҷрибаҳои муфидро ба монанди таҷрибаи китобхонаи дехотии Куктош дар шакли китобчаи алоҳида бо теъдоди кофӣ чоп намуда, ба тамоми китобхонаҳои ҷумҳурӣ тақсим менамуд. Очерки дигар оид ба таҷрибаи пешқадами китобхонаи дехот аз ҷониби В. Иванченко зери сарлавҳаи «Китобхонаи деҳаи Кулкент» (1961, 24 с.) [69, С. 286] аз чоп мебарояд.

Инчунин аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳои ҷудогона ёддоштҳо [69, С. 284] интишор карда мешуданд, ки онҳо барои тарғиби хониш ва адабиёт таъсири бевосита мерасониданд. Мисоли равшани он дар ҳамкориҳои КМ ЛКСМ Тоҷикистон ва Тоҷиккитоб дида мешавад, ки онҳо дар якҷоягӣ «Дастур ба китобфуруши ҷавон – паҳнкунандаи ҷамъиятии адабиёт»-ро ба таъбир мерасонанд. Инчунин Раёсати идораи саноати полиграфӣ дар ҳамкорӣ бо Вазорати фарҳанг ба ёрии кормандони ҷопхона «Дастур ба ҳуруфчин» [Памятка наборщику] (1960, 49 с.) [69, С. 284] интишор менамоянд.

Дар таҳияи нишондиҳандаҳои шарҳиҳолию библиографӣ якҷанд китобхонаҳо баробар кор мекарданд, аз ҷумла: Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, Китобхонаи таъягоҳи илмӣ кишоварзӣ, Китобхонаи давлатии илмӣ тиббӣ, Китобхонаи илмӣ Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин. Теъдоди бештари нишондиҳандаҳои шарҳиҳолий-библиографӣ аз ҷониби ду муассиса: КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ ва КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо таҳия ва ба таъбир мерасиданд. Аз ҷумла: нишондиҳандаи «Аҳмади Дониш. Нишондиҳандаи адабиёт» (1960, 27 с.) [69, С. 286],

«Мирсаид Миршакар. Нишондиҳандаи адабиёт» (1960, 40 с.), «Рӯдакӣ. Нишондиҳандаи адабиёт» (1965, 218 с.) [69, С. 287] ва ғайраро ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ таҳия ва chop кардааст.

Солҳои 60-уми асри ХХ библиографияи тавсиявӣ мавриди тарғибу истифодаи васеъ дар китобхонаҳои оммавии ҷумҳури қарор мегирад. Маркази он Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ буда, дар китобхонаи нишондиҳандаҳои библиографӣ, рӯйхатҳои адабиёт барои китобхонаҳои оммавии ҷумҳури таҳия карда мешуданд. Инчунин дар шӯбаи маълумотию библиографияи китобхона дастгоҳи маълумоти библиографияи хуб созон дода шуда буд, ки қисмати асосии онро феҳристу картотекаҳо, нашрияҳои маълумотдиҳандаи гуногунмазмун ва дастурҳои библиографӣ ташкил меод, ки аз он ҳам кормандони китобхона ва ҳам хонандагон васеъ истифода мебуданд.

Китобхонаи марказии илмии Академияи илмҳо бо фаъолияти библиографӣ кам сарукор дошт ва дар сохтори он то соли 1960 шӯбаи библиографӣ мавҷуд набуд. Дар баҳши библиографияи китобхонаи мазкур ҳамагӣ 3 нафар фаъолият доштанд, ки онҳо танҳо ба хадмоти библиографияи хонандагон, тайёр намудани маълумотномаҳои ҳатти ва шифоҳӣ машғул буда, гоҳ-гоҳ аз рӯйи имконият ба пуррагардонии картотекаи соҳаҳои асосии дониш даст мезаданд.

Ба низоми китобхонаҳои Академияи илмҳо инчунин китобхонаҳои Пажӯшишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии соҳаҳои гуногун ворид мешуданд, ки дар онҳо воҳиди кории библиограф умуман вучуд надошт. Гарчанде олимони асарҳои бунёди оид ба таърих, адабиёт, фалсафа ва дигар самтҳои дониш таҳия менамуданд, ҳамзамон дар библиографияномаии манбаъҳои асосии истифодагаштаи осорашон душворӣ мекашиданд ва онҳо маҷбур буданд худашон дар шаклҳои гуногун ва истифода аз намунаҳои осори русии корҳои илмӣ таҳия намоянд.

Дар китобхонаҳои донишкадаҳои олий ба монанди Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, Донишкадаи омӯзгорӣ, Донишкадаи кишоварзӣ, Донишкадаи тиббӣ, Донишкадаи политехникӣ шӯбаҳои библиографӣ вучуд надошт. Дар

Китобхонаи давлатии илмҳои тиб ҳамагӣ ду библиограф бо фаъолияти ҳадамоти ҷорӣ библиографӣ машғул буданд. Дар ҷумҳурӣ се китобхонаи вилоятӣ мавҷуд буд, ки дар онҳо низ фаъолияти библиографӣ қаноатбахш набуд. Қормандони соҳаи библиография дар ҷумҳурӣ ниҳоят камшумор буда, дар алоҳидагӣ аз ҳамдигар фаъолият мебуданд.

Бо ташаккули шӯъбаи библиографӣ дар Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон фаъолияти маълумоти библиографии китобхона беҳтар гардида, таҳия ва нашри дастурҳои библиографӣ рушд менамояд. Библиографони китобхона дар муддати кӯтоҳ зиёда аз 20 нишондиҳандаҳои библиографӣ омода ва нашр карданд. КМИ ба номи Индира Гандӣ нишондиҳандаҳои шарҳиҳои фардиро идома меод. Нашри ҷоруми силсилаи библиографии «Материалҳо оид ба шарҳи ҳоли олимони Тоҷикистон» [«Материалы к библиографии ученых Таджикистана»] соли 1965, барориши 4 баҳшида ба «Абдулғанӣ Муҳаммадович Мирзоев» [«Абдуганы Мухаммедович Мирзоев»]; нашри 5-ум баҳшида ба ҳаёти фаъолияти академик «Муҳаммадқул Нарзиқулович Нарзиқулов» [«Мухаммедкул Нарзикулович Нарзикулов»] ва нашри 6-ум баҳшида ба ҳаёт ва эҷодиёти «Бобочон Ниёзович Ниёзмуҳаммадов» [«Бабаджан Ниязович Ниязмухаммедов»] [70, С. 325-326] ва дигарон ба таъ расиданд.

Як қатор дастурҳои методӣ ва библиографӣ тайёр карда шуданд, ки тавассути истифодаи онҳо самаранокии кори китобхонаҳо баланд бардошта шуд. Аз ҷумла, дар самти тарғиби адабиёт, тайёр намудани бучет ва ҳисоботи асоснок, бақайдгирӣ ва назорати фаъолияти китобхонаҳои маҳал беҳтар гардид. Барои боз ҳам беҳтаргардии фаъолияти китобдорон ва библиографон дастурҳои методӣ аз таҷрибаи тарғиби адабиёт (1962, 21 с.) [70, С. 323] бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ омода ва ба тамоми китобхонаҳои ҷумҳурӣ дастрас карда шуданд. Ин иқдом дар навбати худ тарғиби адабиётро дар байни омма осон намуд.

Дар ин давра масъалаи пуррагардонӣ ва ҷобачокунӣ мавод дар фонди китобхонаҳои оммавӣ ба миён омад.

Мушкилотро омӯхта, мутахассисони кордон дастури намунавӣ оид ба чобачокунии мавод дар фонди китобхонаҳои оммавино дар асоси таҷрибаи Китобхонаи давлатии ба номи В.И. Ленин таҳия менамоянд ва қадвали таснифоти китобхонавино барои китобхонаҳои оммавӣ (1963) [70, С. 323], дастур оид ба мухтасаргардонии калимаю ибораҳо оид ба техникаи китобхонавӣ (1964) [70, С. 323] ва рӯйхати намунавии индексҳо барои чобачокунии китобҳо дар китобхонаҳои деҳот, ки дар охири солҳои 60-уми асри ХХ дар амал татбиқ карда мешуданд, манзури китобдорони ҷумҳури мегардониданд. Дастурҳои зерин тағйироти назаррасе дар банизомдарорию чобачокунии маводи ҷопӣ дар фонди китобхонаҳои оммавӣ ва деҳотӣ ворид сохтанд.

Барпономии конференсияҳо ва шабҳои эҷодӣ яке аз муҳимтарин самти фаъолияти китобхонаҳои оммавист. Ин чорабиниҳо барои ҳалли масоили мубрами китобхонаҳо нигаронида шудааст. Аз ҷониби дигар китобхонаҳо ҳангоми баргузорию чунин чорабиниҳо тавассути намоишҳои китобӣ, китобҳои тозаворидшуда, рӯйхати китобҳои нав, нишондиҳандаҳои нави библиографӣ, шарҳҳои мухтасари библиографӣ омода намуда, кӯшиш менамуданд, ки мазмуну мухтавои фонди худро манзури хонанда намоянд. Муҳимияти масъаларо ба инобат гирифта, китобдорони КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ таҷрибаи нахустини пешниҳоди барориши маҷмӯи «Китобхонаҳои Тоҷикистон. Аз таҷрибаи қор» [«Библиотеки Таджикистана. Из опыта работы»] (1965) [70, С. 323] омода ва интишор намуданд.

Аз ҷониби библиографони алоҳида ва Китобхонаи давлатии илмии тиббӣ як қатор дастурҳо оид ба соҳаи тиб [70, С. 327] омода ва ҷоп гаштанд, ки намунаи беҳтарини он нишондиҳандаи таҳиянамудаи библиограф Л.Е. Этинген «Библиографияи осори ватанӣ оид ба низоми савдой (лимфатикӣ)» [«Библиография отечественных работ по лимфатической системе»] (1966) маҳсуб меёфт.

Самти муҳими библиографияи тоҷикро дар асри ХХ библиографияномаии фонди дастхатҳои нодири тоҷику форс ташкил меод. Дар солҳои 60-уми асри ХХ ташаккулу пуррагардонии феҳристи дастхатҳои нодири тоҷикӣ-форсӣ

идома меёбад ва дар он заҳмати олимону мутахассисони алоҳида ва пажӯҳишгоҳҳои ҷудогона хело ҳам назаррас аст. Дар омӯзишу коркарди илмии дастхатҳои ноҳир, банизомдарории дастхатҳои шарқӣ ва нашри иттилооти дуҷуминдараҷа шарқшиносон ва библиографони Тоҷикистон ба дастовардҳои бузург ноил гаштанд: «Феҳристи дастхатҳои шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» 1960 – 1974, Ҷ. 1. Таърих, ёддоштҳо ва таърихи шарҳи ҳол, ҷуғрофия. Топографияи таърихӣ, сайёҳӣ, гоҳшуморӣ ва ҳуҷҷатҳо (1960, 323 с.), чилди яқум 288 тасвири дастнависро дар бар мегирад. [«Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР», 1960 – 1974, Т. 1. История, мемуары и ист. биографии, география. Ист. топография, путешествия, хронограммы и документы, (1960, 323 с.)] инчунин нишондиҳандаҳои ёрирасон ва якҷанд аксҳо оварда шудааст; чилди дуҷум, шарҳи ҳол, шеърҳои асрҳои Х-XX (1968, 317 с.), умуман 496 тасвири дастнависро дар бар гирифта (аз № 288 то № 757), инчунин нишондиҳандаҳои ёрирасон ва 25 акси асарҳо оварда шудааст; Ҷ. 3. Шеърҳои асрҳои XVI-XVII (1968, 240 с.), дар чилди сеюм 339 тасвири дастнависи хислати адабӣ-бадеидошта, аксаран эҷодкорони манзуми асрҳои XVI-XVII-ро дар бар гирифтааст (аз № 758 то № 1096), инчунин дар он нишондиҳандаҳои ёрирасон ва 22 акс ва нусхаи асарҳо оварда шудааст; Ҷ. 4. Шеърҳои асрҳои XVIII-XIX – оғози XX (1970, 279 с.), дар чилди чорум 403 тасвири дастнависҳои хислати адабӣ-бадеидошта, аксаран эҷодкорони манзуми асрҳои XVIII-XIX – оғози XX дода шудааст (аз № 1097 то № 1499), инчунин дар он нишондиҳандаҳои ёрирасон ва 20 аксҳо ва нусхаи асарҳо оварда шудааст; Ҷ. 5. Шеър, наср ва фолклор асрҳои Х – XX (1974, 450 с.), дар чилди панҷум 429 тасвири дастнависҳо дода шудааст (аз № 1500 то № 1928), инчунин дар он нишондиҳандаҳои ёрирасон ва 24 акси нусхаи асарҳо оварда шудааст [71, С. 473].

Арзиши бузурги илмиро «Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавӣ» [«Каталог таджикско-персидских рукописей ГРБ им. Абулқасым Фирдоуси»] барои олимони шарқшинос ва

адабиётшинос дорад. Дар ин феҳрист тамоми сарчашмаҳои мавҷудаи шуъбаи дастхатҳои шарқи КДҶ ба номи А. Фирдавсӣ пурра инъикос гардидааст. Феҳрист аз се чилд иборат буда, давраҳои гуногуни фаъолияти шуъбаро фаро мегирад: «Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» [«Каталог таджикско-персидских рукописей ГРБ им. Абулкасым Фирдоуси»] – Ҷ. 1. (1971, 296 с.) [107, С. 19], Кароматуллоева Н. «Феҳристи дастнависҳои тоҷикӣ-форсии Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» [Кароматуллоева Н. «Каталог таджикско-персидских рукописей [ГРБ им. Абулкасым Фирдоуси]»] – Ҷ. 2. (1978, 208 с.) [95, С. 44], «Феҳристи дастнависҳои тоҷикӣ-форсии Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» [Кароматуллоева Н. «Каталог таджикско-персидских рукописей [ГРБ им. Абулкасым Фирдоуси]»] – Ҷ. 3. (1983, 136 с.) ва феҳристи «Дастнависҳои Ҳофиз дар Китобхонаи давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» (1971, 23 с.) [71, С. 470].

Палатаи китобҳо маркази библиографияи давлатӣ дар ҶШС Тоҷикистон маҳсуб меёфт. Яке аз наشريҳои асосии он ин нишондиҳандаи ҷорӣ (ҳамчун мақомоти бақайдгирии маҳсулоти ҷопии ҷумҳурӣ) «Солномаи матбуоти ҶШС Тоҷикистон» то соли 1965 аз 4 барориш ва ҷор фарс: «Солномаи китобҳо», «Солномаи мақолаҳои маҷалла ва рӯзномаҳо», «Солномаи тақризҳо» ва «ҶШС Тоҷикистон дар матбуоти Иттиҳоди Шӯравӣ» иборат буд ва бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ) маводи ҷопиро инъикос менамуд. Аз соли 1966 то соли 1980 «Солномаи матбуоти ҶШС Тоҷикистон» иборат аз 12 барориш аз ҷоп мебаромад ва сохтори он аз ҷор фарс иборат буда, то соли 1980 бетағйир монд.

Палатаи китобҳои ҶШС Тоҷикистон ғайр аз наشريҳои ҷорӣ феҳристи тарҷеии хешро таҳти унвони умумии «Китобҳои ҶШС Тоҷикистон. Феҳрист» [«Книги Таджикской ССР. Каталог»], ки наشري аввалинаш соли 1960 ба таъ расид, омода ва интишор менамуд.

Тавре ишора шуд библиографони шуъбаи тарҷеии Палатаи китобҳо дар ҳамкорӣ бо библиографони КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ феҳристи мураттабии мукаммали

китобҳои батабърасидаи ҷумҳуриро зери унвони «Фехрасти китобҳои РСС Тоҷикистон» («Каталог книг Таджикской ССР») давраи солҳои 1926-1956-ро дар соли 1960 чоп намуданд, ки дар он 7342 номгӯи адабиёт, дар 30 фасл мураттаб гардида, бо се забон дода шуда буд. Тартибдихандагони он Р.О. Талман, Т.И. Поддъмникова, Г.Я. Якубов, Э.Н. Яковлева, М. Аҳмадова, К. Ҷамолов ва муҳаррирон О. Каримова ва Х. Гуломов буданд.

Фехристи дууми тарҷеии мукаммали китобҳои нашршудаи ҷумҳурӣ дар ҳамкориҳои библиографони Палатаи китобҳо ва КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ зери унвони «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Фехрист» давраи солҳои 1957 – 1961, дар соли 1963 чоп шуд, ки дар он 2968 номгӯи адабиёт, дар 30 фасл мураттаб гардонида шуда, бо се забон дода шуда буд. Тартибдихандагони он М. Аҳмадова, Р. Кукушкина ва ҳайати таҳририя С. Иброҳимов, М. Аҳмадова, И. Норқаллаев, С. Сафарова ва Т.И. Поддъмникова буданд [69].

Фехристи сеуми тарҷеии мукаммали китобҳои нашршудаи ҷумҳурӣ аз ҷониби библиографони Палатаи китобҳо зери унвони «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ» солҳои 1962-1966 соли 1967 чоп шуд, ки дар он 2847 номгӯи адабиёт, дар 31 фасл мураттаб гардида, бо се забон бо иловаи қисми алоҳидаи «Издание таджикской литературы в братских республик» иборат аз 4 фасл ва 64 номгӯи адабиёт бо забони русӣ оварда шудааст. Тартибдихандагони он М. Аҳмадова, Р. Кукушкина ва муҳаррир С. Иброҳимов буданд [70].

Дар фаслҳои ҷудоғонаи нишондихандаҳои тарҷеӣ маълумот оид ба маҳсулоти интишоргаштаи соҳаҳои китобшиносӣ, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ, дастурҳои методии библиографӣ ва нишондихандаҳои алоҳидаи библиографии умумисоҳавӣ, соҳавӣ ва мавзӯии илмӣ, касбию истеҳсоли ва амалӣ инъикос мегардид.

Ҳамзамон, ба монанди ин нишондихандаҳо аз ҷониби марказҳои библиографии ҷумҳурӣ низ таҳия ва нашр мегаштанд. Мисоли равшани он аз ҷониби Азизкулов Ҷ. ва Муллоҷонова З. таҳияи “Фехрасти асарҳои С. Айнӣ ва адабиёт оид ба ӯ то охири соли 1961” (1963, 326 с.) Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ [70, С. 324]; Р.О. Талман ва А. Юнусов “Рӯдакӣ: Фехрасти адабиёт”

(1965, 218 с.) КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори адабии Академияи фанҳои ҶШС Тоҷикистон [70, С. 325, 327] ва ғайра.

Яке аз навидҳои чашмаси ин давра, бешак омода намудану наشري нишондиҳандаҳои шарҳиҳолӣ-библиографӣ баҳшида ба академикон, олимон ва намояндагони барҷастаи илму фарҳанг махсуб меёбад. Ин самти тозаро бештар библиографони КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, КМИ ба номи Индира Гандии АИ ҶШС Тоҷикистон, КТИК (Донишкадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон), КИ педагогӣ, тиббӣ ва ДДТ ба номи В.И. Ленин ва дигар муассисаҳои илмию библиографии ҷумҳурӣ маҳаки фаъолияти хеш қарор дода буданд. Хусусан дар ин самт саҳми библиографони КМИ ба номи Индира Гандии АИ ҶШС Тоҷикистон хело назаррас буда, аз ҷониби онҳо силсилаи “Материалҳо оид ба библиографияи шарҳиҳолии олимони Тоҷикистон” омода ва нашр мешуд, ки намунаи он нишондиҳандаҳои баҳшида ба академикон “Солеҳ Ашурхоҷаевич Раҷабов” [«Соли Ашурходжаевич Раджабов»] (1962, 88 с.), «Павел Николаевич Овчинников» (1963, 83 с.), “Абдулғанӣ Муҳаммадович Мирзоев” [«Абдулғани Муҳаммедович Мирзоев»] (1965, 86 с.), “Муҳаммадқул Нарзиқулович Нарзиқулов” [«Муҳаммедқул Нарзиқулович Нарзиқулов»] (1964, 60 с.), “Бобочон Ниёзович Ниёзмуҳаммадов” [«Бабаджан Ниязович Ниязмуҳаммедов»] (1966, 100 с.), “Султон Умарович Умаров” [«Султан Умарович Умаров» (1908-1964)] (1965, 59 с.), «Иосиф Самуилович Брагинский» (1966, 94 с.), “Носирҷон Асадович Маъсумӣ” [«Носирдҷон Асадович Масуми»] (1966, 58 с.), “Зариф Шарипович Раҷабов” [«Зариф Шарипович Раджабов»] (1966, 61 с.) [70, С. 325 - 327] мебошанд.

Дар ин давра маълумотномаҳои библиографӣ доир ба илмҳои ҳуқуқ ба монанди “Маълумотдиҳандаи библиографии диссертатсияҳо оид ба дарёфти дараҷаи илмии номзадӣ ва доктории илмҳои ҳуқуқшиносӣ” [«Библиографический справочник диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора юридических наук»] (1965, 541 с.) [70, С. 326]; маълумотномаҳои библиографӣ доир ба биология, тиб, кишоварзӣ: “Библиографияи

адабиёти ватанӣ оид ба истифодаи таҳлили люминесентӣ дар соҳаҳои биология, тиб ва кишоварзӣ” [«Библиография отечественной литературы по применению люминесцентного анализа в биологии, медицине, и сельском хозяйстве»] (1963, 180 с.), «Библиографияи корҳои ватанӣ оид ба низоми лимфатикӣ» [«Библиография отечественных работ по лимфатической системе»] (1966) [70, С. 325, 327] ва ғайра ба таърифи расида буданд.

Ҳамзамон аз ҷониби КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавӣ як зумра нишондиҳандаҳо бахшида ба мавзӯ ва соҳаҳои ҷудогона, ба монанди патентҳо: “Адабиёти патентӣ. Нишондиҳандаи тавсиявӣ ба ёрии кормандони БРИ (Бюрои ратсионализаторон ва ихтироъкорон), ТУИР (Ташкилоти умумишӯравии ихтироъкорон ва ратсионализаторон), бюрои патентии корхонаҳо, ихтироъкорон ва ратсионализаторон” [«Патентная литература. Аннотированный указатель в помощь работникам БРИЗов, ВОИР, патентных бюро предприятий, изобретателям и рационализаторам»] (1965, 27 с.) [70, С. 326]; нишондиҳандаҳои адабиёт оид ба нуругоҳҳои барқи обӣ: НБО-и Қайроққуми «Дустии халқҳо. Нишондиҳандаи адабиёт» [«Кайрак-Кумская ГЭС «Дружба народов». Указатель литературы»] (1962, 57 с.) [70, С. 325]; НБО-ҳои Шаршара ва Асосӣ. Нишондиҳандаи адабиёт» [«Перепадная и Головная гидроэлектростанции. Указатель литературы»] (1965, 23 с.) [70, С. 326]; нишондиҳандаҳои адабиёт оид ба моддаҳои пластикӣ дар истеҳсолот «Истифодаи моддаҳои пластикӣ дар истеҳсолот. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» [«Применение пластических масс в промышленности. Рекомен. список литературы»] (1965, 38 с.) [70, С. 326] ва ғайра манзури хонандагон гардонидани шуданд.

Яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти КДЧ ба номи Фирдавиро дар ин давра ҷабҳаи ғоявӣ [идеологӣ] ташкил медиҳад. Дар ин самт нишондиҳандаҳои зерин омода ва нашр гардиданд: “Образи Ленин дар адабиёти бадеӣ. Нишондиҳандаи адабиёт” [«Образ Ленина в художественной литературе. Указатель литературы»] (1965, 49 с.) [70, С. 324]; «Ҳизби коммунистии Тоҷикистон. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» [«Коммунистическая партия Таджикистана. Аннот. указатель литературы»] (1962, 330 с.) [70, С. 326] ва ғайра.

Кафедраи фалсафаи АИ ҶШС Тоҷикистон ба ёрии мутахассисони ҷавон ва кормандони илмии Муассисаҳои

тахсилоти олий ва Пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ «Рӯйхати адабиёт оид ба фалсафаи марксистӣ-ленинӣ барои аспирантон ва унвонҷӯёни таҳассусҳои ғайрифалсафӣ» [«Список литературы по марксистско-ленинской философии для аспирантов и соискателей нефилософских специальностей» (1966. – 14 с.)] [70, С. 327]-ро омода ва интишор намуданд.

Вазорати маданият ва муассисаи Савдои китоб барои тарғиби бештарафӣ муассир ва ҷалби фармоишҳо ба адабиёти бачагона феҳрасти тавсиявии “Адабиёти бадеӣ ва бачагона” [«Художественная и детская литература. Аннот. каталог»] (1963, 30 с.) [70, С. 327] омода ва интишор намуданд.

Охири солҳои 60-уми асри XX библиографияи илмӣ-ёрирасон қисми ҷудонашавандаи Низоми давлатии иттилооти илмӣ-техникӣ (ГСНТИ) мегардад, ки он бо мақсади таъминоти иттилоотии олимону мутахассисони соҳаҳои илму техника дар ИҶШС соли 1966 ташкил карда шуда буд. Дар ҶШС Тоҷикистон дар заминаи КМИ ба номи Индира Гандии АИ ҶШС Тоҷикистон ва Институти илмӣ-тадқиқотии иттилоотӣ, илмию техникӣ ИТИИТ Тоҷик (Тоҷик НИИНТИ) созмон дода шуда, кормандони онҳо мавод барои нишондиҳандаҳои ҷорӣ библиографияи соҳавӣ, нашрияҳои реферативӣ дар асоси рисолаҳои олимони ҷумҳурӣ тайёр менамуданд, ки қисме аз онҳо дар ҷумҳурӣ ва қисми дигар барои ворид намудан ба бароришҳои ҷорӣ иттилоотӣ-библиографӣ ба нашрияҳои НДИИТ (ГСНТИ) интиқол дода мешуданд.

Яке аз дастовардҳои нодири ин давра омода ва нашри нишондиҳандаи библиографии дараҷаи дувум «Библиография библиографии Тоҷикистон» [«Библиография библиографии Таджикистана» (1966, 167 с.)] [70, С. 327] маҳсуб меёбад. То ин давра танҳо Палатаи китобҳо – органи библиографияи давлатӣ дар саҳифаҳои нашрияи ҷорӣ ва тарҷеҳи иттилоӣ оид ба дастурҳои библиографии интишорашта маълумот ҷой дода мешуд ва бори нахуст библиографони КМИ ба номи Индира Гандии АИ ҶШС Тоҷикистон З.М. Шевченко ва Д.С. Лейви соли 1966 дар ҳаҷми 167 саҳифа тамоми дастурҳои библиографии дар ҷумҳурӣ батабърасидаро дар як нишондиҳанда гирд оварда, манзури олимону

мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму маърифат гардониданд.

Аз маводи таҳқиқоти баррасишуда хулоса кардан мумкин аст, ки инкишофи фаъолияти библиографӣ беҳбудӣ ёфтааст. Дар аксари кулли соҳаҳои илмию амалӣ дастурҳои библиографӣ таҳия гаштаанд, инчунин соҳаҳо ва мавзӯҳои нав ба нав бо нишондиҳандаҳо таъмин гардидаанд, ки он дар навбати худ рушди онҳоро таъмин менамуд. Аммо на дар ҳама сатҳ фаъолият хуб буд. Норасоӣ низ ба чашм мерасиданд. Дар аксари китобхонаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ библиографоне, ки ба таҳияи библиографияи адабиёти кишваршиносӣ бояд машғул бошанд камчинанд. Дар китобхонаҳои деҳот ин ҳолат ташвишовар аст. Масъалаи таъминоти мутахассисони соҳавӣ солҳост, ки роҳи ҳалли худро нигарон аст. Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон роҳҳои халосиро аз ин ҳолати бӯҳрони кадрӣ солиёни охир меҷӯяд. Алҳол дар Анҷумани якуми кормандони китобхонаҳо (1961) масъала гузошта шуда буд, ки факултаи китобдорӣ ва донишкадаи фарҳанг ва санъат дар ҷумҳурӣ таъсис дода шавад. Мутахассисоне, ки аз ҷониби макотиби миёнаи касбии ҷумҳурӣ тайёр мешуданд, тамоми муассисаҳоро таъмин карда наметавонишанд ва дараҷаи омода намудани онҳо низ ба талаботи онрӯзаи соҳа мувофиқ набуд. Мутахассисони оянда барои хониш ба Москва, Ленинград ва ё филиалҳои ДДФМ ба шаҳрҳои Фрунзе ва Тошканд фиристода мешуданд. На ҳамаи хоҳишмандон имконияти дохилшавиро ба макотиби олии марказии ИҶШС доштанд. Ғайр аз ин, китобдорон ва библиографони собикадор ва соҳибмалакаи КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавӣ: Л.В. Люперсолская, Р.О. Талман, С. Икромова ва дигарон тарбияи дахҳо библиографони таҷрибадорро аз ҳисоби хатмкунандагони касбҳои ғайрикитобдорӣ ДДТ ба номи В.И. Ленин ва Донишкадаи омӯзгорӣ ба номи Т.Г. Шевченко омода менамуданд. Зикр кардан зарур аст, ки соли 1967 дар назди факултети санъати Донишкадаи омӯзгорӣ шаҳри Душанбе, шӯъбаи китобхонашиносӣ иборат аз ду кафедра – китобхонашиносӣ ва библиография кушода мешавад. Аммо омода намудани

кадрҳои соҳибмаълумот дар ҷумҳурӣ ҳамчун вазиҳои ҳалталаби замон боқӣ мемонад.

Бо кӯшишу ғайрати библиографони Палатаи китобҳои нишондиҳандаи тарҷеии «Китобҳои Тоҷикистони советӣ. Феҳрист 1967 – 1975» [«Книга Советского Таджикистана. Каталог 1967 – 1975 гг.»] омода ва интишор мегардад, ки дар он дар қатори маълумот оид ба маҳсулоти ҷопии яқумдараҷа дар фасли 30.5. «Дастурҳои библиографӣ» (саҳ. 468 – 476) дастурҳои методии библиографӣ, нақшаи солонаи нашриётҳо, нишондиҳандаҳои соҳавию мавзӯии илмӣ-ёрирасон, тавсиявӣ, шарҳҳои дар ҳудуди ҷумҳурӣ интишоргаштаро низ инъикос кардааст [71].

Омода намудани дастурҳои библиографӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолияти китобхонаҳои бузург, донишгоҳҳо ва Палатаи китобҳои ҷумҳурӣ мегардад. Дар аввали солҳои 70-уми асри ХХ нахустин таҳқиқотҳои назарии библиографияшиносӣ дар ҷумҳурӣ оғоз гардида, ба пайдоиш ва рушди қорҳои илмӣ-тадиқотии бунёдии библиографияи тоҷик замина гузошта мешавад. Нахустин олимони дар миқёси ҷумҳурӣ фаъолияти китобхонаҳо ва библиографияи тоҷикро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор дода, ба дастовардҳои назаррас ноил мегарданд. Библиографон низ самтҳои гуногуни фаъолияти библиографияи тоҷикро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор медоданд, ки натиҷаи он пайдоиши аввалин осори илмӣ дар ин самт буд. Фасли 30-юми «Китобҳои Тоҷикистони советӣ. Феҳрист 1967 – 1975». 2.14 оид ба «Қори китобхона. Китобхонашиносӣ. Библиография. Библиографияшиносӣ» (саҳ. 466 – 468) маҷмӯи асарҳои интишоршударо дар ин бахш инъикос менамояд. Аз ҷумла, асарҳои З.М. Шевченко «Аз таърихи фаъолияти китобхонаҳо дар Тоҷикистон» (1968, 135 с.) [149], Р. Шарофов «Фаъолияти китобдорӣ ва библиографияи китобхонаҳои Тоҷикистон ба ёрии тарбияи эстетикӣ омма» (1969, 35 с.), маҷмӯаҳои «Масъалаҳои инкишофи библиографияи миллии тоҷик» (1970, 94 с.) ва «Баъзе масъалаҳои китобшиносии тоҷик» (1973, 142 с.) [21] дар феҳристи мазкур ба қайд гирифта шудаанд.

Аз олимони маҳаллӣ Раҳимҷон Шарофзода дар ин ҷода муқаддамтар аз ҳама буд. Ӯ соли 1970 рисолаи

номзадии худро дар мавзӯи «Давраҳои асосӣ ва қонуниятҳои инкишофи библиографияи адабии тоҷик» [«Основные этапы и закономерности развития таджикской литературной библиографии» (1970. – 112 с.)] бомуваффақият дифоъ менамояд ва аз нахустин олимони соҳаи библиографияи тоҷик маҳсуб меёбад.

Тавре дар боло ишора рафт, масъалаи баргузории конференсияҳои илмӣ оид ба муайян намудани вазъ ва мушкилоти соҳа ба миён меояд ва дар ин раванд ду чорабинии муҳимми ҷумҳуриявӣ дар солҳои 70-уми асри ХХ баргузор мегардад, ки натиҷаи онҳо дар маҷмӯаи илмӣ «Баъзе масъалаҳои китобшиносии тоҷик» (1973) манзури коршиносон ва мутахассисон гардонида мешавад. Дар мақолаҳои хеш муҳаққиқону коршиносон бори нахуст кӯшиш менамоянд самтҳои муҳимми библиография ва китобхонашиносиро дар ҶШС Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор диҳанд.

Дар ин давра феҳристиҳои китобии зиёде таҳия ва нашр шудаанд. Тавре ишора гардид, таҷрибаи нахустин оид ба таҳия феҳристи китобҳои тоҷик самараи хубе ба бор овард ва ин таҷрибаи муфид аз «Феҳристи китобҳои ҶШС Тоҷикистон» [«Каталог книг Таджикской ССР. 1926 – 1956»] (1960, 296 с.) оғоз гардида, минбаъд феҳристиҳои «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Каталог (солҳои 1957 – 1961)» [«Книга Советского Таджикистана. Каталог 1957 – 1961»] (1963, 316 с.), «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Каталог 1962 – 1966» [«Книга Советского Таджикистана. Каталог 1962 – 1966»] (1967, 355 с.), солҳои баъдин чор феҳристи дигар омода ва нашр мегардад, ки ба доираи давраи таҳқиқоти мо мутобиқ аст: «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст 1967 – 1975» [«Книга Советского Таджикистана. Каталог 1967 – 1975»] (1982, 544 с.), «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст 1976 – 1980» [«Книги республики Таджикистан. Каталог 1976 – 1980»] (1988, 364 с.), «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст 1981 – 1985» [«Книги республики Таджикистан. Каталог 1981 – 1985.»] (1992, 352 с.) ва феҳрасти давлатии библиографӣ «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1986 – 1990» [Государственный библиографический указатель «Книги республики Таджикистан. 1986 – 1990»] (2005, 502

с.). Силсилаи феҳристҳои тарҷеие, ки аз ҷониби «Палатаи китобҳо» омода ва нашр мешуданд, бештар бо кӯшишу ғайрати библиографони муассиса идома меёфт, вале хотирнишон бояд намуд, ки дар омода намудани нахустин феҳристҳои «Палатаи китобҳо» саҳми библиографони КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ низ бузург аст.

Самти дигари ташаккули феҳристҳои тарҷеӣ бо кӯшишу ғайрати библиографони муассисаҳои илмию китобдории гуногун созмон дода мешуд. Дар ин раванд саҳми КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ назаррас буда, онҳо дастурҳои библиографии «Адабиёти бадеии тарҷумашудаи халқҳои ИҶШС ба забони тоҷикӣ (1926 – 1965). Феҳраст» (1972, 204 с.) [71, С. 468]; Р. Шарофов «Адабиёти бадеии тоҷик ва танқид. 1955 – 1960. Феҳраст». (1967, 160 с.) [71, С. 470]; А. Юнусов «Дастнависҳои Ҳофиз дар китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ. Феҳраст» (1971, 22 с.) [71, С. 470]; «Феҳрасти дастнависҳои тоҷикӣ-форсии китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ» (1971, Ҷ. 1, 296 с.) [71, С. 470-471] ва ғайра таҳия ва ба таъби мерасонанд.

Воқеаи фарахбахше дар соҳаи библиография метавон пайдоиши ду феҳристро номид, ки онҳо ба хонандагони мо оид ба интишори мавод оид ба Тоҷикистон бо забонҳои хориҷӣ ва дигаре оид ба Тоҷикистон дар кишварҳои сотсиалистӣ маълумот медиҳанд. Аз ҷумла, ин нишондиҳандаҳо зери сарлавҳаҳои Белан В. «Таджикистан в литературе на иностранных языках» (1972, Ҷ. 1. Солҳои 1961 – 1965, 188 с.; Ҷ. 2. Солҳои 1966 – 1970, 189- 376 с.) ва «Таджикская советская литература в социалистических странах. 1948 – 1970» (1971, 84 с.) ба таъби расидаанд.

Қисми якуми нишондиҳандаи нахустин адабиёти солҳои 1961-1965-ро фарогир аст ва рӯйхати 920 тасвири библиографии китобҳо, мақолаҳо аз маҷаллаю рӯзномахоро бо забонҳои хориҷӣ, ғайр аз алифбои арабӣ ва бе инобати ҷойи нашр инъикос менамояд. Тасвирҳо бо забони асл дода шуда, ба забони русӣ тарҷумаи онҳо оварда мешавад. Агар сарлавҳа мазмуни мақоларо накушояд шарҳ илова карда мешавад. Ҳаҷми қисми дувуми нишондиҳанда, ки солҳои

1966 – 1970-умро дар бар мегирад, рӯйхати 2992 мавдро фарогир аст.

Нишондихандаи тарчеи дувум, ки аз рӯи сохтор ба он шабоҳат дорад зери сарлавҳаи «Таджикская советская литература в социалистических странах. 1948-1970 гг.» (1971, 84 с.) [71, С. 471] интишор гаштааст, аз рӯи имконияти библиографон тамоми маводи ба Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавсӣ воридшудаи кишварҳои сотсиалистиро фаро гирифта, тасвирҳо дар нишондиханда аз рӯи забони асли ва бо тарҷума ба забони русӣ дода шудаанд.

Дар ҳамин давра Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон дар заминаи фонди дастхатҳои китобхона Феҳристи бузурги панҷчилдари зери унвони «Феҳрасти дастхатҳои шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» таҳия ва ба таъб мерасонад. «Феҳрасти дастхатҳои шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон – Ҷ. 1-5. (1968 – 1974.); Ҷ. 1. «Таърих, ёдоштҳо ва таърихи шарқи ҳол, ҷуғрофия, таърихи топография, сайёҳӣ, гоҳномаҳо ва хуччатҳо» (1960, 323 с.); Ҷ. 2. «Шарҳи ҳол, назми асрҳои X-XX» (1968, 317 с.); Ҷ. 3. «Назми асрҳои XVI-XVII» (1968, 240 с.); Ҷ. 4. «Назми асрҳои XVIII-XIX ва аввали асри XX» (1970, 279 с.); Ҷ. 5. «Назм, наср, фолклори асрҳои X-XX» (1974, 450 с.) [71, С. 473].

Нишондихандаҳои тарҷеӣ ҳамзамон аз ҷониби кафедраҳои алоҳидаи донишгоҳу донишкадаҳо омода мегаштанд. Кафедраҳои алоҳидаи ДДТ ба номи В.И. Ленин, нишондихандаҳои «Донишгоҳи давлатии ба номи В.И. Ленин. кафедраи таърихи ҲКИШ бахшида ба 50-солагии Ҳокимияти Шӯравӣ. Феҳрасти маълумотдиханда» (1967, 107 с.) [71, С. 475]; нишондихандаи тарҷеи осори ходимони илмии кафедраи забони тоҷикӣ зери сарлавҳаи «Феҳрасти асарҳои илмии кафедраи забони тоҷикии университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (1948 – 1973)» (1974, 91 с.) [71, С. 470]; нишондихандаи тарҷеи маълумотдиханда дар бораи факултети таърих, ки аз ҷониби А. Қодиров ва Ш. Ҷалилов зери сарлавҳаи «Факултети таърих дар арафаи 50-солагии Ҳокимияти

Шӯравӣ. Феҳрасти маълумотдиҳанда» (1968, 109 с.) [71, С. 473] ва дигаронро метавон номбар намуд. Ба ҳамин монанд каме пештар нишондиҳандаи осори илмӣ ва мақолаҳои ходимони Пажӯҳишгоҳи гастроэнтерология зери сарлавҳаи «Феҳрасти асарҳои ҷопӣ ва мақолаҳои маҷаллаҳои ходимони Пажӯҳишгоҳи гастроэнтерологияи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» [«Каталог печатных научных трудов и журнальных статей сотрудников Института гастроэнтерологии Академии наук Таджикской ССР» (1967. – Барориши I. – 25 с.)] [71, С. 473] омода ва интишор гардиданд.

Аз ҷониби китобхонаҳои алоҳида низ ин кор идома меёфт. Аз ҷумла, библиографони китобхонаи Тошҳоча Асирӣ А.З. Дун ва Л.А. Ремезова дар ҳамкорӣ бо ходимони Донишкадаи омӯзгории шаҳри Ленинобод (Хучанд) нишондиҳандаи библиографӣ аз рӯйи порчаҳои осор ва мақолаҳои Раҳим Ҷалил, ки дар матбуоти даврӣ интишор гашта буд, зери унвони «Раҳим Ҷалил дар саҳифаҳои матбуоти Ленинобод. Феҳрасти адабиёт» (1969, 47 с.) [71, С. 468] омода ва нашр намуданд. Таҷрибаи онҳо дар самти таҳияи нишондиҳанда бахшида ба осор, ҳаёт ва фаъолияти муаллифи ҷудоғона минбаъд дар китобхонаҳои кишвар мавриди истифодаи васеъ қарор мегирад.

Ин иқдом аз ҷониби библиографони КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон низ мавриди истифода ва тарғиб қарор дода мешавад. Аз ҷумла, библиографони КМИ нишондиҳандаи тарҷеии библиографии «Феҳрасти диссертатсияҳои номзадӣ ва докторие, ки аз рӯйи материалҳои ҶШС Тоҷикистон дифоъ шудаанд. (1960 – 1965). Нишондиҳандаи библиографии адабиёт» [«Каталог кандидатских и докторских диссертаций, защищённых на материалах Таджикской ССР. 1960 – 1965 гг. Библиогр. указ. лит.»] (1970, 133 с.) [71, С. 476] ва нишондиҳандаи тарҷеии библиографии мақолаҳои маҷаллаи Садои Шарқ зери унвони «Феҳрасти журнали «Садои Шарқ» (1927 – 1967)» (1973, 446 с.) [71, С. 470] омода ва интишор намудаанд, ки дар рушди библиографияи амалии тоҷик мақоми намоёнро соҳиббанд.

Ҳамзамон аз ҷониби муассисаҳои ҷудоғона, пажӯҳишгоҳҳои илмӣ тадқиқотӣ ва китобхонаҳои соҳавӣ

дастурҳои тарҷеии библиографӣ ба монанди нишондиҳандаи адабиёт зери унвони: «Физиология, биохимия ва биофизикаи растаниҳо дар Тоҷикистон. (1936 – 1969). Нишондиҳандаи асарҳо» (1970, 98 с.) [71, С. 475]; оид ба геология: «Библиографияи корҳои интишорашта оид ба геологияи Тоҷикистон дар давраи солҳои 1861 – 1970» (1975. Қ. 1. Солҳои 1861 – 1961, 291 с.; Қ. 2. Солҳои 1962 – 1970, 395 с.) [71, С. 474]; оид ба чорводорӣ: «Нишондиҳандаи библиографияи асарҳои илмӣ институтҳои илмӣ-тадқиқотии чорвопарварии Тоҷикистон. 1944 – 1973» (1974, 86 с.) [71, С. 472]; оид ба байторӣ: «Библиографияи асарҳои илмӣ оид ба байторӣ. 1940 – 1975 гг.» (1975, 124 с.) [71, С. 472] ва ғайра дастраси мутахассисон гардиданд.

КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ нашрияти солони «Тақвими ҷашн ва санаҳои ҶШС Тоҷикистон»-ро аз соли 1964 инҷониб, ҳамасола, бо сохтори мушаххас манзури китобдорон ва хонандагони ҷумҳурӣ мегардонад [95, С. 36-41; 71, С. 467], ки онро библиографони таҷрибадори китобхона бо ёрии олимону адабиётшиносон сол аз сол такмил дода мешавад.

Тавре маълум аст, мавзӯи Помир яке аз масоили замонавии ин давра буд ва он на танҳо аз лиҳози ҷуғрофӣ, балки барои таҳкими рушди раванди иҷтимою фарҳангӣ, сиёсату иқтисодӣ, таърихиву сайёҳӣ бисёр ҳам ҷолиб ва ҳалталаб буд. Аз ин рӯ, ду нишондиҳандаи тарҷеии таҳияашта дар ин мавзӯ ба кулли ҳаводорон оид ба таъриху фарҳанг, анъана ва расму русум, табиат ва соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақа маълумотҳои зиёдеро пешкаш менамояд. Нишондиҳандаи аввал пурра дар бораи табиати нотақрори Помир адабиёт гирд оварда, аз ҷониби КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон аз ду барориш иборат аст: «Библиографияи Помир. Нишонд. адабиёт. Барориши 1. Табиат. 1920 – 1964» [«Библиография Памира. Указ. литературы. – Вып. 1. Природа. 1920 – 1964 гг.»] (1968, 266 с.); «Библиографияи Помир. Нишонд. адабиёт. Барориши 2. Табиат. Тадқиқотҳои тоинкилобӣ. 1835 – 1919». [«Библиография Памира. Указ. литературы. – Вып. 1. Природа Дореволюционные исследования. 1835 – 1919 гг.»] (1972, 57 с.) [71, С. 471]. Нишондиҳандаи дуюм оид ба геологияи Помир аз ҷониби Пажӯҳишгоҳи геология таҳти унвони: «Адабиёт оид ба

геологияи Помир дар солҳои 1964 – 1970» [«Литература по геологии Памира за 1964 – 1970 гг.»] (1972, 33 с.) [71, С. 472] ба таъб расид, ки дар он маводи интишорашта то замони таҳияи он инъикос гардонида шудааст. Ҳар ду нишондиҳандаҳо қимати баланди омӯзиширо дороанд ва барои муҳаққиқону омӯзандагони табиат, сайёҳӣ ва геологияи Помир ҳамчун ганҷинаи пурқимат хизмат хоҳанд намуд.

Дар ин давра саноати ҷумҳурӣ рушду такомул меёбад ва дар ин замина коргоҳову корхонаҳои зиёд ба кор мебароянд. Тоҷикистон, ки кишвари истехсолкунандаи маводи хоми кишоварзӣ ва ҷорводорӣ маҳсуб меёфт, оҳиста-оҳиста ба минтақаи аграрию саноатӣ табдил меёбад. Дар коркарди маҳсулоти ширӣ, қаннодию хӯрокворӣ, аз ҷумла, саноати консервабарорӣ, насосҷӣ, равғанкашӣ, коркарди чарм ва нахи пахта пайиҳам ба роҳ монда шуданд, Албатта, набудани мутахассисони соҳавӣ дар саноат барои рушди бонизомии он таъсири худро мерасонид ва бо вучуди он бо ҷалби мутахассисон аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя ва тарбияи мутахассисони ватанӣ саноати ҷумҳурӣ рӯз аз рӯз инкишоф меёфт. Талаботи мутахассисонро ба назар гирифта, аз ҷониби Пажӯҳишгоҳи илмию техникии ҷумҳурӣ нишондиҳандаи «Истифодаи моддаҳои пластикӣ дар саноат. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» [«Применение пластических масс в промышленности. Рекомен. список литературы»] (1965, 38 с.) [70, С. 326] ва Пажӯҳишгоҳи тарғиботию иттилоотии илмию техникии назди Госплани ҶШС Тоҷикистон нишондиҳандаи «Асбобҳои ҷадиди оҳанбурӣ. Интихоби мавод аз рӯйи мавзӯ» [«Прогрессивный металлорежущий инструмент. Темат. подборка»] (1967, 24 с.) [71, С. 475] таҳия ва манзури мутахассисон мегардад.

Омода намудан ва наشري нишондиҳандаҳои шарҳиҳолӣ бахшида ба академикон ва олимони варзидаи илму фарҳанг аз ҷониби муассисаҳои китобдориву илмӣ идома меёбад. Хусусан саҳми библиографони КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон дар ин самт назаррас буда, онҳо дар ин давра бахшида ба олимони шинохтаи ҷумҳурӣ як зумра нишондиҳандаҳои бунёди омода намуда, таҳти силсилаунвони «Мавод оид ба

библиографияи шарҳиҳолии олимони Тоҷикистон» [«Материалы к библиографии учёных Таджикистана»] манзури мутахассисону олимони мегардонанд. Масалан нишондиҳандаҳои бахшида ба академикон ва олимони варзида: «Сараҷон Юсупова (1910-1966)», барориши №10, 1967, 35 с. [«Сараҷон Юсупова (1910-1966)» (Вып. 10. -1967. – 35 с.)]; «Константин Титович Порошин», барориши №12, 1967, 48 с. [(Вып. 12, 1967, 48 с.)]; «Бобочон Ғафурович Ғафуров», барориши №13, 1969, 93 с. [«Бободжан Ғафурович Ғафуров» (Вып. 13, 1969. – 93 с.)]; «Ибодулло Қосимович Нарзикулов», барориши №14, 1969, 59 с. [«Ибадулла Қосимович Нарзикулов» (Вып. 14, 1969, 59 с.)]; «Вячеслав Прокофьевич Красичков», барориши №15, 1969, 93 с. [(Вып. 15, 1969. – 93 с.)]; «Рауф Баратович Баратов», барориши №16, 1971, 65 с. [«Рауф Баратович Баратов» (Вып. 16, 1971, 65 с.)]; «Павел Николаевич Овчинников», нашри дувуми такмилдодашуда, барориши №17, 1973, 58 с. [(Изд. 2-ое, испр. и доп. – Вып. 17, 1973, 58 с.)] [71, С. 471 – 476] ва ғайра.

Ҳамзамон библиографони КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон дар таҳияи нишондиҳандаҳои библиографияи олимони ҷудоғона ва адибон саҳми назаррас доранд. Аз ҷумла, Л.В. Турсунова бахшида ба ҳаёт ва фаъолияти илмию эҷодии «Константин Титович Порошин. Библиографияи асарҳо дар солҳои 1967 - 1970» [«Константин Титович Порошин. Библиография работ за 1967-1970 гг.»] (1971, 22 с.), Л. В. Турсунова ва Д. С. Лейви, Л. А. Кононенко «Мирзо Турсунзода. Нишондиҳандаи библиографӣ» [«Мирзо Турсун-заде. Библиогр. указатель»] (1972, 309 с.) [71, С. 475 – 476] ва ғайра.

Нишондиҳандаҳои шарҳиҳолию библиографияи китобхонаи универсалии ДДТ ба номи В.И. Ленин аз рӯи хусусият ҳаммонанди силсилаи КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон «Мавод оид ба библиографияи шарҳиҳолии олимони Тоҷикистон» [«Материалы к библиографии учёных Таджикистана»] мебошанд. Мисоли равшани онро мо дар нишондиҳандаҳои шарҳиҳолии «Олим, педагог, тарғиботчӣ [Мулло Эркаевич Эркаев]» (1970, 40 с.), ва нишондиҳандаи дигар «Шарифҷон

Хусейнзода. Библиография» (1974. – 71 с.) [71, С. 470, 476] бараъло мебинем.

Ин иқдом аз ҷониби КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ идома дода мешавад ва библиографони китобхона нишондиҳандаи «Академик Солеҳ Ашурхоҷаевич Рачабов. Библиография» (1973. – 88 с.) [71, С. 471] ва ба он монандро омода ва нашр менамоянд.

Солҳои 60-уми асри ХХ КДЧ ба номи Фирдавсӣ диққати махсус ба гирдоварию библиографияномаи маводи кишваршиносӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамояд. Дар китобхона аз замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ маводи бахшида ба кишваршиносӣ дар намуди баргаҳо (картотекаҳо), ки дар ҳамкорӣ бо библиографони Палатаи китобҳо ҷамъоварӣ гардида буд ва теъдоди он беш аз 10000 номгӯй китоб ва мақолаҳои маҷаллаву рӯзномаҳоро инъикос менамуд, мавҷуд буд. Хотирнишон бояд намуд, ки ин баргаҳо (картотекаҳо) дар фаъолияти ҳадамотию библиографӣ васеъ истифода мешуд ва дар асоси он аз соли 1964 инҷониб КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ солонаи «Тақвими ҷашн ва санаҳои ҶШС Тоҷикистон»-ро таҳия ва интишор намуда, манзури китобдорон ва хонандагони ҷумҳурӣ мегардонад.

Ҷамзамон рӯйхатҳои иттилоотӣ ва нишондиҳандаҳои библиографии КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, ки баъдтар шоҳкориҳои библиографияи кишваршиносӣ шинохта шудаанд пайҳам арзи вучуд намуда, зеро унвони «Адабиёти нав доир ба Тоҷикистон. Рӯйхати иттилоотии адабиёт» аз соли 1971 то соли 1991-и асри ХХ ҳар семоҳа пайваста дар заминаи адабиёти нави ба китобхона воридшаванда интишор мегардид ва адабиёти нави оид ба Тоҷикистон интишоршударо бахшида ба мавзӯ ва соҳаи алоҳида инъикос менамуд.

Инчунин КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар ин солҳо ду нишондиҳандаи тарҷеии кишваршиносиро омода ва ба таърифи расонид. Нишондиҳандаи аввалро И.С. Норқаллаев ва Х. Исомутдинова зеро унвони «Республикаи ман. Ба муносибати 50- солагии ҶШС Тоҷикистон ва Ҷизби коммунистии Тоҷикистон. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт»] (1974, 79 с.) [71, С. 469] ва нишондиҳандаи тавсиявии адабиётро, ки А.И. Мурзинская зеро унвони

«Равная среди равных. К 50-летию образования Таджикской ССР и Компартии Таджикистана. (Рек. указ. лит.)» (1974, 95 с.) [71, С. 474] ба таъб мерасонад.

Ҷойи махсусро нишондиҳандаҳо бахшида ба сохтмони иншоотҳои неругоҳҳои барқи обӣ иншғол менамуд ва талаботи рӯзмарраи кормандони ин соҳаҳо ба назар гирифта, библиографони ҷумҳурӣ, хусусан библиографони ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ омода намудани онҳо ба роҳ мемонад. Аз ҷониби библиографони китобхона оид ба иншооти неругоҳҳои барқи обӣ нишондиҳандаи тарҷеии китобҳо ва мақолаҳо зеро унвони «НБО-и Норақ. Нишондиҳандаи адабиёт. 1960 – 1970» (1972, 116 с.) [71, С. 474] ва нишондиҳандаи дигарро библиограф С. Ҷӯраев «Стансияи электрикии обии Норақ. Нишондиҳандаи адабиёт. 1960 – 1970» (1974, 94 с.) [71, С. 471] дастраси хаводорон мегардонад.

Рушди илму техника талаботҳои нав пеши библиографон мегузорад ва ба ташаккулёбии нишондиҳандаҳои библиографӣ оид ба илм замина мегузорад. Марказҳои асосии омода намоеи библиографияи илмӣ дар ҷумҳуриро КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳҳои низомии Академияи илмҳо, китобхонаҳои макотиби олии, китобхонаҳои марказҳои илмӣ, илмию тадқиқотӣ ва иттилоотии низомии Пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотии илмҳои техникӣ, табиатшиносӣ, тиббӣ, биологӣ, кимиёвӣ, кайҳоншиносӣ, дақиқ ва кишоварзӣ ва ғайра ташкил менамоянд. Нишондиҳандаи тарҷеии омӯзгорон ва ходимони илмии ДДТ ба номи В.И. Ленин зеро унвони «Осори ҳайати профессорон ва омӯзгорони ДДТ ба номи В.И. Ленин. Нишондиҳандаи библиографӣ дар солҳои 1960 – 1967» (1975, 40 с.)-ро, ки нахустин нишондиҳандаи умумисоҳавӣ дар донишгоҳ махсуб меёфт, метавон дар мадди аввал [71, С. 476] гузошт.

Ба ҳамин монанд якчанд нишондиҳандаҳои Донишкадаи давлатии омӯзгории Ленинобод зеро унвонҳои «Нишондиҳандаи библиографияи асарҳои омӯзгорони донишкада» (1967, 58 с.), «Забони русӣ дар мактаби тоҷикӣ. Нишондиҳандаи библиографияи адабиёти методӣ» (1970, 55

с.) [71, С. 474] ва «Нишондиҳандаи библиографии асарҳо оид ба масоили қиёспазирии омӯзиши забонҳо дар бахши грамматика» (1975, 132 с.) [71, С. 472], ки дар онҳо эҷодиёти илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва мақолаҳои омӯзгорони донишкада инъикос гардидаанд, намунаи барҷастаи рушди библиографияи илмӣ ва таълимӣ дар ҷумҳурӣ мебошад.

Мухимтарин нашрияҳои илмиро библиографони КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон омода намуда, ба таъби мерасониданд. Нашрияи мазкур дар саҳифаҳои худ эҷодиёти илмӣи ходимони илмӣи Академияи илмҳоро зери унвони «Нашрияи солона. Нишондиҳандаи мураттабии китобҳо ва мақолаҳо (дар солҳои 1965 – 1971), 7 барориши алоҳида (солҳои 1967 – 1975)» [Ежегодник изданий. Системат. указ. книг и статей] [71, С. 471] ҳамасола интишор мегашт ва маводи универсалии соҳаҳои мухталифи илмҳои ҳамон даврро дар шакли нишондиҳандаҳои библиографӣ фаро мегирифт, ки хонандагони он асосан ходимони илмӣи Пажӯишгоҳҳои низоми Академияи илмҳо, олимон, муҳаққиқон, унвонҷӯён, омӯзгорон ва донишҷӯёни макотиби олии ва пажӯишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ буданд.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар замони Шӯравӣ ҳарчи бештар тарғиб намудани адабиёти идеологӣ буд. Намунаҳои зиёди асарҳои библиографии ин китобхона характери тарғиботию ташвиқотию ғоявиро фарогир мебошанд. Аз ин рӯ, ба омода намоеӣ ва тарғиби осори асосгузори марксизм-ленинизм ва тарбияи насли наврас дар рӯҳияи коммунистӣ диққати ҷидди зоҳир мешуд. Палатаи китобҳо дар ҳамкорӣ бо Институти таърихи партия дар назди КМ ҶК Тоҷикистон нишондиҳандаи тарҷеии «Нашри асрҳои Владимир Илич Ленин бо забони тоҷикӣ ва адабиёт дар бораи ӯ. Феҳристи библиографӣ. 1928 – 1968» (1970, 79 с.) [71, С. 469-470], таҳиягарон С. Сафарова ва С. Иброҳимов омода ва нашр менамоянд, ки мақсади он ҳарчи бештар тарғиб намудани осори В.И. Ленин дар байни аҳолии ҶШС Тоҷикистон буд. Дар нишондиҳандаҳои тарғиботию «Владимир Илич Ленин ва Тоҷикистон. Нишондиҳандаи мухтасари тавсиявии адабиёт» [«Владимир Ильич Ленин и

Таджикистан. Краткий рекомендательный указатель литературы»] (1970, 35 с.) [71, С. 468], «Чавонон дар бораи В.И. Ленин. Нақл дар бораи китобҳо» [«Молодёжь о В.И. Ленине. Рассказы о книгах»] (1970, 8 с.) [71, С. 468], Зикриёев Ф. «Роҳи пуршарафи комсомоли Тоҷикистон. Нишондиҳандаи адабиёт» бахшида ба 50 - солагии Комсомоли Тоҷикистон (1975, 151 с.) ва ғайра. Ин иқдом идомаи мантиқии ҳешро меёфт ва ба ақидаи аксари муҳаққиқон ҳадафрас ҳам буд.

Вижагии нишондиҳандаҳои библиографии ин давра дар он буд, ки доираи инъикоси худро рангоранг ва сермазмун гардонид, чанбаи фарогирии ҳешро васеъ менамояд. Мисоли зерин метавонад далели гуфтаҳои мо гардад. Яке аз библиографони варзидаи ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ Р.О. Талман талаботи ҳамарӯзаӣ хонандагон ва мавзӯоти рӯзномаҳоро омӯхта, нишондиҳандаи «Шаҳрҳои Тоҷикистон. Нишондиҳандаи адабиёт» [«Города Таджикистана. Указ. литературы»] (1967, 88 с.) [71, С. 470, 475], таҳия намуд, ки дар он адабиёт оид ба шаҳрҳои бузурги ҷумҳурӣ гирд оварда шудааст.

Масъалаи тарбияи маънавии хурдсолон ва чавонон дар мадди аввали фаъолияти библиографон қарор дошт, аз ин рӯ, ба миён омадани нишондиҳанда ва ёддоштҳои «Адабиёти бадеӣ ва бачагона. Феҳрасти тавсифдор» [«Художественная и детская литература. Аннот. каталог»] (1963, 30 с.) [70, С. 327] аз ҷониби Вазорати фарҳанг дар ҳамкорӣ бо Муассисаи савдои китоб ва ду дастури ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ: «Барои шумо бачаҳо. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» [«Для вас дети. Реком. указ. лит.»] (1975, 75 с.) [71, С. 468] ва «Ба мактаб тайёр кардани кӯдак. Ёддошт» [«Подготовка ребенка к школе. Памятка»] (1971, 6 с.) [71, С. 466] ва ғайра ба таъбир расиданд.

Қисми махсуси библиографияи дурнаморо дар ҶШС Тоҷикистон нақшаҳои тақвимии нашриётҳо ташкил менамуданд. Раванди омодаسازی ва паҳнкунии нақшаҳои тақвимии нашриёт, асосан, аз ҷониби нашриётҳо ба мақсади шиносонидани китобдорон ва китобфурушони ҷумҳурӣ бо китобҳои дар оянда интизоршаванда буда, тавассути он моли худро ба маърази фуруш манзур менамуданд ва ба ин восита китобдорон низ он адабиётро, ки ба он ниёз

доштанд саривақт фармоиш медоданд ва ба даст меоварданд. Ин нақшаҳо аз ҷониби нашриётҳои «Ирфон. Нақшаи мавзӯӣ. Тавсифдор» (1967 – 1975) [71, С. 469]; нашриёти «Маориф. Нақшаи наشري адабиёт. Барои соли 1968» (1967 – 1975 гг.) [71, С. 469]; нашриёти «Дониш. Нақшаи мавзӯии наشري АИ ҶШС Тоҷикистон. Тавсифдор» (1967 – 1975) [71, С. 471] ҳамасола, пешақӣ интишор мегаштанд. Аз ин рӯ, пурракунии фонди китобхонаҳои ҷумҳурӣ бисёр ҳам хуб ба роҳ монда шуда, аксаран китобҳои тозанаشر тавассути Корхонаҳои таъминоти китоб: Коллектори китобхонаҳо ва Савдо ва таъминоти китоб ба китобхонаҳои ҷумҳурӣ саривақт дастрас мегардид.

Маълумоте, ки аз «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст. 1967 – 1975» бармеояд, библиографияи тиб дар ҷумҳурӣ рӯз аз рӯз раванқ меёфт. Саҳми Вазорати тандурустӣ, Китобхонаи марказии илмии тиббӣ ва пажӯҳишгоҳҳои соҳавӣ дар ташаккулёбии ва рушди бемайлони библиографияи тиб ниҳоят бузург аст. Нишондиҳандаҳои зиёде дар давраи таҳқиқоти мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд, ки қисми бештари онҳоро феҳристҳои бунёди ташкил менамояд. Аз ҷумла, нишондиҳандаҳои «Библиографияи асарҳои ватанӣ оид ба системаи асаб» [«Библиография отечественных работ по лимфатической системе»] (1969, 133 с. (3799-4850); боз ҳамин: (1973, 170 с. (4851-6204) [71, С. 476]; «Табларзаи бавосири қримӣ. Нишондиҳандаи библиографии адабиёти ватанӣ ва хоричӣ» [«Крымская геморрагическая лихорадка. Библиогр. указ. отеч. и иностр. литературы. (1944 – 1972 гг.)»] (1973, 149 с.) [71, С. 475]; «Библиографияи настриҳои Донишкадаи давлатии тиббии ба номи Абӯалӣ ибни Сино. (1940-1970)» [«Библиография изданий Таджикского государственного медицинского института имени Абуали ибн-Сино. (1940 – 1970 гг.)»] (1970, 89 с.) [71, С. 473-474]; «Библиографияи адабиёти ватанӣ оид ба лимфогранулематоз» [«Библиография отечественной литературы по лимфогранулематозу. (1866 – 1966 гг.)»] (1970, 163 с.) [71, С. 472] ва дигар нишондиҳандаҳои универсалӣ ва ё бахшида ба самтҳои муайяни тиб дар Тоҷикистон: «Тиб дар Тоҷикистон. Нишондиҳандаи

библиографӣ» [«Медицина в Таджикистане. Библиогр. указатель»] (1969) [71, С. 474]; «Норасоии чигар. Нишондиҳандаи адабиёти ватанӣ. Мавод барои намоиши китобҳо» [«Недостаточность печени. Указ. отеч. литературы. Материалы к выставке литературы»] (1969, 45 с.) [71, С. 474]; «Ивазнамоии узвҳо ва бофтаҳо. Нишондиҳандаи библиографӣ бахшида ба намоиши китобҳо» [«Пересадка органов и тканей. (Библиогр. указ. к выставке литературы)»] (1971, 51 с.) [71, С. 475] ва ғайра.

Дар ин давра нисбат ба дигар соҳаҳо инишофи кишоварзӣ бештар ба назар мерасид. Таваҷҷуҳи Ҳокимияти Шӯравӣ ва Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон ба ин соҳаи ҳаётан муҳим барои ҷумҳурӣ рӯз аз рӯз меафзуд ва маблағҳои зиёде барои рушду такомули он чудо карда мешуд. Заминҳои асрҳо бекорҳобида ба кор дароварда шуда, ҷӯлу биёбонҳо тавассути кандани каналҳои калони обгузар обёрӣ карда мешуд ва аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ бо кор таъмин мегардид. Заминҳое, ки аз тепаҳо иборат буданд ҳамвор карда шуда, ба заминҳое, ки дар баландиҳо ҷойгир буданд тавассути кубурҳои мелиоративӣ обёрӣ ва дар аксари онҳо зироатҳои техникӣ, хусусан як навъи маъмулу стратегии он, яъне пахта кишт карда мешуд. Колхозу совхозҳо бо техника, сӯзишворӣ, тухмиҳои хушсифат ва доруҳои минералӣ саривақт таъмин карда шуда, ба деҳқонон шароити хуби корӣ муҳайё карда мешуд. Дар заминҳои навро, ки одамон намезистанд, аз деҳоти кӯҳистони ҷумҳурӣ муҳочирони корӣ оварда шуда, барои онҳо шароити зиндагиву кор тайёр мегардид, то ин ки онҳо дашту биёбонҳоро ободу зебо гардонанд. Дар қатори дигар муассисаҳои иҷтимоию фарҳангӣ, биноҳои нави китобхонаҳо ва қасрҳои фарҳанг сохта мешуд. Талаботи рӯзмарраи кормандони соҳаи кишоварзиро ба назар гирифта, аз ҷониби китобхонаҳои марказии ҷумҳурӣ дастурамалҳои корӣ барои китобхонаҳои деҳот омода мешуданд ва дар асоси онҳо китобдорон фаъолияти худро самаранок ба роҳ мемонданд. Китобхонаҳо дар навбати худ саҳми назаррас дар ҳалли масоили мавҷудаи соҳа мегузоштанд. Онҳо рӯйхати китобҳо, нишондиҳандаҳо оид ба масоили мубрами соҳа омода намуда, қори душвори деҳқононро осон менамуданд. Дар ин самт саҳми Китобхонаи таҷрибаи илмии кишоварзӣ

Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистон на танҳо дар таъмини адабиёт барои омода намудани мутахассисон, омӯзгорон ва кормандони илмӣ донишкада, балки дар омода намудани нишондиҳандаҳои библиографӣ барои олимони мутахассисон ва оммаи васеи хонандагон, аз ҷумла, кишоварзони деҳот бисёр ҳам бузург ва бесобиқа аст. Библиографони китобхона дар се самт фаъолияти хешро ба роҳ мондаанд. Якум – омода намудани нишондиҳандаҳо ба ёрии кормандони илмӣ, аспирантон ва омӯзгорони донишкада, дуюм – омода намудани нишондиҳандаҳо ба ёрии оммаи васеи хонандагони соҳаи кишоварзӣ ва аҳолии деҳот, сеюм – омода намудани нишондиҳандаҳои шарҳиҳои библиографӣ бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти олимони варзидаи соҳаи кишоварзӣ.

Онҳо дар самтҳои гуногун фаъолияти пурмаҳсул доштанд. Аз ҷумла:

1. Нишондиҳандаҳо барои олимону унвонҷӯён ва омӯзгорони соҳаи кишоварзӣ ҳамасола омода ва манзур гардонидани мешуданд. Яке аз самтҳои фаъолияти библиографони китобхона оморасозии рӯйхатҳои библиографӣ оид ба самтҳои бунёдии илми кишоварзӣ, соҳаҳои гуногуни он ва пешниҳоди онҳо ба кафедраҳо, лабораторияҳои пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва олимони дар қитъаҳои базавии таҳқиқотии кишоварзӣ фаъолиятнамоянда мебошад. Инчунин библиографон дар таҳияи феҳристи «Нишондиҳандаи библиографии асарҳои олимони ДҚТ. 1948 – 1980» (1981, 76 с.) ва «Зироаткории лалмӣ. Нишондиҳандаи илмӣ-ёрирасони библиографӣ» саҳми назаррас доранд. Ҳамзамон онҳо дар ҳамкорӣ бо ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, ҚМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии соҳавӣ ва Пажӯҳишгоҳи иттилоотии илмию техникии Тоҷикистон як қатор корҳои яққоя ба сомон расониданд, ки натиҷаи онҳо нишондиҳандаҳои иттилоотии библиографӣ, рефератҳои библиографӣ, шарҳу хулосаҳои библиографӣ ва нишондиҳандаҳои тавсифдори илмӣ гардидаанд.

2. Барои оммаи васеи хонандагон дастурҳои ёрирасон: «Навидҳои ҳифзи пахта аз зараррасонҳо ва касалиҳо» (1969,

8 с.) [71, С. 469]; нишондиҳандаи иттилоотии «Навидҳои хифзи пахта аз зараррасонҳо ва касалиҳо. Нишондиҳандаи иттилоотии тавсиявӣ ба ёрии мутахассисон оид ба хифзи растаниҳо» (1969, 28 с.) [71, С. 474]; нишондиҳандаи тавсиявии: «Мубориза алайҳи зараррасонҳо ва касалиҳои мевапарварӣ, зироаткорӣ ва ангурпарварӣ. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1971, 23 с.) [71, С. 469]; нишондиҳандаҳои: «Растаниҳои лубиёӣ дар заминҳои оби. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт»; «Сабзавоткорӣ ва картошкапарварӣ дар Тоҷикистон. Рӯйхати тавсиявии адабиёт»; «Занбуриасалпарварӣ – соҳаи сердаромад. Дастури методӣ ва нишондиҳандаи адабиёт» ва ғайра. Ҳамзамон дар самти таҳияи дастурҳои тавсиявӣ барои мутахассисони соҳаи кишоварзӣ ва оммаи васеи хонандагон ҳамкориҳои библиографони китобхона бо библиографони КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ натиҷаҳои хубе ба бор овард ва он метавонад манбаи таҳқиқҳои оянда қарор дода шавад.

3. Библиографони Китобхонаи таъягоҳи илмии кишоварзӣ як қатор дастурҳои шарҳиҳои библиографӣ бахшида ба олимони варзидаи соҳа омода ва нашр намудаанд. Аз ҷумла, нишондиҳандаҳои шарҳиҳои бахшида ба академикон: «Ғулом Алиевич Алиев», «Иван Сергеевич Авессаломов» ва дигарон. Хотирнишон бояд намуд, ки дар таҳияи дастурҳои шарҳиҳои библиографӣ ҳамкориҳои библиографони китобхона бо КМИ Академияи илмҳо, КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ бисёр ҳам самаранок ва судманд буд.

Тавре дар боло ишора рафт дар КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ аз соли 1964 инҷониб «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон», ки то ба имрӯз бо каме тағйирот нашр мегардад ва рӯйхати иттилоотӣ зери унвони «Адабиёти нав доир ба Тоҷикистон. Рӯйхати ахбороти адабиёт» аз соли 1971 [52, С. 27 – 34; 95, 36 - 42] омода ва дар ҳар се моҳ як маротиба нашр мегашт. Дар он тамоми адабиёти нави ба китобхона воридшаванда оид ба мавзӯ ва соҳаи муайян ҷобачогузошта инъикос карда мешуд. Масалан, силсилаи «Адабиёти нав доир ба Тоҷикистон» аз соли 1971 (3 номгӯй дар соли 1971 ва 4 номгӯй аз соли 1972 то аввали солҳои 90-уми асри ХХ), «Муҳофизати граждани»

аз соли 1972 нашр гардида, дар соли 1972 ду барориш дар як сол ва солҳои минбаъда дар се моҳ як барориш мавриди баҳрабардорӣ қарор мегирифт. Силсилаи «Тарбияи коммунистии меҳнаткашон» аз соли 1971 чор маротиба дар як сол интишор мегашт. Силсилаи мазкур аз рӯи ҷадвали зерин: «Тарбияи одами нав – созандаи ҷаҳони коммунизм», «Тарбия дар анъанаҳои инқилобӣ, ҷангӣ ва меҳнатӣ», «Тарбияи ҳарбӣ – ватандӯстӣ», «Тарбия дар асоси ғояҳои интернационализми пролетарӣ ва ватандӯстии советӣ», «Тарбияи маънавий», «Тарбияи ҳуқуқӣ», «Тарбияи экологӣ», «Тарбияи эстетикӣ» ва ғайра.

Силсилаи «Адабиёти нав оид ба геология» аз соли 1971 омода ва интишор мегардад. Барориши якум соли 1971 ва 3 барориш дар соли 1972 ва минбаъд дар ҳар семоҳа як маротиба интишор мегашт, то соли 1975 [52; 95].

Силсилаи «Адабиёти нав доир ба илмҳои педагогӣ ва маорифи халқ» аз соли 1972 мебарояд ва дар соли 1972 3 барориш, аз соли 1973 ҳамасола чор барориши он манзури хонандагон мегашт. Силсилаи «Адабиёти нав оид ба маданият ва санъати РСС Тоҷикистон» аз соли 1977 шаш барориш дар як сол ва аз соли 1979 чор маротиба дар як сол интишор мегашт.

Шуъбаи адабиёти хориҷии ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ нишондиҳандаи «Тоҷикистон дар адабиёти забонҳои хориҷӣ» ки дар бораи он мо дар боло гуфта гузаштем омода ва нашр мекунад. Ҳамзамон ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ рӯйхатҳои тавсиявии «Устои бузурги ғазал» бахшида ба 650 - солагии рӯзи таваллуди Ҳофиз Шерозӣ (1971, 8 с.), «Сарояндаи бузурги халқи рус» ба муносибати 150-солагии рӯзи таваллуди Н. А. Некрасов (1971, 4 с.), «Н. С. Тихонов» бахшида ба 75 - солагии рӯзи таваллуд (1971, 3 с.), «А. А. Фадеев» бахшида ба 70 - солагии рӯзи таваллуд (1971, 3 с.), «Валентин Петрович Катаев» бахшида ба 75 - солагии рӯзи таваллуд (1972, 3 с.), «Нависандаи маъруфи советӣ» бахшида ба 80 - солагии К.А. Федин (1972, 4 с.), «Шоирӣ барҷастаи Шарқ», ба муносибати 700 - солагии Амир Хусрави Дехлавӣ (1972, 7 с.), «Синфи қорғар дар адабиёти бадеии тоҷик» (1972, 5 с.), «Донишҳои иқтисодӣ ба омма» (1972, 33 с.), «Иттифоқи Советӣ – дӯстии халқҳои баробарҳуқуқ» бахшида ба 50 солагии

ташкилѐбии ИЧШС (1972, 42 с.), «Қахрамони асосӣ – коргар» (1972, 14 с.), «Мубориза ба муқобили бадмастӣ ва майзадагӣ» (1972, 4 с.), «Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии ҷавонон» (1972, 21 с.), «Ташкилоти пионерии ба номи В.И. Ленин» (1972, 27 с.), «Қувваи тавоноӣ ташаббуси бузурги ленинӣ», дар бораи мусобиқаи сотсиалистӣ (1972, 14 с.), «Боғдорӣ ва тоқпарварии лалмӣ. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1973, 10 с.), «Вилти пахта. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1973, 23 с.), «Ҳамеша ба меҳнат ва ҳифзи ИЧШС тайёр». Рӯйхати тавсиявии адабиёт 1959 – 1973 (1973, 13 с.), «Табиат, ҷамъият ва дин. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1973, 18 с.), «Ба пешвози интиҳоботи Шӯрои Олии ИЧШС» (1974, 24 с.), «Донишҳои ҳуқуқӣ барои ҷавонон» (1974, 15 с.), «Адабиёт ба нақшаи таҳминии таълимии донишгоҳи маданият» (1974, 59 с.), «Донишгоҳҳои халқӣ – сарчашмаи дониш» (1974, 8 с.), «Қахрамонони меҳнати сотсиалистӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1974, 42 с.), «Университетҳои халқӣ – манбаи дониш. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1974, 8 с.), «Мубориза ба муқобили урфу одатҳои дини ислом. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1975, 11 с.), «Ба пешвози Съезди XXV ҲКИШ ва съезди XVIII ҲК Тоҷикистон» (1975, 36 с.), «Шаҳрҳои қахрамон», бахшида ба 30-юмин солгарди ғалаба бар фашизми Германия (1975, 31 с.), «Нигоҳубин ва парвариши чорво. Рӯйхати тавсиявӣ» (1975, 21 с.), «Бо Соли нав» (1975, 9 с.), «Самаранокии истифодабарии нуриҳои маданӣ дар пахтакорӣ. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1976, 20 с.), «Муҳофизати табиат. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1976, 25 с.), «Қахрамони асосӣ – коргар» (1977, 20 с.), «Тоҷикистон дар Ҷанги Бузурги Ватании Иттифоқи Советӣ (солҳои 1941 – 1945). Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1975, 88 с.), «1975 – Соли байналхалқии занон. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1975, 87 с.), «Бо роҳи Ленин. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1977, 83 с.), «60 – сол дар зери байрақи Октябри Кабир. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1977, 144 с.), «Китобхона ба ёрии лекторон – пропагандистон. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1978, 24 с.), «Олимпиада – 80. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1978, 44 с.), «Сиёсати аграрии партия дар амал. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1978, 32 с.), «Қонуни асосии ҳаёти мо [Конститутсияи нави ИЧШС ва конститутсияи ҶШС Тоҷикистон]. Рӯйхати

тавсиявии адабиёт» (1978, 31 с.), «Ленин ва Тоҷикистон. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1978, 32 с.), «Қадамҳои «Эстафетаи коргарӣ». Нишондиҳандаи адабиёт» (1979, 26 с.), «Оила ва мактаб. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1979, 48 с.), «Театри драмавии ба номи Абулқосим Лоҳутӣ. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» ба муносибати 50 - солагии ташкилбӣ. (1979, 12 с.), «Кори маълумотӣ-библиографӣ ва иттилоотӣ дар низоми марказонидашуда. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1979, 26 с.), «Устодони балети тоҷик Малика Собирова ва Музаффар Бурҳонов. Нишондиҳандаи библиографӣ», «Тачрибаи пешқадами ташкили меҳнат дар саноат ва хочагии кишлоқ. Нишондиҳандаи адабиёт» (1980, 28 с.), «Никоҳ ва оила. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1980, 16 с.) [52; 95], «Олим ва мутафаккири барҷастаи Шарқ. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1980, 31 с.) ба муносибати 1000 - солагии Абӯалӣ ибни Сино, «Ба ёрии университетҳои маданият. Адабиёт доир ба плани намунавии таълим» (1981, 57 с.), «Нуриҳои маданӣ ба киштзор – омили самаранокии замин. Рӯйхати тавсиявии адабиёт» (1981, 14 с.), «Тарбияи маънавии ҷавонон. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт» (1981, 51 с.), «Ватани бузурги мо. Нишондиҳандаи адабиёт» (1982, 41 с.) бахшида ба 60 - солагии ташкилбӣи ИҶШС ва ғайра.

Нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасони тарҷеии ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ аз қабиле Ҷӯраев С. «Стансияи электрикии обии Норақ. Нишондиҳандаи адабиёт 1960 – 1970» (1974, 94 с.), Раҳматуллоева С.Х. Адабиёти мамлакатҳои хориҷӣ ба забони тоҷикӣ. 1930 – 1970» (1976, 240 с.), Юнусов А. «Таърихи забоншиносии тоҷик. Нишондиҳандаи адабиёт солҳои 1861 – 1971» (1981, 262 с.), «Шоир аз Боме Ҷаҳон. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт» бахшида ба 70 - солагии Мирсаид Миршакар (1982, 22 с.), «Наشري Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Фирдавсӣ. Нишондиҳандаи библиографӣ 1940 – 1972» (1973, 82 с.), «Адабиёти бадеӣ ба ёрии омӯзандагонии таърихи ҶШС Тоҷикистон. Нишондиҳандаи библиографӣ» [«Художественная литература в помощь изучающим историю Таджикской ССР»] (1977, 55 с.) дар ҳамкориҳои Китобхонаи илмӣи ДДТ ба номи В.И. Ленин ва ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, В.Г. Белан «Шарқ: Китобҳои бо

забони хориҷии шуъбаи адабиёти хориҷӣ. Фехраст. Солҳои 1966 – 1975» (1976 – 1981). Қ. 1. Рақамҳои тартибии №1 – 1001, (1976, 167 с.) [«Восток: Книга на иностранных языках отдела иностранной литературы. Каталог. 1966 – 1975 гг.» (1976 – 1981). Ч. 1. № 1 – 1001, 1976, 167 с.] Қ. 2. Рақамҳои тартибии №1002 – 1954 [Ч. 2. № 1002 – 1954], (1979, 180 с.), Қ. 3. Рақамҳои тартибии №1955 – 3101 [Ч. 3. № 1955 – 3101] (1981, 204 с.), Қ. 4. Рақамҳои тартибии № 3102 – 3638, [Ч. 4. № 3102 – 3638] (1981, 163 с.), В.Г. Белан «Тоҷикистон дар адабиёти забонҳои хориҷӣ. 1971 – 1975. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт» Қ. 1 – 3 (1978, 623 с.) [«Таджикистан в литературе на иностранных языках. 1971 – 1975. Аннотир. указ. лит.» Ч. 1 – 3. (1978, 623 с.)], Кароматуллоева Н. «Тоҷикистон дар матбуоти Эрон ва Афғонистон. Нишондиҳандаи адабиёт (1961 – 1970 гг.)» (1976, 108 с.), Кароматуллоева Н. «Фехрасти дастнависҳои тоҷикӣ - форсии Китобхонаи давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ», Ч. 2 [72 дастнавис] (1978, 208 с.) [дар соли 1971 «Фехрасти дастнависҳои тоҷикӣ - форсии Китобхонаи давлатии ҶШС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ», Ч. 1 аз чоп баромад, ки дар он номгуӣ 132 дастнависи ҷолиб инъикос гашта буданд], Козырева Л. «Кори китобдорӣ дар Тоҷикистон: Таърихи китоб. Матбуот. Кори китобдорӣ. Библиографияшиносӣ. 1924 – 1974. Нишондиҳандаи библиографӣ» [«Книжное дело Таджикистана: История книги. Печать. Библиотечное дело. Библиографоведение. 1924 – 1974. Библ. указатель»] (1980, 302 с.) [52; 95].

Хотирнишон бояд намуд, ки бо заҳмати библиографон ва методистони КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавӣ як зумра дастурҳои библиографияро методӣ, аз ҷумла: «Китобхонашиносӣ, Библиография ва матбуоти Тоҷикистон. Нишондиҳандаи библиографӣ. 1924 – 1974 / Тартибдиҳандагон А. Болтабоева, М. Ақобирова; Мухаррир Р. Шарофов» ва «Комплекси территориявию истехсолии Чануби Тоҷикистон. Қисми I. ГЭС-и Норақ. 1971 – 1980 / Тартибдиҳандагон Х.Н. Исомуддинова, З. Умурбоева, А.А. Прилипко, Х. Арбובה, З. Содикова; Мухаррир И.С. Норқаллаев» ва ғайра ба чоп омода гардида буданд.

Омузишу таҳлили маводи библиографии интишоршуда ҳаминро нишон дод, ки дарҳақиқат библиографони тоҷик бо

дастгирии библиографони рус ва чумхуриҳои бародари Шӯравӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил гаштаанд. Мо далели гуфтаҳои болоро дар дастурҳои зиёди офаридаи библиографони тоҷик дар ҳамкорӣ бо библиографони ғайритоҷики чумхурӣ бараъло эҳсос менамоем ва саҳми ҳар яки онҳо дар ташаккули библиографияи тоҷик кадр мегардад. Мо дар ин рисола наметавонем оид ба ҳамаи дастовардҳои библиографони тоҷик маълумоти пурра манзур намоем. Аз ин рӯ, хотирнишон менамоем, ки фаъолияти библиографии аксарияти китобхонаҳои соҳавии Пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотии низоми Академияи улум ва Академияҳои соҳавӣ (Пажӯҳишгоҳҳои Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Академияи кишоварзӣ, Академияи тандурустӣ, китобхонаҳои илмӣ-универсалӣ, илмӣ-соҳавии донишгоҳу донишқадаҳои алоҳидаи чумхурӣ, Марказҳои иттилоотии илмию техникӣ ва дақиқ, табиатшиносиву зоология, биологияю гидрология, адабиёту ҷомеашиносӣ, омӯзгориву фалсафа, тиб ва химия, таъриху фарҳанг, ситорашиносиву кайҳоншиносӣ, мероси хаттӣ забонҳои гуногун) ва ғайра, берун аз таҳқиқоти мо мондаанд. Мисоли равшани он аз мадди назар дур мондани маҳсулоти иттилоотӣ библиографияи аз ҷониби Пажӯҳишгоҳи илмию тадқиқотии иттилоотии илмию техникӣ Тоҷикистон (ТаджикНИИНТИ) интишоршуда мебошад, ки намунаҳои бароришҳои ҷорӣ, реферативӣ, хулосаҳоро дар самтҳои гуногуни илму техника, ки зиёда аз садҳо номгӯи маҳсулоти иттилоотӣ библиографиро фарогир аст, низ берун аз таҳқиқот мондааст. Танҳо барои номбар намудани унвони дастурҳои библиографияи нашршуда, мумкин аст мақолаи мо метавонист даҳҳо маротиба ҳаҷман биафзояд ва ба ақидаи мо он чи ки мо таҳлил намудем ҳамчун оина рушди соҳаро дар солҳои 60-уми асри XX ва то солҳои 80-уми асри XX бараъло ифшо менамояд ва мутмаинем, ки муҳаққиқони дигар бо роҳи усулҳои наву омилҳои инноватсионӣ тамоми маҳсулоти интишорнамудаи библиографияи китобхонаҳо, марказҳои илмию иттилоотии чумхурӣ ва шахсони алоҳидаро дақиқан мавриди омӯзиш ва натиҷагирӣ қарор хоҳанд дод.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки библиографияи тоҷик аз солҳои 60-уми асри XX рӯ ба тараққӣ мениҳад ва

он ҳамчун соҳаи алоҳидаи фаъолияти илмиву амалӣ дар ҷумҳурӣ ташаккул меёбад. Муассисаҳои зиёди иттилоотию библиографӣ ба монанди «Палатаи китобҳо» – маркази библиографияи давлатӣ, КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ – маркази библиографияи тавсиявӣ ва КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон ҳамчун маркази библиографияи илмӣ ва марказҳои зиёди универсалӣ китобхонаи илмӣ универсалии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин, китобхонаи илмӣ Донишкадаи давлатии омӯзгории ба номи Т.Г. Шевченко, марказҳои соҳавӣ ба монанди Китобхонаи таърихӣ ва илмӣ кишоварзии Донишкадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон, Китобхонаи илмӣ тиббии Донишкадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ва ғайраҳо фаъолияти пурмаҳсули эҷодии иттилоотию библиографӣ доштанд.

Саҳми китобхонаҳо ва библиографони ҳирфай дар таъминоти рушди муназзами иттилоотии хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон бузург аст. Хусусан КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Китобхонаи таърихӣ ва илмӣ кишоварзии Донишкадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ва дигарҳо бе муҳобот саҳми назаррас ва таърихӣ доранд. Агар КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар таҳияи дастурҳои тавсиявӣ барои оммаи васеи хонандагон саҳмгузор бошад, пас КМИ ба номи И. Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастурҳои илмию шарҳиҳои хеш ба рушди бемайлоии илми тоҷик заминаи мустаҳкам гузоштааст, Китобхонаи таърихӣ ва илмӣ кишоварзии Донишкадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон дар омода намудани мутахассисони хоҷагии қишлоқ ва беҳ сохтани фаъолияти илмиву амалии кишоварзони ҷумҳурӣ саҳми бесобиқа дорад.

Ба ақидаи мо ташаккулёбии фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ, хусусан пайдоишу такмилёбии қисми назариявии он бо дастгирии бевоситаи библиографони рус анҷом мепазирад. Дар ин давра заминаи асосии рушди минбаъдаи библиографияи тоҷик гузошта мешавад. Ба ин қабули як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ аз қабили

қарори КМ ИҶШС «Беҳтарнамоии мавқеи китобхонаҳо дар тарбияи коммунистии меҳнаткашон ва прогресси илмию техники» (соли 1974) мавқеи ҳалқунанда дошта, вазифаҳои беҳтарнамоии самара ва сифати фаъолияти библиографиро дар мадди аввал гузошта буд. Хусусан таъсири қарори соли 1974 дар марказонидани китобхонаҳои ҶШС Тоҷикистон хуб арзёбӣ мегашт. Тавассути амалигардии қарори номбурда тамоми китобхонаҳои деҳот фаъолияти хешро беҳтар намуданд, таъминоти онҳо бо адабиёти нав пурзӯр гашта, имконияти истифода аз фонд ва феҳрастҳои марказонидашудаи китобхонаҳои бузург ва хадамоти маълумотӣ-библиографии китобхонаҳои марказии ноҳиявӣ ва шаҳрӣ пайдо шуд. Низоми густурдаи абонементи байникитобхонавӣ имконияти фаровон ба ҳамаи китобхонаҳои дуру наздик ба миён овард, тавассути он аҳолии деҳот бемонеа аз фонди китобхонаҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ фаровон истифода мебуданд. Низоми хадамоти Интихобан пахнамоии иттилоот (ИПИ) ва Хадамоти тафриқавии хонандагон (ХТХ) на танҳо дар китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ, балки дар вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳо низ мавриди амал қарор мегирифт.

Мақоми ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар ин низоми густурда бисёр ҳам бузург буд ва тамоми фаъолияти ҳамохангсозии фаъолияти китобхонаҳо ва назорати библиографии онҳо ба души ин муассиса гузошта шуда буд. Ҳамзамон роҳбарии назорати фаъолияти китобхонаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва деҳотӣ аз кормандони ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ фаъолияти илмию методӣ ва амалии зиёдеро тақозо менамуд. Бо вучуди он шуъбаҳои ҷудоғонаи китобхона дастурҳои роҳбарикунандаву меъёрӣ, методиву библиографӣ, маълумотиву хадамотиро дар шакли сценарияву нақшаи чорабиниҳо, намоиши китобиву шарҳу хулосаҳо ва ғайра омода ва дастраси китобхонаҳои оммавӣ менамуд. Беҳ намудани фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ тавассути ҳамохангсозии фаъолияти китобхонаҳо ва ба низом даровардани ҳамкориҳои байникитобхонавӣ муассисаҳои илмӣ бо иттилооти библиографӣ сарукордошта ва библиографони алоҳида ба даст меомад.

БОБИ СЕЮМ. БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК ДАР СОЛҲОИ 1980 – 1991

Библиографияи советии тоҷик дар солҳои 80-уми асри XX ба дараҷаи баланди таракқиёти хеш расида буд. Заминаи асосии рушди библиография дар солҳои 60 – 70-уми асри XX гузошта шуда буд. Зеро дар ин давра ҳуҷҷатгузориҳои ҷаҳонӣ гуногуни китобдориву библиографӣ ба танзим дароварда шуда, низоми муайяне дар соҳа ба танзим дароварда мешавад, аз ҷумла, санадҳои муҳими меъёриву ҳуқуқӣ, низоминомаву барномаҳо, қоидаву стандартҳо, дастурамалҳои корӣ, ёддошту услубҳои асосӣ ва ғайра дар тамоми китобхонаҳои ҷумҳурӣ ворид карда мешуданд.

Талаботи рӯзафзунӣ китобхонаҳоро ба назар гирифта, ба омода намоем мутахассисони маҳаллӣ тавачҷӯх зоҳир карда мешавад. Гарчанде яке аз нахустин муассисаҳои бузурги миёнаи касбии китобдорӣ ҷумҳурӣ – Омӯзишгоҳи ҷумҳуриявии маданияву маърифатӣ (аз соли 1992 Омӯзишгоҳи ҷумҳуриявии фарҳанг ба номи Ҷ. Бӯйдоқов) ба ҷаҳонӣ оғоз намуда бошад ҳам, он танҳо дар солҳои 80-уми асри XX байни аҳоли шухратёр мегардад ва дар як муддати начандон бузург (яъне солҳои 80-уми асри XX) беш аз 1000 мутахассисони маълумоти миёнаи касбии китобдориро дар қатори дигар тахассусҳои фарҳанг ва санъат тайёр намудааст. Аксарияти қуллӣ хатмқунандагонӣ он саҳми назаррасӣ хешро дар рушду такомули соҳаи китобдорӣ ва библиографияи тоҷик гузоштаанд. Бавижа ба рушди библиографияи тоҷик таъсиси шуъбаи китобдорӣ дар факултаи фарҳанги Донишқадаи давлатии омӯзгорӣ ба номи Т. Г. Шевченко дар охири солҳои 60-уми асри XX, баъдтар қушодашавии факултаи китобдорӣ дар ДДСТ ба номи Мирзо Турсунзода аввалҳои солҳои 70-ум, ки дар он ҷо самти асосии тайёрнамоии мутахассисон тахассусҳои соҳавӣ оид ба китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ буд. Устодони нахустини факулта аз ҳисоби олимон ва мутахассисони соҳибмалакаи КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо, КИМТ Донишқадаи давлатии тиббии Тоҷикистон, КМИ Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин, КТИК Донишқадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ва ғайра буданд.

Дар ташаккули минбаъдаи факултаи китобдорӣ сахми омӯзгорон Р. Шарофзода, А.Ҳ. Раҳимов, С.И. Сулаймонов, С. Ғоибназаров, В. Михелева, Л. В. Турсунова, З. И. Шораҳматов, Г. Мушеев, Н. А. Сайфулина, Ш. К. Тошев, С. Х. Шосаидов, С. Муҳиддинов, Б. С. Холов ва дигарон бузург мебошад. Бо кӯшишу ғайрати онҳо китобҳои дарсӣ, дастурҳои асосии таълимию методӣ омода гашта, базаи илмию таълимӣ барои тайёрнамоии мутахассисони ҷавон муҳайё карда мешуд. Муҳимияти давраи мазкур боз дар он буд, ки бо ёрии бегаразонаи олимони китобхонашиносии рус як зумра омӯзгорон ва олимони ҷавони тоҷик А. Ҳ. Раҳимов, С. И. Сулаймонов, Ҷ. Шерматов, Ш. К. Тошев, С. Х. Шосаидов, З. И. Шораҳматов, С. Р. Муҳиддинов дар аспирантураҳои Донишкадаҳои давлатии фарҳанги Маскав ва Ленинград ба ҳайси унвонҷӯ таҳсил ва бомуваффақият дифои рисола намуданд.

Ҳамзамон факултаи китобдорӣ Донишкадаи давлатии фарҳанги Маскавро донишҷӯён М. Ақобирова, Қ. Давлатов, А. Ёров, Ҷ. Раҷабов, Г. Б. Маҳмудов, А.Т. Файзуллоев, Х. Х. Ҳусейнов, Қ. Б. Бӯриев, Л. Ҷӯраева, Б. И. Файзуллоев, З. Муҳиддинов, Ю. Муҳаббатов, Қ. Комилов, А. Кенчаев, М. Холназаров бомуваффақият хатм намуда, ҳаёти касбии худро ба ҳайси омӯзгор ва ё китобдори ҷавон дар факултаи китобдорӣ ДДСТ ба номи Мирзо Турсунзода ва ё дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ пайвастанд. Гурӯҳҳои нави ҷавонони донишҷӯ омӯзиши касби китобдориро дар ин донишкадаи бонуфуз идома медиҳанд. Мутахассисони ҷавон дар қатори олимони мутахассисони собиқадори соҳа супоришҳои дарпешистодаро бо сари баланд иҷро менамуданд ва дар беҳдошти вазъи китобдориро иттилоотии ҷумҳурӣ қувваю заковати хешро дарёғ намедоштанд. Онҳо доимо кӯшиш ба харҷ медоданд, ки дар тарбияи мутахассисони ҷавон, баланд бардоштани донишу малакаи касбии онҳо сахми худро гузоранд.

Тавре ки маълум аст, охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-уми асри ХХ диққати асосӣ ба марказонидани низоми китобдорӣ дар ИҶШС ва ҶШС Тоҷикистон равона карда шуда буд ва дар ҷумҳурӣ барои иҷрои ин вазифаи ҳаётан муҳим мутахассисони соҳибмалака ва соҳиби

донишҳои касбӣ зарур буд. Китобдорон ва библиографони тоҷик дар як муддати кӯтоҳ тавонистанд масъалаи мазкурро тавассути тайёрнамоии кадрҳои ҷавон ва баргузориҳои курсҳои сайёри кӯтоҳмуддати омӯзишӣ дар китобхонаҳои минтақаҳои гуногуни кишвар заминаи ҳалли онро муҳайё намоянд. Дар аввали солҳои 80-уми асри ХХ аллакай аксарияти китобхонаҳои минтақаҳои дуру наздик ба низоми китобхонаҳои марказонидашуда ворид гашта, эҳтиёҷоти хонандагони худро тавассути истифода аз захираҳои ғании китобхонаҳои бузурги кишвар қонеъ намоянд. Баҳри дастрасии омма ба захираҳои бою рангини фарҳангу маънавияти аҷдодиву башарӣ китобхонаҳо ягона муассисаҳои буданд, ки аз он оммаи васеи хонандагон баҳравар мегаштанд ва ҳамзамон тавассути фаъолияти пурмахсули китобдор бо иттилооти рӯзмарра ошноӣ пайдо намуда, аз ин ғизои илмию фарҳангӣ ва ғоявӣ манфиат мебурданд. Дар адабиёти илмӣ ҳамин давра «Китобхона ҳамчун муассисаи ғоявӣ ва илмӣ-иттилоотӣ буд, ки талаботи иттилоотии ҷомеаро бо маводи ҷопӣ ва барандагони гуногуни иттилоот таъмин менамуд» [120]. Китобдоронро зарур буд, ки ҳуҷҷатҳои идорӣ, дастурамалҳои корӣ, низомномаҳо, оинномаҳо, қоидаҳо, маводи бақайдгирӣ, нақшаҳо ва ҳисоботҳо, буча ва сметаи китобхонаҳои деҳотӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявиро аз нав дида баромада тағйиротҳои заруриро мутобиқ ба талаботи низоми марказонидашудаи китобхонаҳо ворид намоянд, ки ин кор то солҳои 90-уми асри ХХ идома меёбад. Ин яке аз бузургтарин тағйирот дар фаъолияти низоми китобдорӣ Иттиҳоди Шӯравӣ буд ва натиҷаи он ба низоми марказонидашуда ворид намудани тамоми китобхонаҳои мамлакат буд.

Чун пештара назорати умумии тамоми китобхонаҳои оммавӣ дар ҷумҳурӣ ба души Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявӣ ба номи Фирдавсӣ вогузошта шуда буд. ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ дар ҳамкорӣ бо Китобхонаи давлатии ИҶШС ба номи В. И. Ленин коркарди тамоми дастурамалҳои кориро оид ба вориднамоии тағйиротҳои низоми нави марказонидани китобхонаҳоро дар сатҳи ҷумҳурӣ ба уҳда дошт. Ҳамзамон аз ҳисоби китобдорони

таҷрибадор ва соҳибмалака гурӯҳи корӣ оид ба низоми нави марказонидани китобхонаҳои ҷумҳурӣ дар вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳо қорҳои фаҳмондадиҳиро ба монанди семинарҳо, курсҳои кӯтоҳмуддат ва дар доираи курсҳои бозомӯзии касбӣ ба китобдорон моҳият ва зарурати онро тарғиб менамуданд. Низоми китобхонаҳои марказонидашуда на танҳо қори китобдоронро беҳтар намуд, балки ба рушди фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳо мусоидат кард. Китобдори ноҳиявӣ ва ё деҳотӣ акнун барои китоби зарурӣ тасвири библиографии онро бо нусхаи фармоиши пуркардашуда ва ё рӯйхати адабиёти заруриро ба он илова намуда, барои дарёфти ҳарчи зудтари он ба дигар китобхонаҳо ирсол менамуд. Азбаски дар ин давра оид ба аксари соҳаҳои илмиву амалии ҷумҳурӣ дастурҳои библиографӣ омода мешуданд ва нусхаҳои ҳатмии ин дастурҳо ба китобхонаҳои кишвар дастрас карда шуда, пажӯҳиши адабиёти зарурӣ ва муайяннамоии макони асосии ҷойгиршавии он барои китобдорон душвор набуд.

Ҳамзамон марказҳои нави библиографӣ ва иттилоотӣ ташаккул меёфтанд, ки аз ҷониби онҳо бароришҳои иттилоотию библиографии очил, маҷаллаҳои реферативӣ бахшида ба мавзӯҳои муҳими илмию амалӣ дар ҷумҳурӣ таҳия мегаштанд. Намунаи барҷастаи онро мо дар созмондиҳии Пажӯҳишгоҳи илмию тадқиқотии иттилоотии илмию техникии Тоҷикистон (ТаджикНИИНТИ) мебинем, ки фаъолияти пурсамари худро дар солҳои 80-уми асри ХХ бомуваффақият идома меод. Пажӯҳишгоҳи мазкур аз рӯйи имконият ва иқтидори мавҷудаи илмию таҳассусӣ дар таҳияи маҷаллаҳои реферативӣ, нашрияҳои библиографии дурнамо, очил, ҷорӣ ва тарҷеӣ омода ва дастраси Пажӯҳишгоҳҳо, марказҳои илмию иттилоотӣ, китобхонаҳо ва ғайра мегардонид.

Дар баробари ин марказҳои зиёди соҳавии илмию амалӣ, китобдорию иттилоотӣ ба монанди Пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотӣ, китобхонаҳо ва марказҳои иттилоотии соҳавӣ ба фаъолияти библиографӣ ҷалб карда шуда, саҳми назаррас дар рушди библиографияи илмию ёрирасон, касбию истехсолӣ ва тавсиявӣ мегузоштанд. Аз ҷумла, онҳо дар таҳияи дастурҳои беназири универсалӣ, мавзӯӣ, соҳавӣ,

кишваршиносӣ ва шарҳиҳоли бесобиқа буданд. Аз ин рӯ, бо иттилооти библиографӣ на танҳо гурӯҳҳои хурди аҳоли балки аксари кулли эҳтиҷмандон саривақт таъмин карда мешуданд. Муштариеҳои марказҳои иттилоотии библиографӣ ва китобхонаҳо тавассути низоми хадомотии Интихобан паҳннамоеи иттилоот (ИПИ) ва Хадомоти тафриқавии хонандагон (ХТХ) бе инобати макони зист, бо иттилоотӣ зарурӣ на танҳо дар маркази ҷумҳурӣ, балки дар минтақаҳои гуногун низ аз фаъолияти он баҳравар буданд. Дикқати асосӣ, албатта, ба таъминоти иттилоотии намоёндагони идораҳои давлатӣ, хизбӣ, иҷтимоӣ, иқтисодиву кишоварзӣ, муассисаҳои гуногуни илмию тадқиқотӣ, фарҳангӣ, таълимӣ ва амалии вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳо дастрас карда мешуд.

Тавре ибраз шуд дар ин давра маҳсулоати библиографӣ оид ба самтҳои гуногуни сиёсату давлат, илму техника, адабиёту маънавиёт, таъриху фарҳанг, фалсафаву дин, иқтисодиёту саноат, санъату эҷодиёт, сохтмону илмҳои дақиқ, табиатшиносиву кимиё, ситорашиносиву кайҳон, ҷуғрофияву кишоварзӣ, китобшиносиву китобхонашиносӣ, шарҳиҳоливу кишваршиносӣ ва ғайра офарида мешуданд. Дарҳақиқат библиография мушкилкушои ҳазорон олимону унвонҷӯён, омӯзгорону донишҷӯён, муҳандисону сиёсатмадорон, кишоварзону ситорашиносон, тарғиботчиёну омӯзгорон, китобдорону библиографон гардида буд. Он ҳам барои олимон, коргарон, деҳқонон, тарғиботчиён, кормандони хизб, роҳбарони корхонаву муассисаҳо дар сарфаи вақт ҳангоми дарёфти маълумоти зарурӣ хизмати беғаразона менамуд ва ҳамзамон дар такмили донишу фарҳанг, маънавиёти аҳоли, рушди соҳаҳои гуногуни илму техника ва хоҷагии халқ, саноат, кишоварзӣ таъсири мусбӣ мерасонид. Библиография дар тарғиби дастовардҳои сиёсиву иқтисодӣ, таърихию фарҳангӣ, маънавию адабӣ, ҷомеашиносиву маърифатӣ, илмию техникӣ саҳми худро гузошта, ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти илмию амалии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мегардад. Дар ташаккулёбии библиографияи тоҷик рушди илму дониш, адабиёту фарҳанг, зиёдшавии воситаҳои гуногуни ахбори омма, нашриётҳо, китобхонаҳову марказҳои иттилоотӣ, пайдоиши пажӯҳишгоҳҳои низоми Академияи илмҳо ва

соҳавӣ, донишкадаву донишгоҳ, омӯзишгоҳҳо ва муассисаҳои миёнаи таълимӣ мавқеи муҳим дошт. Ҳар қадар теъдоди донишандӯзон ва хонандагон бештар мегардид, ҳамон қадар ба маҳсулоти ҷопӣ ва иттилоот ниёз меафзуд ва ин ҳолати бамиёномадaro библиографон самаранок истифода бурда, дастурҳои гуногуни ниёзи хонандаро омода ва мавриди истифода қарор медоданд, ки он дар навбати худ рушди библиографияи тоҷикро метезонид. Табиист, ки дар рушду такомули библиографияи тоҷик, албатта, саҳми библиографони хирфай бузург буд ва тавассути заҳматҳои бисёрсола ва фидокорихи онҳо имрӯз бо ифтихор таърихи библиографияи солҳои 80-уми асри XX-ро метавон қуллаи баланди инкишофи он арзёбӣ намуд. Дар қатори библиографони тоҷик саҳми библиографони рус ҳамчун эҳғарони библиографияи навини халқи тоҷик саҳми назаррас доштанд. Онҳо на танҳо дар таҳияи дастурҳои библиографӣ, балки дар тарбияи насли нави библиографони хирфайи тоҷик саҳмгузор буданд. Метавон бо камоли мамнуният номи библиографони варзидаи он замонро ёдоварӣ намуд: библиографони хирфайи Е. Г. Белякова, О. Н. Гарритская, О. П. Люперсолская, Р. О. Талман, Т. А. Моисеенко, Е. К. Егошина, З. М. Шевченко, А. Л. Хромов, В. Г. Белан, Г. А. Мушеев, Л. Г. Козирева, Л. В. Турсунова, А. М. Мурзинская, И. С. Норкаллаев, Н. А. Сайфулина, Р. М. Кочкионова, И. Ритикова, Г. Ф. Фелкер ва дигарон дар рушду такомули библиографияи амалӣ, тайёрнамоии мутахассисони ҷавон, ташаккули мактаби библиографии тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

Дар ин давра мактаби назарии библиографияи тоҷик арзи вучуд менамояд ва ҳамчун фарди ҳақшинос бояд қайд намоем, ки саҳми олимону омӯзгорони Донишкадаҳои давлатии фарҳанги Маскав ва Ленинград дар тарбияи олимони ҷавони тоҷик ниҳоят бузург аст ва дар ин марказҳои бузурги илмию фарҳангӣ як зумра олимони тоҷик мактаби илмию тахассусиро азбар намудаанд, аз ҷумла Р. Шарофов, А. Ҳ. Раҳимов, С. И. Сулаймонов, Ҷ. Ш. Шерматов, З. И. Шораҳматов, Ш. К. Тошев, С. Х. Шосаидов, Б. Холов, С. Р. Муҳиддинов ва баъди бозгашт дар ташаккулёбии мактаби илмии китобдориву

библиографии тоҷик ва тайёрнамоии мутахассисони ҳирфай саҳми назаррас гузоштаанд. Аз ҷониби олимони тоҷик самтҳои муҳимми библиографияи миллӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифта, осори рангину пурғановат офарида шуда, манзури олимони ва мутахассисони соҳавӣ гардид.

Саҳми назарраси олимони ва мутахассисони рус дар тайёрнамоии китобдорону библиографони тоҷик ва ташаккули маҷмаи маҷмаи назарии он дар осори олимони Р. Шарофзода, А. Ҳ. Раҳимов, С. И. Сулаймонов, Ҷ. Ш. Шерматов, З. И. Шораҳматов, С. Р. Муҳиддинов, Ш. К. Тошев, С. Ҳ. Шосаидов, Б. С. Холов, Ф. Ёров, Қ. Ғ. Авғонов, Қ. Б. Бӯриев, С. Ғуломшоев, С. Камолзода ва дигарон борҳо мавриди таҳлилу натиҷагирӣ қарор гирифта, дар сатҳи баланд арзёбӣ шудааст.

Солҳои 80-уми асри ХХ олимони ва мутахассисони тоҷик бунёди мукаммали осори библиографиро созон доданд, ки заминаи муҳим барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмӣ мегардад. Онҳо на танҳо аёнӣҳои амалӣ, балки асосҳои назарии тайёрнамоии мутахассисони дараҷаи олии китобхонашиносӣ библиографияшиносиро дар ҷумҳурӣ замина гузоштанд. Хусусан дар ин ҷода маҷмаи омӯзгорони факултаи китобдорӣ Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода дар тайёрнамоии мутахассисони дараҷаи олии касбӣ бисёр ҳам назаррас аст. Факултаи китобдорӣ дар оғӯши худ олимони ва омӯзгорони соҳибмалака ва соҳибунвонро гирд оварда буд, ки аксарияти онҳо бо нияти идомаи фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ ба кор ҷалб гардида буданд. Аз ҷумла: Р. Шарофзода, Н. А. Сайфулина, Г. Мушеев, А. Ҳ. Раҳимов, С. И. Сулаймонов, З. И. Шораҳматов, Ҷ. Ш. Шерматов, С. Р. Муҳиддинов, Ш. К. Тошев, С. Ҳ. Шосаидов, Б. Холов, ҳоло ки ҷавон буданду мехостанд олимону муҳаққиқони соҳаи худ гарданд. Дар радиои онҳо китобдорону библиографони соҳибтаҷрибаи китобхонаҳои бузурги ҷумҳурӣ: В. Михелева, Л. В. Турсунова, С. Ғоибназаров, И. С. Норқаллаев, Л. Г. Козирева, А. Юнусов, Ҷ. Раҷабов, Қ. Ёров ва дигарон ба қори пуршарафи омӯзгорӣ ҷалб гашта буданд.

Пойгоҳи асосии назарияи библиографияи тоҷик дар рисолаҳо ва маҷмаи маҷмаи маҷмаи илмӣ ташаккул меёфт.

Мачмӯаи мақолаҳои «Библиографияшиносии Тоҷикистон» [26], «Китобхонашиносӣ, библиография, таърихи китоби тоҷик» [67], «Китобхонаи ба номи Фирдавсӣ – 50 сола» [66], «Фаъолияти муассисаҳои фарҳанг ва санъати РСС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ: Тезиси конференсияи илмию назарӣ бахшида ба 40-солагии ғалабаи халқи советӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941 – 1945), 25-26 апрели соли 1985» [46], «Проблемаҳои ташкилнамоӣ ва баландгардонии самаранокии хизмати китобхонавию библиографӣ ба аҳолии Тоҷикистон» [107], «Проблемаҳо ва дурнамои таъминоти иттилоотӣ-библиографии иқтисодиёт ва маданияти Тоҷикистон» [106] ва ғайра, заминаи хуб дар рушди минбаъдаи библиографияи тоҷик муҳайё намуданд.

Ин давра ба ташаккулёбии мактаби назарӣ ва илми китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик рост меояд. Дар зумраи нахустин шогирдони олими варзидаи тоҷик Р. Шарофзода А. Ҳ. Раҳимов рисолаи номзадиашро дар мавзӯи “Системаи ахбори библиографӣ ба ёрии инкишофи илмҳои ҷамъиятшиносӣ дар Тоҷикистон: таърих, вазъи имрӯза ва дурнамо. Дар мисоли ҶШС Тоҷикистон” [“Система библиографической информации в помощь развитию общественных наук: история, состояние и перспективы развития. На примере Таджикской ССР”] [110] соли 1982 бомуваффақият дифоъ мекунад. Идомаи ташаккулёбии пойгоҳи назарии китобдорӣ ва библиографияи тоҷик бо дифои рисолаҳои С. И. Сулаймонов «Ҳадамоти китобдорӣ аҳолии ноҳияҳои баландкӯҳи кишвар: мушкилоти ташкилнамоӣ (дар мисоли ҶШС Тоҷикистон)» [“Библиотечное обслуживание населения высокогорных районов страны: проблемы организации (на материалах Таджикской ССР)”] [125], Ҷ. Ш. Шерматов «Китобхонаҳои деҳот ҳамчун субъекти тарбияи ҳуқуқии ҷавонон: назорати такмилдиҳии фаъолият (дар мисоли ҶШС Тоҷикистон)» [“Сельская библиотека как субъект правового воспитания молодежи: условия совершенствования работы (на примере Таджикской ССР)”] [152], Ш. К. Тошев «Библиографияи тавсиявии адабӣ-бадеӣ ҳамчун воситаи тарбияи интернатсионалӣ ва ватандӯстии кӯдакон ва наврасон (дар мисоли ҶШС Тоҷикистон)»

[“Литературно-художественная рекомендательная библиография как средство интернационального и патриотического воспитания детей и подростков (на примере Таджикской ССР)”] [133], Б. С. Холов «Бунёди китобдорӣ дар Тоҷикистон» [“Библиотечное строительство в Таджикистане”] [141], С. Х. Шосаидов «Азнавсозии тарбияи атеистӣ дар фаъолияти китобхонаҳои муосир хангоми ҷоринамоии усули озодии вичдон (дар мисоли қор бо ҷавонони мусулмон дар деҳоти ҶШС Тоҷикистон)» [“Перестройка атеистическо - воспитательной деятельности библиотек на современном этапе реализации принципа свободы совести» (на примере работы с мусульманской молодежью села Таджикской ССР)] [154] ва идомаи эстафатаи омодамаи ва дифои рисолаҳои илмӣ ба З. И. Шораҳматов ва С. Р. Муҳиддинов мегузарад. Олимони ҷавон дар ташаккули пойгоҳи назарӣ, илмӣ ва методии соҳаи китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик саҳми бузург мегузоранд ва аз ҳама беш, албатта, мавқеи Р. Шарофзода дар рушди библиографияи тоҷик, хусусан библиографияи адабӣ ва таърихи китоби тоҷик хело ҳам бузург буд. Ӯ соли 1981 барномаи таълимии «Библиографияи адабии тоҷик»-ро таҳия ва дар асоси он соли 1988 китоби дарсии «Библиографияи адабии тоҷик»-ро ба таъбир мерасонад, ки он дар рушду такомули библиографияи тоҷик ва тайёрнамоии мутахассисони касбӣ ганҷинаи бесобиқа гардид [148]. Р. Шарофзода фаъолияти илмӣ хешро идома дода, ба таҳқиқи таърихи библиографияи тоҷик мепардозад ва рисолаи худро бо забони русӣ таҳти унвони “Авиценна и таджикская библиография” [147] манзури ҳаводорон мегардонад ва дар давраи таҳқиқотии мо ӯ 2 монография, 10 маводи таълимию методӣ, зиёда аз 40 мақола ба таъбир расонида, дар таҳрири беш аз 30 мақолаҳои илмӣ, 20 маводи илмию методӣ ва библиографӣ саҳм гузоштааст. Самти асосии таҳқиқоти ӯ ба масоили омӯзиш ва асосноккунии назарии библиографияи адабии тоҷик ва таърихи китоби тоҷик равона шуда буд. Дар саҳифаи энциклопедияи тоҷик як зумра мақолаҳои ӯ бахшида ба соҳаҳои китобдорӣ ва библиографияи тоҷик манзури хонандагон гардидаанд. Саҳми Р. Шарофзода боз дар он аст, ки ӯ бори аввал омӯзишу таҳлили илмию

назари маводи методию библиографии бо забони тоҷикӣ интишоргаштаро, хусусан дар самти адабиётшиносӣ, китобдорӣ ва таърихи китоби тоҷик оғоз намуда, дар ин замина шогирдони зиёдеро тарбия менамояд ва онҳо ба омӯзишу таҳқиқи самтҳо ва мавзӯҳои гуногуни маводи методию библиографии тоҷик шуғл варзида, заминаи мустаҳаками рушди соҳаро мегузоранд. Ӯ олими забардасти соҳа буд ва таҳқиқотҳои бузургеро ба анҷом расонид. Аз ҷумла, баҳри таҳқиқи библиографияи адабии тоҷик сараввал тамоми маводи ҷопӣ ва хаттии мавҷударо биомӯхт ва баъд ба навиштани рисола ва китоби дарсии «Библиографияи адабии тоҷик» оғоз намуд. Тавре ӯ қайд менамояд «Таърихи китоби тоҷик ибтидои худро аз давраҳои хеле қадим оғоз мекунад. Ин таърих беш аз 2500 сол тӯл дорад. Дар ин муддат адабиёт ба се забон: форсии қадим, форсии миёна ва форсии нав эҷод мешуд. Таърихи адабиёт ба забони форсии нав, яъне забони ҳозираи тоҷикону форсҳо 12 асрро ташкил медиҳад» [148, С. 61]. Муҳаққиқ барои осон шудани кори илмӣ ва гирифтани натиҷаи дилхоҳ онро ба давраҳо тақсим менамояд. «Барои осон гардонидани ин сафари илмӣ таърихи пайдоиш ва рушди ахбори библиографиро ба панҷ давра тақсим мекунем. 1. Давраи аввал «Адабиёти қадимтарин» аз асри VII-и пеш аз милод то асри III-и милодӣ»; 2. Давраи дуюм «Адабиёти китоби паҳлавӣ» аз соли 220 милодӣ то миёнаи асри VII-и милодӣ; 3. Давраи сеюм «Зухурёбии адабиёти форсу тоҷик ба забони арабӣ» аз миёнаи асри VII то охири асри IX; 4. Давраи чаҳорум «Адабиёти классикии асрҳои IX - XV»; 5. Давраи панҷум «Адабиёти классикии асрҳои XVI – ибтидои асри XX» [148, С. 61 - 70]. Ҳар як давраро устод бо маҳорати хос ва овардани далелҳои муътамад асоснок менамояд.

Охириҳои солҳои 80-ум шогирдони устод ба интишори осори илмӣ хеш оғоз менамоянд. Дар ин самт метавон як зумра мақолаҳои илмӣ олими ҷавон А.Ҳ. Раҳимовро ёдоварӣ намуд: “Тарғиби китобдорӣ-библиографии осори Абӯалӣ ибни Сино” (1981) [111, С. 105-110], “Ҳизмати ахборӣ” (1982) [66], “Таърихи иттилооти библиографӣ дар Тоҷикистон” (1983) [66, С. 116-127], “Китобхонаи ба номи А.

Фирдавсӣ маркази ахбори библиографӣ оид ба маданият ва санъати Тоҷикистон” (1983) [107, С. 104-110], “Масъалаҳои библиографияномаи дастхатҳои форсӣ-тоҷикӣ. Ҳолат ва роҳҳои рушд” (1986) [23, С. 5-35], “Таҳкурсии ташаккули ахбори библиографӣ” (1986) [107, С. 50-64], “Китоби қаламӣ ҳамчун объекти фаъолияти библиографӣ” (1989) [106, С. 71-84], фаъолияти китобдорӣ дар ҷумҳурӣ “Фаъолияти китобдорӣ дар РСС Тоҷикистон: Натиҷа ва масъалаҳои рушд” (1989) [106, С. 103-110], “Состояние библиотечного дела в Таджикистане и пути её оптимизации” (1989) [106, С. 24-41] ва ғайра мебошанд. Мақолаҳои илмӣ А.Ҳ. Раҳимов дар бораи “Китобхонаи Искандария” [155, С. 45] ва “Китобшиносӣ” [155, С. 46 - 47] дар саҳифаи “Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” дарҷ мегардад ва онро дастоварди нави библиографияи тоҷик дар солҳои 80-уми асри XX шуморидан мумкин аст, ҷунки бори нахуст онҳо дар сатҳи мақолаҳои илмӣ-энсиклопедӣ мавриди манзури мутахассисон мегарданд.

Дар ин солҳо С.И. Сулаймонов рисолаи ҳешро таҳти унвони “Библиотечное дело в Демократической Республике Афганистан” [122] (1987) интишор менамояд, ки дар он муҳаққиқ бори нахуст вазъи китобдорӣ Афғонистонро мавриди омӯзиш қарор дода, масъалаи муҳими таҳқиқоти ўро равобитаи китобдорӣ Афғонистон бо ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ишғол менамояд. Дар хотимаи асар рӯйхати библиографияи сарчашмаҳои муҳим бахшида ба мавзӯи манзури хонанда мегардад. Асари дигари муаллиф “Библиотечное дело в развивающихся странах Востока” [124] (1989) мавзӯи таҳқиқотҳои доманадори ўро пурра мегардонад ва омӯзиши фаъолияти китобдорӣ Шарқро идома медиҳад.

Ҳамзамон зери роҳбарии Р. Шарофзода бори нахуст маҷмӯаи кафедраи библиографияшиносии Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода таҳти унвони «Библиографияшиносии Тоҷикистон» [26] омода ва интишор мегардад, ки дар он мақолаҳои олимони библиографияшиносии тоҷику рус манзури мутахассисон гардонида мешавад. Мақолаи нахустинро Р. Шарофзода (таҳиягари маҷмӯа, мудири кафедраи библиографияшиносии ДДСТ

ба номи М. Турсунзода) аз осори яке аз библиографони машҳури замон Ю. С. Зубов, ки дар ташаккули библиографияи рус ва тайёрнамоии мутахассини соҳавӣ саҳми бузург дорад, зери унвони «Дар роҳи фароҳамоварии таснифоти илмӣ хонандагон» [26, С. 3 - 21] бо забони тоҷикӣ манзури мутахассисони тоҷик мегардонад. Тарҷумаи онро Р. Шарофзода ба уҳда дошт ва он барои библиографони тоҷик, хусусан олимони ҷавон, унвонҷӯён ва мутахассисони баҳши илмию амалӣ моҳияти бузурги касбиро соҳиб буд. Сипас ду мақолаи илмӣ-таҳқиқотӣ мурағиб Р. Шарофзода зери унвонҳои «Садриддин Айнӣ – библиограф» [26, С. 22 - 42] ва «Тавсиф ва мулоҳизаҳо оид ба тавсифнависии адабиёти тоҷик» [26, С. 77 - 91], инчунин ду мақолаи илмӣ муҳаққиқи библиографияи тоҷик Г. Мушеев «Библиографияи илмӣ-ёрирасони кишваршиносии Тоҷикистон дар давраи панҷсолаҳои пешазҷангӣ» [26, С. 43 - 57] ва «Солномаи матбуоти РСС Тоҷикистон ва баъзе масъалаҳои беҳтарнамоии он» [26, С. 92 - 97], мақолаи илмӣ Н.А. Курамшина «Ташаккулёбии библиография дар матбуоти ҷорӣ Тоҷикистон» [26, С. 58 - 76], ки ба самти таҳқиқнашудаи библиографияи тоҷик баҳшида шуда буданд, барои мутахассисони ҷавони соҳа сарчашмаи илҳом ва омӯзишу пажӯҳишҳои минбаъда мегарданд. Пайдоиши чунин як маҷмӯа худ гувоҳи он буд, ки библиографияи тоҷик ба зинаи камолоти хеш наздик мегардад ва пайвасти рушд менамояд. Ҳамзамон дар ҳамин сол боз як маҷмӯаи дигар таҳти унвони «Китобхонашиносӣ, библиография, таърихи китоби тоҷик» [67] аз ҷониби Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявӣ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ ба таъб мерасад, ки дар он 12 маводи илмию амалии мутахассисони китобхона инъикос гардида буд. Аз ҷумла мақолаҳои А.Ю. Юнусов «Вазъият ва пешомадҳои илмӣ китобхонашиносии тоҷик», Б.Ш. Шукуров «Роли матбуот ва китобхонаҳои Тоҷикистон дар тарғиби «Эстафетаи коргарӣ»», Н.К. Кароматуллоева «Оид ба таърихи китобшиносии тоҷик», Л.Г. Козирева «Китоб дар ҳаёти фарҳангии Тоҷикистони тоинқилобӣ», В.Г. Белан «Равобитҳои хориҷии Китобхонаи ба номи Фирдавсӣ», Л.Г. Козирева «Китоб дар инқилоби маданияи Тоҷикистон солҳои 1924 – 1932», С.Н. Ғоибназаров «Инқишофи шабакаи китобхонаҳои оммавии Тоҷикистон»,

И.С. Норкаллаев ва А.И. Мурзинская «Библиографияи Тоҷикистон дар замони муосир», С.А. Трофимов «Китоб дар ҳаёти олим (Аз маводи тақиқоти сотсиологӣ)», «Конференсияи илмию амалии кормандони китобхонаҳои Тоҷикистон. (Шарҳи мавод)»-ро дар бар гирифта, мақолаҳо бахшида ба фаъолияти ғуноғунмазмунӣ библиографияи китобхонаи ҷумҳуриявиро дар саҳифаҳои хеш инъикос намудааст.

Бахшида ба ҷашни 50-солагии Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявӣ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ маҷмӯаи мақолаҳо зери унвони «Китобхонаи ба номи Фирдавсӣ – 50 сола» [66] омода ва соли 1983 ба таъб мерасад. Дар он бахшида ба таърих ва самтҳои ғуноғуни фаъолияти нимасраи Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявӣ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ мақолаҳои Н.Х. Бобочонова ва Л.Г. Козирева «Главная библиотека Республики» [66, С. 5 - 23], Б. Ш. Шукуров ва Т. А. Морозова «Библиотека и Нурекская ГЭС» [66, С. 24 - 27], И. А. Ҷӯраев «Библиотека имени Фирдоуси в годы войны» [66, С. 28 - 35], В. Г. Белан «Таджикистаника» [66, С. 36 - 42], А. Л. Хромов «Антикварные книги по востоковедению в отделе иностранной литературы» [66, С. 43 - 59], А. Ю. Юнусов «Бесценное сокровища таджикской культуры» [66, С. 60 - 71], Ҷ. Раҷабов «Государственная библиотека Таджикской ССР как методический центр» [66, С. 72 - 79], С. И. Сулаймонов «Роль Государственной библиотеки имени Фирдоуси в организации централизованной сети государственных массовых библиотек высокогорных районов Таджикистана» [66, С. 80 - 87], Н.А. Сайфулина «Ленинская тема в библиографических изданиях Государственной библиотеки Таджикской ССР им. Фирдоуси» [66, С. 88 - 99], С. Сулаймонов ва Ҷ. Раҷабов «Ҷорҷиёни фаёли маърифат» [66, С. 100 - 103], А.Х. Рахимов «Китобхонаи ба номи Абулқосим Фирдавсӣ маркази ахбори библиографӣ оид ба маданият ва санъати Тоҷикистон» [66, С. 104 - 110], Ҷ. Шерматов «Ҳамкории муфид» [66, С. 111 - 115], А. Х. Рахимов «К вопросу о периодизации истории библиографической информации в Таджикистане» [66, С. 116 - 127], Е. К. Егошина «Слово

ветерана» [66, С. 128 - 131], Х. Муҳаммадиев «Қасри дилафрӯз» [66, С. 132 - 135], В. Г. Белан «Зарубежные друзья библиотеки» [66, С. 136 - 139], «Из зарубежных отзывов на издания библиотеки» [66, С. 140 - 141], И.С. Норкаллаев «Летопись Государственной библиотеки Таджикской ССР им. Фирдоуси (к 50-летию со дня открытия)» [66, С. 149 - 159] манзур гардидаанд. Оид ба нашрияти зерин дар саҳифаи рӯзнома ва маҷаллаҳо тақризи олимони мутахассисон А. Ҳ. Раҳимов (дар рӯзномаи Маданияти Тоҷикистон), В. Шарипова (рӯзномаи Комсомолец Таджикистана) ва З. Шораҳматов [153, С. 105 - 107] (маҷаллаи Советская библиотечноеведение) интишор гаштанд. Маҷмӯаи мақолаҳо заминаи илмию амалии китобдорӣ ва библиографияи тоҷикро пурзуртар намуд. Олимони омӯзгорон, унвонҷӯён, донишҷӯён ва мутахассисони соҳа аз ин маводи илмӣ аён бахраи фаровон бурдаанд. Ҳамзамон ин маҷмӯа ба мутахассисон ҳамчун дастурамал барои таъмини рушди илмию методии соҳа манбаи илҳом гардида, солиҳии зиёд хизмат намуд. Мақолаҳои маҷмӯа аз ҷиҳати касбият ва илмият нисбат ба маҷмӯаҳои пешин каме фарқ дошт ва дар он бештар мақолаҳои муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаи библиография гирд оварда шуда буд. Дар миёни онҳо мақолаҳои илмию таҳлилии А. Л. Хромов, В. Г. Белан, А. Ҳ. Раҳимов, Л. Г. Козирева, Н. А. Сайфулина, Ҷ. Шерматов ва С. И. Сулаймонӣ мавқеи вижаро касб карда буданд. Дикқати моро мақолаи олими ҷавон А. Ҳ. Раҳимов ҷалб намуд, ки дар он бори нахуст даврабандии ахбори библиографӣ оид ба илмҳои ҷомеашиносӣ дар Тоҷикистони даврони шӯравӣ сурат гирифтааст. Ба ақидаи устод он ба се давра: давраи аввал «I – тавлидҳои ахбори библиографӣ (1917 – 1929)», давраи дувум «II – ахбори библиографӣ дар замони густариши сохтмони сотсиалистӣ ва солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1929 – 1945)» ва давраи сеюм «III – ахбори библиографӣ дар давраи мустақамшавӣ ва сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ аз соли 1946 то ба имрӯз (солҳои 80-уми асри XX)» мувоҷеҳ аст. Албатта, ин даврабандӣ нисбӣ буда, дар ҳолати таҳқиқоти мукаммали илмӣ мо метавонем онро бо далелҳои шайъӣ қабул ва ё тағйир диҳем.

Маҷмӯаи тезисҳое, ки дар ҳамкориҳои мутахассисон ва олимони Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Абулқосим Фирдавӣ ва Донишқадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода дар мавзӯи «Фаъолияти муассисаҳои фарҳанг ва санъати РСС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ: Маҷмӯаи тезисҳои конференсияи илмию назарӣ бахшида ба 40 - солагии ғалабаи халқи советӣ дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941 – 1945), 25-26 апрели соли 1985» таҳия шудааст, мақолаҳои муҳаққиқон Н. Сайфулина «История Великой Отечественной войны (1941 – 1945) в библиографии Таджикистана» (с. 33 – 35), С. И. Сулаймонов «Библиотечное дело Советского горного Бадахшана в годы Великой Отечественной войны» (с. 35 – 36), И. А. Ҷӯраев «Библиотека им. Абулқосим Лоҳути г. Душанбе в годы Великой Отечественной войны» (с. 36 – 38), Л. Г. Козирева «Таджикская советская книга в 1941 – 1945 гг.» (с. 38 – 40), Б. Ш. Шукуров «Деятельность библиотеки им. Фирдоуси в годы Великой Отечественной войны» (с. 41 – 42), Б. Холов «Библиотечное обслуживание инвалидов Великой Отечественной войны и лиц пенсионного возраста в Таджикистане» (с. 43 – 44)-ро инъикос намудааст. Аз ин маҷмӯа мутахассисон, омӯзгорон, унвонҷӯён ва донишҷӯён хангоми омӯзиш, таҳлил ва таҳияи корҳои илмӣ баҳраи фаровон бурдаанд.

Олимон ва мутахассисони соҳа бо истифода аз сарчашмаҳои илмию назарӣ, методҳои таълимӣ самтҳои гуногуни фаъолияти китобдорию библиографиро мавриди омӯзишу таҳлил қарор медоданд ва аксаран олимони ҷавон, омӯзгорон, мутахассисон ва унвонҷӯён қувваи хешро дар таҳқиқи ин ё он самти фаъолияти китобдорӣ месанҷиданд. Агарчанде ки шумораи муҳаққиқон наҷандон бузург бошад ҳам интишори маҷмӯаи дигари китобдорию библиографӣ дер давом накард ва он зери унвони «Проблемаҳои ташкилнамоӣ ва баландгардонии самаранокӣ хизмати китобхонавию библиографӣ ба аҳолии Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо» дастраси ҳаводорони соҳа гардид. Дар он мақолаҳои илмию назарӣ ва амалии А.Ҳ. Раҳимов «Проблемы библиографирования таджикско-персидской

рукописной книги: Состояние и пути оптимизации» [107, С. 5 - 35], Л. Г. Козырева «Функции книговедения в решении задач обслуживания населения книгой (На материалах Тадж. ССР)» [107, С. 36 - 49], А. Х. Рахимов «Тахкурсии ташаккули ахбори библиографӣ дар Тоҷикистон» [107, С. 50 - 64], А. А. Аслиддинова «Информационно-библиографическое обеспечение научно-исследовательских работ в Академии наук Таджикской ССР (по материалам ЦНБ им. И. Ганди АН Тадж. ССР)» [107, С. 65 - 72], С. Д. Масаидова «Библиотечно-библиографическое обеспечение промышленного производства Таджикистана» [107, С. 73 - 79], В. А. Виданова «Вопросы оптимизации деятельности медицинских библиотек Таджикистана в помощь практическому здравоохранению» [107, С. 80 - 84], Б. Ш. Шукуров ва А. А. Юнусов «Шакл ва усулҳои кори системаи марказонидашудаи китобхонаҳои Орҷоникидзоебод оид ба иҷрои Програмаи озукаворӣ» [107, С. 85 - 89], С. И. Сулаймонов ва Ҷ. Р. Раҷабов «О проблемах совершенствования организационно-методического руководства библиотечным делом в Таджикистане» [107, С. 90 - 104], З. Ш. Шораҳматов «Особенности формирования языкового состава фондов ЦБС сельской местности в условиях многонациональной республики (на примере Таджикской ССР)» [107, С. 105 - 118], С. И. Сулаймонов «Пути оптимизации библиотечного обслуживания женщин коренных национальностей в условиях высокогорного Таджикистана» [107, С. 119 - 129], Ҷ. Ш. Шерматов «Таъсири мутақобилаи тарбияи ҳуқуқӣ ва меҳнатии ҷавонон дар китобхонаҳои кишлок» [107, С. 130 - 136] дарҷ гардидаанд, ки таъминоти соҳаро бо маводи таҳқиқотии ватанӣ ба сатҳи баланд бардоштааст.

Маҷмӯаи дигари китобдорӣ «Проблемаҳо ва пешомадҳои таъмини ахборию библиографии иқтисодӣ ва маданияти Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо» мақолаҳои олимони ва мутахассисони китобдору библиографони тоҷикро аз қабилӣ: С. Н. Гоибназаров ва Л. Г. Козырева «Книга как фактор культуры таджикского народа» [106, С. 5 - 23], А. Х. Рахимов «Состояние библиотечного дела в Таджикистане и пути её оптимизации» [106, С. 24 - 41], С. Н. Гоибназаров «Информационно-библиографическое обслуживание предприятий, учреждений

культуры и искусства. Опыт и проблемы (На примере ГБ им. Абулкасыма Фирдоуси)» [106, С. 42 - 49], С. Д. Масаидова «Место и роль научно-технических библиотек Таджикистана в государственной системе научно-технической информации» [106, С. 50 - 57], Р. М. Кочкионова «Информационно библиографическая работа в помощь коммунистическому воспитанию (На примере ГБ им. Абулкасыма Фирдоуси)» [106, С. 58 - 62], В. Южанин «Деятельность библиотек научно-исследовательских учреждений и учебных заведений системы Госагропрома Таджикской ССР в свете решений XXVII съезда КПСС» [106, С. 63 - 70], А. Х. Рахимов «Китоби қаламӣ ҳамчун объекти фаъолияти библиографӣ» [106, С. 71 - 84], Р. Шарофов «Библиографияи кишваршиносии тоҷик: Вазъ ва роҳҳои инкишоф» [106, С. 85 - 91], Л.Г. Козырева «Состояние и пути совершенствования научно-исследовательской работы в области библиотековедения, библиографоведения и книговедения Таджикистана» [106, С. 92 - 115], Г. М. Набиева «Вопросы информационно-библиографического взаимодействия библиотек различных систем и ведомств Таджикистана» [106, С. 116 - 123], А. С. Мирон «Состояние и проблемы информации и пропаганды иностранной литературы в ГБ им. Фирдоуси» [106, С. 124 - 129], В. А. Виданова ва Р. М. Асмолова «Эффективность использования информационно-библиографических изданий и справочного аппарата республиканской научной медицинской библиотеки научными и практическими работниками здравоохранения Таджикистана (Некоторые итоги исследования)» [106, С. 130 - 133] дарҷ гардидаанд. Маҷмӯа бештар ҳислати илмию назарӣ дошта, баҳои муҳаққикон, омӯзгорон ва мутахассисони касбӣ нигаронида шуда буд.

Қайд кардан лозим аст, ки марказҳои бузурги китобдориро библиографӣ имконияти фаровоне баҳри рушди соҳа муҳайё месохтанд. Фаъолияти олимон ва мутахассисони ҷудоғонаи илмию амалӣ дар рушди библиография хело назаррас буд. Дар ин давра фаъолияти библиографон ва китобдорон дар китобхонаҳо ва дар муассисаҳои таълимӣ ба монанди: Р. О. Талман, Л. Г. Козырева, С. Ғоибназаров, А. Л. Хромов, В. Г. Белан, А. Юнусов, В. Михелева, И. С. Норкаллаев, С. Мурзинская, Л.

В. Турсунова, Г. М. Набиева, М. Каримова, Ҷ. Раҷабов, Р. Шарофзода, А. Раҳимов, Г. А. Мушеев, С. Сулаймонӣ, Н. А. Сайфулина, З. И. Шораҳматов, Ҷ. Ш. Шерматов, Ш. К. Тошев, С. Х. Шосайдов, С. Р. Муҳиддинов, Б. С. Холов ва дигарон хело калон буд ва онҳо тавонистанд ба рушди минбаъдаи илмию амалии соҳаи китобдорию библиографии тоҷик замина гузоранд.

Бо кӯшишу заҳматҳои беандозаи библиографони Палатаи китобҳо К. Қурбонов, З. Бобочонова, Г. Бобохоҷаева, С. Назарова, Д. Авазова, Ф. Ақдодов ва дигарон нашрияи библиографияи ҷорӣ «Солномаи матбуоти РСС Тоҷикистон» ва нашрияи библиографии тарҷеӣ «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳрист» [69; 70; 71; 72; 73] идомаи мантиқии худро меёфт.

Қорҳои амалӣ дар самти таҳияи дастурҳои методӣю библиографӣ дар ҷумҳурӣ ба як низоми муайян ворид мешуд. Ба тамоми китобхонаҳои оммавии ҷумҳурӣ маводи методӣю библиографияи таҳиянамудаи ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дастрас карда мешуд. Китобхонаҳои минтақавӣ дар асоси пешниҳоди дастуралҳои ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ фаъолияти хадамотию иттилоотии худро ба роҳ монда, ба натиҷаҳои назаррас ноил мешуданд. Китобхонаҳои бузурги ҷумҳурӣ дар таҳияи дастурҳои методӣ, нишондиҳандаҳои библиографии илмӣ-ёрирасон ва тавсиявии ҷорӣ ва тарҷеӣ, дастуралҳои роҳбарикунандаи фаъолияти китобхонавӣ ва библиографӣ, дастурҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва ғайра мақоми сазоворро касб карда буданд. Масалан ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ танҳо дар солҳои 80-уми асри ХХ зиёда аз 100 дастурҳои тавсияию методӣ доир ба гузаронидаи чорабиниҳои китобдориву библиографӣ, зиёда аз 40 нишондиҳандаҳои тавсиявӣ ва зиёда аз 20 нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасони библиографӣ омода ва нашр намуда буд.

Хурсандиовар аст, ки дар ин давра асари библиографияи Л. Г. Козирева «Кори китобӣ дар Тоҷикистон: таърихи китоб. Матбуот. Кори китобдорӣ. Библиографияшиносӣ. 1924 – 1974. Нишондиҳандаи библиографӣ» [«Книжное дело Таджикистана: история книги. Печать. Библиотечное дело. Библиографоведение.

1924 – 1974. Библ. указатель»] (1980, 302 с.) нашр гардид ва он аввалин кӯшише буд дар гирдоварии тамоми намудҳои маҳсулоти чопӣ оид ба мавзӯи таърихи китоб, матбуот, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ дар таърихи Тоҷикистони Шӯравӣ.

Дар ин давра намуд ва шалҳои гуногуни маҳсулоти библиографӣ омода ва нашр мегашт. Марказҳои бузурги библиографӣ дар алоҳидагӣ ва ё дар ҳамкорӣ бо дигар марказҳо ва китобхонаҳои соҳавӣ иттилоотҳои муҳимму замонавиро дар шакли нишондиҳандаҳои библиографӣ барои хонандагони ҷумҳурӣ омода ва дастрас менамуданд. Махсусан дар ин самт фаъолияти ҚДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар ҳамкорӣ бо библиографони дигар муассисаҳои соҳавӣ назаррас буд. Библиографони ҚДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар ҳамкорӣ бо Китобхонаи такаҷӯҳи илмии кишоварзии Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистон як зумра дастурҳои библиографиро таҳия ва дастраси мутахассисон менамоянд, аз ҷумла, «Нӯрӣ ба замин – замини серҳосил», «Нӯрипошӣ ба пахтазор. Рӯйхати тавсиявии адабиёт. 1978 – 1980» [73], «Устодони ҳосили баланд. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт», «Сабзавоткорӣ ва картошкапарварӣ дар Тоҷикистон. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт дар солҳои 1981 – 1986», «Лубиёҳои дар заминҳои обёришаванда. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт», «Касалиҳои сирояткунандаи чорво. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт», «Мевапарварӣ дар Тоҷикистон. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт» [73; 74] ва дигарҳо, ки нақши хубе дар рушди соҳаҳои гуногуни кишоварзии ҷумҳурӣ гузоштаанд.

Дар ҚДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ нишондиҳандаҳо бахшида ба доираи васеи мавзӯҳои замонавӣ таҳия карда мешуд: тарбияи коргарон, таҷрибаи пешқадам, пудрат ва ҳисоби хочагӣ ва ғайра. Масалан бароришҳои «Номи баланд – коргар. Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт ба ёрии таълими коргарон», «Эстафетаи коргарӣ. Нишондиҳандаи адабиёт», «Пудрати бригадавӣ дар Тоҷикистон. Нишондиҳандаи адабиёт», «Пудрати бригадавӣ. Нишондиҳандаи адабиёт», «Ҳисоби хочагӣ дар хочагии халқ. Нишондиҳандаи библиографӣ»

[96] ва ғайра ба талаботи замон мутобиқ омода ва нашр карда мешуд.

Дар китобхонаҳо диққати асосӣ ба тарғибу ташвиқи адабиёти мазмуни ғоявидошта бештар таваҷҷуҳ зоҳир карда мешуд ва он ҳам бошад аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳизби коммунист ва давлати Шӯравӣ дар самти тарбияи меҳнаткашон бармеомад ва сол аз сол тақвият меёфт. Пурзӯрнамоии тарбияи коммунистии меҳнаткашон тавассути тарғибот алайҳи оин, дин ва анъанаҳои халқие, ки ҳазорсолаҳо байни мардуми кишвар побарҷо буданд ва тарбияи аҳолиро дар худ таҷассум ва асосҳои фарҳанги аҷдодиро ташкил медоданд, муборизаи беаҳам бурда мешуд. Дар ин радиф барномаҳои давлатии идеологӣ оид ба сохтмони ҷомеаи коммунистӣ, тавассути тарбияи одами нав дар баромадҳо, суҳанрониҳо ва дастурнамалҳои тарбиявии роҳбарони ҲҚИШ ва идеологҳои ҲК ИҶШС амалӣ карда мешуданд. Китобхонаҳои ҷумҳурӣ низ аз ин раванд қафо намонд ва дастурҳои зиёди методиву библиографӣ, ба монанди: «Ленин ва Тоҷикистон. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1980, 34 с.) [95], «Ватани бузурги мо. Нишондиҳандаи адабиёт» (1982, 41 с.) бахшида ба 60-солагии ИҶШС, «Ғояҳои анҷумани XXVI ҲҚИШ – ғояи тамоми халқ аст» (1983, 93 с.), «Кори идеологӣ – вазифаи муқаддаси ҳизб ва тамоми халқ аст» (1983, 40 с.), «Саҳифаҳои ҳаёти муаззам» (1983, 26 с.) бахшида ба 165-солагии К. Маркс, «Интиҳобот ба Шӯрои Олии ИҶШС» (1984, 12 с.), «Халқи Советӣ – бунёдгузори коммунизм» (1984, 19 с.), «Шаст соли пушараф» (1984, 41 с.), «Вазифаи китобхонаҳо дар арафаи анҷумани XXVII ҲҚИШ ва анҷумани XX ҲК Тоҷикистон» (1985, 47 с.), «Қувваи мо дар яҷоягист. Рӯйхати тавсиявии адабиёт. 1980 – 1986» (1987, 29 с.) [96] ва ғайраро таҳия ва ба таъъ расониданд.

Самти дигар фаъолияти китобхонаҳо ба тарбияи атеистии ҷавонон равона карда шуда буд ва дастурҳои зиёде аз қабили: «Тарбияи маънавии ҷавонон. Нишондиҳандаи тавсифдори тавсиявӣ» (1981, 51 с.), «Ҷавонон – ояндаи моянд. Оид ба кори тарбияи ғоявӣ байни ҷавонон» (1985, 32 с.), «Ба тарбияи атеистӣ – таъсирбахшии баланд» (1986, 38 с.), «Оид ба тарғиботи илмӣ-атеистӣ дар муассисаҳои

фарханг» (1986, 43 с.), «Дин ва муҳорибаи идеологии муосир» (1987, 43 с.), «Ислом ва ҷавонон» (1987, 26 с.), «Тарғиботи адабиёти атеистӣ дар байни занон» (1987, 15 с.), «Тарбияи атеистии ҷавонони деҳот» (1989, 32 с.) [96] ва ғайра омода ва мавриди истифодаи китобхонаҳо қарор гирифтанд.

Барои бехтарнамоии фаъолияти методии библиографии китобхонаҳои ҷумҳурӣ дастурамалҳои методии соҳавӣ аз ҷониби ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ бештар омода ва нашр мегаштанд. Аз ҷумлаи онҳо «Танзими ҳуччатҳо» (1982, 17 с.), «Дастурамал оид ба мухтасаркунии калима ва ибораҳои тоҷикӣ барои тасвири мақолаҳо аз матбуоти даврӣ» (1983, 23 с.), «Ҷоринамоии стандартҳои давлатӣ дар таҷрибаи кори китобхонаҳои Тоҷикистон: Дастурамали тавсиявии методӣ» (1985, 26 с.), «Низомномаи шуъбаҳо. Дастурамали вазифавӣ: ҳуччатҳои идоракунии китобхона» (1985, 182 с.), «Маводи роҳбарикунандаи барои марказонидани кори китобхонаҳо» (1987, 256 с.), «Ихтисори калимаҳо дар тасвири мавод аз матбуоти даврӣ» (1988, 24 с.) [96] ва ғайра.

Дар ин давра диққати зиёд барои марказонидани китобхонаҳо ва масоили библиографияномаии адабиёт дар маҳал, яъне рушди библиографияи кишваршиносӣ дода мешуд. Тамоми китобхонаҳои ноҳиявӣ ва деҳот бояд гӯшаи кишваршиносӣ ва адабиёт дар бораи кишвар медошт. Аз ҷониби Китобхонаи давлатии ба номи В.И. Ленин ва Салтиков Шедрин дастури методии «Системаи марказонидашудаи китобхонавӣ» (1980, 291 с.) ба ёрии ташкилкунандагон ва кормандони методӣ омода ва нашр гардид, ки кори ҳазорон китобдорон ва ташкилкунандагони низоми марказонидашудаи китобхонаҳоро осон намуд. Дастури мазкур дар ҷумҳурии мо истифодаи васеъ дошт ва дар асоси он ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ тавсияи методии «Ташкили кори методӣ дар низоми китобхонаҳои марказонидашудаи ҷумҳурӣ» (1983, 24 с.)-ро ба таъб мерасонад, ки он нақши бузурге дар марказонидани китобхонаҳои Тоҷикистон гузошт. Дар ҳамин давра ҚДҶ ба ёрии библиографони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ дастури методии «Библиографияномаии адабиёти бачагона» (1984, 14 с.), -ро ба таъб расонид, ки он аз ҷониби

китобхонаҳо ҳамчун дастурамали корӣ васеъ истифода мегардид.

Солҳои 80-уми асри XX аз ҷониби олимони ҷудоғона ва муассисаҳои илмӣ ва давлатии библиографӣ феҳристиғории датхатҳои тоҷикӣ-форсӣ идома меёбад. Дар омузиш, таҳлил, коркард, банизомдарории дастхатҳои шарқӣ ва интишори иттилооти дуумдараҷа шарқшиносон ва библиографони Тоҷикистон қомебиҳои назаррас ба даст оварданд. Нишондиҳандаи «Феҳристи дастхатҳои шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» (1988, 372 с.) шумораи навбатии силсилавино, ки дар он рӯйхати дастхатҳо оид ба лексикография (с. 19-67), донишномаҳо (қомусномаҳо) (с. 68 – 73), грамматика (с. 74-109), шеър (с. 110-118), логоғрифма (с. 119 – 144), насри эпистолярӣ (с. 145-153), мактубот (с. 154-168), ҳуҷҷатҳо (с. 169-175), тиб (с. 176-208), фармоқология (с. 209-227), риёзиёт ва ҳисоб (с. 228-233), қайҳоншиносӣ ва ситорашиносӣ (с. 234-260), мусиқӣ (с. 261-264), кишоварзӣ ва ҳунар (с. 265-269), варзиш ва шикор (с. 270-279), байторӣ ва аспарварӣ (с. 280-282), қулинария (с. 283-286). Илова ба 433 тасвиру маълумот оид ба дастхатҳо (аз рақами №1929 то 2371) ҷилди шашум бо 9 нишондиҳандаҳои ёрирасон (с. 287-348) ва ақсу нусхаҳои асарҳо (с. 349-369) [96, С. 312] муҷаҳҳаз гардонида шудааст.

Раванди дигари созмондиҳии феҳристиҳои тарҷеӣ дар ҷумҳуриӣ дар ин давра аз ҷониби библиографони КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ сурат мегардид. Онҳо дар таҳияи нишондиҳандаҳои «Шарқ. Китобҳои бо забонҳои хориҷии Шуъбаи адабиёти хориҷӣ. Феҳрист. Қ. 3. - № 1955 – 3101»] (1981, 204 с.), «Шарқ. Китобҳои бо забонҳои хориҷии Шуъбаи адабиёти хориҷӣ. Феҳрист. Қ. 4. - № 3102 . – 3638» [«Восток. Книги на иностранных языках отдела иностранной литературы. Каталог. – Ч. 4. - № 3102 . – 3638»] (1981, 163 с.), феҳристи «Таърихи забоншиносии тоҷик: Нишондиҳандаи адабиёт. (1861 – 1971 гг.). - Ҷ. I. – Хат ва имло» (1981, 262 с.), «Таърихи забоншиносии тоҷик: Нишондиҳандаи адабиёт. (1861 – 1971 гг.). - Ҷ. II. Адабиёти таълимӣ. Барномаҳои дарсӣ, Мушкилоти методӣ, Таърихи забоншиносии тоҷик. Шеваҳои (лаҳҷаҳои) забони тоҷикӣ. Алоқамандӣ бо дигар забонҳо» (1986, 56 с.) [96] ва ғайра саҳми назаррас доштанд.

Арзиши баланди илмиро феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии шуъбаи дастхатҳои шарқи КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ зери унвони «Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсӣ. – Ҷ. 3», (1983, 136 с.) [55] доро аст. Он аз тамоми феҳристҳои дигар фарқияти кулӣ дошта, яке аз феҳристи комил ва дар асоси фонди шуъбаи дастхатҳои шарқӣ таҳия гардидааст, барои шарқшиносон, адабиётшиносон, таърихшиносон ва олимону муҳаққиқони тоҷику форс манбаи муҳими илмӣ ва дар се ҷилд омода ва интишор гардидааст. Ҷилди сеюми он ба давраи таҳқиқоти мо рост меояд ва барои муҳаққиқон аз арзиштарин сарчашмаи пажӯҳишу омӯзиш шинохта шудааст.

Аз дастовардҳои дигари КДЧ ба номи Фирдавсӣ ин барориши дувори «Наشري Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ. Нишондиҳандаи библиографӣ» (1982, 101 с.) [95] мебошад, ки он намунаи библиографияи библиографияи тоҷик ва ё библиографияи дуҷумдараҷа махсуб меёбад. Ҳар дуи ин нашрияҳо «Наشري Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ. Нишондиҳандаи библиографӣ. 1933 – 1973» (1973, 83 с.) ва «Наشري Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ. Нишондиҳандаи библиографӣ. 1973 - 1982» (1982, 101 с.) тамоми дастурҳои методи библиографӣ, рӯйхатҳои иттилоотӣ, ҷорӣ ва тарҷеии омода ва интишорнамудаи КДЧ ба номи Фирдавсиро дар давоми солҳои 1933 то 1982 комилан, пурра инъикос менамоянд. Барориши сеюми зери унвони «Наشري Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишондиҳандаи библиографӣ. Солҳои 1983 - 2003» (2004) қисман ба давраи таҳқиқоти мо алоқаманд буда, натиҷаи фаъолияти мусаннифии батабърасидаи библиографон ва методистони китобхонаро ҳам дар охири даврони советӣ ва иловатан 12 соли аввали давраи соҳибистиклолии ҷумҳуриро дар саҳифаҳои хеш инъикос менамояд. Яъне бо ибораи дигар библиографони КДЧ ба номи Фирдавсӣ тамоми маводи библиографияи методи хешро дар ин бароришҳо ба таври комил инъикос намуда, манзури мутахассисони соҳа ва доираи бузурги гурӯҳҳои гуногуни хонандагон менамояд. Аз ҷониби дигар ин дастур гузориши муҳтасари фаъолияти интишории илмию методӣ

ва библиографии китобхона дар давраи хеле бузурги таърихи аз соли 1933 то замони инқирози Ҳокимияти Шӯравӣ (соли 1991) ва даҳсолаи аввали истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Дар ин давра аз ҷониби КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ тавсияҳои методии библиографии: «Боқӣ Раҳимзода (1910 – 1980): Ба муносибати 70-солагии зодрӯзи шоир / Тартибдихандагон А. Қаҳҳоров, Ҷ. Набиева; Мухаррирон С. Муҳиддинов, И. Новашевская» (1980, 21 с.), «Дар зери байрақи ленинизм: Ба пешвози съезди XXVI КПСС ва съезди XIX ПК Тоҷикистон. Маслиҳатҳои методӣ ва библиографӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятии китобдӯстон / Тартибдихандагон С. Муҳиддинов, Ҳ. Исомуддинова, А.А. Прилипко, Т.Н. Масевич; Мухаррирон А. Раҳимов, А. Эргашев, Р. Раҳматуллоева, Р.М. Кочкионова» (1980, 45 с.), «Абдусалом Дехотӣ: Бахшида ба 70-солагии рӯзи таваллуди шоир / Тартибдиханда Х. Зиёев; Мухаррир Ҷ. Рачабов». (1981, 9 с.), «Мирсаид Миршакар: Маслиҳатҳои методӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ бахшида ба 70-солагии зодрӯзаш / Тартибдиханда М. Насриддинова; Мухаррир Х. Зиёев». (1981, 12 с.), «Ҷашнномаи адибони мо: Материалҳои методӣ - библиографӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ, бахшида ба 70-солагии зодрӯзи Мирзо Турсунзода ва 80-солагии зодрӯзи Муҳаммадҷон Раҳимӣ / Тартибдихандагон Ҷ. Рачабов, А. Қаҳҳоров, Н. Баротов; Мухаррирон Б. Шукуров, Ф. Самад, С. Муҳиддинов» (1981, 23 с.), «Китобхона ва киштукори баҳорӣ / Тартибдихандагон Ҷ. Рачабов, З. Умурбоева, Г. Фелкер; Мухаррирон Х. Зиёев, И.С. Норкаллаев» (1981, 13 с.), «Чорводрӣ – fronti зарбдор: Маслиҳатҳои методӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ / Тартибдиханда Х. Зиёев; Мухаррир Н. Давлатов» (1982, 11 с.), «Интиҳоботи Советҳои маҳаллӣ ва судяҳои шаҳрию райони РСС Тоҷикистон: Маслиҳатҳои методӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ / Тарт. С. Муҳиддинов; Мухаррир Ҷ. Рачабов» (1982, 9 с.), «Нон – сарвати халқ: Материалҳои методӣ - библиографӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ / Тарт. Н. Ш. Давлатов, Ҷ. Раҳмонов; Мухаррир Ҷ. Рачабов» (1982, 27 с.), «Тарбияи донишҳои ҳуқуқшиносӣ дар

байни наврасон: Маслиҳатҳои методӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ / Тарт. М. Каримов; Муҳаррир Ҷ. Раҷабов» (1982, 12 с.), «Мӯъмин Қаноат: Маслиҳатҳои методӣ ба ёрии китобхонаҳои оммавӣ бахшида ба 50-солагии зодрузаш / Тарт. А. Эргашев; Муҳаррир Т. Шукуров». (1982, 10 с.), дастурҳои тавсиявии «Сарояндаи куллаҳои заррин: Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт. Ба муносибати 70 - солагии зодрузи Мирзо Турсунзода / Тарт. А. Болтабоева, А.И. Мурзинская; Муҳаррир Ф. Саидов, И.С. Норкаллаев». (1981, 23 с.), «Шоир аз Боми Ҷаҳон: Ба муносибати 70 - солагии зодрузи Мирсаид Миршакар: Нишондиҳандаи тавсифдори адабиёт / Тарт. А. Болтабоева, А.И. Мурзинская; Муҳаррир Ф. Саидов, И.С. Норкаллаев». (1982, 22 с.) [95] ва ғайра ба таъби расиданд.

ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ як қатор нишондиҳандаҳои бахшида ба олимону мутафаккирони барҷастаи Шарқ таҳия ва интишор гардиданд. Аз ҷумла: «Олим ва мутафаккири барҷастаи Шарқ: Ба муносибати 1000 - солагии зодрузи Абӯалӣ ибни Сино. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт» (1980, 31 с.), [95] «Рӯдакӣ. Феҳристи адабиёт. 1964 – 1985» (1988, 142 с.), «Аҳмади Дониш: Феҳристи адабиёт» (1988, 124 с.), «Абдурахмони Ҷомӣ: Феҳристи асарҳо» (1989, 520 с.) [96] ва ғайра.

Нишондиҳандаҳои тарҷеии шарҳиҳолӣ дар ин давра аз ҷониби муассисаҳои гуногун бахшида ба олимону адибони машҳур офарида мешуд, аз ҷумла бахшида ба: «Абдучаббор Қаҳҳорӣ. Нишондиҳандаи адабиёт» (1984, 34 с.), «Ҳолиқ Мирзозода. Феҳристи тарҷумаиҳолӣ» (1982, 64 с.), «Раҳим Ҳошим: Феҳристи тарҷумаиҳолӣ» (1988, 131 с.), «Додочон Тоҷиевич Тоҷиев: Феҳристи тарҷумаиҳолӣ» (1988, 100 с.), «Эркаев Мулло» (1990, 38 с.) [96] ва ғайра.

Аз ҷониби КМИ ба номи И. Гандии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон нишондиҳандаи ҷорӣ «Солномаи нашрияҳои Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон» [«Ежегодник изданий Академии наук Таджикской ССР. Указ. книг и статей»] дар солҳои 1981 то 1991 [73] ҳамасола омода ва ҷоп шуд, ки дар он тамоми китобу маҷмӯа, тезису мақолаҳои илмӣ интишорнамудаи олимони пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳо пурра инъикос мегардид. Инчунин таҳияи нишондиҳандаи ҷорӣ «Илмҳои ҷомеашиносӣ дар

Тоҷикистон: нишондиҳандаи адабиёт барои соли 1987» (1988, 260 с.) хоси КМИ ба номи Индира Гандӣ аст.

КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо дигар муассисаҳои илмӣ ва китобхонаҳо силсилаи шарҳиҳои - библиографиро зери унвони «Материалҳои библиографияи шарҳиҳои олимони Тоҷикистон» [«Материалы к библиографии учёных Таджикистана»] омода менамуд, ки дар солҳои 1981-1991 нишондиҳандаҳо бахшида ба «Мирзо Турсун-заде: Библиогр. указ. произведений М. Турсун-заде и лит. о нём» (1981, 324 с.), «Рауф Баратович Баратов» (1981, 114 с.), «Пётр Михайлович Соложенкин» (1981, 166 с.), «С.А. Раджабов» (1982, 154 с.), «Раджаб Амонов» (1983, 97 с.), «Мухаммадкул Нарзикулович Нарзикулов» (1984, 160 с.), «Олег Васильевич Добровольский» (1984, 80 с.), «Саҳиб Шухратиевич Табаров» (1984, 118 с.), «Ахрор Мухтарович Мухтаров» (1984, 94 с.), «Мансуров Х.Х.» (1985, 128 с.), «Сергей Акимович Захаров» (1985, 63 с.), «Иосиф Самуилович Брагинский» (1986, 124 с.), «Кирилл Владимирович Станюкович 1911 - 1986» (1986, 63 с.), «Мухаммадҷон Шарипович Шуқуров» (1986, 131 с.), «Яҳя Абдуллаевич Рахимов» (1986, 72 с.), «Академик Сами Ашурходжаевич Раджабов» (1987, 32 с.), «Кандил Шарипович Джураев» (1987, 35 с.), «Мухаррам Расулова» (1986, 52 с.), «Нуман Негматович Негматов» (1987, 110 с.), «Гафур Хайдарович Хайдаров» (1987, 91 с.), «Акбар Нусратуллаевич Максумов» (1988, 105 с.), «Азам Таирович Пулатов» (1988, 105 с.), «Леонид Григорьевич Михайлов» (1988, 52 с.), «Ақобир Адхамович Адхамов» (1989, 80 с.), «Иван Николаевич Антипов - Каратаев» (1988, 97 с.), «Литвинов Владимир Николаевич» (1988, 32 с.), «Ишонкул Усмонович Нуманов» (1989, 100 с.), «Худоёр Юсуфбекович Юсуфбеков» (1989, 52 с.), «Леонид Павлович Синьковский» (1989, 24 с.), «Расул Ходи-заде» (1989, 75 с.), «Моёншо Назаршоевич Назаршоев» (1989, 51 с.), «Максуд Раҳматуллоевич Шуқуров» (1990, 108 с.), «Михаил Михеевич Кухтиков» (1990, 48 с.), «Пулат Бабаджанович

Бабаджанов» (1990, 88 с.)*¹ [95, С. 325 - 327] интишор ва манзури олимону мутахассисон ва оммаи васеи ҳаводорон гардонида шуданд.

Дар ин давра яке аз бойғониҳои нодири илмии дар КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон маҳфузбуда, фонди шахсии С.Ф. Олденбург зери унвони «Феҳристи фонди академик С.Ф. Олденбург дар КМИ ба номи Индира Гандии ҶШС Тоҷикистон маҳфузбуда» [«Каталог фонда академика С.Ф. Ольденбурга в Центральной научной библиотеке Академии наук Таджикской ССР»] (1989, 524 с.) [95, С. 312] аз чоп мебарояд, ки барои олимону муҳаққиқон ганҷинаи бебаҳо буд.

Палатаи китобҳо нашрияти ҷорӣ библиографии «Солномаи матбуоти ҶШС Тоҷикистон» ва феҳристи тарҷеии библиографии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро комилтар намуда, интишори муназзами онро идома меод. Дар ин маврид мо тамоми феҳристи тарҷеиро, ки адабиёти нашршудаи солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри XX-ро фарогир аст, қайд карда мегузарем. Гарчанде онҳо дар замони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи бошанд ҳам, маводи ба давраи таҳқиқоти мутобиқро дар худ инъикос менамоянд. Бо истисноӣ феҳристи охири, ки маводи солҳои 1991 – 2015-ро дар саҳифаҳои хеш инъикос менамояд ва онро танҳо бо мақсади нишон додани идомаи таҷрибаи феҳристи тарҷеии тоҷик барои мисол қайд менамоем.

Феҳристи ҷорӣ тарҷеии мукаммали китобҳои нашршудаи ҷумҳурӣ зери унвони «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст 1967-1975» соли 1982 чоп шуд, ки он аз 5204 номгӯӣ адабиёт, дар 31 фасл мураббаъ гардида, бо се забон инъикос гардида буд [71, 544 с.]. Тартибдихандаи он Р. Кукушкина ва ҳайати таҳририя Аҳмадова М., Каримов М., Левин Б.М., Мирон С.М., Ярашева Е. буданд.

Феҳристи панҷуми тарҷеии мукаммали китобҳои нашршудаи ҷумҳурӣ зери унвони «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст 1976 – 1980» дар соли 1988 чоп шуд, ки он аз

---

*¹ Азбаски мавод бо забони русӣ интишор гаштааст, унвони китобҳо ба ҳамон забон дода шуд.

3009 номгӯи адабиёт, дар 50 фасл мураттаб гардида, бо се забон гирд оварда шуд [72, 360 с.]. Тартибдихандагони он Р. Хайдарова, З. Бобоҷонова, Г. Бобоҷоҷаева ва муҳаррири масъул Қ. Қурбонов буданд.

Феҳристи шашуми тарҷеии мукаммали китобҳои нашршудаи ҷумҳурӣ зери унвони «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 1981 – 1985» соли 1992 чоп шуд, ки дар он 2847 номгӯи адабиёт, дар 50 фасл мураттаб гардида, бо се забон гирд оварда шуд [73, 352 с.]. Тартибдихандагони он З. Бобоҷонова, Г. Бобоҷоҷаева, С. Назарова, муҳаррири масъул А. Қурбонов ва муҳаррир Р.А. Кукушкина буданд.

Феҳристи ҳафтуми тарҷеии мукаммали китобҳои нашршудаи ҷумҳурӣ зери унвони «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 1986-1990» дар соли 2005 чоп шуд, ки дар он 3642 номгӯи адабиёт, дар 50 фасл мураттаб гардида, бо се забон гирд оварда шуд. Тартибдихандагони он С. Бобомуратова, Д. Авазова, С. Ғуломшоев, Н. Раҷабова ва муҳаррири масъул А. Файзалиев буд.

Каме баъдтар, китобҳои дар замони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишоргашта, дар як китоб феҳристи ҳаштуми тарҷеи зери унвони «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 1991 – 2010» дар соли 2011 чоп шуд, ки он 4949 номгӯи адабиётро дар бар гирифта, аз се қисми алоҳида иборат буда, дар 50 фасл мураттаб ва бо се забон гирд оварда мешавад. Мураттиби он Д. Авазова ва муҳаррири масъул М. Бадалов, муҳаррирон М. Алиев ва О. Титова буданд. Дар ҳамаи феҳристҳо “Таснифоти ягонаи адабиёт барои нашри китоб дар СССР” истифода бурда шудааст ва аз ин рӯ, фаслҳои шумораҳои чудогонаи он ба ҳамдигар шабеҳ ва пажӯҳиши мавод дар онҳо сода карда шудааст.

Дар феҳристҳои тарҷеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаслҳои алоҳида бахшида ба маводи китобшиносӣ, китобдорӣ, библиографӣ ва нишондихандаҳои алоҳидаи методӣ библиографӣ соҳаҳо ва мавзӯҳои гуногун дода шудаанд.

Дар қатори дигар соҳаҳои хоҷагии халқ кишоварзӣ низ рӯз аз рӯз инкишоф меёфт. Дикқати асосӣ ба обёрии заминҳои лалмӣ, ба қор даровардани заминҳои бекорхобидаи водии Вахш, Ёвон, Хисор, Мирзочул, Данғара ва Кӯлоб, ноҳияҳои чудогонаи вилояти Ленинобод,

кисман водии Зарафшон ва дар онҳо зиёд намудани кишти пахта, ки яке аз зироатҳои стратегии замон махсуб меёфт амалӣ мегашт. Сохтмони каналҳои бузург, азхуднамоии ҳазорон гектар заминҳои ташналаб тавассути дастгоҳҳои обкашӣ ва қубурҳои мелиоративӣ ва обёрикунӣ заминҳои бекорхобида мақсади аввалиндараҷаи давлат буд. Дар ин чараён бо маълумотҳои зарурӣ таъмин намудани кишоварзон ва мелиораторон аз вазифаҳои аввалиндараҷаи китобдорон махсуб меёфт ва ҳамзамон онҳо дар баланд бардоштани дониш ва маърифати деҳқонон ва ташкили фароғати адабии онҳо саҳми худро мегузоштанд. Китобдор пеш аз ҳама эҳтиёҷоти хонандагони кишоварзиро оид ба тухмии босифат, истифодаи дуруст ва мақсадноки нуриҳои минералӣ, коркарди байни қаторҳо, нигоҳубини пахта ва зироатҳои дигари кишоварзӣ, меъёрҳои обдиҳӣ, киштгардон ва ғайраро ба инобат мегирифт ва иттилооти ба деҳқонон зарурро дастрас ва манзур менамуд. Китобхонаҳо дар навбати худ ҳадамоти маълумотии худро рӯз аз рӯз беҳтар намуда, бо кишоварзон ҳамкориҳои мутақобила судмандро ба роҳ мемонданд. Онҳо дар масъалаҳои муҳимми кишоварзӣ дастурҳои библиографӣ тайёр намуда, қори рӯзмарраи деҳқонону мелиораторонро осон менамуданд. Саҳми Китобхонаи такаҷоҳи илмӣ кишоварзӣ дар таъминоти иттилоотии олимон, омӯзгорон, унвонҷӯён, донишҷӯён ва мутахассисони кишоварзӣ чорводорӣ чумхурӣ бо маълумотҳои навтарини соҳавӣ бисёр ҳам калон буд.

Онҳо на танҳо дар ҳадамоти иттилоотии омӯзгорон ва кормандони илмӣ Донишкадаи кишоварзӣ, балки дар тайёрнамоии мутахассисони ҷавон, унвонҷӯён ва хусусан доираи васеи эҳтиёҷмандони соҳаҳои амалӣ саҳми назаррас доштанд. Фаъолияти китобхона се самти асосиро касб намуда буд: Якум – омода намудани нишондиҳандаҳо, рӯйхатҳо ва маълумотномаҳои библиографӣ барои ходимони илмӣ, аспирантон, омӯзгорон ва донишҷӯёни донишкада, дуюм – омода намудани нишондиҳандаҳо, рӯйхатҳо ва маълумотномаҳои библиографӣ барои оммаи васеи эҳтиёҷмандони соҳа, сеюм – омода намудани

дастурҳои библиографии шарҳиҳолӣ бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти олимони варзидаи соҳаи кишоварзӣ.

Дар самти аввал метавон нашрияти тарҷеии библиографии “Нишондиҳандаи библиографии асарҳои олимони ДКТ (1948 – 1980): Нишондиҳандаи библиографӣ”-ро (1981) [73, 76 с.] ворид намуд, ки он ба ходимони илмӣ, унвонҷӯён, муҳаққиқони саҳроӣ, мутахассисони соҳибмаълумоти соҳа, ки дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ фаъолият доштанд, ҳамзамон истифодабарандагони дигар, аз қабилӣ омӯзгорон ва донишҷӯёни донишкада нигаронида шуда буд. Дар ин радиф нишондиҳандаҳои “Зироаткорӣ лалмӣ. Нишондиҳандаи илмӣ-ёрирасони библиографӣ”, “Занбуриасалпарварӣ соҳаи сердармад. Дастури методӣ ва нишондиҳандаи библиографӣ” ва ғайра омода ва ба таъби расонида шуд.

Самти дуюм дастурҳо ва рӯйхатҳои тавсиявии библиографиро инъикос менамояд, ки китобхона саҳми зиёде дар таҳияи онҳо мегузорад. Масалан, дастурҳои библиографии “Рустаниҳои лубиёӣ дар заминҳои обёршаванда. Нишондиҳандаи тавсиявии адабиёт”, “Зироатҳои полезӣ ва картошкапарварӣ дар Тоҷикистон. Рӯйхати тавсиявии адабиёт” ва ғайраро номбар намудан мумкин аст.

Самти сеюм таҳияи дастурҳои библиографии шарҳиҳолӣ яке аз равандҳои муҳимми тарғиботию ташвиқотию саҳми олимони тоҷик дар рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад ва ҳамзамон рӯйхати осори онҳо барои олимони унвонҷӯён ва мутахассисони доираи васеи соҳаи кишоварзӣ манфиатовар буд. Бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти олимони варзидаи соҳаи кишоварзӣ ба монанди: “Ғулом Алиевич Алиев” (1981), “Иван Сергеевич Авессаломов”, “Абдузунун Қаҳҳорович Ғафуров”, “Рашид Галяутдинович Мустақимов”, “Литвинов Владимир Николаевич”, “Ҷамол Қосимович Қосимов”, “Темур Мирсаидович Мирокитов” ва дигарон нишондиҳандаҳои шарҳиҳолию библиографӣ ба таъби расидаанд, ки онҳо на танҳо барои тарғиботи осори пурғановати олимони варзида, балки онҳо дар навбати худ метавонанд ҳамчун манбаи илмӣ ба муҳаққиқон, олимони омӯзгорон, донишҷӯён ва доираи васеи мутахассисони

соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ хизмат намојанд. Чунки дар онҳо намунаҳои бехтарин осори мавҷудаи соҳавии муҳаққиқони варзидаи ҷумҳурӣ гирдоварӣ гаштаанд.

Навиди дигар аз ҷониби Комплекси давлатии саноати аграрӣ (Госагропром) дар ҳамкорӣ бо Пажӯҳишгоҳи илмию тадқиқотии иттилоотии илмию техникии Тоҷикистон (ТаджикНИИНТИ) ва Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии техниkiю иқтисодӣ “Номгӯи филмҳои илмию техниki ва илмию оммавии ба идораи ҷумҳуриявии прокати филмҳо дар соли 1988 (Госпланом РСС Тоҷикистон”-ро омода намуданд, ки он идомаи номгӯи таҳиянамудаи Госкино дар ҷумҳурӣ буд.

Кафедраҳо ва китобхонаҳои илмии макотиби олии ҷумҳурӣ як зумра нишондиҳандаҳои тарҷеӣ омода ва ба таъб расониданд. Аз ҷумла: “Тибби Тоҷикистон: Нишондиҳандаи библиографӣ” (1981, 264 с.), «Библиография асарҳои ватанӣ оид ба системаи асаб» иловаи VI (9792 – 11418, Тартибдиҳанда. Н. Е. Энтинген, 1988, Китобхонаи илмии ДДТГ), [«Библиография отечественных работ по лимфатической системе»], «Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин: Нишондиҳандаи библиографӣ (1948 – 1978 гг.)» (1982, 221 с.), «Осори ҷопии ходимони илмии Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии илмҳои педагогӣ» (1982, 297 с.), «Нишондиҳандаи библиографии асарҳои ходимони илмии Пажӯҳишгоҳи химияи ба номи В.И. Никитини АИ РСС Тоҷикистон (1946 – 1981)» (1985, 573 с.) [73], «Асарҳои омӯзгорони кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ: Нишондиҳандаи библиографӣ. (1973 – 1984)» (1986, 28 с.), «Осори ҳайати профессорону омӯзгорон ва ходимони илмии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин: Нишондиҳандаи библиографӣ. 1968 - 1976» (1988, 151 с.) ва ғайра.

Инкишофёбии бонизом ва мутаассили китобхонаҳо ба зиёдшавии талабот ба маҳсулоти ҷопии ватанию хоричӣ дар ҷумҳурӣ мегардад ва он ба рушди соҳаҳои нашриявӣ ва матбуот таъсири мусбӣ расонид. Зиёдшавии маҳсулоти ҷопӣ шакли нави библиографияи миллиро рушд дод. Он ҳам бошад библиографияи китобфурушӣ буда, аксаран аз рӯи маъмурияти ҷамъиятӣ хусусияти дурнаморо доро аст ва тавассути он нашриётҳо оид ба маҳсулоти ҷопии хеш ба

китобхонаҳо ва мағозаҳои китобфуруши пеш аз ба таърифи расидани он маълумот пешниҳод намуда, фармоишҳои пешаки оид ба интишори китоби муайян қабул менамоянд. Дар таҳияи «Нақшаҳои тақвимиашриётҳои» библиографони корозмӯда ва таҷрибадор ҷалб карда мешуданд, то ин ки маҳсулоти ҷопии онҳо сермазмун, ҷолиб ва бо иттилооти библиографии мушаххас дастраси китобдорон ва китобфурушон гардад. Нашриётҳои китобҳои гуногунро бо мазмуни воло, ороиши ҷолиб, сифати хуб интишор намуда, харидоронро ба маҳсулоти хеш бештар ҷалб менамуданд ва дар ин ҷараён аз библиографияи китобфурушии васеъ истифода мешуд. Солҳои 80 - уми асри ХХ дар таҳия ва паҳннамоеи «Нақшаҳои тақвимиашриётҳои» байни муассисаҳои фарҳангиву китобфурушии ҷумҳурии Ҷамоҳири нашриётҳои «Ирфон», «Маориф» ва «Дониш» хело назаррас аст. Дар муддати кӯтоҳ ин нашриётҳои тавонистанд ба дили ҳазорҳо хонандагон дар ғушаву канори ҷумҳурии роҳ ёбанд ва хонандагон кӯшиш менамуданд, ки ҳар як китоби тозанашири ин нашриётҳоро мавриди мутолиаи хеш қарор диҳанд ва ё аз он нусхае дар хонаи худ дошта бошанд. Аз ин рӯ, китобхонаҳои минтақаҳои гуногуни ҷумҳурии аз маҳсулоти тозанашири нашриётҳои саривақт харидорӣ менамуданд ва захираи китобии хешро ғани гардониди, хизматрасонии худро ба хонандагон ҳамеша дар сатҳи баланд нигоҳ медоштанд. Хонандагон низ аз ин ҳазинаи бою рангини китобӣ баҳравар гашта, донишу малака ва маърифатнокии хешро дар сатҳи зарурии нигоҳ медоштанд.

Дар ин давра Ҷамоҳири таърифи яке аз марказҳои бузурги библиографии ҷумҳурии ҷоннок мегардад ва он ҳам бошад дар симои Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳурии Ҷамоҳири таърифи хешро тақвият медиҳад. ҚДБҶ тамоми Ҷамоҳири таърифи китобхонаҳои бачагонаи ҷумҳуриро зери тобеияти хеш мегирад ва дар солҳои 80-уми асри ХХ Ҷамоҳири таърифи методии библиографии худро ривоч дода, на танҳо ба китобхонаҳои бачагона, балки бо китобхонаҳои мактабӣ ва томактабӣ (боғчаҳо ва кӯдакостонҳо) ҳамкориҳои муфидро ба роҳ мемонад. Тавре ишора рафт дастурҳои методӣ ва библиографии китобхона бо забонҳои тоҷикӣ ва

русӣ дастраси китобдорон ва хонандагон мегашт. Дастурҳои гуногуни библиографӣ аз қабилӣ маслихату тавсияҳои методӣ бо забони тоҷикӣ тайёрнамудаи китобхона «Чашн муборак устод: Материалҳои методӣ-библиографӣ бахшида ба чашни 70 - солагии зодрузи Мирсаид Миршакар» (1982, 11 с.), «Обрӯю эътибор – дар мехнат: Дастури методӣ-библиографӣ» (1982, 16 с.), «Тарбияи илмӣ-атеистии бачагон: Дастури методӣ библиографӣ ба ёрии китобхонаҳои бачагона» (1982, 12 с.), «Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии бачагон: Дастури методӣ библиографӣ» (1982, 10 с.) [73], «Мирсаид Миршакар – шоири бачагон: Дастури методӣ-библиографӣ» (1986, 10 с.), «Абдусалом Деҳотӣ (1911 – 1962): Маслихатҳои методӣ бахшида 75 - солагии зодрузи шоир» (1986, 9 с.), «Тарбияи атеистии бачагон: Маслихатҳои методӣ ба ёрии китобхонаи бачагона ва мактабӣ» (1986, 26 с.), «Адибони ҷавони Бадахшон: Нишондиҳандаи шарҳиҳолии библиографӣ» (1990, 48 с.), «Ташкили фуруши асарҳои ҷопӣ аз марказҳои китобхонавӣ: Тавсияҳои методӣ ба ёрии китобхонаҳои бачагонаи ҷумҳурӣ» (таъҷума аз русӣ 1991, 24 с.) ва ғайра мебошанд, ки таъдоди онҳо наонқадар зиёд аст. Дастурҳои бо забони русӣ таҳиянамудаи кормандони ҚДБҶ ҳам аз рӯи мазмун гуногун буда, аз рӯи шумора бамаротиб нисбат ба дастурҳои бо забони тоҷикӣ таҳияшуда зиёд мебошанд. Номгӯии баъзеи онҳоро пешниҳод менамоем. «Корней Иванович Чуйковский – любимый детский поэт: Метод. – библиогр. материал к 100-летию со дня рождения К.И. Чуйковского» (1982, 9 с.), «Союз нерушимый республик свободных: Метод. – библиогр. материал к 60-летию образования СССР» (1982, 15 с.) ҳамчунин боз 14 маводи методӣ библиографӣ таҳия ва манзур гардидаанд.

Солҳои 80-уми асри ХХ нишондиҳандаҳои: «Олимпиада – 80: Рек. списки лит-ры для детских библиотек республики» (1980, 20 с.), «Е. И. Черушин – писатель и художник детских книг: Рек. списки лит-ры для руководителей детским чтением» (1981, 10 с.), «У нас друзья на всей планете: Список лит-ры в помощь интернациональному воспитанию пионеров и школьников» (1981, 15 с.), «Пионерам о пионерах: Рек. список книг» (1982,

40 с.), «Аркадий Гайдар – любимый писатель детей: Рек. список лит-ры для рук. дет. чтения» (1984, 10 с.), «Мой край родной Таджикистан: Рек. список лит-ры для уч-ся 1-8 классов» (1984, 11 с.), «Таджикистан в годы Великой Отечественной войны: Список лит-ры для рук. дет. чтения» (1984, 17 с.), «Школьникам о религии: Беседа о книгах» (1984, 15 с.), «СССР – родоначальник космической эры: Аннотированный рек. список литературы в помощь библиотекарям детских и школьных библиотек, учащихся 6-8 кл. и рук. дет. чт. К 30-летию запуска первого в мире искусственного спутника Земли» (1987, 10 с.), «Писатели Таджикистана детям: Библиографический указатель литературы» (1991, 39 с.) ва ғайра манзури китобдорон ва хонандагони ҷавон гардонида шудаанд.

Дар охири солҳои 80 - ум ва аввали солҳои 90 - уми асри XX китобхона ба таҳияи дастурҳои нахустини шарҳиҳои-библиографии адибони бачаҳо оғоз менамояд. Нахустин дастур «Тарғиботчи китобхонаи бачагона: Нишондиҳандаи шарҳиҳои-библиографӣ бахшида ба 60 - солагии зодрузи Н. Давлатов» (1990, 24 с.), «Ҳамқадами замон: Нависанда Шодӣ (Шодон) Ҳаниф барои наврасон: Дастури шарҳиҳои-библиографӣ» (1991, 40 с.) ва дигарон буданд. Таҳлилу муқоисаи дастурҳои таҳиягашта аз он далолат менамояд, ки қисми русии дастурҳо дарҳақиқат бештар ва дар мазмун бою рангинтар мебошад. Аз ин хулоса намудан мумкин аст, ки дар ташаккул ва рушди библиографияи бачагонаи тоҷик саҳми мутахассисони рус ниҳоят назаррас буда, то замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон қисми бештарини дастурҳоро онҳо таҳия ва манзур менамуданд ва бо ҳамин онҳо тавонистанд заминаи муқаммале барои рушди ояндаи библиографияи бачагонаи тоҷик муҳайё созанд.

Дар КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ библиографони тоҷик аллақай ба дастовардҳои назаррас ноил мегаштанд. Дар таносуб аз дастурҳои солҳои 80-ум офаридаи китобхона, ки теъдоди зиёда аз 40 номгӯро ташкил менамоянд ҳамагӣ 11-тои онҳо бо забони русӣ мебошанд. Ин шаҳодати он аст, ки мутахассисони тоҷик дар солҳои 1982 то 1991 дар таҳияи 29 дастурҳои методӣ

библиографӣ сахм гузоштаанд ва мактаби амалии библиографияи тоҷик рӯ ба инкишоф ниҳодааст. Мавзӯё ва мазмуни дастурҳои таҳиягаштаи китобхона гуногун буда, ба доираҳои мухталифи хонандагон таъйин гаштаанд.

Диққати асосии библиографони тоҷик, хусусан мутахассисони КДЧ ба номи Фирдавсӣ солҳои 80-уми асри ХХ бештар ба масоили кишваршиносӣ равона карда шуда буд ва онҳо дар ин самт ба дастовардҳои хуб ноил мегарданд. Ҳамзамон дар КДЧ ба номи Фирдавсӣ нашри «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон» идома меёфт ва он дар байни муассисаҳои фарҳангӣ ва илмии ҷумҳурӣ мақоми сазовореро касб карда буд. Тавре ки маълум аст «Тақвим» сол аз сол мазмунан ғанӣ мегардид ва бо ду забон тоҷикӣ ва русӣ дастраси муассисаҳо ва хонандагон мешуд. «Тақвим» то соли 1991 ҳамасола интишор мегардид ва дастраси китобхонаҳо, марказҳои илмию иттилоотӣ ва дигар муассисаҳои ҷумҳурӣ мегашт. (Барориши соли 1981, дар соли 1980, 158 с.; Барориши соли 1982, дар соли 1981, 161 с.; Барориши соли 1983, дар соли 1983, 111 с.; Барориши соли 1984, дар соли 1983, 178 с.; Барориши соли 1985, дар соли 1984, 162 с.; Барориши соли 1986, дар соли 1985, 127 с.; Барориши соли 1987, дар соли 1986, 181 с.; Барориши соли 1988, дар соли 1987, 181 с.; Барориши соли 1989, дар соли 1988, 220 с.; Барориши соли 1990, дар соли 1989, 123 с.; Барориши соли 1991, дар соли 1990, 69 с.).

Ғайр аз «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон» рӯйхатҳо ва нишондиҳандаҳои библиографӣ таҳия ва интишор мегардид, ки дар солҳои 80-уми асри ХХ захираи бою рангини библиографияи кишваршиносиро ташкил менамуд. Намунаи он рӯйхати иттилоотии «Адабиёти нав доир ба Тоҷикистон» мебошад, ки ҳар семоҳа аз соли 1971 то соли 1991 мунтазам чоп мешуд. Дар он тамоми адабиёти ба китобхона воридшуда инъикоси худро меёфт, инчунин интиҳобан мақолаҳои муҳим аз маҷмӯаҳо, маҷаллаҳо, матбуоти ҷумҳуриявӣ ва вилоятӣ ворид карда мешуд.

Силсилаи иттилоотию ғоявии «Тарбияи коммунистии меҳнатқашон» низ бештар эҷодиёти муаллифони тоҷикро инъикос менамуд ва дар се моҳ як маротиба аз соли 1971 то соли 1989 мунтазам нашр мегашт. Дар он китобҳо,

мақолаҳои маҷмӯаҳо, маҷаллаҳо ва мақолаҳо аз матбуоти даврӣ интихобан инъикос мегардид. Он аз рӯи ҷадвали муайян нашр мегардид: Тарбияи одами нав – созандаи фаъоли коммунизм; Тарбия дар асоси анъанаҳои инқилобӣ, ҳарбӣ ва меҳнатӣ; Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстӣ; Тарбияи интернационализи пролетарӣ ва ватандӯстии советӣ; Тарбияи ахлоқӣ; Тарбияи ҳуқуқӣ; Тарбияи экологӣ; Тарбияи эстетикӣ ва ғайра.

КДҶ ба номи Фирдавсӣ инчунин нашри рӯйхати иттилоотии чорӣ «Адабиёти нав доир ба илмҳои педагогӣ ва маорифи халқ»-ро аз соли 1972 дар се моҳ як маротиба аввал бо забони русӣ ва аз соли 1978 бо ду забон: тоҷикӣ ва русӣ, дар ҳамкорӣ бо Пажӯҳишгоҳи илмҳои педагогии Вазорати маорифи РСС Тоҷикистон интишор менамуд ва аз соли 1981 рӯйхати мазкур дар як сол 2 маротиба бо ду забон интишор мегардид. Нашри он дар соли 1990 қатъ мегардад.

Рӯйхати библиографии «Адабиёти нав оид ба маданият ва санъати РСС Тоҷикистон» аз соли 1977 сола шаш маротиба, ва аз соли 1979 ҳар семоҳа интишор мешуд. Мақсади он расонидани иттилооти очил ба хонандагон дар бораи адабиёти нав ва фарҳангу санъати Тоҷикистон буд. Дар рӯйхат китобҳо, мақолаҳо аз маҷмӯа, маҷалла ва дигар нашрияҳои давомдор оид ба масъалаҳои фарҳангу сохтмони фарҳангӣ, санъат, садову симо бо забонҳои тоҷикию русӣ инъикос мегардид. Аз соли 1990 нашри он қатъ гардид.

Албатта, дар доираи таҳқиқоти мо тамоми номгӯи дастурҳои методӣ библиографӣ, иттилоотӣ маълумотӣ, идориву ҳадамотӣ, роҳбарикунандаву вазифавӣ, санадҳои меъёриву ҳуқуқиро фаро гирифтанд ғайриимкон аст, зеро дар се барориши «Нашри Китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ. Нишондиҳандаи библиографӣ (солҳои 1933 – 1972; 1973 – 1982; 1983 – 2003)» (1973, 1982, 2004), «Нашрҳои Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар: Нишондиҳандаи библиографӣ (солҳои 1978 – 2009)» ва фаслҳои ҷудогонаи феҳристи тарҷеи «Китобҳои Тоҷикистони советӣ» [«Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»] ба таври комил оварда шудаанд. Дар таҳқиқоти мазкур ин сарчашмаҳо ҳамчун манбаи асосии библиографӣ истифода

гардидаанд ва дар мавридҳои зарурӣ ба онҳо истинод дода мешаванд.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки фаъолияти библиографии бисёре аз муассисаҳои иттилоотӣ библиографӣ берун аз таҳикоти мо мондааст ва ин бесабаб нест. Он намунаҳои дастурҳои библиографии, ки дар таҳикот дода шудаанд, бешак комилу дар сатҳи зарурӣ омодашуда мебошанд ва аксари кулли библиографони касбӣ дар муассисаҳои бузургтарине, ки мо онҳоро мавриди омӯзишу таҳлил қарор додем, қору фаъолият намудаанд ва аз ин рӯ зарурати ба дигар муассисаҳои дуҷуминдараҷа муроҷиат намудану фаъолияти онҳоро таҳлил намудан намонда буд. Табиист, ки фаъолияти библиографии як зумра Пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ, ба монанди илмҳои дақиқ, математика, забону адабиёт, ҷомеашиносӣ, кайҳоншиносӣ, физика, биология, гидрология, хокшиносӣ, мелиоратсия, соҳаҳои гуногуни тиб, Пажӯҳишгоҳи илмию тадқиқотӣ иттилоотӣ илмию техникии Тоҷикистон (ТаджикНИИНТИ), ки он ба тайёрнамоии бароришҳои очил ва ҷорӣ иттилоотӣ библиографӣ ва реферативӣ саруқор дорад, фаъолияти Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотӣ техникую иқтисодӣ, ки ба танзими рӯйхатҳои библиографии илмҳои техникӣ машғул аст, пажӯҳишгоҳҳои ҷомеашиносии Академияи илмҳо, ки онҳо дар таҳияи дастурҳо ва рӯйхатҳои библиографӣ оид ба ҷомеашиносӣ дар Тоҷикистон шуғл меварзанд, пажӯҳишгоҳҳои Академияи кишоварзӣ ва Академияи таҳсилоти Тоҷикистон берун аз омӯзиши мо мондаанд ва ин ба ақидаи мо қори муҳаққиқони оянда аст.

Омӯзишу таҳлили маводи бадастомада нишон медиҳад, ки фаъолияти библиографӣ солҳои 80-уми асри ХХ дар ҷумҳурӣ ба қуллаи баландтарини рушди худ расидааст ва ба он омилҳои зерин мусоидат намудаанд: Аввал мутамарказонидани китобхонаҳои ҷумҳурӣ ва пурқувватнамоии алоқамандии китобхонаҳо, хусусан шӯъбаҳои библиографии китобхонаҳои ноҳиявӣ ва дар онҳо таъсис додани гӯшаҳои кишваршиносӣ; дуҷум таъминоти таҷҳизотиву технологӣ ва маблағгузорию қофӣ барои харидории маҳсулоти тозаҷоди ватанӣ; сеюм пурзӯрнамоии фаъолияти ҳадамотию библиографии

китобхонаҳои ҷумхурӣ; чорум шинохти китобхонаҳои ноҳиявӣ ҳамчун маркази китобхонаҳои деҳотӣ ва такмилдиҳии фаъолияти библиографӣ дар онҳо; панҷум пурқувватнамони фаъолияти ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ ҳамчун маркази корҳои методии библиографии тамоми китобхонаҳои оммавии ҷумхурӣ; шашум пайдо кардани таҷриба дар танзими дастурҳои гуногуни методиву библиографӣ, роҳномаву ёддоштҳо, ҷадвалҳои меъёриву ҳуқуқӣ, стандарту низомномаҳо; ҳафтум банизомдарории “Нақшаҳои тақвими”-и нашриётҳо ва рӯйхатҳои адабиёти нави китобхонаҳову марказҳои иттилоотӣ малакаи касбии библиографии китобдорони ноҳиявӣ ва деҳотро баланд мебардоранд ва онҳо дар ҷорабиниҳои хеш аз он васеъ истифода менамоянд; ҳаштум истифодаи муназзами дастурҳо, нишондиҳандаҳо, рӯйхатҳои иттилоотии ҷорӣ ва тарҷеӣ, аз қабилӣ «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон», «Тарбияи коммунистии меҳнатқашон», «Адабиёти нав доир ба илмҳои педагогӣ ва маорифи халқ», «Адабиёти нав оид ба маданият ва санъати РСС Тоҷикистон», «Солномаи матбуоти РСС Тоҷикистон» ва феҳрасти «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ» малакаи ва дониши библиографии китобдорон ва библиографони китобхонаҳои ноҳиявӣ ва деҳотро таъмин дода, дар ташкили ҷорабиниҳои гуногуни китобдориву библиографӣ ва таъмини онҳо бо иттилооти очил ёрии калон мерасонанд ва фаъолияти ҳамарӯзаи онҳоро рангину қозиб мегардонанд; нуҳум ташкили семинар ва курсҳои тақмили ихтисос, расонидани ёрии методӣ аз ҷониби мутахассисони касбӣ ба китобдорон ва библиографони ноҳиявӣ ва деҳот дар ташаккули малакаи библиографии онҳо; даҳум омоданамони мутахассисони касбӣ аз ҷониби макотиби миёнаи касбӣ ва олии китобдорӣ ватанию хориҷӣ ва ғайра ба пешрави библиография дар ҷумхурӣ таъсири хуб расонид.

Бинобар ин ташаккулёбии библиографияи тоҷик ҳамчун соҳаи алоҳидаи илмию амалӣ дар ҷумхурӣ хотима меёбад ва рушди минбаъдаи “Палатаи китобҳо” ҳамчун маркази библиографияи давлатӣ, ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ ҳамчун маркази библиографияи тавсиявӣ, КМИ ба номи

Индира Гандии Академияи илмҳо ҳамчун маркази библиографияи илмӣ ва марказҳои библиографияи соҳавӣ Китобхонаи таҷагоҳи илмии кишоварзии Донишқадаи кишоварзии Тоҷикистон, Китобхонаи илмии тиббии Донишқадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ва Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳурӣ ҳамчун маркази библиографияи бачагона ва мактабии ҷумҳурӣ шинохта мешаванд.

Хотирнишон бояд намуд, ки саҳми ин марказҳо ва муассисаҳои дигари китобдорӣ библиографӣ дар рушду такомули хоҷагии халқи ҷумҳурӣ бесобиқа аст ва онҳо тавонистанд ҷомеаи инсонро ва аз лиҳози иқтисодӣ гулгулшукуфонро созмон диҳанд.

Ба ақидаи мо дар рушди бемайлоии библиографияи тоҷик, хусусан ташаккули баҳши назарии он саҳми библиографони рус ва мактаби назариячиёни рус бузург буд. Пайдоиши мактаби библиографони тоҷик ба давраи солҳои 80-уми асри XX рост меояд ва он дар заминаи меҳнати чандинсолаи библиографони касбӣ ва асосгузори назарияи библиографияи тоҷик Р. Шарофзода ба амал омадааст. Таҷа ба дастовардҳои библиографияи амалӣ ва ёрии назариячиёни рус аъзоёни мактаби библиографии тоҷик зиёд мегардад ва ба он солҳои 80-ум А. Раҳимов ва Ш. Тошев, солҳои 90-ум С. Муҳиддинов ҳамроҳ мегарданд. Каме баъдтар мактаби китобхонашиносони тоҷик тавлид меёбад ва ба он солҳои 80-ум С. Сулаймонӣ, Ҷ. Шерматов ва Б. Холов, аввали солҳои 90-ум С. Шосаидов, З. Шораҳматов баъди дифои бомуваффақияти рисолаҳои номзадӣ шомил мегарданд. Ин, албатта, пешравии бузург дар ташаккули мактаби библиографияшиносӣ ва китобхонашиносии тоҷик буд.

Бо ташаббуси олимони тоҷик аввали солҳои 90-ум фазаи муносиб барои рушди китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик муҳайё гардид. Агар гӯем, ки дар ин давра (солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри XX) заминаи асосии рушди минбаъдаи соҳаи китобдорӣ ва библиографияи тоҷик гузошта шуда буд хато нахоҳем кард.

Албатта, дар қатори дастовардҳо дар соҳаи норасоӣҳо низ арзи вучуд доштанд. Пеш аз ҳама тайёрнамоии

библиографони касбӣ, ки аксаран баъди хатми донишкада дар назди библиографони соҳибтаҷриба малакаи худро сайқал меоданд ва норасоии онҳо на танҳо дар ноҳияҳо ва вилоятҳо, балки дар муассисаҳои марказӣ низ он эҳсос карда мешуд. Ҳангоми тайёрнамоии мутахассисон заминаи назарии дониш ва малакаи касбии онҳо суфт буд ва дар ҳадамоти библиографӣ, ҳадамоти иттилоотӣ ва тайёрнамоии дастурҳои библиографӣ бараъло эҳсос мегашт. Дар китобхонаҳо бештар тарҷумаи дастурамалҳои корӣ оид ба тайёрнамоии дастурҳои методӣ ва библиографии Китобхонаи давлатии ба номи В.И. Ленин истифода мегашт ва барои таҳияи чунин маводи зарурӣ таҷриба ва назарияи библиографони тоҷик мушкилӣ мекашид. Норасоии дигар ин банақшагирии фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ буд, ки он аксаран дар дохили соҳа бе ягон нақшаи мушаххас ва аз лиҳози илмӣ асоснок қабул ва амалӣ мегашт. Мақсади асосии ин нақшаҳо ба иҷрои вазифаю уҳдадорихои рӯзмарраи китобхона равона шуда буд, на ба талаботи гурӯҳҳои хонандагон.

Солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри ХХ намудҳои гуногуни маҳсулоти библиографӣ ба мавзӯҳои муҳимми рӯз бо фарогирии доираи васеи мавзӯҳои илмию амалии ҷумҳурӣ таҳия мегаштанд. Аммо дар он ҳоло ҳам таъсири назари ҳизби коммунист бузург буд ва он дар ҷараёни идеологии дастурҳои библиографӣ ҳифз ёфта буд. Аз он танҳо самти маънавии ҷомеа ҳамеша зарар меидид ва ин мушкилот дар ояндаи наздик ҳалли худро бояд меёфт.

Тавре мебинем фаъолияти библиографӣ дар муассисаҳои ҷумҳурӣ мутамарказ нагардида буд ва китобхонаҳои гуногун метавонистанд оид ба як мавзӯ ва ё ҳаводис дастурҳои яқраи тайёр намоянд, ки ин ба гурӯҳи васеи хонандагон манфиате намедод ва танҳо самти ғоявӣ он бо ташкилотҳои ҳизбӣ ҳамроҳанг карда мешуду зери назорат буд. Ба ақидаи мо рушди ҳамҷонибаи фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ танҳо дар сурати мутамарказонидани фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои гуногун ва ҳамроҳангсозии қори библиографии онҳо, ҳамроҳангсозии нақшаҳои шӯъбаҳои библиографӣ, библиографони ҳирфай ва олимони соҳавӣ таъмин мегашт.

ФАСЛИ V БИБЛИОГРАФИЯИ ТОЧИК ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ КИШВАР

Дар даврони истиқлол самтҳои асосии фаъолияти библиографӣ бо вежагиҳо ва талаботи замони соҳибистиқлолии кишвар мувофиқ карда шуд. Омӯзиши фаъолияти библиографӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мақсади таҳқиқоти мост аз рӯзҳои нахустини истиқлолият оғоз гардида, то ба имрӯз идомаи мантиқии хешро ёфта истодааст. Азбаски библиография дар замони Шӯравӣ ҳамчун минбари тарғиботи ғояҳои сиёсӣ ва маънавии замон маҳсуб меёфт ва ба он диққати беандоза бузург дода мешуд, дар даврони соҳибистиқлолӣ аз таваччуҳи Ҳукумат то андозае дур монд ва дар дуруҳаи будану набудан қарор дошт. Бухрони сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии солҳои нахустин ба рушди муназами он таъсири манфӣ расонид. Шароити баамаломата инчунин таъсири манфӣи худро дар тайёрнамоии библиографони касбӣ ва аз қор рафтани олимону мутахассисони шинохтаи кишвар гузошт. Агарчанде охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри XX як зумра олимони соҳаҳои китобдориву библиографии тоҷик соҳиби унвонҳои илмӣ номзади илм гардида бошанд ҳам, шароити баамаломата ба онҳо имконият надод, ки донишҳои азбарнамудаашонро мавриди амал қарор диҳанд ва барои рушди соҳа саҳми муносиби худро гузоранд.

Дар муассисаҳои китобдории кишвар, агарчанде ба кадри кофӣ мутахассисони соҳибтаҷриба ба қор фаро гирифта шуда бошанд ҳам, солҳои аввали истиқлолият фаъолияти библиографӣ бо сабабҳои объективӣ субъективӣ рӯ ба таназзул мениҳод ва аксари қулли маводи омодашуда рӯйи чопро намедид ва ё интиҳобан қисми ками он интишор карда мешуд. Бо вучуди он китобхонаҳои марказии ҷумҳуриявӣ, илмӣ ва соҳавӣ то андозае фаъолияти хешро идома медоданд.

Пас аз истиқрори сулҳу Ваҳдати миллӣ библиографияи тоҷик низ рӯ ба инкишоф ниҳод ва мақсади асосии он ба иҷрои се ҳадафи стратегияи давлат – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ҳифзи

амнияти озукаворӣ равона шуда, дар фаъолияти хеш аз натиҷаҳои таҳқиқоти илмии бунёдӣ ва амалии олимону кашшофон ва эҷодкорон ҷиҳати рушди илму амалияи ватанӣ, боло бурдани тафаккури илмиву техникаи ҷомеа, сатҳи фарҳангу маънавиёти шаҳрвандони кишвар, ташаккули тафаккури зехнию ҳуқуқии онҳо, тарбия дар рӯҳияи ватанпарвариву башардӯстӣ, ифтихори миллӣ, ҳудогоҳиву худшиносии аҳли ҷомеа, ошноӣ бо таъриху тамаддуни боғановати ниёгон ва ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифӣ намудани дастовардҳои илмӣ ва амалии намояндагони ҷумҳурӣ саҳми худро мегузошт.

Ҳукумати Тоҷикистон низ дар навбати хеш саҳми бузургу бесобиқа барои рушди библиографияи миллӣ мегузорад. Хусусан барои муҳайё намудани шароити мусоид Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва барномаҳои давлатӣ қабул ва маблағгузорӣ намуд, ки онҳо дар бартаарафнамоии таъсири бухрони бамиёномада хизмати шоистаро анҷом доданд. Хусусан бунёди бинои замонавии Китобхонаи миллии Тоҷикистон, сохтани биноҳои нав ва таъмиру тармими беш аз садҳо китобхонаҳо дар минтақаҳои гуногуни кишвар, таъминот бо таҷҳизотҳои ҳозиразамон ва китобҳои нав ва ғайра далели равшани дастгирии соҳа аз ҷониби давлати тозабунёд мебошад. Ин иқдом ҳангоми ифтитоҳи бинои нави Китобхонаи миллии Тоҷикистон аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин арзёбӣ гардид: «Барои тақвият ва тақомули фаъолияти китобдорӣ Ҳукумати Тоҷикистон дар даҳ соли охир се барномаи давлатӣ – «Барномаи рушди фаъолияти китобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006 – 2015», «Барномаи рушди Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосими Фирдавсӣ барои солҳои 2006 – 2015» ва «Барномаи компютерикунони китобхонаҳои давлатии оммавии Тоҷикистон барои солҳои 2011 – 2013»-ро қабул қард»². Албатта, суҳанони

---

² Китобхонаи миллӣ – маркази бузурги илму фарҳанг: Суҳанрони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими

Сарвари давлат аз ҷониби китобдорон дастгирӣ ёфт ва минбаъд дар рушди бонизоми соҳаи китобдорӣ таъсири амиқ гузошт.

Хотирнишон бояд намуд, ки библиография яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти китобдорӣ дар низоми иттилоотии ҷомеа махсуб меёбад ва дар ташаккули равандҳои иттилоотонии ҷомеа таъсири бузург расонида, тамоми навгониҳои ҷаҳон, аз ҷумла, бо истифода аз таҷҳизотҳои замонавӣ оид ба самтҳо ва ҷараёнҳои инноватсионӣ очилан дар маводи иттилоотӣ-библиографии кишвар мунъакис мегардад.

Ҷомеаи иттилоотие, ки имрӯз ҷойгузини ҷомеаи саноатии асри XX гардидааст, бе истифода аз таҷҳизотҳои замонавӣ ва технологияи инноватсионӣ ба даст намеояд. Библиографияи тоҷик дар охири садаи XX ва аввали садаи XXI каме аз раванди иттилоотонии ҷаҳонӣ бо сабабҳои маълум қафо монд ва имрӯз кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки ин камбудии ҷойдоштаро бартараф намояд ва барои ин пеш аз ҳама заминаҳои мусоиди меъёриву ҳуқуқӣ, таъминоти ҳадалимкони моддиву иқтисодӣ ва захираи зеҳнӣ, яъне истифода аз дастовардҳои муосири таҷҳизотӣ ва технологияҳои инноватсионӣ, маблағгузориҳои кофӣ дар таълиму тарбияи мутахассисони ҷавон лозиманд. Иҷрои ин се масъалаи асосӣ вақти муайян ва хароҷотҳои моддиву зеҳниро тақозо дорад. Аз ин рӯ, мо оид ба таъминоти кадрӣ, илмӣ, таълимӣ ва методӣ каме истода мегузарем. Шумораи олимони ҳирфай ниҳоят кам ва ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ нест. Бо вучуди он бо заҳматҳои зиёд онҳо ба кадрӣ имкон рушди соҳаро таъмин ва дар тайёр кардани мутахассисони ҷавон саҳми худро мегузоранд. Тавре ки ишора шуд мутахассисони варзида ва олимони ҷавони соҳа, ки нуфузи онҳо ниҳоят камшуморанд паҳлуи якдигар истода, заҳмат мекашанд ва корҳои назаррасро ба анҷом расонида, бо кӯшишу ғайрати онҳо, дар солҳои аввали истиқлолият, мавҷудияти соҳа аз хатари нобудшавӣ эмин гардонида шуд. Дар рушди назария ва амалияи библиографияи солҳои

нахустини Истиклолият саҳми олимони шинохта Р. Шарофзода, А. Ҳ. Раҳимов, А. Юнусов, Ш. К. Тошев (Комилзода), С. Р. Муҳиддинов ниҳоят бузург аст ва тавассути дастгирии пайвастаи онҳо як зумра шогирдони нав аз қабилӣ Қ. Б. Бӯриев, С. Ғулумшоев, ки дар таҳқиқ ва натиҷагирии масоили назарӣ, таърихӣ, методӣ ва амалии библиографияи тоҷик сайъ намудаанд ба майдони фаъолият қадам гузоштанд. Аз ҷумлаи осори пурғановате, ки бо заҳмати пайгиронаи устодони библиографияшиноси тоҷик таҳия ва манзур гардидаст ба монанди маводи таълимию методии «Асосҳои библиография: Барномаи дарсӣ» (1999, 15 с.), «Созмондихӣ ва услуби қори библиографӣ дар китобхонаҳо: Нишондоди услубӣ» (1999, 17 с.), «Библиографияи адабиёти кишоварзӣ: Барномаи таълимӣ» (2000, 22 с.), «Асосҳои китобхонашиносии ва библиографияшиносии: Барномаи таълимӣ» (2004, 12 с.), «Барномаҳои таълимии соҳаи китобдорӣ: Барои донишҷӯёни факултаи китобдорӣ» (2009, 96 с.), «Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон: Барномаи таълимӣ ва нишондоди услубӣ» (2011, 40 с.), «Библиографияи адабиёти кишоварзӣ: Барномаи таълимӣ» (2011, 28 с.), «Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон: Мавод барои омӯзиши фан» (2011, 40 с.), «Библиографияи кишоварзии тоҷик: Мавод барои омӯзиши фан» (2011, 160 с.), «Асосҳои библиография: Дастури таълимӣ» (2011, 128 с.), «Фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳо: Китоби дарсӣ» (2012, 185 с.), «Библиографияи Тоҷикистон: Барномаи таълимӣ ва нишондоди услубӣ» (2012, 16 с.), «Системаи таснифоти китобхонавӣ: Барномаи таълимӣ» (2012, 8 с.), «Библиографияи адабии тоҷик: Китоби дарсӣ» (2014, 140 с.), «Асосҳои дониши китобдорӣ ва библиографӣ: Барномаи таълимӣ барои мактабҳои ҳамагонӣ» (2015, 40 с.), «Асосҳои дониши китобдорӣ ва иттилоотӣ: Барномаи таълимӣ барои такмили ихтисос» (2015, 40 с.) «Китобхонаи миллии Тоҷикистон: Дирӯз ва имрӯз: Дастури таълимӣ» (2015, 196 с.), «Библиографияи кишваршиносии Тоҷикистон (давраи Шӯравӣ): Китоби дарсӣ» (2015, 160 с.) ва ғайра, ки хангоми омоданамоеи мутахассисони касбӣ ва такмили ихтисоси библиографони соҳибтаҳассус мақоми сазоворро касб намудаанд.

Бо вучуди тағйиротҳои мусбӣ, ки дар замони Истиқлолият ба даст омад, рушди соҳа беҳбудии културо нигарон аст. Пеш аз ҳама набудани «Консепсияи рушди библиографияи тоҷик» ва тадричан нав намудани маводи таълимию методӣ ва мучаҳаз гардонидани таҷҳизоти равандҳои фаъолияти библиографӣ на танҳо дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва китобхонаҳои вилоятиву ноҳиявӣ, балки дар тамоми китобхонаҳои деҳоти кишвар ба роҳ мондани технологияҳои замонавӣ ва пайваस्ताмоии онҳо бо бойгонии бузургии электронии маҷозии ҷумҳурӣ ва байналмилалӣ. Тағйироти кулӣ дар омодамоии библиографони касбӣ, мутобиқнамоии дониши онҳо ба талаботи сатҳи ҷаҳонӣ, бо малакаи забондонӣ, истифода аз таҷҳизотҳои замонавӣ, барномарезӣ ва таҷрибаи кор бо сомона ва бойгонии электронии маҷозии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалиро тақозо менамояд.

Бо вучуди монеаҳои мавҷуда, олимон ва мутахассисони соҳа дар замони Истиқлолияти кишвар ба таҷдиди таҳқиқотҳои илмӣ, рисолаҳои илмӣ ва маҷмӯаҳои соҳавии илмию амалӣ кӯшиш ба ҳарч дода, ба натиҷаҳои назаррас ноил гаштанд. Аз ҷумла, тавассути заҳмати онҳо рисолаҳои илмӣ: «Садриддин Айни аз дидгоҳи библиографияи адабӣ: Хулосаи системаи ахбор» (1992, 172 с.), «Разработка автоматизированного рабочего места библиографа-эксперта в научно-технической библиотеке» (1992, 16 с.), «Библиографирование персидско-таджикской миниатюры: Культурно-исторический аспект» (1993, 16 с.), «Библиографическое описание персидской миниатюры» (1993, 20 с.), «Персидско-таджикская миниатюра и принципы её библиографирования» (1999, 179 с.), «Библиография дар аҳди Сомониён» (1999, 27 с.), «Бобоҷон Ғафуров - библиограф» (1998, 19 с.), «Возникновение и развитие сельскохозяйственной библиографии» (2000, 104 с.), «Библиография земледельческой культуры таджикского народа» (2000, 22 с.), «История возникновения и развития сельскохозяйственной библиографии» (2010, 128 с.), «Таърихи библиографияи кишоварзӣ» (2011, 176 с.), «История таджикской библиографии (с древнейших времён

до 80-х гг. XX века)» (2014, 176 с.) ва ғайра манзури мутахассисон гардидаанд.

Ҳамзамон натиҷаи таҳқиқотҳо, назарсанҷиҳо ва фишурдаи гузоришҳои илмӣ олимон ва мутахассисони эҷодкор бештар дар маҷмӯаҳои илмӣ ва илмию амалии соҳавӣ аз қабилӣ: «Китоб ва китобдорӣ дар фарҳанги мардумони эронӣ: Маҷмӯаи илмӣ» (1992, 144 с.), «Китобхонаи миллии Тоҷикистон: Ҷашннома» (1993, 96 с.), «Китобхонаҳои Тоҷикистон дар арафаи асри XXI: Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ» (2000, 43 с.), «Нақши китоб дар эҳёи тамаддуни Шарқ ва масоили китобшиносии нухсаи хаттӣ: Маҷмӯаи мақолати конфронси байналмилалӣ» (2004, 136 с.), «Ганҷинаи фарҳанг: Ҷашннома» (2004, 136 с.), «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: Хрестоматия» (2010, 200 с.), «Фаъолияти китобдорӣ дар даврони ҷаҳонишавӣ фазаи иттилоотӣ: Маҷмӯа» (2012, 88 с.), «Фаъолияти китобдорӣ дар замони Истиклолият: Маҷмӯа» (2012, 225 с.), «Китоб ва ташаккули фарҳанги иттилоотӣ дар замони муосир: Маводи конференсия» (2010, 200 с.), маводи мубодилаи афкор дар мавзӯи «Нақши китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ дар таълиму тарбияи насли наврас» нашри махсуси маҷаллаи «Паёмномаи фарҳанг» (2011, 96 с.), «Сарватҳои иттилоотии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёт, инноватсия ва маърифати ҷомеа: Маводи конференсияи умумиҷумҳуриявӣ, 18-19 апрели соли 2012» (2013, 110 с.), «Фаъолияти китобдорӣ. Фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ: Назария, услубҳо, амалия: Маҷмӯаи мақолаҳо» (2013, 240 с.), «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: Китобҳои III; IV; V ва VI» (2013; 2017), «Маҳзани маърифат: Маҷмӯа» (2014, 64 с.), «Китобдории кӯдакону наврасони Тоҷикистон: Маҷмӯа» (2014, 280 с.), «Сарватҳои иттилоотии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёт, инноватсия ва маърифати ҷомеа: Маводи конференсияи умумиҷумҳуриявӣ, 18-19 апрели соли 2013» (2013, 112 с.), «Ташкили маъхазҳои электронӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон: Маводи конференсияи умумиҷумҳуриявӣ, 15-16 майи соли 2014» (2015, 112 с.), «Раванди ҷаҳонишавӣ

технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, 5-6 майи соли 2016» (2016, 132 с.) ва ғайра интишор ва манзури мутахассисони соҳа гардонидашудаанд.

Дар амал татбиқсозии равандҳои инноватсионӣ дар ҷомеаи иттилоотӣ яке аз мақсадҳои асосии библиографони тоҷик мебошад. Библиографони тоҷик кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки аз дастовардҳои муосири таҷҳизотиву технологияи соҳавӣ самаранок истифода намуда, рушди илму амалияи кишварро ҳадалимкон бо иттилооти замонавӣ таъмин намоянд ва ба ҳамин васила сахмгузори гулгулшукуфии ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, замонавӣ ва ягонаи тоҷикон бошанд. Аз ин рӯ, дар аксари маводи назарӣ, амалӣ ва методӣ библиографии солҳои охир яке аз самтҳои умда ҳалли мушкилоти инноватсионии соҳа гардидааст. Аз ҷумла, бо ибтиқори китобхонаҳо ва муассисаҳои соҳавии кишвар баргузор намудани ҳамоишҳои илмӣ, аз қабилӣ конференсия ва семинарҳои соҳавӣ дар мавзӯҳои «Сарватҳои иттилоотии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёт, инноватсия ва маърифати ҷомеа: конференсияи умумиҷумҳуриявӣ, 18-19 апрели соли 2012», «Фаъолияти китобдорӣ дар даврони ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ: ДДСТ ба номи Мирзо Турсунзода» (2012), «Сарватҳои иттилоотии китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиёт, инноватсия ва маърифати ҷомеа: конференсияи умумиҷумҳуриявӣ, 18-19 апрели соли 2013», «Ташкили маъхазҳои электронӣ дар китобхонаҳои Тоҷикистон: конференсияи умумиҷумҳуриявӣ, 15-16 майи соли 2014», «Раванди ҷаҳонишавии технологияи иттилоотӣ дар фаъолияти китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, 5-6 майи соли 2016» ва ғайра далели равшани гуфтаҳои мост. Ғайр аз ин библиографони ҷумҳурий дар таҳқиқи равандҳои инноватсионии муассисаҳои китобдорӣ кишвар, бунёди захираҳои иттилоотии рақамӣ, китобхонаҳои электронӣ ва маҷозӣ, рақамгардонии бойгонҳои анъанавӣ ва мутобиқ

ба ҷомеаи мо гардонидан ва истифодаи дастовардҳои ҷаҳонии инноватсионӣ низ саҳм мегузоранд. Яке аз самтҳои рушдфӯтаи истифодаи дастовардҳои инноватсионии замони муосир ин пеш аз ҳама дар фаъолияти ҳамарӯзаи ҳадамотию эҷодии хеш истифода намудани бойгонии рақамии ватанию ҷаҳонӣ, тавассути дастбӯи ба сомонаҳои китобхонаҳо ва марказҳои иттилоотӣ, бойгонии электронӣ ва китобхонаҳои маҷозӣ мебошад. Дар ин самт фаъолияти Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи патентию техникӣ, Китобхонаи электронии шаҳрӣ, Китобхонаи илмӣ Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот, Марказҳои иттилоотии вазорату идораҳои давлатӣ ва сомонаҳои расмӣ муассисаҳои илмӣ, соҳавӣ ва ҷамъиятии кишвар назаррас мебошад.

Библиографони тоҷик дар фаъолияти эҷодии хеш аз дастовардҳои таҷҳизотиву технологӣ васеъ истифода намуда, нишондиҳандаҳои ҳаддалимкон пурраро бо назардошти инъикоси маводи ҷопӣ ва электронии мавҷуда манзури муштариён гардонанд, ки ба талаботи онҳо мувофиқат намояд. Мисоли равшани онро мо дар нишондиҳандаҳои тарҷеии мавзӯии «Иҷтисоии сарнавиштсоз: Феҳристи адабиёт» (2012, 206), «Наврӯз: Китобнома» (2012, 330 с.), «Об – манбаи ҳаёт: Феҳристи адабиёт» (2013, 576 с.), «Ваҳдати миллӣ: Китобнома» (2014, 342 с.), «Истиқлолият ва рушди осорхонаҳои Тоҷикистон» ва ғайра, шарҳиҳолии библиографии «Сафар Шосаидов: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолии» (2012, 80 с.), «Эмомалӣ Раҳмон: Китобномаи шарҳиҳолии» (2013, 656 с.), “Бӯриев Курбоналӣ Бозорович: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолии” (2014, 140 с.), “Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ: Феҳристи осор ва адабиёт доир ба ӯ” (2015, 128 с.), “Нақибхон Туғрали Аҳрорӣ: Нишондиҳандаи шарҳиҳолии библиографӣ” (2015, 112 с.), “Иродатманд: Маҷмӯаи мақолаҳо доир ба фаъолияти илмиву омӯзгории Мурод Муродӣ ва китобномаи шарҳиҳолии ӯ” (2015, 208 с.) ва ғайра дида метавонем, ки дар онҳо дар радифи нашрҳои анъанавӣ аз нашрҳои электронии сомонаву бойгонии гуногуни ватаниву хориҷӣ васеъ истифода шуда, матни электронии онҳо дар

сомонаи китобхонаву муассисаҳои тавлидгар инъикоси хешро ёфтаанд.

Баъзе аз нишондиҳандаҳои шарҳиҳолӣ дар шакли анъанавӣ дастраси хонанда нагардида бошанд ҳам, шакли электронии онҳо дар сомонаҳои китобхонаҳои муассисаҳои илмӣ ва макотиби олий манзури олимону муҳаққиқон гардонида шудаанд, аз ҷумла, нишондиҳандаи шарҳиҳолӣ ва феҳристи осори “Мусо Диноршоев”, “Абдусаломов А.А.” ва ғайра.

Дар даврони соҳибистиклолӣ натиҷаҳои эҷодиёти олимон ва мутахассисон дар шакли мақолаҳои илмӣ, илмию амалӣ ва оммавӣ манзури ҳаводорон ва мутахассисони соҳа гардидаанд. Мавзӯ ва муҳтавои мақолот тамоми бахшҳои фаъолияти илмию амалии библиографияи тоҷикро фарогиранд. Шумораи мақолаҳои олимону мутахассисони соҳавии китобдорӣ тоҷик зиёда аз 720 адад (бо забони тоҷикӣ) ва 220 адад (бо забони русӣ)-ро ташкил менамояд ва мақолаҳое, ки танҳо дар маҷаллаи «Китобдор» инъикос гардидаанд беш 160 ададро ба ақидаи М. Комилов дар нишондиҳандаи библиографияи «Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони Истиқлол: Феҳристи адабиёт»³ (2016, 312 с.) фароғир аст. Ин, албатта, далели равшани рушди соҳа дар замони Истиқлолияти кишвар мебошад. Берун аз доираи феҳрист мақолаҳое, ки дар маҷмӯаҳо, маҷаллаҳои хориҷӣ, рӯзномаҳо ва дар шакли электронӣ интишоргаштаи олимон ва мутахассисони тоҷик мондаанд, ки теъдоди онҳо низ на кам аз 200 номгӯйро ташкил медиҳад, ки нисбат ба давраи 70-соли ҶШС Тоҷикистон ба маротиб зиёд аст.

Дар даврони Истиқлолият библиографияи библиографияи миллӣ (библиографияи дараҷаи дуум) рушд намуд ва Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявӣ ба номи Мирсаид Миршакар ва Китобхонаи ҷумҳуриявӣ илмӣ-тиббӣ Тоҷикистон дар ин самт пешоҳанг мебошанд. Аз ҷониби

---

³ Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони Истиқлол: Феҳристи адабиёт / Мураттиб М. Комилов; Зери назари Ш. Комилзода. – Душанбе: Аржанг, 2016. – 312 с. (Ниг. ба сах. 106 – 190 тоҷикӣ; 190 – 218 русӣ; 219 – 228 маҷаллаи «Китобдор»)

библиографони Китобхонаи миллии Тоҷикистон нишондихандаи библиографӣ зери унвони “Нашрияҳои Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ: Нишондихандаи библиографӣ. Солҳои 1983-2003” (2004, 116 с.) Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар “Нашрҳои Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар: Нишондоди библиографӣ. Солҳои 1978-2009” (2009, 60 с.), Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббӣи Тоҷикистон “Нашрияҳои Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббӣи Тоҷикистон: Нишондихандаи библиографӣ. Солҳои 1957-2014” (2014, 40 с.) ва дар фасли “Маданият. Сохтмони маданӣ”-и нашрияи тарҷеии “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳрасти библиографӣ (1991-2010)” дар се бахш маводи библиографии батабърасидаи кишвар инъикоси худро ёфтаанд. Илова бар ин, дар нишондихандаҳои библиографии: “Ваҳдати миллий”, “Эмомалӣ Раҳмон: Китобномаи шарҳиҳолии”, “Об – манбаи ҳаёт” тавассути фаслҳои мустақили “Китобномаҳо доир ба Ваҳдати миллий”, “Инъикоси асарҳои Эмомалӣ Раҳмон дар китобномаҳои чопӣ ва электронӣ”, “Маводи методӣ-библиографӣ” ва ғайра маълумот оид ба дастурҳои библиографӣ пешниҳод шудаанд.

Иқдоми дигаре, ки дар замони Истиклолият рӯйи қор омад ин муаррифии олимони ва мутахассисони эҷодкори соҳаи китобдорӣ тавассути маълумотномаҳои библиографӣ мебошад. Соли 2004-ум аз ҷониби Шӯъбаи илмӣ-тадқиқотии Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ зери унвони “Қоршиносони эҷодкори Китобхонаи миллий: Маълумотномаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2004, 88 с.), оид ба эҷодиёту фаъолияти 38 олимони ва мутахассисони китобхона маълумоти мухтасар манзур менамояд. Ин иқдом пас аз 12 сол дар соли 2016 бо ибтиқори Б. Аҳмадов ва Ҷ. Раҷабов китоби “Мақоми китоб дар фарҳанги мардуми тоҷик: Маълумотнома” (2016, 274 с.) ба таърифи расид, ки дар фасли “Тарғиботчиёни Китоби Ҷумҳурии Тоҷикистон” (саҳ 164-257) итилоъ оид ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии олимони ва мутахассисони тоҷик, ҷамъуламъ 166 нафар (95 зан ва 68 мард) маълумоти

мушаххас дода шудааст. Мақолаҳои шарҳиҳолино библиографӣ оид ба олимон ва мутахассисони китобхонашиносу библиографияшинос дар “Паёмномаи фарҳанг”, “Осор”-и Пажӯҳишгоҳ (2015, Ҷ. II, С. 304-313), “Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон” (2012, С. 186-207, як мақола; 2013, Китоби III, дар бахши “Чехранигорӣ” С. 137-169, ду мақола; 2013, Китоби IV, дар бахши “Чехранигорӣ” С. 145-178, панҷ мақола; 2013, Китоби V, дар бахши “Чехранигорӣ” С. 199-224, чор мақола ва 2017, Китоби VI, дар бахши “Чехранигорӣ” С. ду мақола), инчунин дар маҷмӯаҳои алоҳида низ маълумот оид ба ҳаёт ва эҷодиёти мутахассисони соҳавӣ дастрас кардан мумкин аст. Бахшида ба олимон ва мутахассисони соҳа аз ҷониби факултаи Китобхонашиносӣ ва иттилоотшиносии ДДСТ ба номи Мирзо Турсунзода оид ба санаҳои ҳаёт ва эҷодиёти 17 олимону омӯзгорон зери унвони “Махзани маърифат: Дастури таълимӣ барои донишҷӯён” (2014, 64 с.) ба таъб расид. Иқдоми шоистае, ки Сарредаксияи илмии Энциклопедияи Миллии Тоҷик дар таҳияи силсилақомуси “Энциклопедияи олимони Тоҷикистон” ба нақша гирифтааст ва дар он оид ба ҳаёту фаъолият, дастовардҳо ва эҷодиёти олимони соҳибунвони (докторон ва номзадони илм) ҷумҳурӣ маълумоти саҳеҳу пурра манзури хонандагон гардонида хоҳад шуд.

Мухтасар фаъолияти библиографиро дар сатҳи ҷумҳурӣ таҳлил менамоем. Оғоз аз библиографияи давлатӣ намуда, ба фаъолияти «Палатаи китобҳо» ҳамчун маркази библиографияи давлатӣ дар солҳои нахустини Истиклолияти давлатӣ назар меандозем ва қайд менамоем, ки дар солҳои нахустини соҳибистиклолӣ фаъолияти муассиса ба бӯҳрони иқтисодиву кадрӣ рӯбарӯ гардида, хело коҳиш ёфт. Теъдод ва номгӯи нашриҳои ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 барориши соли 1991 дар соли 1997 ба 1 барориш рафта расид. Эҳёи фаъолият дар муассиса баъди солҳои 2002-юм оғоз гардид ва минбаъд пайваста рӯ ба инкишоф ниҳод. Таҳлилҳо нишон дод, ки агар то охири соли 1991 соли 12 барориши феҳристи ҷорӣ «Солномаи матбуоти ҶШС Тоҷикистон» бо теъдоди беш аз 1000 нусха дастраси

китобхонаҳо гардонида мешуд, дар соли 1992 теъдоди нашри он ба 8 барориш, солҳои 1993-94 ба 6 барориш ва дар солҳои 1995 - 1996 ба 2 барориш ва солҳои 1997 то 2001 ба 1 барориш расид. Шумораи нусхаҳои чопие, ки феҳристи ҷорӣ интишор мегардид таҳлил намоем, дар соли 1992 чун пештара бо теъдоди 1000 нусха нашр гардида, аз соли 1993 инҷониб ҳамагӣ бо теъдоди 500 нусха чоп мешуд. Гарчанде сохтори «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» солиёни зиёд бе тағйирот интишор гардад ҳам, аз оғози соли 1992 то ба имрӯз дар он тағйиротҳои ҷузъиро дар фаслҳо ва зерфаслҳои он метавон мушоҳида намуд. Аз соли 2002 то соли 2015 «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар 2 барориш, бо теъдоди 500 нусха нашр мешуд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки феҳрасти ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» то соли 2016 мутобиқи «Накшаи ягонаи таснифи адабиёт барои нашри китоб дар ИҶШС» («Таснифоти ягонаи адабиёт оид ба нашри китоб дар ИҶШС») гурӯҳбандӣ ва нашр мегардид, ки он аз соли 1978 роиҷ гардида буд. Аз соли 2016 инҷониб феҳрасти ҷорӣ «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» мутобиқ ба сохтори «Таснифоти даҳии универсалӣ» соле 4 барориш бо теъдоди 500 нусха ба роҳ монда шуд.

Дар даврони соҳибистиклолӣ дар «Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» то охири соли 2015 (ба ғайр аз соли 1993, ки дар он 367 номгӯй китобу ҷузъа, 126 рақами маҷаллаҳо, 3679 рақами рӯзномаҳои ҷумҳуриро дар бар гирифтааст) ҷамъулҷамъ 9602 китобу ҷузъа, 14756 мақолаи маҷаллаҳо, 42246 мақолаи рӯзномаҳо, 830 мақолаҳо дар фасли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар матбуоти ИДМ (то соли 1996), 459 тақризҳо, 88 номгӯи асноди тасвирӣ (то соли 1997), 9 нотаҳо (то соли 1996) инъикос гардидааст.

Самти дигари фаъолияти «Палатаи китобҳо»-и Ҷумҳурии Тоҷикистонро омодаسازی ва ба чоп пешниҳод намудани феҳристҳои тарҷеии китоби тоҷик ташкил медиҳад. Солҳои нахустини Истиклолияти давлатӣ то замони истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ зери таъсири

бухрони кадриву молиявӣ таҳия ва чопи феҳристҳои тарҷеӣ низ рӯ ба таназзул овард. Дар замони истиқлолият се нашри пурраи феҳристи библиографии тарҷеии “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” дастраси ҳаводорон гардонида шудааст, ки ду номгӯи он маводи замони Шӯравиро дар бар мегирад ва бузургтарини аз онҳо ба маводи замони истиқлолият марбут таҳия гардидааст. Душворихое, ки садди роҳи мусаннифон дар таҳия ва нашри феҳрист пеш меомад дар яке аз нашрҳо чунин ба қалам дода шудааст: “Мусаллам аст, ки бо аз миён рафтани сохти давлатдории Шӯравӣ низоми маъмулии кулли соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи таъбу нашр ва дар ин радиф феҳристнигорӣ (-и давлатӣ, ки дар асоси нусхаҳои ҳатмӣ ташаққул меёбад – Қ.Б.) низ халали ҷиддӣ дида, нашри дастурҳои библиографӣ ба таъхир афтод, ки ҳам сабабҳои объективӣ ва ҳам субъективӣ дошт: мутахассисони хуби соҳа бо тағйири авзои сиёсии кишвар ба хорич аз он раҳти сафар бастанд, камбудии маҳсулоти ҷопӣ ба миён омад, ағлаби матбааҳо аз ғаъолият боз монда, нарҳи хидматрасонӣ дар ин самт боло рафт ва мутаассифона, ин раванд пеш аз ҳама ба истехсоли маҳсулоти ҷопӣ ва инчунин ба ирсоли нусхаҳои ҳатмӣ-назоратӣ бетаъсир намонд. Вале бо вучуди душворихои мавҷуда охири солҳои навадум барои идомаи чопи феҳрасти давлатии “Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки фарогири солҳои 1985 – 1990 буд, саъй шуд. Гарчанде он аз камбудихои имлоӣ ва техникӣ оӣ набуд, вале ба ҳар сурат, тавонист то андозае ин холигиро пур намояд”⁴. Бо вучуди мавҷудияти душворихои ҷиддӣ, библиографони муассиса дар таҳияи феҳристҳои тарҷеӣ саҳм мегузоштанд. Хотирнишон бояд намуд, ки бо сабабҳои гуногун бароришҳои феҳристи тарҷеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» чандин маротиба мавқуф гузошта мешуд. Бинобар ин нашри феҳристи шашуми тарҷеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳрист 1981 – 1985» дар соли соли 1992, феҳристи ҳафтуми тарҷеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳрист 1986 – 1990» баъди 15 сол дар соли

---

⁴ Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳрасти библиографӣ (1991-2010). – Душанбе: Хонаи китоб, 2011. – С. 3.

2005 ва феҳристи ҳаштуми тарчеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳрасти библиографӣ (1991 – 2010)»-и Муассисаи давлатии «Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон» (“Палатаи китобҳо” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2005, таҳти № 239 «Дар бораи таъсиси Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон» тағйири ном кард) бахшида ба ифтихори 20-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсулоти ҷопии замони соҳибистиқлолии кишварро дар 20-соли охир фаро гирифта, соли 2011 ҷоп гардид. Ҳамаи ин феҳристҳо аз се бахши алоҳида, ва ҳар бахш иборат аз 50 фасл мураттаб гардида, адабиёт бо се забон гирд оварда шудааст. Феҳрист аз муқаддимаи муфассал оид ба сохтор, дарбаргирии мавод ва услуби ихтисори калима ва вожаҳо бо забони тоҷикӣ, бахшҳои алоҳида, феҳристи номҳо (ба ҳар бахш алоҳида), мундариҷаи бахшҳо ва мундариҷаи иборат мебошанд.

Феҳристи нухуми тарчеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳраст 2011 – 2015» соли 2016 ба ҷоп дода шуд. Феҳрасти мазкур, чун анъана, мутобиқи таснифоти қабулшудаи “Нақшаи ягонаи таснифи адабиёт барои нашри китоб дар ИҶШС” гуруҳбандӣ карда шудааст. Феҳрист аз муқаддима, 50 фасли асосӣ, нишондиҳандаҳои “Феҳристи номҳо” (бо забони тоҷикӣ ва русӣ), “Номгӯи сарлавҳаҳо” (бо забони тоҷикӣ ва русӣ) ва мундариҷа (бо забони тоҷикӣ ва русӣ) иборат аст.

Истиқлолияти давлатӣ ба мо имкониятҳои фаровонро муҳайё намуд ва мо бояд аз таснифоти “Нақшаи ягонаи таснифи адабиёт барои нашри китоб дар ИҶШС” дар оғози соли 1992 даст мекашидем, аммо набудани мутахассисон - библиографони хирфаӣ вориднамоии тағйироти таснифоти феҳрасти ҷорӣ “Солномаи матбуоти Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва феҳрасти тарчеии «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро то соли 2016 ба қафо партофт. Хушбахтона имрӯз бо истифода аз имкониятҳои мавҷуда сохтори феҳраст тибқи сохтори “Таснифоти даҳии универсалӣ” ба роҳ монда шуд, ки он ба

талаботи имрӯзаи таснифотии китобдориву библиографияи ҷаҳонӣ мувофиқ гардонидани шуд.

Солҳои охир тасмим гирифта шуд, ки дар фаъолияти бақайдгирии библиографияи муассиса на танҳо маҳсулоти ҷопии анъанавӣ, балки маводи электронӣ низ мавриди пажӯҳиш, интиҳоб, коркард ва инъикос қарор дода шавад, ҳамзамон шакли электронии он дар сомонаи муассиса www.tojikbook.tj гузошта шуда, мавриди истифодаи муштариён манзур гардад, то ин ки аз тамоми шаклҳои матбуоти миллии эҳтиёҷмандон бархӯрдор бошанд.

Ғайр аз ин мутахассисони «Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон» саҳми худро дар рушди библиографияи давлатӣ тавассути натиҷагирӣ аз таҳқиқотҳои илмӣ худ мегузоранд. Эҷодиёти олимони мутахассисони соҳа дар шакли рисолаҳои алоҳида, мақола, фишурдаи баромад ва суҳбатҳои борҳои манзури хонандагон гардонидани шудаанд. Намунаи ин эҷодиёти зерини унвонҳои «Маҳзани маърифат» (С. Абдуллоев ва С. Ғуломшоев), «Таърихи библиографияи тоҷик» (Қ.Б. Бӯриев), «Китоб дар масири таърих» (С. Иқромӣ) ва мақолаҳои илмӣ дар саҳифаи «Фаъолияти китобдорӣ дар даврони ҷаҳонишавии фазои иттилоотӣ: Маҷмӯаи мақолаҳои омӯзгорони факултаи китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ / Мух. Б. Холов. ДДСТ ба номи М. Турсунзода» (2012), маҷмӯаи илмӣ «Осор» ҷилдҳои I, II, III (2014-2016)-и Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот, маҷмӯаи соҳавии «Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: Китобҳои I, II, III, IV, V ва VI» (2010-2017), маҷмӯаи илмӣ ватанино хориҷии «Паёмномаи фарҳанг» (2009-2017), маҷмӯаи соҳавии «Вестник ЧГАКИ», «Библиография», «Вестник КазГУКИ», «Вестник ЧГИКИ», маводи конференсияҳои байналмилалӣ «Подготовка профессиональных управленческих кадров: опыт, проблемы, инновационные образовательные технологии: Сборник научных трудов. – Челябинск, 2013.», «Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.творч. форума. Челябинск, 6-8 ноября 2014 г.», «Баркамол авлод-буоқ юрт истиқболи» / Сафаралиев, Б., Бӯриев, К. // Здоровая нация – будущее великой страны. Республиканская научно-практическая конференция.

Бухара, БухГУ, 25-26 ноября 2014 г. – Бухара, 2014.”, “Межцивилизационные взаимодействие на евразийском пространстве: история, тенденция и перспективы (Душанбе, 13 февраля 2015 г. / РТСУ, 2015)”, “Библиотечное дело – 2015: документно-информационные коммуникации и библиотеки в пространстве культуры, образования, науки. Скворцовские чтения : материалы двадцатой международной научной конференции (22-23 апреля 2015 г.). Ч. 1. - М. МГИК, 2015.”, “Актуальные проблемы социально-экономического развития и социального управления в современной России: Сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф., Республика Башкортостан, г. Стерлитамак, 17-20 декабря 2015 года”, “Взаимодействие семьи и школы по духовно-нравственному воспитанию обучающихся : Сборник научных статей / Чуваш. гос. пед. ун-т им. И.Я. Яковлева; отв. ред. В.П. Ковалев, М.Ю. Григорьевская, В. И. Бычков” (2016), “Молодежь в науке и культуре XXI в.: материалы междунар. науч.- творч. форума. 31 окт. – 3 нояб. 2016 г. / Челябин. гос. ин-т культуры; сост. Е. В. Швачко» (2016), «Страны запада и востока: проблемы становления и модернизация политических, экономических и культурных форм развития : сб. науч. трудов Междунар. науч.-практ. конф., Республика Башкортостан, г. Стерлитамак, 14 ноября 2016 г. / отв. ред. И.И. Явнова, зам. отв. ред. Р.И. Кантимирова; отв. за вып. С.В. Сиротин. – Стерлитамак : Стерлитамакский филиал БашГУ, 2016» ва ғайра манзури мутахассисону олимони ватанию хоричӣ гардонида шудаанд.

Хуллас, фаъолияти библиографии «Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон» солтосол рушд менамояд ва маҳсулоти библиографии он мазмунан ғанӣ гардида, ба инкишофи соҳаҳои илмиву амалии ҷумҳурии тозаистиклоли мо ёрии беғаразонаи худро мерасонад ва дар тарғиби илму маънавиёти миллии дар сатҳи ҷаҳонӣ бесобиқа аст.

Фаъолияти библиографияи кишвар дар таҳия ва таъмини олимону муҳаққиқон хело назаррас аст ва аз ин рӯ таҳлили библиографияи илмӣ-ёрирасонро мавриди назар қарор медиҳем. Дар рушди библиографияи ҷорӣ илмӣ-ёрирасони миллии замони Истиқлолияти давлатӣ муассисаҳои бузурги китобдориву иттилоотии кишвар

сахми муносиб доранд. Нишондиҳандаҳои ҷорӣ илмию ёрирасони “Илм дар Тоҷикистон”, “Илмҳои ҷомеашиносӣ дар Тоҷикистон” [Общественные науки в Таджикистане: [Указ. лит.] (1991, 300 с.), “АН Респ. Таджикистан”. Ежегодник изданий Академии наук Республики Таджикистан: [Указ. кн. и ст.]” (1991, 284 с.) олимони ва муҳаққиқони тоҷикро то андозае бо навидҳои илмию миллии ошно месохт.

Саҳми библиографони ҷумҳурӣ дар таҳияи нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасони тарҷеии «Диссертатсияҳои олимони Тоҷикистон оид ба тиб», «Нишондиҳандаи библиографии диссертатсияҳои олимони Тоҷикистон оид ба тиб (1938 – 2000)», “Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Тоҷикистон (Абулқосим Фирдавӣ)” (2002, Ҷ 1., 125 с., матн бо хуруфи форсӣ), нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасони мавзӯии “Наврӯз: Китобнома” (2012, 330 с.), “Иҷтисоии сарнавиштсоз: Феҳристи адабиёт (2012, 206 с.), Феҳристи китобҳои бо усули литографӣ ҷопшудаи Пажӯҳишгоҳи забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯабдулло Рӯдакӣ, Кит. 1 (2012, 792 с.), Кит. 2 (2012, 758 с.) [Каталог литографированных книг [Текст]: Каталог литографий Ин-та языка, литературы, востоковедения и письменного наследия АН РТ им. А. Рудаки], “Об – манбаи ҳаёт: Феҳристи адабиёт” (2013, 576 с.), «Осорхонаҳои Тоҷикистон дар даврони истиқлол: Феҳристи адабиёт» (2013, 224 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Наврӯзнама: Феҳристи адабиёт” (2013, 174 с.), “Ваҳдати миллии: Китобнома” (2014, 342 с.), «Нашрияҳои Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббии Тоҷикистон: Нишондиҳандаи библиографӣ (1957-2014)» (2014, 40 с.), “Китобхонаҳои Тоҷикистон дар даврони Истиқлол: Феҳристи адабиёт” (2016, 312 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), осори олимони ва омӯзгорони Академияи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери унвони «Библиография (1991 – 2016)», (2016, 264 с.) ва ғайра назаррас аст.

Қайд кардан лозим аст, ки ҳар яке ин нишондиҳандаҳо мақоми сазовореро дар байни маводи библиографии даврони соҳибистиқлолӣ ишғол менамоянд ва ҳар яке дар ҷодаи худ бемисланд. Нишондиҳандаҳои мазкур дар қатори маводи анъанавии ҷопӣ манобеи электрониро низ мавриди истифода қарор дода, дар аксари он барои таснифоти он фаслҳои алоҳида ҷудо шудааст, ки ин яке аз навғониҳои солҳои истиқлолият маҳсуб меёбад.

Таснифот дар нишондихандаҳо аз ҳам фарқ кунанд ҳам, дар аксари он гуруҳбандии илман асоснокшудаи библиографӣ истифода шудааст. Яъне нишондихандаҳо аз пешгуфтор, фаслҳо ва зерфаслҳои чудогона, кумакфехристҳои мавзӯӣ ва ашхос иборатанд. Аз нигоҳи доираи дарбаргирии мавод нишондихандаҳо ҳаддалимкон пурра сарчашмаҳои мавҷударо дар давраи муайяншуда фаро мегиранд. Қимати илмию амалии нишондихандаҳо бештар аз пуррагии маводи ба мавзӯъ марбут ва таснифоти илман асоснок арзёбӣ мегардад, ки дарҳақиқат нишондихандаҳои номбаршуда дар самтҳои хеш бесобиқаанд.

Ғайр аз ин шакли дохиликитобии библиографияи илмӣ-ёрирасон дар саҳифаҳои корҳои илмии бунёдӣ, рисолаҳои илмӣ-тадқиқотӣ, фишурдаи рисолаҳо, маҷмӯаҳои илмӣ ва гузориш аз натиҷаҳои илмии Пажӯҳишгоҳҳои низоми Академияи илмҳо, Академияи соҳавӣ ва муассисаҳои илмӣ, кафедраҳои соҳавии макотиби олии дар замони истиқлолият ривочи бештаре пайдо намуд. Дар қатори маводи анъанавӣ солҳои охир рӯйхати маводи электронӣ бештар ба назар мерасад ва ин шаҳодати он аст, ки муҳаққиқ аз сарчашмаҳои маҷозӣ ва китобу китобхонаҳои электронӣ истифода намулдааст.

Библиографони тоҷик дар библиографияномаи осори ниёғони замони Истиқлолият диққати ҷиддӣ зоҳир менамоянд ва аз ин сабаб фехристҳоро манзури хонандагон гардонидаст. Аз ҷумла, “Сотим Улуғзода: Фехристи тавсиявии адабиёт” (1991, 70 с.), “Абдусалом Дехотӣ: Фехристи тавсиявии адабиёт” (1991, 31 с.), “Муҳаммадҷон Раҳимӣ: Фехристи тавсиявии адабиёт” (1991, 43 с.), “Гуфтор дар бораи Абулқосим Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” (1994, 24 с.), “Нусхаҳои хаттии “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ” (1994, 32 с.) ва ғайра. Инчунин зери силсилаи “Классикони адабиёти тоҷику форс” ва “Бузургони адабиёти классикии тоҷику форс: Саъдии Шерозӣ, Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофизи Шерозӣ: Фехристи адабиёт” (2003, 46 с.) ва “Нобиғаҳои ҳамаи давраи замон: Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Зайниддин Восифӣ, Зебуннисо, Мирзо Абдулқодири Бедил: Фехристи адабиёт: Қисми 2.” (2014, 49 с.), “Бадриддин Хилолӣ, Сайидо Насафӣ

ва Абдурахмон Мушфиқӣ: Феҳрасти адабиёт / Қисми 3” (2014, 27 с.) ва ғайра, ки дар онҳо интихобан ва ё пурра намунаҳои эҷодиёти классикони мо манзур гардидаанд.

Самти дигари рушдфтои библиографияи миллӣ ин таҳияи нишондиҳандаҳои шарҳиҳолӣ махсуб меёбад. Яке аз самтҳои умдаи фаъолияти эҷодии библиографони тоҷикро таҳияи нишондиҳандаҳои фардӣ ва ё шарҳиҳолию библиографӣ бахшида ба академикон, олимон, сиёсатмадорон, қаҳрамонони меҳнат, адибон ва ашхоси хизматнишондодаи ҷомеа ташкил менамояд. Дар ин самт фаъолияти библиографони Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо, Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар ва китобхонаҳои пажӯҳишгоҳҳою макотиби олии дар пажӯҳиш, гирдоварӣ, интихоб, таҳлил, бағурӯхдарории маводи ҷопӣ бахшида ба ашхоси барҷастаи илму маърифат хело назаррас аст. Дар асоси маводи мавҷуда таҳияи нишондиҳандаи шарҳиҳолӣ бо фарогирии тамоми осори илмӣ олимону сиёсатмадорон ва адибону фарҳангшиносони ҷумҳурӣ, ки зери силсилаунвони “Маводи шарҳиҳолии олимони Тоҷикистон” [Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо], “Классикони адабиёти тоҷику форс”: “Бузургони адабиёти классикии тоҷику форс” ва “Нобиғаҳои ҳамаи давру замон” [Китобхонаи миллии Тоҷикистон], “Силсилаи фарҳанг ва илм” [Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар] ва дар дигар муассисаҳо дар шаклҳои алоҳида ба таъб мерасид. Дар замони соҳибистиклолӣ доир ба олимони варзидаи ҷумҳурӣ нишондиҳандаҳои шарҳиҳолию библиографии: “Абдуқодир Маниёзов» (1991, 66 с.), «Ғаффор Ашӯров» (1991, 64 с.), “Рауф Баротович Баротов» (1991, 128 с.), «Юсуф Саидович Носиров» (1992, 116 с.), “Раҳимов Рашид Каримович” (1992, 77 с.; 2012, 188 с.), “Ҳайдаров Карим Ҳайдарович” (1994, 68 с.; 2004, 62 с.; 2009, 70 с.; 2014, 118 с.), “Темур Отаҳонов: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (1994, 21 с.), “Хуршед Ҳилолович Каримов” (1995, 88 с.; 2005, 99 с.), “Пӯлод Ҷӯраевич Усмонов” (1995, 166 с.), “Раҳимҷон Шарофзода: Китобномаи шарҳиҳолӣ” (1995, 46 с.; 1996, 85

с.; 1998, 29 с.; 2005, 76 с.), “Аҳрор Мухторов” (1996, 156 с.; 2004, 132 с.), “Ҷамолиддин Тошматов – рӯзноманигор, адиб, олим, директор, муҳаррир: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (1996, 44 с., матн бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ), “Сафар Сулаймонӣ: Китобномаи шарҳиҳолий” (1996, 55 с.; 2001, 174 с.; 2008, 208 с.), “Меҳрубон Назаров: Китобномаи шарҳиҳолий” (1997, 64 с.), “Муҳиба Муҳсиновна Ёқубова” (1997, 80 с.), “Абдуллоҷон Юнусов: Феҳристи асару мақолаҳо (солҳои 1987-1997)” (1997, 42 с.; 2007, 56 с.), “Нуъмон Неъматович Неъматов” (1998, 278 с.), “Мирзо Муллоаҳмад: Китобномаи шарҳиҳолий” (1998, 44 с.), “Тилло Пӯлодӣ шоири маъруфи халқи тоҷик: Нишондиҳандаи шарҳиҳолий ва асару мақолаҳо” (1998, 13 с.), “Оғоназар Акназаров” (2000, 75 с.; 2012, 78 с.), “Соҳибназар Ғоибназаров: Библиографияи тарҷумаиҳолий” (2000, 11 с.), “Рауф Баротович Баротов” (2001, 61 с.; 2006, 210 с.), “Родмарде дар фазои фарҳанг: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолий роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти шодравон Абдурахим Раҳимов” (2001, 96 с.), “Ҷӯрабой Холиқович Холиқов” (2002, 61 с.; 2012, 121 с.), “Улмас Мирсаидович Мирсаидов” (2005, 151 с.; 2012, 182 с.), “Муҳарам Расулова” (2006, 40 с.), “Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ [Румӣ]” (2007, 112 с., бо забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, форсӣ, русӣ, англисӣ, олмонӣ, франсавӣ, арманӣ, булғорӣ, гурҷӣ, полякӣ, руминӣ, украинӣ, чехӣ, итолиёӣ, ўзбекӣ), “Изатулло Наврӯзович Ғаниев” (2008, 110 с.), “Малик Абдусатторович Сатторов” (2008, 67 с.), “Китобшинос: Китобномаи шарҳиҳолии Шариф Комилзода (Тошев)” (2008, 104 с.), “Тоҳир Фозилович Фозилов” (2009, 128 с.; 2014, 156 с.), “Ҷелмат Шерматзода: Китобномаи шарҳиҳолий” (2009, 68 с.), “Эмомалӣ Шарипович Раҳмонов: Феҳристи асарҳо ва адабиёт дар бораи ӯ” (2001, 96 с., бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, англисӣ), “Сарбаланде аз деҳи Баланд: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳолии Назар Табарзодаи Деҳбаландӣ (2010, 56 с.), “Феҳристи таърихнигорӣ оид ба фаъолияти Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон” (2011, 192 с.), “Ғанӣ Ҷӯразода – нависанда, рӯзноманигор, тарҷумон: Китобномаи шарҳиҳолий (2011, 48 с.), “Азимҷон Олимович

Аминҷонов” (2011, 140 с.), “Сафар Шосайдов: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳоли” (2012, 80 с.), “Эмомалӣ Раҳмон: Китобномаи шарҳиҳоли” (2013, 656 с., бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, англисӣ), “Мамадшо Илолов” (2013, 135 с.), Авғонов Қурбон Ғуломович: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳоли” (2013, 128 с.), “Миросов Ғиёсиддин Қудбидинович” (2014, 124 с.), “Одинаев Саймуҳаммад” (2014, 169 с.), “Осорномаи профессор Худойназар Асозода: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2014, 154 с.), “Осорномаи Соҳиб Табаров: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2014, 196 с.), “Кароматулло Олимов: Китобномаи шарҳиҳоли (2014, 138 с.), “Бӯриев Қурбоналӣ Бозорович: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳоли (2014, 140 с.), “Иродатманд: Маҷмӯаи мақолаҳо доир ба фаъолияти илмиву омӯзгории Мурад Мурадӣ ва китобномаи шарҳиҳолии ӯ” (2015, 208 с.), “Мир Сайид Али Ҳамадонӣ: Феҳристи осор ва адабиёт доир ба ӯ” (2015, 128 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Накибхон Туграли Аҳрорӣ: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2015, 112 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Наримон Бақозода: Маҷмӯаи мақолаҳо ва китобномаи шарҳиҳоли (2015, 80 с.), “Академик Убайд Зубайдов: Библиографияи монографӣ” (2017, 260 с.) ва ғайра таҳия ва мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Қайд қардан бамаврид аст, ки ҳангоми таҳияи қисми зиёди нишондиҳандаҳои замони соҳибистиклолӣ, аз навгонҳои таҷҳизотиву технологияи замони муосир истифода шудааст. Аз ҷумла, як қисми адабиёти нишондиҳандаҳои мазкур аз бойгонҳои электронӣ, саҳифаи фейсбук, сомонаҳо ва китобхонаҳои маҷозӣ дарёфт ва ҳамроҳ қарда шудаанд. Ғайр аз ин матни электронии нишондиҳандаҳо дар сомонаи Китобхонаи миллии Тоҷикистон мавриди истифодаи муштариён манзур гардидааст, ки аз он на танҳо шаҳрвандони ҷумҳурӣ, балки хонандагони кишварҳои хориҷӣ низ истифода хоҳанд намуд. Дар нишондиҳандаҳои солҳои охир навгонҳои зиёде таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла, дар онҳо сохтори мураккаби ба гуруҳдориҳои мавод, истифодаи ҳадалимкон ва сеи таснифоти библиографӣ бо фаслҳои зерфаслҳои зиёд, риояи тасвири сарчашмаҳо тибқи стандартҳои давлатии библиографӣ, дастгоҳи мукаммали илмӣ-ёрирасон

(пешгуфтор, кумакфехристҳои мавзӯӣ ва ашхос) ва ғайра. Норасоии асосие, ки дар ин самт ба назар мерасад ин бо теъдоди кам ба нашр расидани нишондиҳандаҳо ва дастрас нагардидани онҳо ба тамоми китобхонаҳои илмию соҳавӣ ва оммавӣ таълимӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ мебошад.

Хусусияти хоси нишондиҳандаҳои “Эмомалӣ Раҳмон: Китобномаи шарҳиҳолӣ” (2013, 656 с., бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, ўзбекӣ, англисӣ), “Осорномаи профессор Худойназар Асозода: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2014, 154 с.), “Осорномаи Соҳиб Табаров: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2014, 196 с.), “Қароматулло Олимов: Китобномаи шарҳиҳолӣ (2014, 138 с.), “Мир Сайид Али Ҳамадонӣ: Феҳристи осор ва адабиёт доир ба ӯ” (2015, 128 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Накибхон Туғрали Ахрорӣ: Нишондиҳандаи шарҳиҳолию библиографӣ” (2015, 112 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Эмомалӣ Раҳмон дар адабиёти бадеӣ” (2016, 224 с.) ва аксари нишондиҳандаҳои солҳои охир дар он аст, ки библиографони алоҳидаи хирфай бо истифода аз назария, таҷриба ва малакаи касбӣ тавонистаанд сатҳу сифати таҳияи онро ба дараҷаи баланди касбӣ расонанд ва ҳар яки ин нишондиҳандаҳо дар зоти худ камназиранд. Аз ин рӯ, аз ҷониби олимони ва библиографони хирфай нишондиҳандаҳои мазкур дар сатҳи баланд арзёбӣ гардидаанд ва ҳамчун намунаи сатҳи олӣ барои мусаннифони оянда хидмат хоҳанд намуд. Хотирнишон менамоем, ки доир ба китобномаҳои Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон 18 тақризу мулоҳизаҳои илмӣ олимони ва мутахассисон дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ ва маҷаллаҳои илмӣ манзури хонандагон гардидаанд. Хусусан оид ба феҳристи мукаммали “Эмомалӣ Раҳмон: Китобномаи шарҳиҳолӣ” (2013, 656 с.) воқунишҳо бештар ба назар мерасанд.

Аз ҷониби китобхонаҳо, пажӯҳишгоҳҳо, донишгоҳу донишкадаҳои ҷумҳурӣ нишондиҳандаҳои тарҷеии илмию ёрирасон дар шакли маълумотномаҳои шарҳиҳолию библиографӣ ба ҷоп омода ва нашр мешуданд. Аз ҷумла, маълумотномаи шарҳиҳолию библиографии «Қоршиносони эҷодқори Китобхонаи миллӣ» (2004, 88 с.), “Ҳикояҳо аз ҳаёти адибон” (2011, 208 с.), “Гулбаргҳои меҳр” (2013, 176 с.), “Олимони тоҷик” [Таджикские ученые: Библиограф.

справочник / АН РТ, Ин-т истории, археологии и этнографии им. А. Дониша, Т. 1: Древность и средневековье] (2014, 284 с.), «Махзани маърифат» (2014, 64 с.), «Мақоми китоб дар фарҳанги мардуми тоҷик» (2016, 274 с.) ва ғайра маълумотҳои зиёдеро оид ба фаъолияти олимони муҳаққиқон, омӯзгорон ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму маърифат манзури хонанда менамоянд.

Библиографони ҷумҳурӣ, инчунин, дар таҳияи нишондиҳандаҳои библиографии соҳавӣ ва мавзӯии “Захоири меҳнатӣ ва шугли аҳоли дар шароити нави иқтисодӣ: Нишондиҳандаи адабиёт” (1992, 18 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Иқтисоди бозаргонӣ: Феҳрасти бахшида ба 1100-солагии давлати Сомониён” (1993, 121 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “История таджикского спорта: Указатель литературы (1900 – 1993)” (1997, 140 с.) ва “Таърихи варзиши Тоҷикистон: Нишондиҳандаи адабиёти солҳои 1917 – 1991” (1997, 96 с.), “Давлати бузурги Сомониён: Феҳрасти адабиёт” (1999, 107 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), “Авасто” – китоби муқаддаси зардуштиён: Феҳрасти адабиёт” (2001, 28 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) ва ғайра саҳм гирифтаанд.

Яке аз навгониҳои замони Истиқлолият дар фаъолияти библиографони ҷумҳурӣ ин таҳия ва нашри рисолаи библиографӣ дар мавзӯи “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ” (Библиографическая монография “Таджикистан в годы Великой Отечественной Войны”) мебошад, ки дар он маълумоти муҳтасар оид ба Қаҳрамонони Иттифоқи Советӣ ва адабиёт доир ба онҳо маълумот фароҳам меорад. Таснифоти мавод аз рӯи алифбо дода шуда, рақами тартибии сарчашмаҳои библиографӣ аз аввал то ба охир пайдарҳам оварда шудааст ва дар он 842 мавод бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ истифода шудааст. Инчунин рисола бо сарсухан ва кумакфеҳристи ашхос ҷиҳозонида шудааст.

Библиографони тоҷик дар таҳияи маводи умумибиблиографӣ мақоми сазовореро дар ҷумҳурӣ касб кардааст. Мо инро дар бароришҳои гуногуни маҳсулоти библиографӣ ва шаклҳои он мебинем. Аз ҷумла, яке аз шаклҳои бароришҳои китобхонаро дастурҳои умумибиблиографӣ ташкил менамояд. Мисол

“Тақвими китобдор барои соли 1992” (1992, 113 с., бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ), ба истиснои солҳои 1993-1996⁵, ки бо сабабҳои номаълум тақвим чоп нашудааст. “Тақвими ҷашн ва санаҳои муҳими Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби Китобхонаи миллии Тоҷикистон ҳамасола таҳияву интишор ёфта, матни электронии он дар сомонаи Китобхонаи мазкур www.kmt.tj манзури муштариён гардонида шудааст.

Бо ибтиқори библиографони Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот дастури маълумотдиҳандаи соҳавӣ “Тақвими Арбобони барҷастаи фарҳангу санъати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба ҳисоб мерафт, ки дар он рӯйхати мухтасари ахбори воқеаҳо бахшида ба соли муайян, сипас очеркҳо бахшида ба шахсиятҳои барҷастаи фарҳангу ҳунар ва ҷашну санаҳои муҳими фарҳангии ҷумҳурӣ бо иловаи рӯйхати осор ва мақолаҳо дар бораи онҳо пешкаш карда мешаванд. Ҳамагӣ 4 шумораи он дар шакли пурра (барои солҳои 2010, 2011-2012, 2013-2014, 2015) бо инобати очерку рӯйхатҳои библиографӣ ва 1 шумораи дигари “Тақвими рӯйдод ва санаҳои муҳими фарҳанг ва ҳунари Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар шакли мухтасари номгӯйи ахбори воқеаҳои соли 2017 ба таъб расидааст. Шакли электронии “Тақвими рӯйдод ва санаҳои муҳими фарҳанг ва ҳунари Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017” дар сомонаи www.pitfi.tj ҷой дода шудааст.

Рӯйхати библиографии “Адабиёти нав доир ба фарҳанг ва ҳунари Ҷумҳурии Тоҷикистон” (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) ва феҳристҳо зерини унвони ягонаи “Адабиёти оид ба фарҳанг ва ҳунари Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2008-2013; 2014-2015)” бо маром идома дорад.

Силсилаи библиографии “Феҳристи китобҳои нави ба КҶИТ Тоҷикистон воридшуда” (солҳои 2012-2015) оид ба адабиёти нави ба Китобхонаи ҷумҳуриявии илмӣ-тиббии Тоҷикистон дар соли муайян рӯйхати иттилоотӣ пешниҳод менамояд.

---

⁵ Комилзода, Ш. Омилҳои пайдоиш ва рушди библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон: Библиографияи тарҷеӣ // Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон: Мавод барои омӯзиши фан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – С. 34.

Яке аз самтҳои муҳими библиографияи миллиро библиографияи адабиёт барои кӯдакону наврасон ташкил медиҳад. Масоили назарӣ ва услуби библиографияи адабиёт барои кӯдакону наврасон ва таснифи манобеи библиографияи марбут ба вежагиҳои наشري адабиёт ва истеъмолкунандагони он дар китоби “Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон” мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст⁶. Таҳия ва интишори силсилаи дастурҳои библиографияи ба кӯдакону наврасон таъйиншуда бештар аз ҷониби библиографони Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар роҳандозӣ шудааст. Аз ҷумла, наشري силсиладастурҳои “Китобчаҳои заррин: Хулосаи адабиёт (Барои синфҳои 5-8)” (2008, 16 с.), “Китобчаҳои заррин: Хулосаи адабиёт. Қисми 2 (Барои синни хурди мактабӣ)” (2009, 24 с.), “Китобчаҳои заррин: Хулосаи адабиёт. Қисми 3 (Барои синни миёна ва болои мактабӣ)” (2013, 96 с.) “Китобчаҳои заррин: Хулосаи адабиёт. Қисми 3 (Барои синни миёна ва болои мактабӣ)” (2014, 80 с.) барои интихоби мутолиаи китобҳо ба хонандагони хурдсол мусоидат намуданд. Қайд кардан лозим аст, ки малака ва таҷрибаи мусаннифон имкон додааст, ки аксари тавсифҳои дар нишондиҳандаҳо воридшуда пурмазмун, ҷолиб ва тарғибгари маводи тавсифшаванда гарданд. Ҳамзамон таҳиягарон кӯшиш ба харҷ додаанд, ки маводи интихобшуда мувофиқ ба сини соли кӯдакону наврасон бошанд ва аз дохили даҳҳо китобҳои тозаҷод китобҳоеро интихобан пешниҳод намоянд, ки ҳам аз рӯи мазмуну муҳтаво ва ҳам оройиш ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ ва таваччуҳи бачагоноро ба худ ҷалб намоянд.

Библиографони тоҷик дар наشري силсилаи дастурҳои библиографияи ба наврасон таъйиншудаи “Нури маърифат: Хулосаи адабиёт оид ба соҳаи табиатшиносӣ. Қисми 1 (барои талабагони синфҳои 9-11)” (2009, 20 с.), “Нури

---

⁶ Комилзода, Ш. Библиографияи адабиёт барои кӯдакон ва наврасон: Мавод барои омӯзиши фан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 128 с.

маърифат: Хулосаи адабиёт оид ба таърихи халқи тоҷик. Қисми 2 (барои талабагони синфҳои 9-11)” (2010, 32 с.) низ саҳм гирифтаанд. Агар дар дастури аввал 14 хулоса ба китобҳо оид ба табиатшиносӣ дода шуда бошад, дар дастури дувум 23 хулоса ба китобҳои бахшида ба таърихи халқи тоҷик дода шудаанд, ки онҳо аз ҷониби библиографон дақиқан интихоб шудаанд. Оид ба як китоб аксаран дар як варақ тасвири библиографӣ ва ё номи асар, акси муқоваи китоб ва шарҳи мухтасари он манзур карда шуда, тарзи нигориши он сода ва ба сину соли наврасон мутобиқ баён карда шудааст.

Хотирнишон менамоем, ки фаъолияти библиографони ҷумҳурӣ дар омодагии дастурҳои библиографӣ барои кӯдакон ва наврасон дар замони истиқлолият нисбат ба замони шӯравӣ ҷоннок гардид.

Самти дигари фаъолияти библиографони ҷумҳурӣ – таҳияи дастурҳои методӣ библиографӣ маҳсуб меёфт. Вазифаи асосии ин дастурҳо ҳамохангсозии фаъолияти китобхонаҳои кишвар ва кумак расонидан дар баргузори чорабиниҳои муҳимми давлатӣ, ҷашнҳои умумичумхуриявӣ ва санаҳои миллии таърихиву фарҳангӣ дар ҷумҳурӣ буд. Ҳамзамон тавассути ин дастурҳо фаъолияти методӣ, иттилоотӣ ва библиографии китобхонаҳои минтақаҳои гуногуни кишвар роҳандозӣ мешуд ва он ҳамчун маводи роҳбарикунандаи фаъолияти онҳо истифода мегашт. Ин намуд дастурҳо бахшида ба мавзӯ, соҳа ва санаҳои муҳимми таърихиву фарҳангӣ бо теъдоди зиёд омода, нашр ва паҳн карда мешуданд. Мисоли равшани он дар “Ҳамкориҳои китобхона, оила, мактаб дар ташкили роҳбарии хониши кӯдакон: Тавсияҳои методӣ ба ёриҳои китобдорони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ” (1994, 23 с.), “Тавсияҳои методӣ библиографӣ барои китобдорони китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2000, 78 с.), “Нашъамандӣ – душмани ҷомеаи солим: Маводи методӣ библиографӣ” (2001, 29 с.), “Асарҳои адибони муосири тоҷик дар ҳазинаи китобхонаҳои Тоҷикистон: Маводи методӣ библиографӣ” (2002, 34 с.), “Об – манбаи ҳаёт: Маводи методӣ-библиографӣ бахшида ба соли байналмилалӣ оби тоза” (2003, 38 с.), “Ҳафтаи китоби

кӯдакону наврасон: Усулҳои педагогӣ-иттилоотии тарғиби китоб: Тавсиф ба китобдор” (2005, 40 с.), “Шухрати ҷаҳонии “Шохнома”: Маводу тавсияҳо барои китобдорон” (2005, 48 с.), “Чор фасли соли кишвари соҳибистиклоли ман – Тоҷикистон. Баъзе андешаву мулоҳизот перомуни баргузории чорабиниҳо бо кӯдакону наврасон дар китобхонаҳо” (2007, 48 с.), “Фестивали ҷумҳуриявии “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон: Мавод барои созмондиҳандагони фестивал” (2008, 32 с.), “Чашнҳои фархундаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: Сенарияи баргузории маҳфилҳои адабӣ дар китобхонаҳо” (2008, 40 с.), “Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар: Маводи роҳбарикунанда” (2009, 60 с.), “Китобхона олами афсона: Саёҳат ба Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар” (2010, 64 с.), “Ташаккули фарҳанги китобдорӣ-иттилоотии хонандагон: Дастур барои китобдорон” (2012, 64 с.), “Китобхонаи кӯдакону наврасони Тоҷикистони соҳибистиклол: (Консепсияи инкишофи Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар)” (2012, 32 с.), “Истифодаи навгонҳои соҳаи китобдорӣ тавассути технологияи иттилоотии муосир: Дастури услубӣ (методӣ)” (2014, 44 с.) таҳия гардида, аз ҷоп баромаданд.

Инчунин бахшида ба Фестивали ҷумҳуриявии “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон” як қатор маҷмӯаҳои илмию методӣ ба таъб расидаанд, ки номгӯии онҳоро манзур менамоем: “Гулбаргҳои меҳр: Маълумотномаи библиографӣ барои синни миёна ва калони мактабӣ” (2013, 176 с.), “Роҳкушои олами орзуҳо: Дастури таълимӣ-методӣ барои созмондиҳандагони Фестивали ҷумҳуриявии “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон” (2013, 200 с.), “Ҳафт бурчи маърифат: Бахшида ба 70-солагии ҷашни “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасон” (2014, 112 с.), “Аз китоб ояд ба дил нуру сафо: Бахшида ба Фестивали ҷумҳуриявии “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон” (2015, 208 с.), “Меҳрофарин: Бахшида ба Фестивали ҷумҳуриявии “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон” (2016, 144 с.) ва “Гирехкушо: Бахшида ба Фестивали ҷумҳуриявии “Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон” (2017, 176 с.), ки ҳарчанд хатоҳои ҷузъӣ дар

онҳо фаровон аст, аз ҷониби кормандони китобхонаҳои бачагона мавриди истифода қарор мегиранд.

Ғайр аз ин библиографони ҷумхурӣ ба таҳияи нишондихандаҳои мавзӯӣ, соҳавӣ, шарҳихолӣ, ба ёрии китобдорон ва роҳбарони хониш маводи ҷолибе омода ва интишор намудаанд. Аз ҷумла, дастур барои китобдорон зери унвони “Қорномаи ҷовидона” бахшида ба 55-умин солгарди ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945), ки дар охири китоб фасли “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ: Китобномаи тавсиявӣ” ҷой дода шудааст ва он аз се фасл иборат буда, фасли ниҳои онро “Маводи методӣ-библиографӣ” (10 мавод) ташкил мекунад, ки ҷамъулҷамъ рӯйхати 148 маводро дар бар гирифтааст. Дастур барои китобдорони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ ҳамчун дастурамали корӣ хизмат менамояд. Мусанниф дар дастур мушаххасан гурӯҳҳои гуногуни хонандагонро табақабандӣ намуда, барои ҳар яке онҳо ҷорабиниҳои мушаххас ва адабиёти заруриро тавсия медиҳад. Аз ҷумла, мушаххас намудани гурӯҳҳои хонандагон аз ҷониби мусанниф чунин арзёбӣ гаштааст: “Баҳри нишонрасиву натиҷабахшии ҷорабиниҳо китобдоронро зарур аст, ки аз захираи китобхонаҳои худ маводи ба мавзӯ марбутаро бо назардошти мувофиқат кардани онҳо ба хусусиятҳои синусолӣ ва доираи хониши хонандагон хоста гирифта, мавриди истифода ва тарғиб қарор диҳанд”⁷.

Дастури дигар зери унвони “Ташаккули фарҳанги китобдорӣ-иттилоотии хонандагон” аз пешгуфтор, “Китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ дар рушди ҷомеаи иттилоотӣ”, “Нақши сомонаҳои Интернетӣ дар тарғиби китобҳои электронӣ”, “Дастгоҳи маълумотдиҳию библиографӣ – манбаи ошноӣ бо фонди китобӣ” ва “Ташаккули фарҳанги китобдорӣ-иттилоотии хонандагон: барномаи таълимӣ”, ки дар он барои синфҳои ҷудогона мавзӯҳо дар он мутобиқ ба синну сол ва фаҳмиши онҳо гурӯҳбандӣ гардида, дар қисмати охир фасле зери унвони “Адабиёт” рӯйхати 137 сарчашмаи соҳавӣ бо

---

⁷ Қорномаи ҷовидона: Дастур барои китобдорон / Таҳия ва вироиши Шариф Тошев. – Душанбе, 2000. – 28 с. (ниг. ба сах. 10).

занбонҳои тоҷикӣ ва русӣ дода шудааст ва он чун раҳнамо ба китобдорони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ дар фаъолияти ҳамаҷуз ёрирасони беминнат аст.

Ҳамзамон шаклҳои мухталифи дастурҳои библиографӣ, аз қабилӣ рӯйхатҳои тавсиявӣ ва ҳулосаҳои библиографӣ ҳамчун қисми таркибии дастурҳои методӣ таҳияву интишор мешаванд. Далели равшани онро мо дар тавсияҳои методи “Тоҷикистон – соҳибистиклол: Маслиҳатҳои методӣ” (1993, 20 с.), “Тарғиби осори бебаҳои ниёгон дар китобхонаҳо: Тавсияҳои методӣ барои китобдорони ҷумҳурӣ оид ба тарғиби осори адибони классик ва адабиёт бахшида ба рӯзгори онҳо дар байни мардум” (1994, 59 с.), “Осори адибони муосири тоҷик дар китобхонаҳо: Тавсияҳои методӣ барои китобдорони ҷумҳурӣ” (1997, 53 с.), “Фарзанди бузурги халқи тоҷик: Тавсияҳои методӣ барои китобдорон оид ба 90-солагии зодрӯзи академик Б. Ғафуров” (1998, 17 с.), “Давлати бузурги бостонӣ: Тавсияҳои методӣ ба истикболи 1100-солагии давлати Сомониён” (1998, 14 с.), “Тавсияҳои методию библиографӣ барои китобдорони китобхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2000, 78 с.), “Китобхонаҳои Тоҷикистон дар ибтидои асри XXI: Тавсияҳои методӣ барои китобдорони ҷумҳурӣ” (2001, 53 с.), “Тарғиби осори адибони муосири тоҷик дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ: Тавсияҳои методӣ” (2003, 29 с.), “Адибони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ибтидои асри XXI: Тавсияҳои методӣ барои китобдорон” (2007, 76 с.), “Садриддин Айни - Қаҳрамони Тоҷикистон: Тавсияҳои методию библиографӣ ба ёрии китобдорони ҷумҳурӣ оид ба тарғиби асарҳои С. Айни ба ифтихори 130-солагии зодрӯзаш” (2008, 36 с.), “Фаъолияти абонементи байни китобхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Дастур барои китобдорон” (2013, 86 с.) ва ғайра.

Самти дигари фаъолияти библиографони ҷумҳурӣ ин таҳияи рӯйхати китобҳои, ки китобхонаҳо барои мубодилаи байналмилалӣ пешниҳод менамоянд ва бюллетени маълумотҳои библиографии хаттӣ, ки китобхонаҳои шаҳри Душанбе тайёр кардаанд ташкил медиҳад. Чунин рӯйхатҳо ҳамасола дар намуди ҷузъҳои

алоҳида манзури хонандагон ва мутахассисону муҳаққиқони соҳа мегарданд.

Хотирнишон менамоям, ки тамоми маводи интишорёфтаи библиографони ҷумҳури дар фаъолиятҳои гуногун: феҳристиғориҳои анъанавӣ ва электронӣ, таҳияи картотекаҳо (фардӣ, мавзӯӣ, соҳавӣ, универсалӣ ва ғайра), иҷронамоии маълумотҳои хаттӣ, тайёрнамоии рӯйхат, нишондиханда ва дигар нави дастурҳои библиографӣ, роҳандозии ҳадамоти маълумотию библиографӣ ва иттилоотию библиографӣ, тарғиб ва омӯзиши асосҳои дониши китобдориву библиографӣ, мавриди истифода қарор гирифта, манобеи электронии онҳо тавассути сомонаи китобхонаҳо манзури доираи васеи хонандагони ватанӣ ва кишварҳои хориҷ гардонида мешаванд. Манобеи электронии дар захираи китобхонаҳои ҷумҳури ҷамъовардашуда пайваста тақмил меёбад ва барои дастёбии хонандагон ба маводи ниёзи хониш ва роҳандозии фаъолияти библиографӣ шароит муҳайё месозад.

Таҳлилҳо нишон дод, ки библиографони ҷумҳури дар замони соҳибистиклолӣ тамоюли навро дар рушду такомули соҳа ҷорӣ намуданд ва он ҳам бошад тавассути навҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ ба хонанда пешниҳод намудани осори ҷопиву электронии мавзӯӣ ва соҳавӣ мебошад. Библиографони тоҷик бо истифода аз навгониҳои илму техника ва технологияи муосир шаклҳои нави инноватсионии рушдро тавассути амалигардонии усулу услубҳои хоси библиографӣ роҳандозӣ менамоянд ва натиҷаи он ҳаддалимкон пурра қонеъ намудани эҳтиёҷоти хонанда ва сарфанамоии вақти пурқимати ӯ мебошад. Ҳамзамон аз дастовардҳои библиографони тоҷик имрӯз мутахассисони хориҷӣ низ баҳравар мешаванд, чунки маводи библиографии онҳо тавассути сомонаҳои Китобхонаи миллии Тоҷикистон, Агентии миллии Созмони байналмилалӣ рақамгузориҳои стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон, Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявии ба номи Мирсаид Миршакар, Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот ва

ғайра манзури муштариёни ватанию хоричӣ гардонида шудаанд.

Чорабиниҳои илмӣ, илмию амалӣ ва оммавии ҷумхуриявӣ байналмилалӣ, ки библиографони тоҷик дар доираи масоили афзалиятноки соҳа ва мавзӯҳои муҳимми замони Истиқлолияти кишвар дар ҷумҳурӣ бо иштироки намоёндагони кишварҳои хоричӣ баргузор намуданд ва чорабиниҳои байналмилалӣ, ки дар онҳо фаълони иштирок карданд, барои рушди назария ва амалияи библиография натиҷаҳои хуб дод. Инчунин, библиографони тоҷик дар доираи чорабиниҳои ҷумхуриявӣ, ки аллакай ба ҳукми анъана даромадааст «Рӯзи китоб», «Наврӯз», Фестивали ҷумхуриявӣ «Ҳафтаи китоби кӯдакону наврасони Тоҷикистон», «Рӯзи Ваҳдат», «Рӯзи Истиқлолият» ва ҳамоишҳои илмию амалияи гуногуни ҷумхуриявӣ, масоили зиёди афзалиятноки илмию амалияи соҳавиро мавриди баррасӣ ва натиҷагирӣ қарор медиҳанд. Қайд кардан лозим аст, ки дар солҳои охир дар қатори дигар масоили муҳим мавзӯҳои марбут ба фаъолияти ҳадамотҳои иттилоотӣ библиографӣ, муҳимияти пажӯҳиш, гирдоварӣ, интиҳоб, коркард, бағурӯҳдорӣ ва таҳияи маводи библиографӣ мавриди назар қарор дода шудаанд. Масоили вобаста ба ташкили самараноки намоиши китобҳо, хулосаҳои библиографӣ, баргузориҳои суҳбат, вохӯри, рӯйнамо, шабнишинӣ, шабҳои адабӣ, таҳияи рӯйхат, хулоса, нишондиҳанда ва маълумотномаҳои библиографӣ борҳо мавриди баррасӣ қарор дода шуданд. Аммо, мавриди назар қарор додани доираи бузурги масоили мавҷудаи мушкилоти соҳа, бо теъдоди камии олимону мутахассисон душвор аст. Аз ин рӯ, масоили дар сатҳи ҷумҳурӣ қабул намудани стандартҳои миллии навиштаҷоти библиографӣ, ба низом даровардани мафҳумҳои соҳавӣ, дастурамалҳои илман асоснокӣ таҳассусӣ, таснифоти захираҳо аз рӯйи таъйиноти миллий, меъёрҳои қорӣ барои роҳандозии намудҳои гуногуни фаъолияти библиографӣ ва ғайра мавриди назар қарор нагирифтаанд ва чиҳати татбиқи ин самтҳои муҳимми фаъолияти библиографӣ ҳамоишҳои илмӣ баргузор нагаштаанд.

Бо вучуди ҳамаи душвориҳои фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ пайваста инкишоф меёбад ва солҳои охир бо кӯшиши олимону илман ва библиографони хирфаӣ теъдоди навҳои гуногуни асарҳои илмӣ ва дастурҳои библиографӣ зиёд шудаанд. Аз ҷумла, бо кӯшиши библиографони

Агентии миллии Созмони байналмилалии рақамгузори стандарти китоб – Хонаи китоби Тоҷикистон (собик Палатаи китобҳо), Китобхонаи миллии Тоҷикистон (собик Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавсӣ), Китобхонаи марказии илмӣ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо, Китобхонаи давлатии патентию техникӣ, Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳуриявӣ ба номи Мирсаид Миршакар, Китобхонаи универсалии илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Китобхонаи таърихӣ илмӣ кишоварзии Донишкадаи давлатии аграрии Тоҷикистон, Китобхонаи илмӣ тиббии Донишкадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино теъдоди зиёди рӯйхатҳои тавсиявӣ, хулоса ва нишондиҳандаҳои библиографӣ рӯйи ҷоп омаданд ва барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти иттилоотии хонандагон мусоидат намуданд.

ХОТИМА

Пайдоиши библиография дар минтақаҳои зисти ориёитаборон таърихи қадима дорад. Заминаҳои пайдоиши он дар шакли интиқоли иттилооти ҳаёган муҳим, нигору нома ва аввалин китобҳои ориёитаборон дар ҳаёти иртиботии чамъиятҳои нахустин ва бунёди нахустин китобхонаҳои дунёи қадим гузошта шуда буд.

Фаъолияти китобу китобдорӣ ва библиографӣ вобаста ба рушди ҷомеа давраҳои гулгулшукуфиву бухронҳоро паси сар менамуд ва дар рисолаи мазкур аксаран бо нигоҳи мусбӣ ба пайдоиш ва рушди он бештар таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд ва мавриди таҳлил ва натиҷагирӣ қарор гирифт. Бо мақсади омӯзиш ва таҳлили таърихи библиографияи тоҷик сарчашмаҳои гуногуни ҳативиҷу анъанавӣ ва электронии мавҷуда мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт, хусусан маводи библиографияе, ки дар асрҳои гуногун офарида шуда буданд, то қадри имкон мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шуданд. Яке аз самтҳои таҳқиқоти мо омӯзиши асарҳои библиографӣ ва шарҳиҳои бошад, самти дигарашро таҳлили мақолаҳо аз маҷмӯаи тазкираҳо, фарҳангу луғатҳо, асарҳои таърихиву адабӣ ташкил меод. Мақсади мо ҳадалимкон пурра ва ҳамаҷониба фаро гирифтани мавзӯи таҳқиқотӣ буд. Аммо бо сабабҳои гуногун на ҳамаи осори библиографияи ниёгон мавриди таҳлилу таҳқиқ ва баҳрабардорӣ қарор дода шуд.

Рисола аз муқаддима ва чор фасл иборат аст. Дар муқаддима маълумоти умумӣ оид ба таърих ва сохтори рисола манзури хонанда мегардад. Фасли I-ум ба «**Пайдоиши иттилооти библиографӣ дар даврани тоисломӣ**» бахшида шуда, дар он аз пайдоиши нақшу нигор, мешсору артанг, ҳатҳои аввалини инсоният ва нахустин номаву китобхонаҳо маълумотҳои мухтасар дода шудаанд. Муҳаққиқ бар он ақида аст, ки ихтирои нома ва созмонёбии китобхонаҳои нахустин заминаи муҳим ба пайдоиши фаъолияти библиографӣ гардидаанд.

Тавре медонем библиография мақоми миёнҷиро байни аснод ва хонанда ишғол менамояд ва бе мавҷудияти аснод ва ё иттилооти шифоҳӣ библиография вучуд дошта

наметавонад. Дар ин миён якчанд сулолаҳои бузург бо давлатдорихои пуриқтидор дар саҳифаи таърих нақш гузошта бошанд ҳам, рушди китобдорӣ ва китобхонаҳо танҳо дар замони Бобулиён, Ошӯриён, Ҳахоманишиён, Мақдуниён, Ашкониён ва Сосониён ба дараҷае боло меравад. Хусусан дар давраи Ҳахоманишиён, Ашкониён ва Сосониён доир ба тамоми самтҳои илму фарҳанг осори пурғановате офарида мешаванд, ки минбаъд бо номҳои нахустин китоб (Авасто), нахустин таърих (гоҳномаҳо), нахустин қонун (Матикани ҳазор додситон), нахустин аңдарз (аңдарзномаҳо), нахустин фарҳанг (фарҳанги паҳлавӣ), нахустин меъёр (оинномаҳо), нахустин афсона (Ҳазор афсона) ва ғайра маълуму машҳур буданд. Ва ин ба пайдоиши библиографияи шифоҳӣ ва хаттӣ таъсири бузург мерасонад. Дар ин фасл инчунин оид ба китобхонаҳои қадим, китобдорон ва библиографони замони антиқӣ, ҳахоманишиӣ, паҳлавӣ, сосонӣ ва пайдоиши фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳо (китобхонаҳои Ошурбонипал, Искандария, Ганчи Шопекон ва ғайра) маълумотҳои ҷолиб дода шудаанд.

Фасли II-юм ба «**Инкишофи иттилооти библиографӣ дар асрҳои VII – XVII**» ба яке аз давраҳои бахшида шудааст, ки дар он инкишофи библиографияи амалӣ ба дараҷае рушд кард ва нахустин таснифотҳои илмӣ тавассути дастурҳои библиографӣ дар китобхонаҳо мавриди амал қарор дода шуд. Истилогарони араб гарчанде харобихои зиёде ба сари мардуми аҷам оварда бошанд ҳам, давраи ҳокимияти сулолаи Аббосиён шароити нисбатан муътадилеро барои инкишофи илму фарҳанг муҳайё сохт ва дар ин давра китобхонаҳои зиёде дар гӯшаву канори Аморати араб, аз ҷумла дар минтақаҳои ориёитабор пайдо шуд. Забони илму адаб гарчанде арабӣ ҳам бошад, осори гаронбаҳои алломаҳои юнонӣ, ҳиндӣ ва форсӣ ба арабӣ тарҷума ва дастраси тамоми олимону муҳаққиқони аморат мегашт. Абӯалӣ ибни Сино дар ҷавонӣ бо тамоми асарҳои тарҷумашудаи юнониён ба забони арабӣ ошно гашта, дониши худро сайқал медихад. Дар ин давр феҳристҳои хурду бузурги китобхонавӣ, бо фарогирии тамоми китобҳои мавҷудаи китобхона ва феҳристҳои алоҳидаи умумӣ, фардӣ, мавзӯӣ, соҳавӣ ва ғайра бо таснифоти мураттабӣ ва

алифбой таҳия ва манзури ҳамагон мегарданд. Азбаски тамоми маҳсулот дастӣ навишта мешуд, аксари кулли ин феҳристҳо ҳангоми зарурат нусхабардорӣ карда мешуданд ва ё нусхаҳои алоҳидаи онҳо дар китобхонаҳову шахсони китобдӯст нигоҳ дошта мешуданд. Шоҳкориҳои зиёди библиографӣ дар асрҳои гуногун манзури хонанда мегардиданд. Аз ҷумла, “Феҳристи ул-кутуб Муҳаммад ар-Розӣ” («Феҳристи осор»)–и Закариёи Розӣ, «Ал-Феҳрист»–и Ибни Надим, “Рисолат фи-феҳрист ал-кутуб Муҳаммад бин Закариё ар-Розӣ” («Феҳристи осори Закариёи Розӣ»)–и Абӯрайҳони Берунӣ, «Ал-ҳосил ва-л маҳсул» (20 ҷилд), «Ал-бирр ва-л исм», «Китоб ал-маҷмӯъ» ва «Рисолаи саргузашт»–и Абӯалӣ ибни Сино, “Китоб ул-ансаб”–и Муҳаммад ибни Мансур ас-Самъонии Марвазӣ (асри XII), «Феҳрист»–и Муҳаммад ал-Қайс ал-Ишбилӣ (соли 1140), “Татимату сивон ул-ҳикмат”–и (соли 1160) Али бинти Абдулқосим Зайди Байҳақӣ (1105-1169), “Феҳристи китобҳои шиа ва муаллифин”–и Убайдулло ибни Бобовайҳои Кумӣ (асри XII), “Таърих ул-ҳукамо” ва ё “Китоби ахбор ал-уламо бил ахбор ал-ҳукамо”–и Ҷамолиддин Абулҳасани Қифтӣ (1172-1248), “Иршод ул-ариб илал маърифат ул-адиб”–и Ёқути Ҳамавӣ (1179-1229), “Уйун ул-анбо фи табақот ул-аттибоъ”–и Ибни Усайба (1203-1270), “Китоби вафоёт ул-айён ва-анбоъ уз-замон”–и Ибни Халлиқон (1211-1282), “Қомус ул-аълум”–и Шарофуддини Сомӣ (асри XIII), “Фасл ул-Китоб”–и Муҳаммади Порсо (асри XIV), “Тароиқ ул-ҳақоиқ”–и Маъсумии Шерозӣ, “Шачарот уз-заҳаб”–и Абдулфаттоҳи Ҳанбалӣ, “Лисон ул-мизон”–и Шаҳобиддини Асқалонӣ, “Нузҳат ул-арвоҳ”–и Муҳаммади Шаҳразурӣ, “Бугиё”–и Ҷалолиддини Суютӣ (ваф. 1505) ва ғайра аз нодиртарин феҳристҳои инсоният маҳсуб меёбанд. Дар қатори феҳристҳо «Фарҳанг», «Луғат», «Қомус», «Тазкира», «Баёз», «Девон», «Ҳадис» ва «Маҷмӯа»–ҳои тоҷикию форсии бешуморе таҳия гардида, дар худ иттилооти таърихӣ маънавиро дар шакли намояи асарҳои гуногунжанри эҷодгашта ва ё маълумотҳои мухтасар оид ба онҳо инъикос менамуд.

Аз осори пурэҷозу пургуҳари муҳаққиқони тоҷик, ки бо офаридани рисолаҳои оламшумули илмию адабӣ машҳури дунё гаштаанд ва аксаран бо забони ғосибон ва хусусан арабӣ эҷод кардаанд метавонем ёдрас гардем ва дар ин саф адибон, шоирону олимони шинохта, табибону

ситорашиносон, кимиёшиносону кишоварзон, фалсафадонону риёзиён, илоҳиётшиносону таърихнигорон ва ғайраҳоро метавон бо фахр ном бурд. Ба ақидаи Ибни Халдун «Аз шигифтиҳое, ки воқеият дорад ин аст, ки бештарин донишварони исломӣ, хоҳ дар улуми шаръӣ ва хоҳ дар донишҳои ақлӣ ба чуз дар мавориди нодир, ғайриараб ҳастанд ва агар касоне ёфт шаванд, ки ҳайси наҷоди араб бошанд, аз лиҳози забону маҳди тарбият ва машоиху устодон аҷамӣ ҳастанд...» [171]. Гуфтаҳои ӯро В. Бартолд баъдтар тасдиқ намуда мугӯяд «Қисми бештари осори бо забони арабӣ эҷодгашта (-и замони Аморати араб), маҳсули заҳматҳои мардумони ғайриараб – аҷамиён мебошад». Инчунин мавқеи назаррасеро рисолаҳои сарчашмашиносии бо забони арабӣ баргардоншудаи олимони аҷамӣ аз забонҳои паҳлавӣ, юнонӣ, ҳиндӣ (санскрит), мисрӣ, суғдӣ, таҳорӣ, бохтарӣ, тоҷикӣ ва дигар забонҳои маълум ва қисман азбайнрафта соҳиб мебошанд.

Ҳамзамон эҷодиёти шоирон ва адибони давр Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ (858 – 941), Абулқосим Фирдавсӣ (940 – 1020), Абумансур Муҳаммади Дақиқӣ (948 – 983), Унсурмаолии Кайковус (асри XI), Абулқосим Унсурӣ (вафот 1039), Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004 – 1088) ва ғайра сарчашмаи садҳо маҷмӯа, тазкира, баёз, девон ва мунтахаби ашъор гаштаанд, ки қимати баланди илмӣ, адабӣ ва библиографиро соҳибанд.

Ганҷинаи бемисл ва пурарзиши адабию фарҳангӣ, таърихию маънавии халқи тоҷик, ки дар омӯзишу таҳқиқи илму адаб, таъриху фарҳанг, иҷтимоиёту иқтисодиёти халқи тоҷик мақоми вижаро ба худ касб намудааст, тазкираҳо мебошанд. Аз ҷумла, «Тазкираи мусаввар»-и Муҳаммади Ровандӣ (бо тасвири шуаро ба қалами Ҷамоли Наққоши Исфажонӣ, таълифаш соли 1172), «Маноқиб уш-шуаро»-и Камолуддини Хотунӣ (асри XII), «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (таълифаш 1177), «Лубоб-ул-албоб»-и Авфӣи Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Музаккир-ул-аҳбоб»-и Нисории Бухорӣ, «Музокир-ул-асҳоб»-и Малехои Самарқандӣ ва ғайра дар таърихи адабиёти тоҷик мақоми бузурги илмию адабӣ, таърихиву шарҳиҳолиро касб кардаанд, ки тавассути онҳо

имрӯз намунаҳои волои осори ниёгон дастраси мо гардидааст. Ба ақидаи муҳаққиқ тазкираҳо на танҳо асари адабию таърихӣ, балки қабл аз ҳама осори библиографианд. Чунки мусаннифони тазкиранигор пеш аз ҳама фаъолиятҳоеро ба анҷом мерасонанд, ки он хоси библиография буда, худ тазкира асноди дуҷуминдараҷаи иттилоотӣ махсуб меёбад. Библиография айнан дар созмондихии асноди дуҷуминдараҷа ва ҳарчи тезтар расонидани он ба хонанда саҳм мегузорад, дар ин замина маҷмӯи захираҳои иттилоотии маълумотию библиографиро доир ба асноди аввалиндараҷа ташаккул медиҳад ва баҳри бунёди он фаъолияти пурмаҳсул мебарад. Омӯзиш ва таҳлили тазкираҳо нишон дод, ки тазокир яке аз шаклҳои рушдфтои библиографияи тоҷик буда, то ба имрӯз аз нуктаи назари усулу услубҳои назарияи библиографӣ мавриди таҳқиқ қарор дода нашудааст. Инчунин аксари осори адабию фарҳангии халқи тоҷик, ки таърихи ҳазорсолаҳоро дар бар мегирад мавриди таҳқиқи библиографон нагардидааст.

Ҷасли III-юми рисола ба мавзӯи «**Рушди иттилоотӣ-библиографӣ дар асри XVIII – оғози асри XX**» бахшида шуда, самтҳои гуногуни рушди илму маориф, китобдориву библиографияи аморати Бухоро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додааст. Дар ин давра дигаргуниҳои куллии дар ҷаҳон ба вуқӯъ меояд ва таъсири он ба аморати Бухоро низ охишта-охишта ворид мегардад. Бори нахуст дар Фаронса номгӯии адабиётро бо мафҳуми «библиография» ном мебаранд ва аз он замон ба ин соҳа диққати ҷиддӣ дар Аврупо зоҳир карда мешавад ва пеш аз ҳама дар намоишҳои бузуртгарини китобҳо ва бозорҳои калонтарини фуруши китоби ин минтақа шакли нави тарғиби адабиёт тавассути «Библиографияи фуруши китоб» (Книготорговая библиография) машхур мегардад, ки он ба инкишофи амалия ва назарияи библиография таъсири амиқ мегузорад.

Тавре қайд шуда буд, дар таҳқиқу омӯзиши ин давраи таърихӣ халқи тоҷик муҳаққиқон, таърихнигорон, шарқшиносон, фарҳангшиносон, адабиётшиносон, ҷуғрофишиносон ва сайёҳони рус саҳми назаррас доранд. Саҳми В. В. Бартолд, А. А. Семёнов, Н. Хаников, В. Л. Вяткин, В. Б. Лунин, А. Л. Кун, Е. Г. Бетгер, А. Н.

Самойлович, А. З. Валидов, К. Г. Залеман, А. А. Фрейман ва дигарон дар таҳқику омӯзиши фарҳанги китобдории Осиёи Марказӣ беандоза бузург мебошад.

Таърихнигорон, адибон, китобшиносон ва библиографони тоҷик С. Айнӣ, А. Фитрат, Б.Ф. Ғафуров, М. Орифӣ, Р. Шарофзода, А. Ҳ. Раҳимов, С. Сулаймонӣ, С. Р. Муҳиддинов, Ф. Ёров, Қ. Б. Бӯриев ва дигарон дар осори хеш оид ба таърихи китоб, китобхонаҳо ва библиографияи тоҷик ва рушди он дар ин давра маълумотҳои таърихиву соҳавии зиёдеро таҳқику таҳлил ва натиҷагирӣ намудаанд. Онҳо самтҳои гуногуни соҳаро дар асарҳояшон мутобиқ ба давру замон таҳлилу баррасӣ намуда, барои муҳаққиқони оянда маводи илмию назарӣ амалии ҷолиб боқӣ гузоштаанд.

Аз аввали асри XVIII ба хориҷи кишвар интиқол додани китобҳои пурқимат ва нодир оғоз мегардад. Далелҳои зиёди ин ҳаводисро дар осори муаллифони тоҷик, рус ва хориҷа пайдо менамоем. Аз ҷумла, Сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ қайд менамояд, ки: «Баъди он, ки роҳ барои аврупоиён ба Бухоро кушода шуд, китобҳои пурқимат ва нодире, ки дар маҷмӯаҳои китобии хусусии олимони мавҷуд буданд, ба китобдӯстони шуҳратпараст ва ифроткори Аврупо фурухта мешуд. Китобҳои ба ҳазинаи (китобхонаи) шоҳӣ супоридашуда аз намноки ва рутубат вайрон шуда, маҳв гаштанд.

Ба ҳамин тариқ қисми зиёди китобҳои, ки дар Бухоро мавҷуд буд, батамом нобуд шуданд» [2, С. 15-16].

Иштирокчиҳои ҳучумҳои ҳарбии Империяи Русия бар зидди хонигариҳои Осиёи Марказӣ шарқшинос А.Л. Кун бойигарии китобхонаи бекигарии Андичон, Қасри Хива ва дигар шаҳрҳои бузурги Осиёи Миёнаро махсус қайд намудааст. Муҳаққиқи таърихи китобхонаҳо Б.В. Лунин қайд менамояд: «Баъди торумори хонҳо (Осиёи Марказӣ) тамоми бойигарии қасрҳо – китобҳо аз китобхонаҳо ва ҳуччатҳо аз бойгонихо, ҳамчун қисми асосии туъма, бо фармоиши генерал-губернатор К.П. Кауфман ба муассисаҳои илмии Санкт-Петербург фиристонидани мешуданд» ва ё маълумоти дигари ӯ «Охири асри XIX дар байни китобхонаҳои шахсии Бухоро китобхонаи эшон Муҳамадалӣ Халифа шуҳрати беандоза дошт... ӯ

ташкилкунанда ва роҳбари исёни Андичон дар соли 1898 буд. Китобхонаи ӯ хело ҳам бузург ва теъдоди бешумори китобҳои гуногунмазмунро доро буд ва бо унвони китобхонаи мингтубин машҳур аз ҷониби русҳо мусодира карда шуд ва 184 дастхати нодир бо дархости Ҷамъияти дӯстдорони археологияи Туркистон ба китобхонаи оммавии Туркистон интиқол дода шуд».

Намояндагони рус К.П. Кауфман, А.Л. Кун, В.И. Игнатов, И.А. Беляев, В.А. Иванов ва дигарон осори гаронбаҳои мардуми муқими аз бозорҳои китобфурӯшӣ, китобхонаҳои вақфӣ мадрасаҳо ва қасрҳои харобгаштаи амирон дар шакли дастхатҳои нодир бо забонҳои арабӣ, форсӣ ва туркӣ гирд меоварданд ва ҳамчун ғанимати ҷангӣ ба китобхонаҳо ва муассисаҳои илмӣ Москва, Санкт-Петербург, Қазон тақдим менамуданд.

Дар ин бесарусомонӣ садҳо китобхонаҳои хурду бузург ва коллексияҳои нодиртарини дастхатҳои шарқӣ, ки «Дастхатҳои қадимтарини он ба оғози асри VI (соли 595 хичрӣ) тааллуқ дошт ва қисми зиёди дастхатҳо аз китобхонаи машҳури Муҳаммади Порсо – пешвои суфиёни равияи Нақшбандия вориси дуҷуми Баҳовиддини Нақшбанд буд» ба ғорат рафтанд ва нобуд шуданд.

Ривоятҳои буд, ки байни сайёҳон ва ҷосусони хориҷӣ рӯйхати асарҳои нодирӣ барои Аврупоиён муҳим гардиш дошт, ки он аз рӯйи нишондиҳандаи Ҳоҷ Халифа тартиб дода шуда буд. Бо ин рӯйхат баъзе аз китобдӯстони Бухоро ва Самарқанд низ ошно буданд ва онҳо бо ивази подош дастхатҳои заруриро дарёфт менамуданд. Афсус, ки то мо ин рӯйхатҳо нарасидаанд, гарчанде дар баъзе таҳқиқотҳо (А. Г. Қосимова, Б. В. Луин, Ф. Ёров ва дигарон) онҳо мавриди муҳокимаи ҷиддӣ қарор гирифтаанд.

Оид ба низоми китобхонаҳои Бухорои амирӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки ба ғайр аз китобхонаҳои вақфӣ назди мадрасаҳо боз китобхонаҳои ҷамъияти мавҷуд буданд, ки дар назди масҷидҳо, мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва ибтидоии ҷудогона, аз ҳисоби маблағгузориҳои шахсиятҳои алоҳида ва хайрияҳои вақфӣ ба тамоми аҳоли бемузд хизмат менамуданд. Қисме аз онҳо дар назди мадрасаҳо танҳо барои омӯзиш сомон дода мешуданд.

Таърихи пайдоиши ин намуди китобхонаҳо ба замонҳои қадим рафта мерасад. Дар таҳқиқоти олимони асрҳои пешин намунаҳои фаъолияти китобхонаҳо борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва мисолҳои равшани онро мо борҳо зикр намуда будем. Аз ҷумла, дар шаҳрҳои Бухоро, Марв, Ҳирот, Самарқанд, Нишопур, Ҳамадон ва дигар минтақаҳои тоҷикнишин китобхонаҳои мардумӣ бо хобгоҳу таъмини хӯрок аз ҷониби олимону давлатмандони сарватманд ташкил карда шуда буданд. Мисоли онро мо дар китобхонаи машҳур бо номи «Китобхонаи бенавоён» («Ҳазинат-ул-кутуб дор ал-фуқаро»), ки ҳанӯз дар асри VI дар вилояти Деҳқони Бухоро таъсис ёфта буд, мебинем.

Шаклгирӣ ва махсусияти китобхонаҳои аморат аз сохтори дохилӣ ва институтҳои иҷтимоии ҷомеа саҳт вобастагӣ дошт. Дар миёни китобхонаҳои марказӣ ва маҳаллӣ соҳиби устувори бештарро китобхонаҳои даргоҳ, вақфӣ (ҷамъиятӣ), сулолаӣ, оилаӣ, шахсӣ ва муассисаҳои таълимӣ (мадраса, мактаб) доштанд. Аммо ба захираҳои китобии китобхонаҳои бойи даргоҳ, сулолаӣ ва оилаӣ дастрасии теъдоди начандон зиёди хонандагон имконпазир буд. Аз ин рӯ, зарурати бунёди китобхонаҳои барои ҳамаи табақаҳои хонандагон дастрас ба миён омада буд. Аммо амирон ва аъён ашроф барои баландбардории маърифати фарҳангии омма тавассути бунёди китобхонаҳо барои халқ тарафдор набуданд. «Сиёсати подшоҳӣ ва амири Бухоро ба қашшоқии маънавӣ ва ҷисман нобуд сохтани халқи тоҷик равона карда шуда буд». Ба ин қор маърифатпарварони тоҷик иқдом намуданд: «Мутафаккирони пешазинқилобии тоҷик ба мисли Аҳмади Дониш (1827-1897), Шамсиддини Шоҳин (1859-1894), Ҳайрат (1878-1902), Возеҳ (1818-1894), Тошхӯча Асирӣ (1864-1905), Садриддин Айнӣ (1878-1954) ва дигарон муборизаро баҳри маърифатнокии омма, донишомӯзии кӯдакон, ташкили мактабҳои ҷадид, тарғиби илм, техника ва фарҳанги пешрафтаи халқи рус оғоз намуданд». Онҳо ҷони худро зери хатар гузошта, муборизаро бо сохтори мавҷудаи золимона пеш мебарданд. Мисоли равшани он муборизаи беамони Сардафтари адабиёти тоҷик Садриддин Айнӣ мебошад, ки ӯ бо вучуди зери хатар будани ҷони худ ва маҳбус гардиданаш дар

зиндони амир муборизаи беамон зидди сохтори куҳан мебурд. Аммо танҳо бо саъю кӯшиши маорифпарварон сохти чамбиятӣ ва расму оини мавҷударо тағйир додан ғайриимкон буд. Китобхонаҳои аморат ба таҷдиди кулӣ ниёз дошт.

Дар ин давра як қатор дастурҳои библиографӣ, тазкира, баёз, маҷмӯа, луғат ва қомусҳо тасниф гардиданд, ки маълумот дар бораи онҳо дар матни рисола дода шудааст.

Фасли IV пурра ба давраи Шӯравӣ бахшида шуда, зери унвони «Библиографияи тоҷик дар замони Шӯравӣ» дода шудааст, ки он аз се боб иборат аст. Боби аввал: **“Библиографияи тоҷик дар солҳои 20-60-уми садаи XX”** давраи ташаккулёбии библиографияи Шӯравии тоҷикро инъикос менамояд. Халқи тоҷик дар оғози садаи XX тағйироту таҳаввулоту бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангиро аз сар гузаронд, ки он аз ҷониби устод Айнӣ, академик Б. Ғафуров, муаррихонни маъруф А. Мухторов, Н. Неъматов, Р. Масов ва дигарон мавриди омӯзишу баррасии ҳамачониба қарор гирифтаанд. Соҳаи фарҳангро олимони шинохта М. Шукуров, Ф. Зикриёев, А. Арбобов ва дигарон ба риштаи таҳқиқ кашидаанд. Дар таҳқиқи соҳаи китобдорӣ ва библиография олимони ва библиографони собиқ шӯравӣ О. Ф. Акимускин, А. А. Семёнов, И. С. Брагинский, А. З. Валидова, А. Г. Қосимова, Б. В. Лунин, Э. А. Охунҷонов, А. И. Кормилитсин, Р. О. Талман, З. М. Шевченко, Е. Г. Беляков, В. Т. Банк, А. Г. Биснек, К. Ф. Шафринский, Н. М. Зелдович, А. Язбердиев, А. Язиев, олимони тоҷик Р. Шарофов, А. Ҳ. Раҳимов, С. Р. Муҳиддинов, С. И. Сулаймонӣ, З. Шораҳматов, Ш. К. Тошев (Ш. Комилзода), С. Ҳ. Шосаидов (С. Шосаидзода), Г. А. Мушеев, Н. А. Курамшина, Б. С. Холов, Ф. Ёров, Қ. Ғ. Авғонов (Қ. Ғуломзода), Қ. Б. Бӯриев, С. Ғуломшоев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Бо ёрии библиографони рус ва мутахассисони маҳаллие, ки курсҳои тайёрии китобдориро хатм намуда буданд, хадамоти библиографӣ дар китобхонаҳо ташкил гардид ва таҳияи картотекаи мавзӯӣ, рӯйхати тавсиявӣ,

шарҳи адабиёт ва ғайра ба роҳ монда шуд. Дар таҳияи дастурҳои библиографӣ мутахассисони китобхонаҳои Москва ва Ленинград кумак мекарданд, ки дар таҳияи нишондиҳандаҳои библиографӣ А.А. Семёнов хидмати шоистаеро анҷом дод. Ӯ «Феҳристи дастхатҳои шуъбаи таърихи Китобхонаи марказии Бухоро» [65] ва «Нишондиҳандаи адабиёти форсӣ оид ба таърихи ўзбекон дар Осиёи Миёна» [135] ва ғайраро таҳия намуд.

Ҳамзамон дар самти кори библиографӣ Китобхонаи давлатии оммавии ҶШС Тоҷикистон, Китобхонаи илмӣ пойгоҳи АИ ИҶШС ва Китобхонаи АИ ИҶШС Ленинград вазифадор гардиданд, ки нишондиҳандаи библиографии Помирро таҳия намоянд.

Бо мақсади таҳқиқи омӯзиши Тоҷикистон дар даврони шӯравӣ як қатор экспедитсияҳо ташкил шуда буданд, ки бори аввал соли 1928 бо сардории Д. Н. Шербаков ба омӯзиши Помир машғул гардида, соли 1932 таҳти роҳбарии А. Е. Ферсман маҷмӯи омӯзишхоро анҷом дод. Маълумоти гуногуни экспедитсияҳо ба созмондиҳии библиографияи кишваршиносӣ дар Тоҷикистон замина гузошт. Ҳамзамон аз ҷониби китобхонаҳо ва муассисаҳои илмӣ хориҷӣ библиографияномаи дастхатҳои форсӣ-тоҷикӣ ба сомон расонида шуд. Аз ҷумла саҳми Китобхонаи давлатии оммавии ба номи Салтиков-Шедрин, Донишгоҳи давлатии Ленинград ба номи А. А. Жданов, Донишкадаи дӯстии халқҳои Осиёи Академияи илмҳои ИҶШС, Академияи илмҳои Ўзбекистон, Донишгоҳи давлатии Самарқанд, Донишгоҳи давлатии Тошканд дар библиографияномаи дастхатҳои форсӣ-тоҷикӣ ниҳоят бузург аст. Ғайр аз ин феҳристҳои алоҳида оид ба дастхатҳои тоҷикӣ-форсии захираҳои дастхатҳои шарқии Озарбойҷон ва Гурҷистон низ омода гардидааст. Ин гуна феҳристҳои бузург аз ҷониби китобхонаҳо ва марказҳои бузурги илмӣ Эрон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон ва дигар мамлаҳики дуру наздик омода ва манзури олимону мутахассисон гардидаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» («Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР») дар 6 ҷилд ва «Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии КДҶ ба

номи Абулқосим Фирдавсии ҶШС Тоҷикистон» дар 3 чилд таҳия гардидаанд, ки пурра оид ба дастхатҳои ду маркази калонтарини ҷумҳурӣ маълумот пешниҳод менамоянд.

Соли 1933 Китобхонаи оммавии давлатӣ ва Китобхонаи марказии илмии Базаи Тоҷикистони АИ ИҶШС ташкил карда мешаванд, ки то ин вақт Китобхонаи тақягоҳи илмии кишоварзӣ (1931) ва баъдтар соли 1935 Палатаи китобҳои ҶШС Тоҷикистон ба фаъолият оғоз менамояд. Ин муассисаҳо ба таҳияи библиографияи давлатӣ, ҷорӣ, тарҷеӣ, илмӣ-ёрирасон, тавсиявӣ, шарҳиҳоли ва соҳавӣ қадамҳои аввалини худро пеш аз солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мегузоранд. КДО ба номи Фирдавсӣ фаъолияти библиографияи худро дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) танҳо бо пуррасозии феҳристу картотекаҳо ва хадамоти библиографияи шифоҳии хонандагон идома медиҳад.

Ба Китобхонаи давлатии оммавии Тоҷикистон, КМИ Базаи тоҷикистони АИ ИҶШС ва Палатаи китобҳо вазифаи аз ҳама муҳим – ташкили системаи дастурҳои библиографияи гуногунмазмун ва гуногунсоҳа воғузур гардида буд, ки бояд ин муассисаҳо дар созмондиҳии библиографияи кишваршиносӣ диққати махсус меоданд. Палатаи китобҳо библиографияи баҳисобгирии маҳсулоти ҷопӣ ва қайд намудани онро ба роҳ монд. Танҳо аз соли 1940 нусхаҳои ҳатмии нашрияҳо ба Палатаи китобҳо ворид мегардиданд. Қормандони Палатаи китобҳо бо азму талош нашрияҳои солҳои пешинаро низ дар солҳои минбаъда ба захираи худ гирд меоварданд. Махсусан соли 1953 Палатаи китобҳо нисбат ба пуррасозии захираи худ бо маводи бойгонии солҳои 1925 – 1927 ноил гардид.

Авҷи фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ ба давраҳои минбаъда рост меояд. Библиографон дар ин муддат маводи назаррас ва ҷолибро гирд меоваранд, ки натиҷаи он таҳияи картотекаҳо, феҳристҳо, дастури нишондиҳандаҳо дар ҚДҶ ба номи Фирдавсӣ, КМИ АИ Тоҷикистон, Палатаи китобҳои Тоҷикистон ва дигар муассисаҳои ҷумҳурӣ мегарданд. Хусусан дар ин картотекаҳо адабиёт бахшида ба кишваршиносӣ, олимону

шахсони намоён, рушди илм дар ҷумхурӣ ва ғайраҳо пурра гирдоварӣ шудаанд.

Фаъолияти нашриётҳо дар ҷумхурӣ аз соли 1925 оғоз мегардад ва солҳои баъдӣ асоси ташаккули захираи китобхонахоро ба амал меорад. Агар соли 1928 дар ҷумхурӣ ҳамагӣ 56 номгӯй китоб бо теъдоди 281 ҳазор нусха нашр шуда бошад, соли 1959 632 номгӯйи китобҳо бо теъдоди 3708 ҳазор нусха нашр мегардад, яъне наشري китоб 11 маротиба афзудааст. Ин далели равшани таъминоти китобхонаҳо ва марказҳои библиографӣ бо китоб ва маҳсулоти чопист.

Маркази асосии дар низоми библиографияи тавсиявӣ дар ҷумхурӣ КДЧ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ шинохта мешавад, ки аз ҷониби библиографони он оид ба соҳаҳои фарҳанг, санъат, адабиёт, таърих, кишоварзӣ, техникӣ, тиббӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дастурҳои ҷудоғонаи илмӣ-ёрирасон, иттилоотӣ ва тавсиявӣ таҳия гардидааст. Барои роҳандозии низоми мукаммали библиографӣ дар ҷумхурӣ қорҳои зиёде дар пешанд, ки бояд ба онҳо таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир гарданд.

Дар боби дувум: **Библиографияи тоҷик дар солҳои 1960 – 1980** муаллиф оид ба рушди библиографияи тоҷик маълумот ва далелҳои фаровонро манузур намудааст. Аз ҷумла қайд шудааст, ки солҳои 60-уми асри ХХ библиографияи тоҷик инкишофи ҷуртуғён дошт ва ҳаҷдалимкон пайваста ба тамоми самтҳои илмию амалии хоҷагии халқ рушд мекард. Асоси инкишофи онро ҳуҷҷатгузори фаъолияти библиографӣ дастурамалҳо, фармоишҳо, оинномаҳо, қавоид, ҷадвалҳои таснифотии фонди китобхонаҳои оммавӣ, номгӯйи арқоми пайдарҳамии ҷойгиркунии китобҳо, маводи бақайдгирӣ, банақшагирӣ ва ҳисоботӣ, буча ва сметаи маблағгузори китобхонаи деҳот, ки дар солҳои 60-уми асри ХХ аз тарафи китобдорон ва библиографон бомуваффақият амалӣ мегардид. Дар навбати худ ин дастовардҳо дар танзим ва ҷобачогузори маводи ҷопӣ дар китобхонаҳои оммавӣ ва деҳот мавқеи халқунанда дошта, рушди соҳаи китобдориро дар ҷумхурӣ таъмин намуданд.

Фаъолияти библиографӣ кулли соҳаҳои илмию амалии мавҷудаи ҷумҳуриро фаро гирифта, аксари масолеҳи матбуоти ҷопии тоҷикро инъикос менамуд ва

эҳтиёҷоти кормандони соҳаҳои гуногунро бо иттилооти зарури пурра ва ба таври очил таъмин менамуд. Библиография воситаи муҳимми ғирасони бесобиқаи илму техника, адабиёту таърих, фалсафа ва сиёсат, фарҳанг ва санъат, сохтмон ва илмҳои дақиқ, ҷуғрофия ва кишоварзӣ мегардад. Он ба меҳнаткашон дар майдонҳои киштзор ва корхонаҳо, тарғиботчиён ва кормандони хизбӣ, мансабдорону корманди илмӣ бе миннат ва содиқона хизмат менамуд ва рушди соҳаро бемайлони таъмин месохт. Бо кӯшишу ғайрати библиографоне, ки ба таҳияю танзимнамоии дастурҳои библиографӣ машғул буданд, тамоми маҳсулоти нави ҷопии ба китобхона воридшаванда манзури хонандагони гурӯҳҳои гуногун (ва соҳавӣ) гардонида мешуд ва талаботи рӯзафзуни иттилоотии онҳо таъмин карда шуда, тавассути маълумоти бадастомада малакаю дониши мутахассисон меафзуд ва ин таъсири бевоситаи худро дар рушди соҳаҳои хоҷагии халқ, саноат ва маънавиёти шаҳрвандони ҷумҳурӣ мегузошт.

Дар инкошофи библиографияи миллӣ омилҳои гуногун мутаассир буданд, аз ҷумла таъсири худро пеш аз ҳама рушди бемайлони иқтисодиёт, илм, фарҳанг, матбуот ва инчунин зиёд шудани теъдоди донишҷӯёну омӯзгорони донишкадаҳо ва муассисаҳои таълимӣ, олимони ва муҳаққиқони Пажӯҳишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотии Академияи илмҳо, хонандагони китобхонаҳо ва марказҳои иттилоотӣ, болоравии талаботи иттилоотии кишрҳои гуногуни ҷомеа, ҳамзамон талаботи аҳоли ба донишҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайра мерасонид.

Солҳои 60-уми асри ХХ талабот ба донишу маълумоти касбӣ хело ҳам зиёд гардид. Аз як тараф муассисаҳои таълимӣ, илмӣ, корхонаву коргоҳҳо дар ҷумҳурӣ меафзуд ва барои фаъолияти пурсамари онҳо мутахассиси соҳибмаълумот зарур буд ва аз ин ҳисоб шумораи донишҷӯён зиёд мегардид, аз ҷониби дигар теъдоди омӯзгорони хирфай ва таҳқиқотчиён афзуда эҳтиёҷоти илмию амалии онҳо боло мерафт. Ба замми ин ҷомеа шароити мусоид барои рушди фарҳангу маънавиёти шаҳрвандон муҳайё сохт, ки он таъсири мусбӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмию дунявии шаҳрвандон

расонид. Ба инкишофи ҷаҳонбинии сиёсии аҳоли Қарорҳои Хукумат, ҲКИШ ва сиёсати пешгирифтаи давлати Шӯравӣ барои махви бесаводӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Бақиҷа дар соҳаи китобдорӣ силсилақарорҳои муҳимми давлативу хизбӣ қабул гардид.

Тавре ишора гардид, аввали солҳои 60-уми асри ХХ фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳои ҶШС Тоҷикистон бо маром рушд мекард. Китобхонаҳо фаъолони таҷрибаи пешқадами соҳаи библиографиро дар самтҳои таснифот ва ҷобачокунии фонд, тарғиби иттилоот, хадамоти библиографӣ ва ҷалби хонандагон мақсаднок васеъ истифода мебарданд. Намунаҳои гуногуни дастурҳои библиографӣ ба миён меоманд. Зиёда аз даҳҳо номгӯи дастурҳои методии библиографӣ бо кӯшишу ғайрати библиографони КДҶ ба номи Фирдавсӣ омода ва дастраси китобдорону хонандагон гардиданд.

Яке аз навидҳои китобдорӣ ташкили фонди кушод дар китобхонаҳо буд ва он дар китобхонаҳои ҷумҳурӣ тавсеа меёфт, ки он дар маводи «Китобро ба хонанда наздик мекунем» ифода мегардид.

Дар охири солҳои 60-уми асри ХХ библиографияи илмӣ-ёрирасон қисми ҷудонашавандаи Низоми давлатии иттилооти илмӣ-техникӣ (ГСНТИ) мегардад, ки он бо мақсади таъминоти иттилоотии олимону мутахассисони соҳаҳои илму техника дар ИҶШС соли 1966 ташкил карда шуда буд. Дар ҶШС Тоҷикистон дар заминаи КМИ АИ ҶШС Тоҷикистон ва Институти илмӣ-тадқиқотии иттилоотӣ - илмию техникӣ ИТИИТ Тоҷик (Таджик НИИНТИ) созмон дода шуда, кормандони онҳо маводи дуюмдараҷаро барои ворид намудан ба нишондиҳандаҳои ҷорӣ библиографияи соҳавӣ ва нашрияҳои реферативӣ дар асоси рисолаҳои олимони ҷумҳурӣ тайёр менамуданд, ки қисме аз онҳо дар ҷумҳурӣ ва қисми дигар ба бароришҳои ҷорӣ иттилоотӣ-библиографияи ҷорӣ ва реферативӣ ба нашрияҳои Низоми давлатии иттилооти илмию техникӣ (НДИИТ) ГСНТИ интиқол дода мешуд.

Яке аз дастовардҳои нодири ин давра омода ва нашри нишондиҳандаи библиографияи дараҷаи дувум «Библиографияи библиографияи Тоҷикистон» [«Библиография библиографияи

Таджикистана» (1966, 167 с.)] маҳсуб меёбад. То ин давра танҳо Палатаи китобҳо – органи библиографияи давлатӣ дар саҳифаҳои нашрияти ҷорӣ ва тарҷеи иттилоӣ оид ба дастурҳои библиографии интишоргашта маълумот ҷой дода мешуд ва бори нахуст библиографони КМИ АИ ҶШС Тоҷикистон З.М. Шевченко ва Д.С. Лейви дар соли 1966 дар ҳаҷми 167 саҳифа тамоми дастурҳои библиографии дар ҷумҳурии батабърасидаро дар як нишондиханда гирд оварда, манзури олимону мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму маърифат гардониданд.

Дар заминаи маводи таҳқиқотии бадастомада хулоса кардан мумкин аст, ки инкишофи фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурии хело рушд ёфтааст ва дар аксари кулли соҳаҳои илмию амалӣ аллакай дастурҳои гуногуни библиографӣ таҳия гаштаанд. Раванди таснифи дастурҳо бахшида ба мавзӯҳои рӯзмарра дар ҳолати хуб қарор дорад. Умуман натиҷаи ниҳии таҳия ва манзури дастурҳои библиографӣ дар ҷомеа рушди самтҳои гуногуни илму фарҳанг ва хоҷагии халқро таъмин менамояд ва мо далели онро дар рушди муназзаму бемайлони солҳои 60-ум – 70-уми асри XX бараъло мебинем.

Бо вучуди ҳамаи дастовардҳо мо баъзе норасоӣҳоро дар рушди библиографияи тоҷик эҳсос менамоем, ки барои ислоҳи он дар оянда бояд мавриди амал қарор гирад. Норасоӣҳои ҷиддӣ низ ба ҷашм мерасанд. Дар аксари китобхонаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ библиографоне, ки ба таҳияи библиографияи адабиёти кишваршиносӣ бояд машғул бошанд, намерасанд. Ҳамзамон ин ҳолат дар китобхонаҳои деҳот боз ҳам ташвишовар аст. Масъалаи таъминоти мутахассисони соҳавӣ солҳост, ки роҳи ҳалли худро нигарон аст. Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон роҳҳои ҳалосиро аз ин ҳолати бӯҳрони кадрӣ бо ҷалби мутахассисони дохиливу беруни мечуст. Дар Анҷумани якуми кормандони китобхонаҳо (соли 1961) масъалаи ташкили факултаи китобдорӣ ва донишқадаи фарҳанг ва санъат дар ҷумҳурии гузошта шуда буд. Мутахассисоне, ки аз ҷониби макотиби миёнаи касбии ҷумҳурии тайёр мешуданд, тамоми муассисаҳоро таъмин карда наметавонистанд ва дараҷаи омодамаоии онҳо низ ба талаботи онрӯзай соҳа мувофиқ набуд. Мутахассисони оянда барои хониш ба

Москва, Ленинград ва ё филиалҳои ДДФМ ба шаҳрҳои Фрунзе ва Тошканд фиристода мешуданд. На ҳамаи хоҳишмандон имконияти дохилшавиро ба макотиби олии марказии ИҶШС доштанд. Ғайр аз ин, китобдорон ва библиографони собикадор ва соҳибмалакаи КДҶ ба номи Фирдавсӣ: Л.В. Люперсолская, Р.О. Талман, С. Икромова ва дигарон тарбияи дахҳо библиографони таҷрибадорро аз ҳисоби хатмкунандагони касбҳои ғайри китобдорӣ ДДТ ба номи В.И. Ленин ва Донишкадаи омӯзгорӣ ба номи Т.Г. Шевченко омода менамуданд. Соли 1967 дар назди факултети санъати Донишкадаи омӯзгорӣ шаҳри Душанбе, шӯбаи китобхонашиносӣ иборат аз ду кафедра – китобхонашиносӣ ва библиография кушода мешавад. Аммо омода намоеи кадрҳои соҳибмаълумот дар ҷумҳурӣ ҳамчун вазифаи ҳалталаби замон боқӣ мемонад.

Дар аввали солҳои 70-уми асри ХХ нахустин таҳқиқотҳои назарии библиографияшиносӣ дар ҷумҳурӣ оғоз гардида, ба пайдоиш ва рушди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ бунёди библиографияи тоҷик замина мегузорад. Олимони самтҳои гуногуни фаъолияти библиографияи тоҷикро мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор медоданд, ки натиҷаи он пайдоиши аввалин осори илмӣ дар ин ҷода буд. Маҷмӯи асарҳои интишоршудаи муҳаққиқони тоҷик дар «Китобҳои Тоҷикистони советӣ. Феҳристи 1967 – 1975» ҷаҳди 30. 2.14. зеро онҳо «Китобхона. Китобхонашиносӣ. Библиография. Библиографияшиносӣ» (саҳ. 466 – 468) инъикос гардидааст. Аз ҷумла, асарҳои З.М. Шевченко «Аз таърихи фаъолияти китобхонаҳо дар Тоҷикистон» (1968, 135 с.), Р. Шарофов «Фаъолияти китобдорӣ ва библиографияи китобхонаҳои Тоҷикистон ба ёрии тарбияи эстетикӣ омма» (1969, 35 с.), маҷмӯаҳои «Масъалаҳои инкишофи библиографияи миллии тоҷик» (1970, 94 с.) ва «Баъзе масъалаҳои китобшиносии тоҷик» (1973, 142 с.) дар феҳристи мазкур ба қайд гирифта шудааст.

Аз олимони маҳаллӣ Раҳимҷон Шарофзода дар ин ҷода муқаддамтар аз ҳама буд. Ӯ соли 1970 рисолаи номзадӣ худро дар мавзӯи «Давраҳои асосӣ ва қонуниятҳои инкишофи библиографияи адабии тоҷик» [«Основные этапы и закономерности развития таджикской литературной

библиографии» (1970. – 112 с.)] бомуваффақият дифоъ менамояд ва аз нахустолимони соҳаи библиографияи тоҷик мегардад.

Дар ҳамин давра Пажӯҳишгоҳи шарқшиносӣ ва мероси хаттии Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон дар асоси фонди дастхатҳои шарқии китобхона Феҳристи бузурги панҷчилдари зерини унвони «Феҳристи дастхатҳои шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» таҳия ва ба таъби мерасонад.

Нишондиҳандаҳои тарҷеӣ ҳамзамон аз ҷониби кафедраҳои алоҳидаи донишгоҳу донишкадаҳо омода мегаштанд. Таҷрибаи онҳо дар самти таҳияи нишондиҳанда бахшида ба осор, ҳаёт ва фаъолияти муаллифи ҷудогона минбаъд дар китобхонаҳои кишвар мавриди истифодаи васеъ қарор мегирад.

Тавре ки маълум аст, мавзӯи Помир яке аз масоили замонавии ин давра буд ва он на танҳо аз лиҳози ҷуғрофӣ, балки барои таҳкими рушди раванди иҷтимоӣ фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ, таърихӣ сайёҳӣ бисёр ҳам ҷолиб ва ҳалталаб буд. Аз ин рӯ, ду нишондиҳандаи тарҷеии таҳиягашта дар ин мавзӯ ба кулли ҳаводорон оид ба таърихӣ фарҳанг, анъана ва расму русум, табиат ва соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақа маълумотҳои зиёдеро пешкаш менамояд.

Омода намудану нашри нишондиҳандаҳои шарҳиҳои бахшида ба академикон ва олимони варзидаи илму фарҳанг аз ҷониби муассисаҳои китобдориву илмӣ идома меёбад. Саҳми библиографони КМИ Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон дар ин самт назаррас буда, онҳо дар ин давра оид ба олимони шинохтаи ҷумҳурӣ як зумра нишондиҳандаҳои бунёдӣ омода намуда, тахти силсилаунвони «Мавод оид ба библиографияи шарҳиҳои олимони Тоҷикистон» [«Материалы к библиографии учёных Таджикистана»] манзури китобдорону олимони мегардонад.

Аз муҳимтарин нашрияҳои ҷорӣ ва солонаи илмиро КМИ Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон зерини унвонҳои «Илмҳои ҷомеашиносӣ дар Тоҷикистон» ва «Илм дар Тоҷикистон» омода ва ба таъби мерасонид.

Чойи махусро нишондиҳандаҳо бахшида ба сохтмони иншоотҳои неругоҳҳои барқи обӣ ишғол менамуд ва талаботи рӯзмарраи кормандони ин соҳаҳо ба назар гирифта, библиографони ҷумҳурӣ, хусусан библиографони КДҶ ба номи Фирдавсӣ омодамоии онҳо ба роҳ мемонад.

Қисми махсуси библиографияи дурнаморо дар ҶШС Тоҷикистон нақшаҳои тақвимиашро нашриётҳо ташкил менамуд. Раванди омодаسازی ва паҳнкунии нақшаҳои тақвимиашро нашриёт, асосан, аз ҷониби нашриётҳо ба мақсади шиносонидани китобдорон ва китобфурушони ҷумҳурӣ бо китобҳои дар оянда интизоршаванда буда, тавассути он моли худро ба маърази фуруш манзур менамуданд ва ба ин восита китобдорон низ он адабиётро, ки ба он ниёз доштанд саривақт фармоиш медоданд ва ба даст меоварданд.

Саҳми Китобхонаи марказии илмии тиббӣ, китобхонаи соҳавии Донишгоҳи тиббии Тоҷикистон ва пажӯҳишгоҳҳои соҳавӣ дар ташаккулёбии ва рушди бемайлоии библиографияи тиб низоҷат бузург аст. Нишондиҳандаҳои зиёде дар давраи таҳқиқоти мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифтаанд, ки қисми бештари онҳо феҳристиҳои бунёди ташкил менамояд.

Дар ин давра нисбат ба дигар соҳаҳои инициативаи кишоварзӣ бештар ба назар мерасид. Тавачҷуҳи Ҳокимияти Шӯравӣ ва Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон ба ин соҳаи ҳаётан муҳим барои ҷумҳурӣ рӯз аз рӯз меафзуд ва маблағҳои зиёде барои рушду такомули он ҷудо карда мешуд. Заминҳои асрҳо бекорхобида ба кор дароварда шуда, ҷулу биёбонҳо тавассути кандани каналҳои калони обгузар обёрӣ карда мешуд ва аҳолии деҳоти ҷумҳурӣ бо кор таъмин мегардид. Заминҳое, ки аз тепаҳо иборат буданд ҳамвор карда шуда, ба заминҳое, ки дар баландиҳо ҷойгир буданд тавассути қубурҳои мелиоративӣ обёрӣ мешуд. Дар аксари заминҳои обёришуда зироатҳои техникӣ, хусусан як навъи маъмулу стратегии он пахта кишт карда мешуд. Колхозу совхозҳо бо техника, сӯзишворӣ, тухмиҳои хушсифат ва доруҳои минералӣ саривақт таъмин карда шуда, ба деҳқонон шароити хуби корӣ муҳайё карда мешуд. Дар заминҳои

наве, ки одамон намезистанд, аз деҳоти душворгузари кӯхистони ҷумҳурӣ муҳочирони корӣ оварда шуда, барои онҳо шароити зиндагиву кор омода мегардид, то ин ки онҳо дашту биёбонҳоро ободу зебо гардонанд. Дар қатори дигар муассисаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ, биноҳои нави китобхонаҳо сохта мешуданд. Талаботи рӯзмарраи кормандони соҳаи кишоварзиро ба назар гирифта, аз ҷониби китобхонаҳои марказии ҷумҳурӣ дастурамалҳои корӣ ба китобхонаҳои деҳот омода мешуданд ва дар асоси онҳо китобдорон фаъолияти худро самаранок ба роҳ мемонданд. Китобхонаҳо дар навбати худ саҳми назаррас дар ҳалли масоили мавҷудаи соҳа мегузошанд. Онҳо рӯйхати китобҳо, нишондиҳандаҳо оид ба масоли мубрами соҳа омода намуда, кори душвори деҳқонро осон менамуданд. Дар ин самт саҳми Китобхонаи тақягоҳи илмӣ кишоварзии Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистон на танҳо дар таъмини адабиёт барои тайёрнамоии мутахассисон, омӯзгорон ва кормандони илмӣ донишкада, балки дар омодамоии нишондиҳандаҳои библиографӣ барои олимон, мутахассисон ва оммаи васеи хонандагон, аз ҷумла, кишоварзони деҳот бисёр ҳам бузург ва бесобиқа аст.

Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки библиографияи тоҷик аз солҳои 60-уми асри XX рӯ ба тараққӣ мениҳад ва он ҳамчун соҳаи алоҳидаи фаъолияти илмиву амалӣ дар ҷумҳурӣ ташаккул меёбад. Муассисаҳои зиёди давлатии иттилоотӣ библиографӣ ба монанди «Палатаи китобҳо» – маркази библиографияи давлатӣ, ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавӣ – маркази библиографияи тавсиявӣ ва КМИ ба номи Индира Ганди Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон ҳамчун маркази библиографияи илмӣ ва марказҳои зиёди универсалӣ китобхонаи илмӣ универсалии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин, китобхонаи илмӣ Донишкадаи давлатии омӯзгории ба номи Т. Г. Шевченко, марказҳои соҳавӣ ба монанди Китобхонаи тақягоҳи илмӣ кишоварзии Донишкадаи давлатии хоҷагии кишлоқи Тоҷикистон, Китобхонаи илмӣ тиббии Донишкадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ва ғайра

фаъолияти пурмахсули эҷодии иттилоотию библиографӣ доштанд.

Саҳми китобхонаҳо ва библиографони хирфай дар таъминоти рушди муназзами иттилоотии хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон бузург аст. Хусусан КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Китобхонаи таърихӣ ва илмҳои кишоварзии Донишқадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ва дигарҳо саҳми назаррас ва таърихӣ доранд. Агар КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дар таърихӣ дастурҳои тавсиявӣ барои оммаи васеи хонандагон саҳмгузор бошад, пас КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастурҳои илмӣ шарҳиҳолии хеш ба рушди бемайлоии илми тоҷик заминаи мустаҳкамме гузоштааст, Китобхонаи таърихӣ ва илмҳои кишоварзии Донишқадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон дар тайёрнамоии мутахассисони хоҷагии қишлоқ ва беҳтарнамоии фаъолияти илмиву амалии кишоварзони ҷумҳурӣ саҳми бесобиқа дорад.

Дар ин давра заминаи асосии рушди минбаъдаи библиографияи тоҷик гузошта мешавад. Ба ин қабули як қатор санадҳои меъриву ҳуқуқӣ аз қабили қарори КМ ИҶШС «Беҳтарнамоии мавқеи китобхонаҳо дар тарбияи коммунистии меҳнаткашон ва прогресси илмӣ ва техникаӣ» (соли 1974) мавқеи ҳалқунанда дошта, вазифаҳои беҳтарнамоии самара ва сифати фаъолияти библиографиро дар мадди аввал гузошта буд. Хусусан таъсири Қарори соли 1974 дар марказонидани китобхонаҳои ҶШС Тоҷикистон хуб арзёбӣ мегашт. Тавассути амалигардии қарори номбурда тамоми китобхонаҳои деҳот фаъолияти хешро беҳтар намуданд, таъминоти онҳо бо адабиёти нав пурзӯр гашта, имконияти истифода аз фонд ва феҳрастҳои марказонидашудаи китобхонаҳои бузург ва хадамоти маълумотӣ-библиографияи китобхонаҳои марказии ноҳиявӣ ва шаҳрӣ дар онҳо пайдо шуд. Низомии густурдаи абонементи байникитобхонавӣ имконияти фаровон ба ҳамаи китобхонаҳои дуру наздик ба миён оварда, тавассути он аҳолии деҳот бемонеа аз фонди китобхонаҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ, вилоятӣ ва ҷумҳуриявӣ фаровон истифода

мебурданд. Низоми хадамотии Интихобан паҳннамоии иттилоот (ИПИ) ва Хадамоти тафриқавии хонандагон (ХТХ) на танҳо дар китобхонаҳои ҷумҳуриявӣ, балки дар вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳо низ мавриди амал қарор мегирифт. Мақоми ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ дар ин низоми густурда бисёр ҳам бузург буд ва тамоми фаъолияти Ҳамоҳангсозии фаъолияти мазкур ва назорат дар самти иҷроиши вазифаҳо ба души ин муассиса гузошта шуда буд. Ҳамзамон роҳбарии назорати фаъолияти китобхонаҳои вилоятӣ, шаҳрӣ, ноҳиявӣ ва деҳотӣ аз қорамдонии ҚДЧ ба номи Фирдавсӣ фаъолияти илмию методӣ ва амалии зиёдеро тақозо менамуд. Бо вучуди он шуъбаҳои ҷудоғонаи китобхона дастурҳои роҳбарикунандаву меъёрӣ, методиву библиографӣ, маълумотиву хадамотӣ дар шакли сенарияву нақшаи ҷорабиниҳо, намоиши китобиву шарҳу хулосаҳо ва ғайра омода ва дастраси китобхонаҳои оммавӣ менамуд. Беҳтарнамоии фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ тавассути Ҳамоҳангсозии фаъолияти китобхонаҳо ва ба низом даровардани ҳамкорҳои байникитобхонавӣ муассисаҳои илмӣ бо иттилооти библиографӣ сарукордошта ва библиографони алоҳида ба даст меомад. Дар охири солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-уми асри ХХ қадамҳои бузурге дар ин самт гузошта шуд ва байни китобхонаҳои низоми гуногуни ҷумҳурӣ Ҳамоҳангсозии фаъолияти библиографӣ ба чашм мерасид.

Боби сеюм “Библиографияи тоҷик дар солҳои 1980 – 1991”-ро мавриди таҳлил ва хулосагирӣ қарор додааст. Тавре ки дар он қайд шудааст, библиографияи советии тоҷик дар солҳои 80-уми асри ХХ ба дараҷаи баланди тараққиёти хеш расида буд. Заминаи асосии рушди библиография дар солҳои 60 – 70-уми асри ХХ гузошта шуда буд. Яке аз нахустин муассисаҳои бузурги миёнаи касбии китобдорӣ ҷумҳурӣ, ки аз соли 1945 ба фаъолият оғоз намуда буд – Омӯзишгоҳи ҷумҳуриявии маданияву маърифатӣ (аз соли 1992 Омӯзишгоҳи ҷумҳуриявии фарҳанг ба номи Ҷ. Бӯйдоқов мебошад, ки) тайи солҳои 80-уми асри ХХ беш аз 1000 мутахассисони маълумоти миёнаи касбии китобдориро дар қатори дигар тахассусҳои фарҳанг ва санъат тайёр намудааст. Аксарияти кулли хатмкунандагони

он саҳми назарраси хешро дар рушду такомули соҳаи китобдорӣ ва библиографияи тоҷик гузоштаанд. Бавижа ба рушди библиографияи тоҷик таъсиси шуъбаи китобдорӣ дар факултаи фарҳанги Донишкадаи давлатии омӯзгории ба номи Т.Г. Шевченко, баъдтар кушодашавии факултаи китобдорӣ дар ДДСТ ба номи Мирзо Турсунзода аввалҳои солҳои 70-ум, ки дар он ҷо самти асосии тайёрнамоии мутахассисон тахассусҳои соҳавӣ оид ба китобхонашиносӣ ва библиографияшиносӣ буд. Устодони нахустини факулта аз ҳисоби олимон ва мутахассисони соҳибмалакаи КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ, КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо, КИМТ Донишкадаи давлатии тиббии Тоҷикистон, КМИ Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин, КТИК Донишкадаи давлатии хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон ва ғайра буданд.

Дар аввали солҳои 80-уми асри ХХ аллакай аксарияти китобхонаҳои минтақаҳои дуру наздик ба низоми китобхонаҳои марказонидашуда ворид гашта, эҳтиёҷоти хонандагони худро тавассути истифода аз захираҳои ғании китобхонаҳои бузурги кишвар қонеъ намоянд. Баҳри дастрасии омма ба захираҳои бою рангини фарҳангу маънавиёти аҷдодиву башарӣ китобхонаҳо ягона муассисаҳои буданд, ки аз он оммаи васеи хонандагон баҳравар мегаштанд ва ҳамзамон тавассути фаъолияти пурмаҳсули китобдор бо иттилооти рӯзмарра ошноӣ пайдо намуда, аз ин ғизои илмию фарҳангӣ ва ғоявӣ манфиат мебурданд.

Чун пештара назорати умумии тамоми китобхонаҳои оммавӣ дар ҷумҳурӣ ба души Китобхонаи давлатии ҷумҳуриявии ба номи Фирдавсӣ вогузошта шуда буд. Ҳамзамон аз ҳисоби китобдорони таҷрибадор ва соҳибмалака гурӯҳи корӣ оид ба низоми нави марказонидани китобхонаҳои ҷумҳурӣ дар вилояту шаҳрҳо ва ноҳияҳо ташкил карда шуд ва онҳо корҳои фаҳмондадиҳиро дар микёси ҷумҳурӣ оғоз намуда, чорабиниҳои гуногун, аз ҷумла семинарҳо ва курсҳои кӯтоҳмуддат барпо мекарданд. Инчунин, доир ба ин масъала дар доираи курсҳои бозомӯзии касбӣ ба

китобдорон соатҳо чудо карда шуда буд, ки дар он моҳият ва зарурати марказонидани китобхонаҳо фаҳмонида мешуд.

Низоми китобхонаҳои марказонидашуда на танҳо кори китобдоронро беҳтар намуд, балки ба рушди фаъолияти библиографӣ дар китобхонаҳо мусоидат кард. Китобдори ноҳиявӣ ва ё деҳотӣ акнун барои китоби зарурӣ тасвири библиографии онро бо нусхаи фармоишӣ пур карда ва ё рӯйхати адабиёти заруриро ба он илова намуда, барои дарёфти ҳарчи зудтари он ба китобхонаҳои ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва ё ҷумҳуриявӣ ирсол менамуд. Азбаски дар ин давра оид ба аксари соҳаҳои илмиву амалии ҷумҳурӣ дастурҳои библиографӣ омода мешуданд ва нусхаҳои ҳатмии ин дастурҳо ба китобхонаҳои кишвар дастрас карда шуда, пажӯҳиши адабиёти зарурӣ ва муайяннамоии макони асосии ҷойгиршавии он барои китобдорон душвор набуд.

Марказҳои нави библиографӣ ва иттилоотӣ ташаккул меёфтанд, ки аз ҷониби онҳо бароришҳои иттилоотию библиографии очил, маҷаллаҳои реферативӣ бахшида ба мавзӯҳои муҳими илмию амалӣ дар ҷумҳурӣ таҳия мегаштанд. Намунаи барҷастаи онро мо дар созмондиҳии Пажӯҳишгоҳи илмию тадқиқотии иттилоотӣ, илмию техникии Тоҷикистон (ТаджикНИИТИ) мебинем, ки фаъолияти пурсамари худро дар солҳои 80-уми асри ХХ бомуваффақият идома медод. Пажӯҳишгоҳи мазкур аз рӯйи имконият ва иқтисодии мавҷудаи илмию таҳассусӣ дар таҳияи маҷаллаҳои реферативӣ, нашрияҳои библиографии дурнамо, очил, ҷорӣ ва тарҷеӣ омода ва дастраси Пажӯҳишгоҳҳо, марказҳои илмию иттилоотӣ, китобхонаҳо ва дигар муассисаҳо мегардонид.

Тавре ибронд шуд дар ин давра маҳсулоти библиографӣ оид ба самтҳои гуногуни сиёсату давлат, илму техника, адабиёту маънавият, таъриху фарҳанг, фалсафаву дин, иқтисодиёту саноат, санъату эҷодиёт, сохтмону илмҳои дақиқ, табиатшиносиву кимия, ситорашиносиву кайҳон, ҷуғрофияву кишоварзӣ, китобшиносиву китобхонашиносӣ, шарҳиҳоливу кишваршиносӣ ва ғайра офарида мешуданд. Дарҳақиқат библиография мушқилкушои ҳазорон олимону унвонҷӯён, омӯзгорону донишҷӯён, муҳандисону сиёсатмадорон, кишоварзону ситорашиносон, тарғиботчиёну омӯзгорон,

китобдорону библиографон гардида буд. Он ҳам барои олимон, коргарон, деҳқонон, тарғиботчиён, кормандони хизб, роҳбарони корхонаву муассисаҳо дар сарфаи вақт хангоми дарёфти маълумоти зарурӣ хизмати бегаразона менамуд ва ҳамзамон дар такмили донишу фарҳанг, маънавиёти аҳоли, рушди соҳаҳои гуногуни илму техника ва хоҷагии халқ, саноат, кишоварзӣ таъсири мусбӣ мерасонид. Библиография дар тарғиби дастовардҳои сиёсӣву иқтисодӣ, таърихӣ фарҳангӣ, маънавию адабӣ, ҷомеашиносӣву маърифатӣ, илмию техникӣ саҳми худро гузошта, ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти илмию амалии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мегардад. Дар ташаккулёбии библиографияи тоҷик рушди илму дониш, адабиёту фарҳанг, зиёдшавии воситаҳои гуногуни ахбори омма, нашриётҳо, китобхонаҳову марказҳои иттилоотӣ, пайдоиши пажӯҳишгоҳҳои низоми Академияи илмҳо, пажӯҳишгоҳҳои соҳавӣ, донишкадаву донишгоҳ, омӯзишгоҳҳо ва муассисаҳои миёнаи таълимӣ мавқеи муҳим дошт. Ҳар қадар теъдоди донишандӯзон ва хонандагон бештар мегардид, ҳамон қадар ба маҳсулоти ҷопӣ ва иттилоот ниёз меафзуд ва ин ҳолати бамиёномадари библиографон самаранок истифода бурда, дастурҳои гуногуни ниёзи хонандаро омода ва мавриди истифода қарор медоданд, ки он дар навбати худ рушди библиографияи тоҷикро метезонид. Табиист, ки дар рушду такомули библиографияи тоҷик, албатта, саҳми библиографони хирфай бузург буд ва тавассути заҳматҳои бисёрсола ва фидокориҳои онҳо имрӯз бо ифтихор таърихи библиографияи солҳои 80-уми асри XX-ро метавон куллаи баланди инкишофи он арзёбӣ намуд. Дар қатори библиографони тоҷик саҳми библиографони рус ҳамчун эҳғарони библиографияи навини халқи тоҷик саҳми назаррас доштанд. Онҳо на танҳо дар таҳияи дастурҳои библиографӣ, балки дар тарбияи насли нави библиографони хирфаии тоҷик саҳмгузор буданд.

Солҳои 80-уми асри XX олимони ва мутахассисони тоҷик бунёди муқамали осори библиографиро созмон доданд, ки заминаи муҳим барои таҳқиқотҳои минбаъдаи илмӣ мебошад. Онҳо на танҳо ағниятҳои амалӣ, балки

асосҳои назарии тайёрнамоии мутахассисони китобхонашиносиву библиографияшиносиро дар ҷумҳурӣ замина гузоштанд. Хусусан дар ин ҷода мақоми омӯзгорони факултаи китобдории Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода дар тайёрнамоии мутахассисони дараҷаи олии касбӣ бисёр ҳам назаррас аст. Факултаи китобдорӣ дар оғӯши худ олимон ва омӯзгорони соҳибмалака ва соҳибунвонро гирд оварда буд, ки аксарияти онҳо бо нияти идомаи фаъолияти илмӣ-омӯзгорӣ ба кор ҷалб гардида буданд.

Ин давра ба ташаккулёбии мактаби назарӣ ва илмӣ китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик рост меояд. Олимони тоҷик дар ташаккули пойгоҳи назарӣ, илмӣ ва методии соҳаи китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии тоҷик саҳми бузург мегузоранд ва аз хама беш, албатта, мавқеи Р. Шарофзода дар рушди библиографияи тоҷик, хусусан библиографияи адабӣ ва таърихи китоби тоҷик хело ҳам бузург буд.

Мақолаҳои илмӣ олимони тоҷик дар саҳифаҳои “Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик” дастоварди нави библиографияи солҳои 80-уми асри XX шуморидан мумкин аст, чунки бори нахуст онҳо дар сатҳи мақолаҳои илмӣ-энсиклопедӣ мавриди манзури мутахассисон мегарданд.

Олимон ва мутахассисони соҳа бо истифода аз сарчашмаҳои илмию назарӣ, методию таълимӣ самтҳои гуногуни фаъолияти китобдориро библиографиро мавриди омӯзишу таҳлил қарор медоданд ва аксаран олимони ҷавон, омӯзгорон, мутахассисон ва унвонҷӯён қувваи хешро дар таҳқиқи ин ё он самти фаъолияти китобдорӣ месанҷиданд. Агарчанде ки шумораи муҳаққиқон начандон бузург бошад ҳам интишори маҷмӯаҳои нави китобдориро библиографӣ дер давом накард ва он зери унвонҳои «Библиографияшиносии Тоҷикистон», «Китобхонашиносӣ, библиография, таърихи китоби тоҷик», «Китобхонаи ба номи Фирдавсӣ – 50 сола», «Проблемаҳои ташкилнамоӣ ва баландгардонии самаранокии хизмати китобхонавию библиографӣ ба аҳолии Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо», «Проблемаҳо ва пешомадҳои таъмини ахборотию библиографияи иқтисодӣ ва маданияти Тоҷикистон:

Мачмӯаи мақолаҳо» ва ғайра мақолаҳои олимон ва мутахассисони китобдору библиографони тоҷикро пайиҳам инъикос менамуданд.

Корҳои амалӣ дар самти таҳияи дастурҳои методии библиографӣ дар ҷумҳурӣ ба як низоми муайян ворид мешуд. Ба тамоми китобхонаҳои оммавии ҷумҳурӣ маводи методии библиографии таҳиянамудаи КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ дастрас карда мешуд ва дар асоси пешниҳодҳои дастуралҳои мазкур фаъолияти хадамотии иттилоотии китобхонаҳо дар ҷумҳурӣ ба роҳ монда мешуд. Китобхонаҳои бузурги ҷумҳурӣ дар таҳияи дастурҳои методӣ, нишондиҳандаҳои библиографии илмӣ-ёрирасон ва тавсиявии ҷорӣ ва тарҷеӣ, дастурҳои роҳбарикунандаи фаъолияти китобхонавӣ ва библиографӣ, дастурҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва ғайра мақоми сазоворро касб карда буданд. Масалан КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ танҳо дар солҳои 80-уми асри ХХ зиёда аз 100 тавсияҳои методӣ барои гузаронидаи ҷораниҳои китобдориву библиографӣ, зиёда аз 40 нишондиҳандаҳои тавсиявӣ ва зиёда аз 20 нишондиҳандаҳои илмӣ-ёрирасони библиографӣ омода ва нашр намуда буд.

Дар ин давра асари библиографӣ бахшида ба таърихи китоб, матбуот, китобдорӣ ва библиографияшиносӣ, ки фарогири маводи солҳои 1924 – 1974 буд таҳия ва интишор мегардад, ки аввалин кӯшише дар гирдоварии тамоми намудҳои маҳсулоти ҷопӣ оид ба мавзӯи таърихи китоб, матбуот, китобхонашиносӣ ва библиографияшиносии давраи муайяни таърихии Тоҷикистони Шӯравӣ буд.

Дар китобхонаҳо диққати асосӣ ба тарғибу ташвиқи адабиёти мазмуни ғоявидошта бештар тавачҷуҳ зоҳир карда мешуд ва он ҳам бошад аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳизби Коммунист ва давлати Шӯравӣ дар самти тарбияи меҳнаткашон бармеомад ва сол аз сол тақвият меёфт. Пурзӯрнамоии тарбияи коммунистии меҳнаткашон тавассути тарғибот алайҳи оин, дин ва анъанаҳои халқие, ки ҳазорсолаҳо байни мардуми кишвар побарҷо буданд ва тарбияи аҳолиро дар худ таҷассум ва асосҳои фарҳанги аҷдодиро ташкил медоданд, муборизаи беамон бурда мешуд. Дар ин радиф барномаҳои давлатии идеологӣ оид ба сохтмони ҷомеаи коммунистӣ, тавассути тарбияи одами нав

дар баромадҳо, суханрониҳо ва дастурамалҳои тарбиявии роҳбарони ХКИШ ва идеологҳои ХК ИҶШС амали карда мешуданд.

Дар ин давра диққати зиёд барои марказонидани китобхонаҳо ва масоили библиографияномаи адабиёт дар маҳал, яъне рушди библиографияи кишваршиносӣ дода мешуд. Тамоми китобхонаҳои ноҳиявӣ ва деҳот бояд гӯшаи кишваршиносӣ ва адабиёт дар бораи кишвар мебошад. Дар ҳамин давра КДҶБ ба ёрии библиографони китобхонаҳои бачагона ва мактабӣ дастури методии «Библиографияномаи адабиёти бачагона» (1984, 14 с.), -ро ба таъби мерасонад, ки он аз ҷониби китобхонаҳо ҳамчун дастурамали корӣ васеъ истифода мегардад.

Солҳои 80-уми асри ХХ аз ҷониби олимони ҷудогона ва муассисаҳои илмӣ ва давлатии библиографӣ феҳристнигорӣ дастхатҳои тоҷикӣ-форсӣ идома меёбад. Дар омӯзиш, таҳлил, коркард, банизомдарорӣ дастхатҳои Шарқ ва интишори иттилооти дуумдараҷа шарқшиносон ва библиографони Тоҷикистон комёбиҳои назаррас ба даст оварданд. Силсилафеҳристи «Феҳристи дастхатҳои Шарқи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон» (1988, 372 с.) шумораҳои навро манзури хонанда менамоянд.

Раванди дигари созмондиҳии феҳристҳои тарҷеӣ дар ҷумҳурӣ дар ин давра аз ҷониби библиографони КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ сурат мегирифт. Арзиши баланди илмиро феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсии шуъбаи дастхатҳои Шарқи КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ доро мебошад. Аз тамоми феҳристҳои дигар фарқияти кулӣ дошта, яке аз феҳристҳои комил ва дар асосии фонди шуъбаи дастхатҳои шарқӣ таҳия гардидааст, барои шарқшиносон, адабиётшиносон, таърихшинорон ва олимону муҳаққиқони тоҷику форс манбаи муҳимми илмӣ ва дар се ҷилд омода ва интишор гардидааст. Ҷилди сеюми он ба давраи таҳқиқоти мо рост меояд ва барои муҳаққиқон аз арзиштарин сарчашмаи пажӯҳишу омӯзиш шинохта шудааст. Аз дастовардҳои дигари КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ барориши библиографияи библиографияи тоҷик ва ё библиографияи дуумдараҷа маҳсуб меёбад.

Аз ҷониби КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон феҳристи ҷорӣ «Солномаи нашрияҳои Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон» [«Ежегодник изданий Академии наук Таджикской ССР. Указ. книг и статей»] дар солҳои 1981 то 1991 ҳамасола омода ва ҷоп шуд, ки дар он тамоми китобу маҷмӯа, тезису мақолаҳои илмӣ интишорнамудаи олимони пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳо пурра инъикос гардиданд. Ҳамзамон КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо дигар муассисаҳои илмӣ ва китобхонаҳо силсилаи шарҳиҳои - библиографиро зерӣ унвони «Материалҳои библиографияи шарҳиҳои олимони Тоҷикистон» [«Материалы к библиографии учёных Таджикистана»] омода ва нашр менамуд, ки дар солҳои 1981-1991 нишондиҳандаҳо бахшида ба олимону адибони варзида интишор ва манзури олимону мутахассисон ва оммаи васеи ҳаводорон гардонидани шуданд.

Палатаи китоб нашрияи ҷорӣ библиографияи «Солномаи матбуоти ҶШС Тоҷикистон» ва феҳристи тарҷеи библиографияи «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро комилтар намуда, интишори муназзами онро идома медиҳад. Дар феҳристи тарҷеи «Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаслҳои алоҳида бахшида ба маводи китобшиносӣ, китобдорӣ, библиографӣ ва нишондиҳандаҳои алоҳидаи методӣ библиографияи соҳаҳо ва мавзӯҳои гуногун дода шудаанд.

Дар қатори дигар соҳаҳои хоҷагии халқ кишоварзӣ низ рӯз аз рӯз инкишоф меёфт. Сохтмони каналҳои бузург, азхуднамоии ҳазорон гектар заминҳои ташналаб тавассути дастгоҳҳои обкашӣ ва кубурҳои мелиоративӣ ва обёрикунии заминҳои бекорхобида мақсади аввалиндараҷаи давлат буд. Дар ин ҷараён бо маълумотҳои зарурӣ таъмин намудани кишоварзон ва мелиораторон аз вазифаҳои аввалиндараҷаи китобдорон маҳсуб меёфт ва ҳамзамон онҳо дар баланд бардоштани дониш ва маърифати деҳқонон ва фароғати адабии онҳо саҳми худро мегузоштанд. Китобхонаҳо дар навбати худ ҳадамоти маълумотии худро рӯз аз рӯз беҳтар намуда, бо кишоварзон ҳамкориҳои мутақобилаи судмандро ба роҳ мемонданд. Онҳо дар масъалаҳои муҳимми кишоварзӣ дастурҳои библиографӣ тайёр намуда, қори рӯзмарраи деҳқонону мелиораторонро осон менамуданд. Саҳми

Китобхонаи такагоҳи илмии кишоварзӣ дар таъмини иттилоотии олимон, омӯзгорон, унвонҷӯён, донишҷӯён ва мутахассисони кишоварзию чорводории ҷумҳурӣ бо маълумоти навтарини соҳавӣ бисёр ҳам калон буд.

Онҳо на танҳо дар хадамоти иттилоотии омӯзгорон ва кормандони илмии Донишкадаи кишоварзӣ, балки дар тайёрнамоии мутахассисони ҷавон, унвонҷӯён ва хусусан доираи васеи эҳтиҷмандони соҳаи кишоварзӣ саҳми назаррас доштанд. Фаъолияти китобхона се самти асосиро касб намуда буд: Якум – тайёрнамоии нишондиҳандаҳо, рӯйхатҳо ва маълумотномаҳои библиографӣ барои ходимони илмӣ, аспирантон, омӯзгорон ва донишҷӯёни донишкада, дуум – тайёр намудани нишондиҳандаҳо, рӯйхатҳо ва маълумотномаҳои библиографӣ барои оммаи васеи эҳтиҷмандони соҳа, сеюм – тайёр намудани дастурҳои библиографии шарҳиҳолӣ бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти олимони варзидаи соҳаи кишоварзӣ.

Кафедраҳо ва китобхонаҳои илмии макотиби олии ҷумҳурӣ як зумра нишондиҳандаҳои тарҷеӣ омода ва ба таъб расониданд.

Диққати асосии библиографони тоҷик, хусусан мутахассисони КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ солҳои 80-уми асри ХХ бештар ба масоили кишваршиносӣ равона карда шуда буд ва онҳо дар ин самт ба дастовардҳои хуб ноил мегарданд. Ҳамзамон дар КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ нашри «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон» идома меёфт ва он дар байни муассисаҳои фарҳангӣ ва илмии ҷумҳурӣ мақоми сазовореро касб карда буд. Ғайр аз «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон» рӯйхатҳо ва нишондиҳандаҳои библиографӣ таҳия ва интишор мегардид, ки дар солҳои 80-уми асри ХХ захираи бою рангини библиографияи кишваршиносиро ташил менамуд. Намунаи он рӯйхати иттилоотии «Адабиёти нав доир ба Тоҷикистон», «Тарбияи коммунистии меҳнаткашон», «Адабиёти нав доир ба илмҳои педагогӣ ва маорифи халқ», «Адабиёти нав оид ба маданият ва санъати РСС Тоҷикистон», аз соли 1977 соли шаш маротиба, ва аз соли 1979 ҳар семоҳа интишор мешуд. Мақсади он расонидани иттилооти очил ба хонандагон оид ба фарҳангу

санъати Тоҷикистон иборат буд. Дар рӯйхат китобҳо, мақолаҳо аз маҷмӯа, маҷалла ва дигар нашрияҳои давомдор оид ба масъалаҳои фарҳангу сохтмони фарҳангӣ, санъат, садову симо бо забонҳои тоҷикию русӣ инъикос мегардид. Аз соли 1990 нашри он қатъ гардид.

Омӯзишу таҳлили маводи бадастомада нишон медиҳад, ки фаъолияти библиографӣ солҳои 80-уми асри XX дар ҷумҳурӣ ба қуллаи баландтарини рушди худ расидааст ва ба он омилҳои зерин мусоидат намудаанд:

аввал мутамарказонидани китобхонаҳои ҷумҳурӣ ва пурқувватнамоии алоқамандии китобхонаҳо, хусусан шӯъбаҳои библиографии китобхонаҳои ноҳиявӣ ва дар онҳо таъсис додани гӯшаҳои кишваршиносӣ ба рушди библиографияи тоҷик мусоидат намуд;

дуюм таъминоти таҷхизотиву моддӣ ва бо маҳсулоти ҷопии тозаҷод ба китобхонаҳои ҷумҳурӣ фаъолияти хадамотию библиографии онҳоро пурзӯр менамояд ва китобхонаҳои ноҳиявӣ ҳамчун маркази китобхонаҳои деҳотӣ ба тақмилдиҳии фаъолияти библиографии хеш шурӯъ менамоянд, ки ин дар навбати худ ба рушди библиография дар маҳал мусоидат менамояд;

сеюм марказҳои бузургтарини библиографӣ дар ҷумҳурӣ аз қабилӣ ҚДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ роҳбарии методию библиографии тамоми китобхонаҳои оммавии ҷумҳуриро ба уҳда мегирад ва барои онҳо дастурҳои гуногуни методиву библиографӣ, роҳномаву ёддоштҳо, дастурамалу ҷадвалҳои меъёриву ҳуқуқӣ, стандарту низомномаҳо омода ва дастрас менамояд, ки он дар навбати худ қори китобхонаҳои ноҳиявӣ деҳотиро рушд медиҳад;

чорум “Нақшаҳои тақвими”-и нашриётҳо ва рӯйхатҳои адабиёти нави Китобхонаҳову марказҳои иттилоотӣ намунаи муҳим барои баланд бардоштани малакаи касбии библиографии китобдорони ноҳиявӣ ва деҳот мегарданд ва онҳо дар ҷорабиниҳои хеш аз ин дастовардҳо васеъ истифода менамоянд;

панҷум истифодаи муназзами дастурҳо, нишондихандаҳо, рӯйхатҳои иттилоотии ҷорӣ ва тарҷеӣ, аз қабилӣ «Тақвими ҷашн ва санаҳои РСС Тоҷикистон»,

«Тарбияи коммунистии меҳнаткашон», «Адабиёти нав доир ба илмҳои педагогӣ ва маорифи халқ», «Адабиёти нав оид ба маданият ва санъати РСС Тоҷикистон», «Солномаи матбуоти РСС Тоҷикистон» ва феҳрасти «Китобҳои Тоҷикистони Советӣ» малака ва дониши библиографии китобдорон ва библиографони китобхонаҳои ноҳиявӣ ва деҳотро таъмин дода, дар ташкили чорабиниҳои гуногуни китобдориву библиографӣ ва таъмини онҳо бо иттилооти зарурӣ ёрии калон мерасонанд ва фаъолияти ҳамарӯзаи онҳоро рангину ҷозиб мегардонанд;

шашум ташкили семинар ва курсҳои тақмили ихтисос, расонидани ёрии методӣ аз ҷониби мутахассисони касбӣ ба китобдорон ва библиографони ноҳиявӣ ва деҳот дар ташаккули библиографияи тоҷик самарани хуб медеҳад;

ҳафдум омода намоеи мутахассисони касбӣ аз ҷониби макотибҳои миёнаи касбӣ ва олии китобдорию ватанию хориҷӣ омили бузурги пешбарандаи библиографияи тоҷик маҳсуб меёбад.

Бинобар ин ташаккулёбии библиографияи тоҷик ҳамчун соҳаи алоҳидаи илмию амалӣ дар ҷумҳурӣ хотима меёбад ва рушди минбаъдаи “Палатаи китобҳо” ҳамчун маркази библиографияи давлатӣ, КДҶ ба номи Абулқосим Фирдавсӣ ҳамчун маркази библиографияи тавсиявӣ, КМИ ба номи Индира Гандии Академияи илмҳо ҳамчун маркази библиографияи илмӣ ва марказҳои библиографияи соҳавӣ Китобхонаи таърихӣ илмӣ кишоварзии Донишкадаи кишоварзии Тоҷикистон, Китобхонаи илмӣ тиббии Донишкадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ва Китобхонаи давлатии бачагонаи ҷумҳурӣ ҳамчун маркази библиографияи бачагона ва мактабии ҷумҳурӣ шинохта мешаванд.

Хотирнишон бояд намуд, ки саҳми ин марказҳо ва муассисаҳои дигари китобдорию библиографӣ дар рушду такомули хоҷагии халқи ҷумҳурӣ бесобиқа аст ва онҳо тавонистанд ҷомеаи инсонро ва аз лиҳози иқтисодӣ гулгулшукуфонро созмон диҳанд.

Албатта, дар қатори дастовардҳо дар соҳаи норасоӣ низ арзи вучуд доштанд. Пеш аз ҳама тայёрнамоии библиографони касбӣ эҳсос карда мешуд. Теъдоди ками

мутахассисони ҷавони донишкадаву омӯзишгоҳхоро хатм намуда, эҳтиёҷоти на танҳо дар ноҳияҳо ва вилоятҳо, балки дар муассисаҳои марказиро таъмин карда наметавонистанд. Мушкилоти дигар сушт будани заминаи назарӣ ва амалии дониши мутахассисони ҷавон ҳангоми тайёрнамоии дастурҳои библиографӣ ва ҳадамотҳои библиографӣ бараъло эҳсос мешуд. Кам будани дастурамалҳои корӣ дар китобхонаҳо мушкилоти дигари соҳа буд. Аксар вақт библиографони тоҷик дар китобхонаҳо ҳангоми тайёрнамоии дастурҳои методӣ ва библиографӣ бештар аз тарҷумаи дастурамалҳои қорӣи Китобхонаи давлатӣ ба номи В. И. Ленин истифода менамуданд ва барои таҳияи чунин маводи зарурӣ таҷриба ва малакаи назарӣ онҳо намерасид. Норасоии дигар ин банақшагирии фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ буд, ки он аксаран дар ҳар як китобхона бо диди худ бе инобати нақшаи ягонаи соҳавӣ қабул ва амалӣ мегашт. Мақсади асосии ин нақшаҳо ба иҷрои вазифаю уҳдадорӣҳои китобхона равона шуда буд, на ба талаботи гурӯҳҳои хонандагон.

Ба ақидаи мо рушди ҳамачонибаи фаъолияти библиографӣ дар ҷумҳурӣ танҳо дар сурати мутамарказонидани фаъолияти китобхонаҳо, марказҳои гуногун ва ҳамохангсозии қорӣи библиографӣи онҳо, ҳамохангсозии нақшаҳои шуъбаҳои библиографӣ, библиографони ҳирфай ва олимони соҳавӣ таъмин мегашт.

Таърихан исбот шудааст, ки шакли шифоҳии иттилооти библиографӣ дар аввал пайдо шуда, шакли хаттӣ он натиҷаи заҳматҳои бисёрасраи китобдорон, олимон, адибон, библиографон ва умуман эҷодкорон мебошад. Фаъолияти библиографӣ дар ҳама давру замон побанди идеологӣ ва яроқи муқтадирӣи ин ё он давлат, ҷамъият ва ҳалқиятҳои гуногун маҳсуб меёфт. Ҳамзамон библиография воситаи асосии маълумотдиҳанда оид ба китобҳои нав ва матбуоти дигари ҷопӣ ва электронӣ мебошад, ки онро ба ақидаи олимони аврупо яроқи бузургтарини глобалӣ (ҷаҳонӣ) баҳри роҳандозии мақсадҳои гуногун истифода бурдан мумкин аст. Хусусан бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣи замонавӣ, навидҳои гуногуни таҷҳизотҳои мобилӣ ва IP технология, ки хело ҳам тараққӣ кардааст ва дар ҳаёти рӯзмарраи инсон васеъ истифода мешавад, метавонад дар рушди

хадамоти библиографии шифохӣ бештару фаромарзгар истифода гардад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, пеш аз ҳама:

- омӯзишу таҳлили таърихи пайдоиш ва инкишофи шакли шифохии иттилоотӣ - библиографӣ аз замони зухурот ва алоқамандии он бо пайдоиши аснод ва технологияҳои гуногун, барои муайян намудани рушди минбаъдаи он моҳияти бузурги илмиро доро мебошад.

- омӯзишу таҳлили рушди библиография баъди пайдоиши хат ва китобхонаҳои куҳан ҳамчун қадами дувуми таҳқиқот то замони пайдоиши қоғаз ҳамчун масолеҳи сермасрафи чопӣ натиҷагирӣ гардад.

- омӯзишу таҳлили замони пайдоиши қоғаз ва нишондиҳандаҳои библиографии хаттӣ ва китобхонавӣ, то давраи инқилоби Бухорои Шариф, вобастагии он бо ҷомеаҳо ва давлатдорихои гуногуни Осиёи Миёнаро фарогир бошад. Дар ин давра диққати асосӣ ба фаъолияти китобхонаҳои хурду бузурги давлативу шахсӣ, таълимию вақфӣ, асарҳои олимони ҷудоғона, энциклопедистон, намоёндагони барҷастаи дин ва давлат, таърихшиногон, адабиётшиносон, сайёҳон, табиатшиносон ва ғайра мавриди натиҷагирӣ қарор гирад.

- омӯзишу таҳлили замони ҳукумронии Ҳокимияти Шӯравӣ дар ҶШС Тоҷикистон то замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро давраи эҳёи библиографияи миллии тоҷик шинохта шавад. Дар ин давра диққати асосӣ ба ҷараёнҳои эҳёи китобдориву библиографияи тоҷик зери таъсири китобдорон ва библиографони рус, пайдоиши мактаби назарии китобдорӣ тоҷик ва библиографияи он диққати махсус дода шавад.

- омӯзиши рушди назария ва амалияи библиография дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз охири соли 1991 то имрӯз. Дар ин раванд ҳадалимкон таҳқиқи самтҳои гуногуни рушди библиографияи тоҷик аз лиҳози омӯзиши назария, таърих, услуб, амалия ва баргузориҳои ҷорабинҳои бузурги илмӣ, илмию амалӣ, фаъолияти муассисаҳои бузурги библиографӣ, хадамотҳои ҷудоғонаи библиографӣ, ҳамзамон таҳияи васоити илмӣ, таълимӣ ва методӣ ва ғайра мавриди хулоса ва натиҷагирӣ қарор гирад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абӯалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. – Душанбе: Дониш, 1980.
2. Агафий. О царствовании Юстиниана. – М. - Л., 1953. - С. 180-181.
3. Айни, С. Ёддоштҳо. – М. - Л., 1960. – Ч. 1-4. – 1087 с.
4. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик. – М., 1926. – 700 с.
5. Айни, С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
6. Акимущкин, О.Ф. и др. Персидские и таджикские рукописи Института народов Азии АН СССР. Краткий алфавитный каталог: В 2-х частях. – М.: Наука, 1964. – Т. 1. – 663 с.; Т. 2. – Указатели и приложения – 164 с.
7. Антропов, П. Что и как читать по истории революционного движения и партии в Средней Азии. – Самарканд, 1929.
8. Армияи Сурх дар посбони Ватани Социалистӣ: Нишондиҳандаи мухтасари адабиёт оид ба 28-солагии Армияи Сурхи коргару деҳқон ва Флоти ҳарбӣ-бахрӣ / таҳиягарон Р. Тальман, Н. Ражева, С. Икромова; Китобхонаи оммавии давлатии РСС Тоҷикистон. – Сталинобод, 1941. – 22 с.
9. Архив АН РТ, д. 23, оп. 1, св. 5, ед. хр. 55, л. 33-34.
10. Арх. давл. ЦТ. ф. 1. оп. 1. ед. хр. 1966. л. 96.
11. Арх. давл. ЦТ. ф. 274. оп. 4. ед. хр. 1. л. 18.
12. Арх. давл. марказии ЦШС Тоҷикистон, ф. 1, оп. 1, д. 1966, л. 115.
13. Ашрафи, М.М. Рукописные хранилища Бухары эпохи Авиценны и последующих веков // Абуали ибни Сино и его эпоха / Отв. ред. Н.Н. Негматов. – Душанбе: Дониш, 1980. – С. 40-50.
14. Баевский, С.И. Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии. – Вып. 4. Персидские толковые словари (Фарҳанг). – М.: Наука, 1962. – 79 с.
15. Баевский, С.И. Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии. – Вып. 5. Двухязычные словари. – М.: Наука, 1968. – 103 с.
16. Банк, В.Т. Опыт библиографии Таджикистана: Труды первой конференции по изучению производительных сил Таджикской ССР. – Л., 1934. – Т. 2. – С. 169-192.
17. Бартольд, В.В. Историко-географический обзор Ирана // Сочинение. – М.: Наука, 1971. – Т. VII. – С. 140-204.
18. Бартольд В.В. Историко-географический обзор Ирана // Сочинение. – М.: Наука, 1971. – Т. VII. – С. 140-204.

19. Бартольд, В.В. О погребении Тимура // Сочинение. – М.: Наука, 1964. - Т. II. - С. 423-454.
20. Бартольд В.В. Сочинение. - М.: Наука, 1973. - Т. VIII. - С. 294-308.
21. Баъзе масъалаҳои китобиносии тоҷик: Маҷмӯаи мақолаҳо / КДР ба номи Фирдавӣ. – Душанбе, 1973. – 142 с.
22. Бетгер, Е.К. Перечень помещенных в «Туркестанских ведомостях» статей и заметок, относящихся до областей, ныне входящих в Таджикистан. – Ташкент, 1926.
23. Бетгер, Е.Г. Роспись к статьям и заметкам по археологии и истории Средней Азии, помещённым в газете «Туркестанские ведомости» за время её существования (28 апреля 1870 – 15 декабря 1917) // В.В. Бартольду: Туркестанские друзья, ученики и почитатели. – Ташкент, 1927. – С. 475-581.
24. Библиографический указатель трудов учёных ТСХИ (1948 – 1980 гг. выпуска): Указ. лит. – Душанбе, 1981. – 76 с.
25. Библиография Таджикистана». - Т. 1. География и гидрология. АН СССР. // Труды Совета по изучению производительных сил. – Серия Таджикская. – Вып.1. – Л., 1933. – 65 с.
26. Библиографияи ноии Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе, 1981. – 100 с.
27. Бируни, (Абурайхон). Избранные произведения. – Ташкент, 1957. – Т. I. – 250 с.
28. Биснек, А.Г., Зельдович, Н.М. Этнография народов Памира: Список литературы на русском языке // Советская этнография. – М., 1940. – Т.3.
29. Биснек, А.Г., Шафринский, К.И. Библиография библиографии Средней Азии. – М. - Л., 1936.
30. Брагинский, И.С. Древняя литература // Таджикская Советская Социалистическая Республика: Энциклопедический одготомник. – Душанбе: Изд-во Тадж. Энциклопедия, 1974. – С. 294-299.
31. Брагинский, И.С. Древняя литература // Таджикская Советская Социалистическая республика: Энциклопедический одготомник. – Душанбе: Главная редакция Тадж. Энциклопедия, 1974. – С. 294-299.
32. Буниатов, З.М. Государство Хорезмшахов: Ануштегинов. – М.: Наука, 1986. – 248 с.
33. Бӯриев, Қ.Б. Библиографияи кишоварзии тоҷик: Мавод барои омӯзиши фан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 160 с.
34. Бӯриев, Қ.Б. Таърихи библиографияи кишоварзӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 176 с.

35. Буриев, К.Б. История таджикской библиографии (с древнейших времён до конца 80-х гг. XX века) / Под общ. ред. д.и.н., проф. С.Р. Мухиддинова. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 176 с.
36. Васильев, П.А. Некоторые сведения о народном образовании в Ходженте и Ура-Тюбе в 1910-1916 гг. и первые годы после Октября // Сообщение ТФАН СССР. – 1948. – Вып. 9. – С. 27.
37. Вестник АН СССР. – 1937. – № 4-5.
38. Виткинд, Н.Я. Материалы к библиографии истории гражданской войны на Советском Востоке. – М., 1934.
39. Владимиров, Л. И. Всеобщая история книги. -М.: Книга, 1988. – 312 с.
40. Вопросы библиотековедения и библиографии: Сб. тр. Московского государственного института культуры. – Вып. 25. – М., 1975.
41. Ворожейкина, З.Н. Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения. – Вып. 7. Персоязычная художественная литература (X – начало XIII в.). – М.: Наука, 1980. – 195 с.
42. Гафуров, Б.Г. Таджики. – Душанбе: Ирфон, 1989. – Кн. 1. – С. 354-358.
43. Гафуров, Б.Г. Таджики: Древнейшая, древняя и средневековая история / Под ред. В.А. Литвинского. – М.: Наука, 1972. – 664 с.
44. Граменицкий, С. Очерк о развитии народного образования в Туркестанском крае. – Ташкент, 1896. – С. 86.
45. Дандамаев, М. А. Вавилонские писцы. – М., 1983. – 318 с.
46. Деятельность учреждений культуры и искусств Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны: Тез. научно-теорет. конф. посв. 40 – летию победы советского народа в Великой Отечественной войне (1941 – 1945 гг.), 25 – 26 апреля 1985 г. / Ред. Р.Д. Джураев, Д.Р. Раджабов, А.Х. Рахимов; Отв. за вып. Д.Р. Раджабов. – Душанбе, 1985. – 45 с.
47. Диноршоев, М. Натурфилософия Ибн Сины. – Душанбе, 1985. – 256 с.
48. Ёров, Ф. История библиотечного дела в Бухарском эмирате: (вторая половина XIX – начало XX вв.) / Под ред. профессора А. Рахимова. – Душанбе, 1997. – 126 с.
49. Зубов, Ю.С. Дар рохи фароҳомарии таснифоти илмии хонандагон / Тарчума аз русӣ Р. Шарофзода. Библиографияшиносии Тоҷикистон. – Душанбе, 1981. – С. 3-21.
50. Ибн Сино: Абӯалӣ ибни Сино. Рисолаи саргузашт // Осори мунтахаб. – Душанбе: Дониш, 1980. – Ч. I. – С. 15-27.

51. Ибн Халликан. Вафоёт ул аён ва анбаъ аз заман / Подгот. Аль Кади Ахмад аш шахир би Ибни Холликон. – Т. I-II. – Египет, 1310 хиджри.
52. Издания Государственной республиканской библиотеки Таджикской ССР имени А. Фирдоуси (1933 – 1973 гг.) – Душанбе, 1973. – 83 с.
53. История Ирана. – М.: Изд. МГУ, 1977. – 488 с.
54. Кароматуллоева, Н. Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсӣ. – Ҷ. 2. – Душанбе, 1978. – 208 с.
55. Кароматуллоева, Н. Феҳристи дастхатҳои тоҷикӣ-форсӣ. – Ҷ. 3 – Душанбе, 1983. – 136 с.
56. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. – Т. 1-5. – Душанбе: Дониш, 1968 – 1974.
57. Т. 1. История, мемуары и ист. биографии, география. Ист. топография, путешествия, хронограммы и документы / Под ред. и при участии А. Мирзоева и А. Болдырева. – Душанбе: Дониш, 1960. – 323 с.
58. Т. 2. Биографии, Поэзия X-XX вв. / Под ред. и при участии А. Мирзоева и А. Болдырева. – Душанбе: Дониш, 1968. – 317 с.
59. Т. 3. Поэзия XVI-XVII вв. / Под ред. и при участии А. Мирзоева. – Душанбе: Дониш, 1968. – 240 с.
60. Т. 4. Поэзия XVIII-XIX – начала XX вв. / Под ред. и при участии А. Мирзоева. – Душанбе: Дониш, 1970. – 279 с.
61. Т. 5. Поэзия, проза, фольклор X-XX вв. / Под ред. и при участии А. Мирзоева и А.Е. Бертельса. - Душанбе: Дониш, 1974. – 450 с.
62. Касымова, А.Г. Дореволюционные библиотеки Узбекистана // Уч. зап. Ташкентского гос. пединститута. – 1966. – Т. 71. – С. 69.
63. Каталог государственного издательства Таджикистана. - №1. – Сталинабад-Самарканд, 1931. – 30 с.
64. Каталоги нашрҳои Нашриёти давлатии Тоҷикистон. - № 2. – Аз 1 январи соли 1931 то 31 декабри соли 1935. – Сталинобод-Самарқанд: Нашрдавтоҷик, 1936. – 47 с.
65. Каталог рукописей исторического отдела Бухарской центральной библиотеки / Тр. Библиографической Комиссии, бывшей при СНК ТССР. – Вып. 2. – Ташкент, 1925. – 32 с.
66. Китобхонаи ба номи Фирдавси – 50 сола: Маҷмӯаи мақолаҳо / Тарғ. Л.Г. Козырева; Зери назари проф. А.Л. Хромов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 160 с.

67. Китобхонашиносӣ. Библиография. Таърихи китоби тоҷик: Маҷмӯаи мақолаҳо / Муҳаррир С.Н. Ғоибназаров, А.Ю. Юнусов ва Л.Г. Козырева. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 143 с.
68. Китобхонашиносӣ ва библиографияи Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо / Тарт. ва мух. Р. Шарофов. – Душанбе, 1977. – 116 с.
69. Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст (солҳои 1957-1961). – Душанбе, 1963. – 316 с. (Палатаи китобҳо).
70. Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст (солҳои 1962-1966). – Душанбе, 1967. – 355 с. (Палатаи китобҳо).
71. Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст (солҳои 1967-1975). – Душанбе, 1982. – 544 с. (Палатаи китобҳо).
72. Китобҳои Тоҷикистони Советӣ. Феҳраст (солҳои 1976-1980). – Душанбе, 1988. – 360 с. (Палатаи китобҳо).
73. Китобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Феҳраст (солҳои 1981-1985). – Душанбе, 1992. – 352 с. (Палатаи китобҳо).
74. Коршунов, О.П. Библиографоведение: Общий курс. – М.: Книжная Палата, 1990. – 232 с.
75. Костыгова, Г.И. Персидские и таджикские рукописи «Новая серия» Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Алфавитный каталог. – Л., 1973. – 349 с.
76. Крачковский, И.Ю. Избранные сочинения. – Т. VI. – М. - Л., 1960.
77. Крачковский, И.Ю. Избранные сочинения в 4-х томах. – М. - Л., 1956. – Т. IV. – 920 с.
78. Крымский, А.Е. История арабов и арабской литературы. – М., 1911. – Ч. I. – 227 с.
79. Кун, А.Л. Научные работы во время хивинского похода // Туркестанские ведомости. – 1873. – № 50.
80. Кун, А.Л. Описание печатей хивинских ханов // Туркестанские ведомости. – 1873. – № 40.
81. Лунин, Б.В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении. – Ташкент: Фан, 1965. – 408 с.
82. Мамацашвили, М.Г. Каталог персидских рукописей Института рукописей им. К.С. Кекелидзе (Коллекция АС). – Тбилиси: Мецниереба, 1977. – 194 с.
83. Марголина, Д.Л. «Флора и растительность Таджикистана». Библиография. / Под ред. Б.А. Федченко. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – 346 с.
84. Мец, А. Мусульманский ренессанс / Пер. с немецкого Д.Е. Бертельса. – М.: Наука, 1966. – 458 с.

85. Миклухо-Маклай, Н.Д. Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения. – Вып. 1. Географические и космографические сочинения. – М. - Л.: Изд. АН СССР, 1935. – 106 с.

86. Миклухо-Маклай, Н.Д. Описание таджикских и персидских рукописей Института народов Азии. – Вып. 2. Биографические сочинения. – М.: Наука, 1961. – 168 с.

87. Миклухо-Маклай, Н.Д. Описание таджикских и персидских рукописей Института востоковедения. – Вып. 3. Исторические сочинения. – М.: Наука, 1975. – 443 с.

88. Мирбобоев, А.К. Из истории учебных заведений эпохи Абуали Сино // Абуали ибни Сино и его эпоха / Отв. ред. Н.Н. Негматов. – Душанбе, 1980. – С. 51-57.

89. Мирбабаев, А. История медресе Северного Таджикистана: Автор. дис., канд. ист. наук. – Душанбе, 1977. – 24 с.

90. Мирбабаев, А.К. Учебные и научные центры ближнего и среднего Востока в древности // Хорезм и Мухаммад аль-Хорезми в мировой истории и культуре. – Душанбе: Дониш, 1983.

91. Мурочиатномаи вакилони анчумани якуми коркунони китобхонаҳои Тоҷикистон ба тамоми коркунони китобхонаҳои республика // Маориф ва маданият. – 1961. – С. 2.

92. М.Ю. Лермонтов (1841-1941): Нишондиҳандаи мухтасари адабиёт / Тартибдиҳанда Р.О. Тальман, С.Икромова; Мухаррирони масъул Д. Овчинникова, С.Иброҳимов. – Сталинобод, 1941. – 14 с.

93. Наршаҳӣ Абубакр. Таърихи Бухоро / Ба чоп хозиркунанда Н. Қосимов; Мухаррир. А. Мухторов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 120 с.

94. Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. – Техрон, 1923.

95. Нашри Китобхонаи Давлатии РСС Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ: Нишондиҳандаи библиографӣ (1973 – 1982 гг.) / Тартибдиҳанда И.С. Норкаллаев; Мухаррир А.И. Мурзинская. – Душанбе, 1982. – 101 с.

96. Нашрияҳои Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи А. Фирдавсӣ: Нишондиҳандаи библиографӣ (1983-2003) / Мураттибон Ҷ.Р. Раҷабов, Г.С. Мадиева, И.А. Рытикова; Мухаррирон Ҷ. Раҷабов, З. Содикова. – Душанбе: Эҷод, 2004. – 116 с.

97. Негматов, Н.Н. Государства Саманидов (Мавереннахр и Хорасан в IX – X вв.) / Отв. ред. Б.И. Искандаров. – Душанбе: Дониш, 1977. – 279 с.

98. Негматов, Н. Н. Основные исторические процессы эпохи Абуали ибн Сино // Абуали ибн Сино и его эпоха (К 1000 - летию со дня рождения). – Душанбе, 1980. – С. 5-16.
99. Ниязов, Х.Н. Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения. – Вып. 8. Персоязычная художественная литература (XI – начало XIII в.). – М.: Наука, 1979. – 144 с.
100. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. В 3 томах. – М.: Наука, 1979. – Т. 1. – 387 с.
101. Памир, Таджикистан, Средняя Азия: Обзор трудов и материалов экспедиций 1932-1935 и 1928-1932 гг. – М. - Л., 1936. – 250 с.
102. Печать Таджикской ССР 1928-1958: Статистические материалы. - Душанбе, 1959.
103. Пигулевская, Н.В. Византия и Иран на рубеже VI-VII вв. – М. - Л., 1946. – 239 с.
104. Полосин, В.В. «Фихрист» Ибн ан-Надима как историко-культурный памятник X века. – М.: Наука, 1989. – 159 с.
105. Проблемы Таджикистана // Труды первой конференции по изучению производительных сил Таджикской ССР. – Т. 2. – Л., 1934. – С. 189-192.
106. Проблемаҳо ва пешомадҳои таъмини ахборотию библиографии иқтисодиёт ва маданияти Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо / Тартибдиҳанда Л.Г. Козырева; Зери назари номзоди илмҳои педагогӣ А.Х. Раҳимов. – Душанбе, 1989. – 136 с.
107. Проблемаҳои ташкилнамоӣ ва баландгардонии самаранокии хизмати китобхонавию библиографӣ ба аҳолии Тоҷикистон: Маҷмӯаи мақолаҳо / Тартибдиҳанда Л.Г. Козырева; Мухаррир А.Х. Раҳимов, Л.Г. Козырева. – Душанбе, 1986. – 139 с.
108. Пропаганда и агитация в решениях и документах ВКП(б). – М., 1947.
109. Пулатов, А., Ахроров, Х.К. Список восточных рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета. – Вып.1. – Ташкент, 1935. – 87с.
110. Рахимов, А.Х. Система библиографической информации в помощь развитию общественных наук: история, состояние и перспективы развития (На примере Таджикской ССР): Дис. канд. пед. наук. – Л., 1982. – 255 с.
111. Рахимов, А.Х. Библиотечно-библиографическая пропаганда произведений Абуали ибн Сина // Издание АН Тадж. ССР. Отд. общ. наук. – 1981. – №1. – С. 105 – 110.
112. Рахимов, А.Х. Библиотечное дело в Таджикской ССР: Итоги и проблемы развития // Развитие библиотечной теории и

практики на современном этапе: Межвузовский сборник научных трудов. – М., 1989. – С. 103 – 110.

113. Рахимов, А. Сатрҳои нави илми китоб: Маҷмӯае бахшида ба 50-солагии Китобхонаи ба номи Фирдавси // Маданияти Тоҷикистон. – 1983. – 29 ноябр.

114. Редер, Д.Г., Черкасова Е.А. История древнего мира: Первобытное общество и Древний Восток: Учеб. пособие / Под ред. Ю. С. Крушк. - 2-ое изд., испр. и доп. - М.: Просвещение, 1979. -Ч. 1. - 288 с., с илл.

115. Семеновкер, Б. А. Тысячелетие “Фихриста” ан-Надима // Сов. библиогр. - 1987. - № 2. - С. 86-96.

116. Семенов, А.А. Абуали ибн Сино (Авиценна). - Сталинабад, 1945.

117. Семёнов, А.А. Описание персидских, арабских и турецких рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета. – Вып. 1. – Ташкент, 1935. – 87 с.

118. Семёнов, А.А. Описание персидских, арабских и турецких рукописей Фундаментальной библиотеки Среднеазиатского государственного университета им. В. И. Ленина. – Вып. 2. – Ташкент, 1956. – 90 с.

119. Семёнов, А.А. Среднеазиатские рукописные фонды и важность их изучения // Материалы Первой Всесоюзной научной конференции востоковедов в Ташкенте. – Ташкент, 1958.

120. Словарь библиотечных терминов. - М., 1976. - 206 с.

121. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР. Каталог. – Т. 1-10. – Ташкент: Фан, 1952. – 1975.

122. Сулаймони, С.И. Библиотечное дело в Демократической Республике Афганистан / Ред. Г. Карданова, Т.Л. Кабинова. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 44 с.

123. Сулаймонов, С.И. Библиотечное дело в Иране. – Душанбе, 1994. – 312 с.

124. Сулаймони, С.И. Библиотечное дело в развивающихся странах Востока / Отв. ред. Г. Касымова. – Душанбе: Дониш, 1989. – 94 с.

125. Сулаймонов, С.И. Библиотечное обслуживание населения высокогорных районов страны: Проблемы организации (На материалах Таджикской ССР). – М.: МГИК, 1983. – 260 с.

126. Сулаймонӣ С., Нуралиев Н. Аз таърихи китобдори тоҷик. – Душанбе, 1998. – 116 с.

127. Султанов, М.С. Эвязмлари каталагу. – Т. 1. (Таърих, география, адабиёт ва муншеет). – Баку: Азербайҷон ССР элмлар академиясы нашрияи, 1963. – 513 бет.

128. Тагирджанов, А.Т. Описание таджикских и персидских рукописей Восточного отдела библиотеки ЛГУ. – Т. 1. – История, биографии, география. – Л., 1962. – 541 с.

129. Тагирджанов, А.Т. Список таджикских, персидских и тюркских рукописей Восточного отдела библиотеки ЛГУ (продолжения списков К.Г. Зельмана и А.А. Ромасковича). – М.: Наука, 1967. – 20 с.

130. Таджикистан за 40 лет: Стат. сб. – Душанбе, 1964. – С. 142-143; С. 222-223.

131. Тальман, Р.О. Государственная публичная библиотека Таджикской ССР им. Фирдоуси. – Душанбе, 1965.

132. Томпсон Чеймс. Ториhi усули китобдорӣ / Тарҷумаи Маҳмуди Ҳақиқӣ. - Техрон: Маркази наشري донишгоҳӣ, 1366 х. – 236 с.

133. Тошев, Ш.К. Литературно-художественная рекомендательная библиография как средство интернационального и патриотического воспитания детей и подростков (На примере Тадж. ССР): Дис.. канд. пед. наук. – Л.: МГИК, 1989. – 231 с.

134. Туманович, Н.Н. Описание персидских и таджикских рукописей Института востоковедения АН СССР. – Вып. 6. Фольклор (занимательные рассказы и повести). – М.: Наука, 1981. – 144 с.

135. Указатель персидской литературы по истории узбеков в Средней Азии // Тр. Библиографической комиссии при СНК ТССР. – Т. 3. – Ташкент, 1926. – 31 с.

136. Фаъолияти китобдорӣ дар замони истиқлолият: Маҷмӯа / Таҳияи Қ. Бӯриев; Муҳаррир С. Шосаидов. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. – 225 с.

137. Фаъолияти китобдорӣ дар Тоҷикистон: Хрестоматия. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 200 с.

138. Фитрат, А. Баёноти сайёҳи ҳинд // Садои Шарқ. – 1990. – № 5. – С. 28-41.

139. Хайруллаев, М.М. и др. Абу Абдуллах ал-Хорезми. – М.: Наука, 1988. – 160 с.

140. Халидов, А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция. – М.: Наука, 1985. – 314 с., илл.

141. Холов, Б.С. Библиотечное строительство в Таджикистане: Дис. канд. пед. наук. – Л.: ЛГИК, 1989. – 222 с.

142. Хонларӣ, З. Фарҳанги адабиёти форсӣ. - Техрон, 1348. - 384 с.

143. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. - Қисми I. – Душанбе: Дониш, 1968. – 294 с.

144. Шарипова, В. Главное книгохранилище республики // Комсомолец Таджикистана. – 1983. – 21 сентября.
145. Шаропов, Р. Основные этапы и закономерности развития таджикской литературной библиографии. – Душанбе, 1970. – 112 с.
146. Шарофзода, Р. Таърихи номаҳои Ачам: Китоби дарсӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2010. – 200 с.
147. Шарофов, Р. Авиценна и таджикская библиография / Отв. ред. д-р философ. наук М. Диноршоев. – Душанбе, 1990. – 36 с.
148. Шарофов, Р. Библиографияи адабии тоҷик: Китоби дарсӣ. – Душанбе, 1988. – 220 с.
149. Шевченко, З.М. Из истории библиографической работы в Таджикистане // Изв. отд. общ. наук. - 1962. – Вып. 3. – С. 94-104.
150. Шевченко, З.М. Из истории библиотечного дела в Таджикистане. – Душанбе: Дониш, 1968. – 134 с.
151. Шевченко, З.М. Развитие библиотечного дела в Таджикской ССР (1929-1932 гг.) // Известия отд. общественных наук АН Тадж. ССР. – 1967. – № 2. – С. 54-62.
152. Шерматов, Дж.Ш. Сельская библиотека как субъект правового воспитания молодёжи: Условия совершенствования работы (на примере Таджикской ССР): Дис. канд. пед. наук. – М.: МГИК, 1986. – 265 с.
153. Шорахматов, З. Юбилейной // Сов. библиотековедение. – 1984. - №2. – С. 105-107.
154. Шосаидов, С. Х. Перестройка атеистическо-воспитательной деятельности библиотек на современном этапе реализации принципа свободы совести (На примере работы с мусульманской молодежью села Таджикской ССР): Дис. канд. пед. наук. – М.: МГИК, 1990. – 315 с.
155. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Душанбе, 1989. – Ҷ. 2.
156. Юнусов, А. Феҳрасти дастнависҳои тоҷикӣ-форсии китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ. – Т. 1. – Душанбе, 1971. – 296 с.
157. Юнусов, А. Дастанависҳои Ҳофиз дар китобхонаи давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ. Феҳраст. – Душанбе, 1971. – 23 с.
158. Язбердиев, А. Истоки письменной традиции и книжного дела в Средней Азии // Библиотечно-библиографическое и книжное дело в Туркменистане. - Ашхабад: Илым, 1988. – С. 3-85.

159. Язбердыев, А. Книжное дело в древней Средней Азии (доисламский период) / Отв. ред. В.М. Массон. – Ашхабад: Илим, 1995. – 328 с.

160. Языев, А. К вопросу о зарождении библиографии в Средней Азии и Казахстане // Сов. библиогр. – 1975. – №5. – С. 64-67.

161. Якубовский, А. Ю. Ибн Сина // Материалы научной сессии АН Уз ССР, посвященной 1000-летию юбилею Ибн Сины. – Ташкент: Изд-во АН Уз. ССР, 1953. – С. 5-20.

Литература на иностранных языках:

162. Jacuts geographisches Worterbuch, Aus den Handschriften zu Berlin, St. Petersburg, Paris, London und Oxford... hrsg. Von F. Wustenfeld. Bd. – 1 - 6. – Lpr., 1866-1873.

163. Joussef Eche. Les bibliotheques arabes publiques et semi-publiques en Mesopotamie en Syrie et en Egypte au Moyen Age. – Damas, 1967 (Institut Frangais de Damas). – P. 11-13, 67-161.

164. Geiger W. Das vatkari Zeriran und sein Verhaltnis zum Sahname // SKBAW. Plis-hist. K 1. Bd. 2. Heft. 1. – Munhen, 1890. – s. 80

165. Ибн ан-Надим. Kitab al-Fihrist. Mit Anmerkungen hrsg. Von Fluegel G., nach dessen Tode besorgt Von J. Roediger und A. Muller. Bd 1: den Text enthaltend. Von J. Roediger. Lpr., 1871. Bd. 2. Die Anmerkungen und Indices enthaltend, von Muller. – Lpz., 1872.

166. Ибн ан-Надим Kitab al- Fihrist. Mit Anmerkungenhrsg. Von Flugel, nach desseh Tode Besorgt von J. Roedinger und A. Muller / Bd /: den. text enthaltend. von J. Roedinger. – Lpzig, 1871. – P. 53: 98: 112-150

167. MilkauF. Geschichte der Bibliothekenimolten Orient. – Leipzig, 1935. – P. 34

168. Ritter H. Philologika I Uberlieferung des Fihrist. – DJ. 1928. BL. 17. – P. 15- 23.

169. Sarton G. Introdution to the history of sciences. Vol. 1. From Homer to Omar Khayam. – Baltimore, 1927.

170. Ибни Халдун. Ал-Мукаддима. – Бейрут: Дору эҳёи-т-туроси-л-арабиййи, 1344 х. – С. 1153.

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
Фасли I. Пайдоиши иттилооти библиографӣ дар давраи тоисломӣ	12
Фасли II. Инкишофи иттилооти библиографӣ дар асрҳои VII – XVII.....	33
Фасли III. Рушди иттилоотӣ библиографӣ дар асри XVIII – оғози асри XX	62
Фасли IV. Библиографияи тоҷик дар замони Шӯравӣ.....	84
Боби аввал: Библиографияи тоҷик дар солҳои 20-60-уми садаи XX.....	84
Боби дувум: Библиографияи тоҷик дар солҳои 1960-1980.....	101
Боби сеюм: Библиографияи тоҷик дар солҳои 1980-1991.....	143
Фасли V. Библиографияи тоҷик дар замони соҳибистиклолии кишвар.....	183
Хотима.....	215
Адабиёти истифодашуда.....	248

БУРИЕВ К.Б.

ИСТОРИЯ ТАДЖИКСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ
(с древнейших времён до начало XXI века)

Редактор:
Комилзода Ш.,
кандидат педагогических наук, доцент

Сдано в печать 25-08-2017 г. Разрешено в печать 29-08-2017г.
Формат 60x84¹/₁₆. Гарнитура Литературная. Объем 16,25 п. л.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Тираж 200 экз.
Заказ № 14/17.

Отпечатано в типографии Издательство Аржанг.